

BLAGOEVGRAD 2001
НАУЧНО-ИНФОРМАЦИОНЕН ЦЕНТЪР
НА МАКЕДОНСКИЯ НАУЧЕН ИНСТИТУТ
Благоевград

ДИМИТЪР ТЮЛЕКОВ

**ОБРЕЧЕНО
РОДОЛЮБИЕ**

ВМРО В ПИРИНСКО 1919-1934

БЛАГОЕВГРАД 2001

ОБРЕЧЕНО РОДОЛЮБИЕ

ВМРО В ПИРИНСКО 1919-1934

БЛАГОЕВГРАД 2001

В памет на майка ми
Вангелия Христова Тюлекова
(1936 – 1986)

ИЗДАВА СЕ С ЛЮБЕЗНОТО
СЪДЕЙСТВИЕ НА

ЕТ “АНТОАНЕТА ТЮЛЕКОВА – АТ 95” - БЛАГОЕВГРАД
МАКЕДОНКА ЗАХАРИЕВА – ДЪЩЕРЯ
НА АНДОН ВЕЛИКОВ КАЧАРКОВ
НАДЕЖДА, ВЪНДЕ И ДИМИТЪР ВЪНДЕВИ –
ДЪЩЕРЯ И СИНОВЕ НА ГЕОРГИ ВЪНДЕВ,
СТРУМИШКИ ОКРЪЖЕН ВОЙВОДА

Димитър Любенов Тюлеков
ISBN 954 – 81 – 87 – 56 – 6
Благоевград 2001

ВМЕСТО ПРЕДГОВОР

В продължение на 40 години от 1893 до 1934 г. легендарната Вътрешна македоно-одринска революционна организация (ВМОРО, ВМРО) носи ореола на полюсната емоционална обгабеност. Борческата народна организация е надежден щит за изстрадалото българско население от Македония и Одринска Тракия. Нейният бунтовен заряд, провокиран от несправедливо очертаните държавни граници след 1878 г. и от всебългарското желание за целокупен живот в бленуваното обединено Отечество, подхранва съпротивата срещу османските власти, а по-късно и против окупаторските сръбски и гръцки обезродяващи режими.

Антиревизионистката същност и свободолюбивият идеал на ВМРО обединяват срещу нея “победителите-миротворци” от Версай. А техните балкански съюзници зорко охраняват получените по Букурещкия /10 август 1913 г./ и Ньойския диктат /27 ноември 1919 г./ териториални придобивки.

Непримиримата следвоенна позиция на ВМРО придава изключителна драматичност в двубоя между нея и многобройните ѝ врагове, двубой между Давид и Голиат. Българската революционна организация е белязана от незавидна историческа съдба. Членовете на ВМРО, техните последователи и многобройни съмишленици, без да изменят на българщината, понасят незаслужени удари от правителствата, поели държавното кормило чрез военните преврати през 1934 и 1944 г. След 19 май 1934 г. твърдите привърженици на самостоятелната борба за “свободна и независима Македония” биват преследвани от българските държавни органи. Криворазбраните национални интереси и политическата конюнктура за съжаление формират пренебрежителен манталитет и недоверие спрямо обречените действия на българските патриоти, които са набедени, че заплашват националната сигурност и териториалната цялост. Срещу тях е издигнато невежественото обвинение в национален сепаратизъм и са отправени нелепи нападки за подкопаване на отечественото духовно единство. А от есента на 1944 г. дейците на бившата ВМРО са заклеймени като “великобългарски шовинисти”, “националисти” и “фашисти”, превърнати са в обект на тотално насилие, на държавно режисирани “съдебни процеси”, целящи изключването им от обществения живот и тяхното физическо унищожение.

Години наред научната тема за освободителното движение на македонските българи през драматичния период след 1919 г. бе идеологически загърбвана и политически цензурирана. Цели страници от националната ни историческа памет бяха избирателно пропускани, множество сериозни научни проблеми се анализираха повърхностно и едностранчиво. В цивилизования научен и културен свят се налагаше агресивно антибългарската скопска македонистка теория за миналото. Едва през последните десетилетия последователно и необратимо започна научното и обществено възкресяване на дейността на ВМРО през периода 1919-1934 г. Но и до сега нейната спомагателна институция в пограничния югозападен Петрички окръг не е самостоятелно изследвана.

Авторската ми задача е максимално широкото историографско изображение на помощната организация, като дейността на ВМРО в България се разкрие с фактологична пълнота и правдив анализ. Убеден съм, че строителството и поддържането на организационния безпартиен режим в Пиринския край, идейният облик, както и участието на ВМРО в общобългарския политически живот, са въпроси, които имат научна и обществена значимост.

Липсата досега на самостоятелен научен труд, посветен на тази тема, не само ограничаваше нашите познания за цялостното революционно и освободително дело на македонските българи. Смяя да се надявам, че това изследване ще отговори на една назряла съвременна потребност. Днес в България и в Република Македония възстановените формации, наречени “ВМРО”, са политически субекти, които еднакво силно огласяват волята си, че са единствените законни приемници на наследството на “старата ВМРО”. Управляващите, власти в Белград, Скопие и Атина след 1944 г. са подсъдни от историята за физическото унищожаване на множество предани организационни дейци. Съобразно постулатите на тамошната, доскоро единствена сърбо – комунистическа доктрина, ВМРО бе жигосвана със злостни политически епитети като “върховистката ВМРО”, “оръдие на великобългарската държавна политика”, “софийска полицейска секция”, “фашистка ВМРО” и т. н. Въпреки напора на демократичните процеси, посттоталитарната неомакедонистка идеология, загрижена за бъдещето на съвременната “македонска държава”, продължава с познатите традиционни средства да изопачава автентичното българско историческо минало в Пиринския край. За да формира лъжливи, но угодни исторически представи, провинциалният идеологически фанатизъм в Скопие отново възпроизвежда и все по-нескопосано защитава нови митове със старо съдържание. Така например се внушават измислиците, че ръководителите и членският състав на ВМРО са “македонски националисти”, които “македонизират Пиринския дял от Македония”, възприеман неоснователно като част от въображаемата “македонска етническа територия”.

Ето защо в настоящия труд съзнателно е въведено научно аргументираното понятие “Български Югозапад”, което е тъждествено с означенията Пиринска Македония, Североизточна Македония, Петрички окръг, Петричко и Пирински край.

Моето убеждение е, че най-доброто средство за премахване на традиционните спекулативни идеологически наслоения с национална и партийна мотивираност спрямо ВМРО, са оригиналните писмени извори. Затова тук се позовавам на непубликувани и малко известни документи от 46 архивни фонда. Те се съхраняват в Архива при Министерство на вътрешните работи /АМВР/, Български исторически архив – Народна библиотека “Св. Св. Кирил и Методий” /НБКМ-БИА/, Централен военен архив – Велико Търново /ЦВА/, Централен държавен архив /ЦДА/, държавните архиви, музеи и музейни сбирки в София, Благоевград, гр. Сандански, Разлог и с. Елешница, Разложко. Въведените в научно обръщение документи са устави, протоколи и отчетни доклади от конгреси на ВМРО, указания, наредби, окръжни, декларации, писма, сметки – разписки, ревизионни записки и др.

Освен солидната документална база, част от тематичните посоки в този труд са в продължение и съзвучие с научните приноси на историците Костадин Палешутски, Васил Василев, Величко Георгиев, Димитър Гоцев, Александър Гребенаров, Цветана Мичева, Петър Галчин и др. Те са добросъвестно открити в текста и приложения научен апарат, заедно с използваните мемоарни издания, поселищни проучвания, материали от периодичния печат и документални публикации.

Благодаря на информаторите – ветерани, и на колегите си научни специалисти, архивисти и музейни работници, които с вече публикуваното обобщено знание, с добронамерените си съвети и с професионалното си съдействие, улесниха постигането на първоначално набелязаната цел, крайната оценка за изпълнението на която оставям на читателската любознателност и компетентност.

От автора

ГЛАВА I

СЪЗДАВАНЕ И ДЕЙНОСТ НА ВМРО В ПИРИНСКА МАКЕДОНИЯ (1919 – 1924)

1. Възобновяване и преобразуване на ВМРО в спомагателна организация. Начални прояви

Въпреки храбростта на българските воители, народните жертви и страдания, с подписването на Солунското примирие (29 септември 1918 г.) България излиза от войната и влиза “в лагера на победените”. С това е отворена вратата към второто национално крушение.¹

Победителите не отчитат никакви аргументи, основани на историческата правда, нито пък имат намерение да изпълнят желанието на мнозинството от населението в Македония.²

На 27 ноември 1919 г. водачът на БЗНС и министър-председател на България Ал. Стамболийски е принуден да подпише Ньойския договор. Наложеният клаузи не само утвърждават решенията на Букурещкия диктат, но отнемат и нови територии – Беломорска Тракия, Западните покрайнини и района около гр. Струмица. Удар върху българското достойнство и национално стопанство представляват и останалите задължения в договора към “главните съюзни и сдружени сили”. Те създават международноправен ред, който по същество узаконява политиката на асимилация и етническо прочистване спрямо българското население в повторно завладените области.³

В обществената атмосфера на България през есента на 1919 г. преобладава унието и апатията. Общ израз на характерното и за Пиринския край настроение дава гражданството на Неврокоп, което “губи вяра във всичко, не възлага надежда никому”.⁴

Тодор Александров, о. з. ген. Александър Протогеров и Петър Чаулев, тримата видни дейци на българското освободително движение в Македония, съзнавайки ясно последиците от очертаващата се трагична развръзка още далеч преди сключването на “мирните договори”, поемат задълженията си като членове на ЦК на ВМРО. Вземат се мерки за набавяне на оръжие, което се препраща в пограничните пунктове Неврокоп, Петрич, Горна Джумая и Кюстендил.⁵ Ръководителите и кадрите на възстановяващата се организация започват системна дейност в национално подтиснатите части от Македония през пролетта на 1920 г.

На 11 юни 1920 г. ЦК на ВМРО приема “директива за дейност в Македония”.⁶ Там е записана целта “Извоюването на свободата – под формата на автономия или независимост – на Македония в нейните етнографически и икономически граници”. В програмния документ не са открити никакви решения специално за Пиринския край. Само е посочено, че “връзките с Гръцка Македония ще се поддържат чрез пунктовете началници в Петрич и Неврокоп”. Ръководството се съобразява с “тежкото политическо и вътрешно положение, в което изпада България”. Затова усилията през лятото на 1920 г. са насочени към възстановяване на организацията, като съзаклятническият градеж е започнат “много предпазливо, за да не се напакоти на българското население вътре и да не се излага България”.

За възстановяването и преустройството на ВМРО в Петрички окръг има няколко съществени предпоставки и условия. Те могат да бъдат систематизирани в три основни групи: икономически, идейни и политически; социално-психологически, традиционни и кадрови; материални, природни и географски.

В края на Първата световна война и в следващите години селата и градовете на пограничния окръг са сред първите в страната, които дават подслон на многохилядния бежански поток от Македония. Според непълни данни на Стою Хаджиев, председател на Окръжната постоянна комисия в Петрич, броят на бежанците към декември 1923 г. по околии (без Петричка) е следният: Неврокопско – 4 788, Мелнишко – 3 564, Горноджумайско – 2 968, Мехомийско – 277.⁷ Общият брой на заселените семейства е над 4 500, на които е раздадена повече от 180 000 дка земя. Те съставляват 16,7 % от населението на окръга, който се нарежда на второ място в страната сред бежанските райони. Въпреки притока на многочислена бежанска маса, поради това че Петричко влиза в категорията “нови земи”, окръгът не получава на глава от населението средно пропорционалния дял от държавния бюджет. Дадената на бежанците земя е много по-малко от обещания минимум. Независимо че XIX Обикновено Народно Събрание приема Закон за уреждане недвижимата собственост в новите земи, процесът никак не върви гладко.⁸

Тежкото положение на бежанците се усложнява и от трудностите в следвоенната икономика, от бюрократичните неуредици и административния произвол. В стремежа си да противодействуват на това бежанците търсят форми на самоорганизация и средства за самозащита. Още на 30 ноември 1919 г. в салона на горноджумайското читалище “Съгласие” е учредена “Временна комисия за бежанците”. За председател е избран заслужилият ветеран на ВМРО Аргир Манасиев. Започва списването на в. “Македонска сълза”, независим орган на македонските бежанци. Предложено е да се осигурява временна помощ за най-бедните бежанци и справедливо да бъдат разпределени безстопанствените имоти. Придошлите сънародници от Македония отхвърлят Наредба № 542 на Министерството на земеделието, която не дава възможност безстопанствените имоти да се раздадат законно на бежанците.

На 1 декември 1919 г. Ар. Манасиев от името на около 500 прокудени семейства изпраща телеграма до министъра на вътрешните работи, министъра на земеделието и председателя на Комисията за бежанците в София. В нея положението на “старите и новите бежанци” е определено като “окаяно”. Изказана е надеждата да се дадат по-скоро “имоти за бежанците, които са напуснали родните огнища с надежда да намерят братски грижи в майка България и готови да споделят всичко със своите по-рано освободени братя”.⁹

Липсата на нормална пътна мрежа, прекъснатите търговско-стопански връзки с останалите части на Македония, хроничният недостиг на зърнени храни, както и неефективните резултати от традиционните стопански отрасли в този изолиран край на държавата, предизвикват тежка продоволствена криза. Ако в другите окръзи цената на брашното е 8 лева, тук тя е 16-17. Високи са цените и на останалите продукти от първа необходимост. Именно кризисното материално и битово положение на бежанците и на по-голямата част от местното население, всеобщата покруса и безперспективността за решаване на проблемите в този край, поражда непознати до този момент корупция, черна борса, контрабанда и пладнешки бандитизъм. В тях се увличат дори и някои бивши участници в националноосвободителните борби.¹⁰

След 1919 г. в Петрички окръг остават на постоянно местожителство бежански семейства главно от “Македония под гръцко робство”. Тези страдалци разказват за ужасните издевателства на местните гръцки власти спрямо тях и така поддържат будно националното, патриотично съзнание сред дошлите по-рано бежанци и местното население. Те създават една особена атмосфера на родолюбие и съпричастност към теглото на сънародниците си.¹¹

В Пиринския край се настъпват “прокудени от родните си домове, неможещи и неискащи да забравят произхода си българи”.¹² Основната част от тях получават идейна, политическа и боева закалка в редовете на ВМРО до 1912 г. Сред тукашното население са живи традициите на организираното национално движение, то участва във всички бунтовни прояви, както и във войните за освобождение и обединение на българския народ.¹³ Представителите на българската екзархийска интелигенция в окръга също поддържат родолюбивия дух и спомен.

Но възрожденският идеализъм и патриотичната носталгия са заплашени от нови идейни течения, ценности и авторитети. От 1913 г. и особено след Първата световна война, в Пиринския край е в ход естественият процес на партийно обособяване. Той има своята социална база и обусловеност. Неизбежни са състезанията в обществените борби и пословичните партизански страсти, така характерни за българския политически живот.

Тъкмо в “новите земи” партийното участие не се показва откъм най-добрата си светлина. В писмо от 17 януари 1922 г. до министъра на вътрешните работи д-р Райко Даскалов, околийският началник в гр. Петрич Тодор Чобанов споделя интересни наблюдения. Като познавач на този край “още от турско”, той твърди, че след 1913 г. народът се чувства свободен, но остава излъган, “защото

Радославов изпраща за управници своите бандити, които го ограбват и тормозят”. Изводът му е верен: Негодната администрация, заедно с безразборните кадрови смени убиват вярата на народа във властта.¹⁴

Заслужава внимание още един факт, характерен за нравите на онова време. Преди 1912 г. Яне Сандански не крие симпатиите си към Либералната партия на д-р Васил Радославов. По-късно обаче в изборите за Народно събрание и окръжни съветници е подкрепена листата на Демократическата партия. Бившите сърчани, вече свободни български граждани, се обявяват за демократи не защото искат да бъдат в опозиция.¹⁵ В политическата палитра много рязко личи разграничението между довчерашните организационни противници. Депутати в XVII ОНС през 1914 г. са избраните от управляващата Либерална партия Хр. Чернопеев, член на ЦК на ВМРО, д-р Никола Геннадиев, Георги Занков, Дончо Златков, Петър Пешев, Георги Голев и Иван Попов, а пък от опозиционната Демократическа партия пак в Струмишка избирателна околия е гласувано доверие на Димитър Арнаудов, Никола Наумов, Константин Николов, Васил Пасков, Крум Чапрашиков и Георги Поцков.¹⁶

Различията отпреди 1912 г. сега имат политически оттенък. Военновременната обстановка през 1915-1918 г. заглушава тяхното проявление и бъдещите идейни противници изпълняват лоялно, а на места и заедно задълженията си към българската държава като войници, офицери и административни служители.¹⁷

Но с излизането на България от войната всички политически формации възстановяват дейността си и проявяват настойчив стремеж да учредят партийни организации и бюра в окръга, както и представителства на изграждащите се в столицата техни кооперации. Началото на това оживено партийно строителство съвпада с идейното брожение и разногласия в македонското освободително движение.¹⁸

Известно е, че след дълги обсъждания Изпълнителният комитет на възстановените македонски братства в България и ЦК на ВМРО през пролетта на 1919 г. молят дипломатите в Париж да съдействат за присъединяване на “Македония, цяла и неделима, към общото отечество – майка България”, а ако това не стане, да се застъпят за “една независима, самостоятелна Македония пред дележа ѝ между съседните държави”.¹⁹ От друга страна Чудомир Кантарджиев, Димо Хаджидимов, Михаил Герджиков и Атанас Даскалов (Таската Серски), излизат с декларация за разрешаването на македонския въпрос не чрез обединяване с България, а по пътя на автономията.²⁰

Оформя се Временно представителство на обединената бивша ВМОРО като политическо течение, отстояващо интернационалистическо становище и принципа за независима Македония. Част от населението в Неврокоп, Г. Джумая, Мехомия, Петрич, Свети Врач подкрепят Временното представителство и споделят идейната му позиция.²¹

През пролетта и лятото на 1919 г. в Задграничното представителство на ВМРО в София (т. е. ЦК на ВМРО) се получават писма и донесения, които имат значение за формиране на организационната позиция спрямо бившите сърчани и политическите партии в България. На 4 май 1919 г. депутатът от Народната партия в XIX ОНС Ст. Мълчанков се обръща към Т. Александров с молба за ходатайство пред неговия съгражданин д-р П. Джидров, министър на правосъдието. Мълчанков настоява за уволнението на неврокопския мирови съдия Манол Попкостадинов, защото “не се държи еднакво към всички хора” и е напълно “в услуга на санданистите”. Това послание до ЦК има конкретен повод. На 27 април визирият в него член на Демократическата партия основава първото в околията “демократическо бюро” в с. Скребатно. С този разединителен акт мировият съдия подбужда “омърлушените санданисти”, които още в същия ден организират “панихида за Сандански и Делчева”. Бившият войвода Мълчанков оценява проявата като “гавра” с паметта на Гоце Делчев. Панихидата според него е направена с цел да се изложат пред “чиновничеството от Стара България” някогашните противници на Я. Сандански. Но православното възпоминание посещават само “155 души бежанци от Драмско”. Държаната реч е на свещеник Милан Конев от гр. Прилеп, който поставя Сандански наравно с Гоце Делчев, Хр. Ботев и В. Левски. Мълчанков се противопоставя на изкуственото партийно величаене и разпалено пише: “Това са [сърчани – б. а.] единствените най-много заслужили дейци и революционери за свободата на брата българин и пр. пр. глупости”.²²

Естествено, защитниците на сплотеното около отечествените идеали националистическо течение не остават длъжни и разпространяват десетки екземпляри от брошурата “Истинският лик на Я. Сандански, убица на Борис Сарафов, Иван Гарванов и Михаил Даев”, изд. в София, юли 1915. Пропагандният ход по думите на Мълчанков дава “отлични резултати сред обществеността”.

Дейците от Временното представителство започват и пропаганда на автономисткия лозунг, съдържащ в себе си идеята за политически сепаратизъм и мотивиращ бъдещо накърняване на българската държавна територия. Народният представител пише, че те агитират сред българите мюсюлмани “да надигнат глас за автономията, която да обема всичко до старите предели на Царството”, а по данни на организационното разузнаване “имат единно становище и с турците в Драмско”.²³

Същите известия постъпват в Задграничното представителство през юни 1919 г. и от Г. Джумая. Този вид автономистка агитация се води главно от “бившите санданисти, които и в турско време бяха против България”. Отново отношението спрямо свободното Отечество разделя и противопоставя. Членовете и съмишлениците на Временното представителство агитират по селата не само между бежанците, а и сред местното население. Активистите на представителството са определени като “автономисти, анархисти, комунисти и демократи”. Техните превратни идеи имат за прицел ерозирането на българската държавност, а голословните им внушения са достатъчно показателни: “Българите ни ограбиха, разделиха и сме извън законите”; “България е пропаднала в дългове и ще ги

избегнем само ако се отделим в автономна област заедно със Струмишки окръг.” Съобщено е, че на тази пропаганда не са чужди окръжният управител Ст. Хаджиев и околийските началници.²⁴

Във важно писмо от 6 юли 1919 г. до Панайот Карамфилов, Т. Александров разкрива истинския смисъл на програмната автономистка идея: “[В]сички възприемаме автономията, или по-право създаване независима Македония като по-малко зло пред невъзможността да се обединим сега”. Той не крие крайно отрицателното си отношение към “изменниците и в миналото, и сега на българския народ”. За Т. Александров “санданистите” продължават да размиват вековно установените граници на българското етническо и духовно пространство. Те нескъпо са обособяват традиционното автономистко гледище с насилваната моментна политическа целесъобразност, в чиято основа стоят ред неверни разбирания за икономическата и географска обособеност на Македония, уж вековно населена с отделен “македонски народ”, който днес не бива “да плаща дълговете на България”. Борбеният родолюбец Александров не може да проумее изречените лековати закани, че “ако по чудо бъде дадена цяла Македония на България”, то следвоенните фракционери щели да се борят “с оръжие в ръка”, за да не позволят бленуването от 1878 г. национално обединение.²⁵

В политическите възгледи на Т. Александров е фокусирано идейното основание за по-късното възстановяване и преустройство на ВМРО в Петрички окръг.

Правителството на Ал. Малинов още през октомври 1918 г. заявява пред съглашенските военни представители съгласието си за създаване “от Македония независима държава под протектората на Великите сили”. За да се постигне това, България е готова да върне получената част от Македония през 1913 г.²⁶ На 29 май 1919 г. българското правителство връчва на победилата коалиция, на САЩ и Белгия, предложение за плебисцит сред населението на оспорваните от съседите български земи. Идеята за решаване на всички териториални спорове чрез плебисцит не е приложена. По-късно при обсъждане на проектодоговора отново е издигната идеята за обособяването в географските граници на Македония на “независима държава, поставена под контрола на главните съюзни и сдружени народи, или на някоя от тях, която конференцията би посочила”. В името на това да се тури “край на антагонизма между балканските народи и да се създаде за Европа една сериозна гаранция за мир”, министърът на външните работи М. Маджаров заявява, че ако Гърция и Кралството на сърби, хървати и словенци приемат предложението за независима Македония, България е готова да отстъпи своя дял от нея.²⁷

Независимо че международните обстоятелства изключват прилагането на предложението, то е взето трайно на въоръжение в идейния арсенал на ВМРО.

Разногласията сред македонските българи по време на Парижката мирна конференция открояват отново традиционните различия в движението. Взаимното недоверие и непримиримост се засилват. Обвързаността на една част от бившите дейци на Временното представителство и серчани с определено партийна ценностна система и участието им в обществения живот ожесточават политическото и идеологическото противопоставяне. Това от една страна открива вътрешен, страничен фронт за ВМРО в България, което има крайно отрицателни последици за движението и в национално потиснатите области. От друга страна, поражда се основания за силовото налагане и утвърждаване на ВМРО като самостоятелен “неотговорен фактор” в България със собствена политическа идеология и интереси. Започват да се следят ревностно разнообразните прояви и становища на българските политически сили по проблема Македония и съществуващият разнобой да се използва като аргумент за по-нататъшното стабилизиране на ВМРО в България.

Такива са разбиранията на първите радетели в окръга за възстановяването на ВМРО. Авторитетът на организацията след 1919 г. и превръщането ѝ във важен обществено-политически фактор е дело на нейните кадри. Основната част от тях са наистина “с по-силна воля, с по-остра съвест и по-сърцати, готови да се противопоставят на злото и да се жертвуват за доброто на народа си”.²⁸

Независимо от злощастното отражение на втория национален погром, възрожденският порив не е съкрушен. Този извод в най-пълна степен се отнася за основната част от македонските революционни дейци, които сега като бежанци са готови да се включат с нови надежди в изграждането на ВМРО.

Изпитани и верни кадри на организацията в Пиринска Македония са нейните пунктови началници. В Г. Джумая това е Иван Караджов от с. Лешко, Горноджумайско, в Петрич – Атанас Маджаров, учител от с. Негован, Солунско и брат на тракийския революционер и въстанически ръководител от 1903 г. Лазар Маджаров, а в Неврокоп пунктът се ръководи от Ст. Филипов, роден в с. Старчища, Драмско.²⁹

Реално организационните пунктове не са преустановили дейността си, защото през войната те изпълняват разузнавателна служба на Солунския фронт в рамките на партизанския отряд от 11-та пехотна македонска дивизия. В това бойно формирование участие вземат редица кадри, които след войната биват повикани на революционна служба. Става дума за Георги Въндев, Алеко (Александър) Василев Попдимитров от гр. Долна (Баракли) Джумая, Серско, Панайот Карамфилов [ич] от Варна, Захари Новев Пандилов от с. Баница, Леринско, Лазар Иванов Кльонков от Щип, Димитър Костантинов от с. Блатец, Кочанско – легендарен куриер на ВМРО и др.³⁰

Роденият в гр. Кратово Михаил Монеv, зет на Т. Александров, има съществена заслуга за организиране революционното дело в Петричко. Заедно с Ив. Караджов изграждат и осигуряват куриерски връзки, набавят оръжие и екипират въоръжени чети за Вардарска Македония.³¹

В целия Петрички окръг сред местното население и бежанците има искрени поддръжници, които разчитат на ВМРО за удовлетворяване на непосредствените им потребности. Помощ оказва и

патриотичното офицерство, служещо в окръга. Благодарение на него след войната организацията е снабдена с оръжие и боеприпаси.

Както за възстановяването на ВМРО, така и за бъдещата ѝ дейност се разчита на местните материални запаси и финансови ресурси. Замислено е да бъдат използвани и набирани в организационната каса средства не толкова от бедното население, колкото от заможните търговци и занаятчии, местни индустриалци и от власите – собственици на големи стада в Пирин. Преценено е, че една част от стопанските приходи на над 150-хилядното население в окръга са нужни за финансовото осигуряване на македонското освободително движение.

Природните дадености, географските особености и разположение на планинския пограничен окръг, са също от значение за очертаващата се революционна дейност във Вардарска и Егейска Македония.³² Традиционната база и тил за организацията до 1912 г., ползвана в Кюстендилски окръг,³³ сега след 1919 г. е необходимо да бъде разширена и всеотстранно изградена в новия Български Югозапад.

На 3 февруари 1920 г. пред разширено заседание на свои привърженици Т. Александров и Ал. Протогеров излагат план за възстановяване на четническата дейност във Вардарска и Егейска Македония. На това съвещание присъстват Иван Каранджулов – председател на Изпълнителния комитет на македонските братства, видният финансист д-р Никола Стоянов, Георги Баждаров, Наум Томалевски и др. Там са и двама дейци на ВМРО от Петрички окръг – М. Моневи и Ар. Манасиеви.³⁴ Прието е към организацията да бъде привлечен и Алеко Василев (Алеко паша, Орфо, Орфански), бивш четник на Я. Сандански с добри прояви при ликвидирането на сръбските диверсантски групи. Независимо от неговите разбойнически наклонности, е преценено че като “човек извън закона” със значителна въоръжена сила и широка яташка мрежа той може да бъде полезен за превръщането на Пиринска Македония в здрава база и надежден тил за планираната четническа дейност в окупираните части на Македония. На 20 февруари 1920 г. Ал. Василев се присъединява към ВМРО.³⁵

Новият войвода е зачислен в списъците на възстановената организация и от 1920 г. заедно със семейството си получава годишна издръжка на стойност 18 000 лв. През 1920-1921 г. той изплаща разходите на куриерите и разузнавателните групи в Демирхисарско, Серско, Поройско и Струмишко и е в постоянна връзка с ЦК и Заграничното представителство на ВМРО. Прави извънредни разходи за подаръци и възнаграждения на свои верни хора по случай великденските и коледните празници.³⁶

Водейки се от “традициите и опитността на близо тридесетгодишната революционна борба”, ЦК на ВМРО съставя “Кратки инструкции за нелегалните групи”, които са “душата на организацията в околията”.³⁷ Решено е в пограничните райони, където е развито разбойничеството и контрабандата, да се формира по една агитаторска и боева група”. Напомня се, че “животът между другарите в групите трябва да бъде образец във всяко отношение, а обноските им към населението – учтиви, братски”.

“Кратките инструкции” на ЦК са ръководство за действие в цялата организационна територия. На първо време нелегалните групи трябва да работят за запазване националното съзнание на подвластното население, поддържане и засилване на борческия му дух чрез агитация с вестници, брошури и др. Задачата и в Петрички окръг е “най-безмилостно изстребление на доказани шпиони, разбойници, контрабандисти, развратници, както и врагове на македонската свобода и на ВМРО”.

Действително след войната, а и по време на земеделското управление, Петрички окръг е поле на разбойници, крадци и други престъпници. Внушителни размери достига контрабандната търговия и износ за Гърция на дървен материал, едър и дребен добитък. Самият факт, че в м. Попови ливади в Пирин планина е установена “митница”, налагат се незаконни такси и се блокира нормалният търговски обмен на населението от Неврокопска и Петричка околия, показва неспособността на държавните власти да наложат ред и да пазят спокойствието в окръга.³⁸

Някои от Алековите “верни хора” вместо да се борят с разбойниците се оказват техни побратими. Според мемоарните записки на редица съвременници в този списък се нареждат имената на Гоце Манолов от с. Горна Сушица, Мелнишко, Петър Говедаров, бивш кмет на гр. Мелник, Никола Хаджиев от с. Лехово, живущ в с. Пиперица, Мелнишко, Гогата Хазнатарски, Д. Балкански, Томата Радовалията, Илия и Кирил Лерински, Стефан Сърцето, Димитър (Мицо) Чегански и др. Затова на места населението само организира въоръжената си отбрана и е против този тип организационни “кадри”. Под ръководството на комуниста Георги Попиванов, член на Окръжната постоянна комисия, селяните от Спатово, Хотово и Склаве, през август 1921 г. унищожават за извършените от тях безчинства приближените на ВМРО Кольо Христов от с. Айтос, Леринско /дн. Република Гърция/, Илия Иванов от гр. Радовиш /дн. Република Македония/ и Христо Костадинов от с. Долни Орман /дн. с. Ласкарево, община Сандански/.

Постепенно скандалните “подвизи” на разпръснатите “нелегални групи” придобиват идеен характер на организирана борба срещу земеделския тоталитарен режим. Тази политическа насока става отчетлива след убийството от 27 август 1921 г. на видните земеделските чиновници Борис Козлев, окръжен управител в административния център и Никола Кушев, околийски началник.

Новият околийски началник в Петрич Тодор Чобанов характеризира убития Б. Козлев като “жертва на глупави амбиции и голямо желание за забогатяване”. Вместо да пази реда и закона, Козлев става съдружник с всички по-видни търговци за изнасяне на добитък зад граница и упражнява терор над власите – овчари. Непосредствен повод за нареденото от Ал. Василев убийство е опитът на Б. Козлев “да изиграва съдружниците си по мандрите, все бивши революционери”.⁴⁰

Убийците на Б. Козлев – Динчо Вретенаров и Щерю Влахов, заедно с Ал. Василев отиват нелегални в четата на Наце от с. Горничево, Леринско, стремежки се да обединят около себе си всички

недоволни от правителството на БЗНС в окръга. Така бива поставено началото на “революционизирането” в Петричко. Земеделските власти преследват четата без успех, защото тя е укривана, поддържана и търсена от населението, за да раздава правосъдие “както в миналите революционни борби”.⁴¹

Наред с предприетото “най-тясно сближение с Кралството на сърби, хървати и словенци”, земеделската държавна администрация полага разнообразни усилия, за да установи контрол над организираното македонско движение. Освен репресивните мерки в Пиринския край, правителството прави опит да атакува директно влиянието на ВМРО в България.⁴²

Подчинените на вътрешния министър Ал. Димитров следят внимателно дейността на Ив. Караджов, М. Монеv и Иван Попевтимов. Това агентурно наблюдение е възприето в средите на ВМРО като подготовка за убийство на отговорните й кадри.⁴³

Коренно различните становища на земеделското правителство и на ВМРО, както и безкомпромисната амбициозност на Т. Александров и Ал. Димитров, правят конфликта неминуем и кървав. След убийствата на Гьорче Петров (28 юни 1921 г.), на Б. Козлев и Н. Кушев, идва ред и на самия министър Ал. Димитров – на 22 октомври 1921 г.

В Софийски, Петрички и Кюстендилски окръзи е въведено военно положение,⁴⁴ което още повече задълбочава пропастта между управляващата партия

и ВМРО.

Организационното разузнаване чрез многобройните си съмишленици успява да проникне в почти всички звена на окръжното земеделско управление и разполага с преписи на изпращаните в София доклади и поверителни сведения.⁴⁵

Отначало ВМРО има позиции главно в Петрич и околните бежански села, но до края на 1921 г. влиянието й обхваща и селата от Мелнишка, Горноджумайска, Разложка и Неврокопска околии.⁴⁶

На 15 март 1922 г. ЦК упълномощава Ал. Василев да урежда и ръководи временно Солунски и Серски окръзи, да събира налог от членове на организацията вътре и помощи от външни съчувственици.⁴⁷

Разрастването на организационната мрежа тревожи земеделското правителство, което настоява за по-енергични мерки спрямо ВМРО. Тодор Чобанов предлага да бъдат сменени граничните офицери, които “под формата на военна лига и политически убеждения дават прибежище на четите и искат на всяка цена да компрометират правителството”, а на мястото на тукашните фелдфебели и стража да дойдат шопи от Софийско и Радомирско и въобще “българи от Стара България”.⁴⁸ На 20 юни 1922 г. за окръжен управител е назначен Хр. Димитров. За него източникът на злото се крие в обстоятелството, че България тук идва със своята слабост и безогледно партизанство. Освен това, тукашното население няма навик да уважава искрено държавната власт, а тази на войводите. Доста точно първият човек на БЗНС в окръга установява, че не са малко хората с навик във воеводството да намират житейски смисъл. Окръжният управител е за разумен подход към ВМРО,⁴⁹ но правителството бърза да докаже пред съседите и Великите сили, че наистина е решило да пресече от корен четническите нападения от българска територия. Затова министърът на вътрешните работи д-р Р. Даскалов настоява за “брутално унищожение на създадената организация”. Особено безогледни са действията на администрацията в Неврокопско. Предприето е масово обезоръжаване на населението и преследване на главните привърженици на ВМРО. Мнозина потърсени от властта дейци минават в нелегалност, а близките им са интернирани.⁵⁰

Ако във Вардарска и Егейска Македония ВМРО поддържа българския дух, то в Петрички окръг от средата на 1922 г. тя се утвърждава като самостоятелен и единствен политически фактор с авторитет пред населението, отървано най-сетне от престъпното разбойничество. Отчитайки това, Т. Александров нарежда със заловените да се постъпва сурово. Но част от тях чрез съдействието на Ал. Василев, завеждащ окръга, са включени в нелегалните групи. По този начин се смята, че незаконните им набези могат да бъдат контролирани и преустановени.

Тази метаморфоза на разбойници-контрабандисти в революционери е един от определящите мотиви за неучастие и необвързване с организацията от страна на санданистите. Отношението им се определя и от спомена за идейните борби след 1903 г. Влияят лични отношения и взаимна неприязън, съзнанието, че в национално освободения Петрички окръг не е необходимо изграждане на революционна организация.⁵¹ Значение имат и местническия синдром и честолубие. Атанас Спасов Даскалов (Таската Серски, Таската Врански), бивш серски войвода, отхвърля предложението на Алеко Василев да възстанови членството си в организацията. Местният земеделски деец от с. Хърсово Илия Ат. Ставрев предава съдържанието на състоялия се разговор между Ат. Даскалов и Алеко Василев. Таската Серски отказва, “защото не вярва на западниците / т. е. родените в Западна Македония ръководители на ВМРО - б. а. /, с които не желае да прави никаква организация”.⁵²

Значим и непознат извор за дейността на ВМРО в окръга е писмото на Ив. Михайлов (Скромни) до Ал. Протогеров (Ангел).⁵³ То е от 27 юни 1922 г. През това време Ив. Михайлов осигурява от София редовната връзка между членовете на ЦК на ВМРО Ал. Протогеров, който е в чужбина и Т. Александров, който е в Източна Македония. Наред с данни за революционното дело в Македония, писмото съдържа преценката на Ив. Михайлов и Наум Томалевски – задграничен представител на ВМРО, за дейността на нелегалните чети с главен войвода Ал. Василев. В щаба на ВМРО възниква безпокойство от мащаба на движението из Пиринския край. Ив. Михайлов изтъква три причини, обуславящи произхода на вредните за българската държава организационни неуредици. Благодарение на внушенията от “хора с по-висока култура” (Ив. Михайлов вероятно има предвид дейността на Петко Пенчев и о. з. подполк. Георги Атанасов в Петричко – б.а.), се стига до създаването на организация с

чертите на вътрешната. Но според Михайлов това не е разумен път за отбиване на “оранжевата опасност”. Убеждението на Михайлов е в полза на конспиративно водената борба. Втората причина е свързана със заетостта на Т. Александров по преследване на разбойническа банда. Затова не е проведен смислен разговор с Ал. Василев и не му е посочено друго по-реалистично становище. Третата причина е доста интересна, защото сочи установените от Ив. Михайлов “признаци на сепаратизъм” сред някои поинтелигентни пирински членове на ВМРО. Това са т. н. “крайни автономисти”, които не отчитат докрай неблагоприятното международно положение на Ньойска България. Михайлов не споделя безотговорното им теоретизиране върху същността на “автономистката идея”. Защиатавайки последователно автономисткия идеал, но увлечени от политическата си несъвместимост с оранжевия режим, те не са чужди на идеята за противопоставяне срещу българската държавност. “Крайните автономисти” авантюристично разсъждават, че само това средство може да убеди света за наличието по долините на р. Струма и р. Места на “обосновано народно движение, а не за някакви инспирации, или конспирации от страна на България, или на патриотически кръжоци, които в нея са намерили подкрепа и прибежище”.

Оценката на Ив. Михайлов е основателна. В Петричко се извършва едно дело, последиците от което плащат тамошните организационни дейци. Те се “чудят как да префасонират тази система, как да дегажират /дезангажират – б. а./ въоръжените си сили и накъде да ги насочат. Лесно ще се нареди всичко това, щом почват да поумняват: има где да отидат четите им”.⁵⁴

Младият и проницателен сътрудник на Т. Александров прави и друг верен извод: “Властта се плаши и в. “Земеделско знаме” със затаен дъх пише за четничеството в Петричко”. Михайлов е обезпокоен от зараждащите се условия за правителствено контрадвижение. Страхът в земеделските редици е предизвикан от поведението на Ал. Василев, който в Горна Джумая с 40 души въоръжени униформени четници свободно върши организационна работа и предупреждава “дружбашките” големци в града, че трябва да престанат с изпращането на “разбойници” против ВМРО.

Михайлов изказва резервираното си отношение към Ал. Василев, съмнява се, че той е замесен в убийството на “храбрия капитан от Скопие Васил Гавазов”, който е имал готовност да сподели с Т. Александров за нередностите в Петричко.⁵⁵

Като член на ЦК ген. Ал. Протогеров е информиран за “разбойниците”, т.е. федералистите, идейните и реалните противници на ВМРО. Тези хора за Ив. Михайлов са “мъртъвци”, но в Петричко не са изключени “пакости” и той предупреждава, че спрямо тях е наложително “голямо внимание, предпазливост, търпение и решителност”.

Революционерите от ВМРО наблюдават малобройната федералистка дружина от началото на сплотяването ѝ. Ненужната никому враждебност и остро противоборство между ВМРО и земеделското правителство придобива драстична ожесточеност, когато са потърсени услугите на федералистите. Тяхната изява е свързана със задълбочаването на междуособните борби в македонското освободително движение. На 4 декември 1921 г. в София е учредена Македонска емигрантска федеративна организация, която издига идеята за автономна Македония до нивото “независима федеративна държава”, равноправен член на Балканската федерация.⁵⁶ Учредителите създават и своя нелегална организация – Вътрешна федеративна македонска революционна организация. Към федералистите се включват и клонят главно бившите сърчани. Под знамето на “федерализма” се нареждат и някои организационни работници, отхвърлени от ВМРО – едни заради харамийските им методи в пограничните райони, а други – за разколническата им дейност.⁵⁷

Заплаха за ВМРО в Петрички окръг е очертаващото се единодействие между федералистите и правителството. С неговото мълчаливо съгласие и пълното съдействие на местната администрация, в Кюстендил и Неврокоп е създадена сериозна въоръжена сила. В Неврокопско ръководител е Тодор Паница, безспорно най-борбеният от съратниците на Я. Сандански, но уличен във вземане на подкупи и спекулативни търговски сделки, за които на 20 декември 1921 г. е осъден на три години и половина строг тъмничен затвор. Цената на опростената му от земеделското правителство присъда е участие в обезвреждането на ВМРО.⁵⁸

Във Вардарска Македония Т. Александров получава известията за организационното състояние в България. С него е Г. Атанасов, който на 24 юли 1922 г. е упълномощен от Т. Александров да бъде специален представител на ЦК на ВМРО и да събира помощи в Петрички окръг, Струмишко, Серско, Солунско.⁵⁹

Организационното ръководство следи развитието на политическите процеси в окръга и в една друга посока – дейността на БКП (т.с.). Отношенията между привържениците на идеала за “автономна Македония” и ентузиазираниите пирински комунисти са сложни и противоречиви. Но в повечето случаи ВМРО не създава пречки за дейността на комунистическите организации.⁶⁰

В началото на август 1922 г. комунистически деятели от мелнишките села Лозеница, Виногради, Бельово, Храсна и Хотово, вземат решение заедно с членове на земеделските дружби да сформират бойни групи от доброволци за противопоставяне на ВМРО. Ответният удар е безпощаден. Със сила биват разгромени комуните в Любовка, Бельово и Храсна, както и много партийни групи в Мелнишко. В околията са убити десет членове на БКП /т. с./ . Причините за тези, както и за други антикомунистически прояви на ВМРО, са нетактичните призови на някои местни дейци да се разобличава организационната стратегия и тактика и да се агитира населението за въоръжена съпротива против незаслужено обругаваните и наричаните от тях “лъжеавтономисти”.⁶¹

На 5 август 1922 г. в Неврокоп от автономистка чета пада убит кметът на града Д. Икономов. По този повод видният деец на движението Евтим Спространов записва в дневника си: “Когато убиха Заяка (Илия Тетимов – деец на ВМРО в Неврокопско – б.а.), ме хвана мъка, но когато убиха Икономова

и Караманова (убит случайно, съмишленик на нападателите – б.а.), скръбта ми нямаше край... Срам е да се унищожават за работи, станали през управлението на турците. Кой е бил прав, кой е бил крив, историята ще съди. Сега си подайте ръка в интерес на града, на околията, на народа... След тези убийства ще последват преследвания, злоба, други убийства, къде ще му излезе краят?” Междуособиците и братоубийствата в Неврокопско наистина продължават.⁶²

Ръководството на ВМРО е категорично против правителствената закрила на федералистското сдружение, чиято задача е да предотвратява минаването на автономистки чети във Вардарска и Егейска Македония, да разстройва връзките и каналите на организацията и в последна сметка да я лишава от базите ѝ на българска територия.⁶³ Това не може да бъде допуснато и ВМРО е готова за решителна борба.

С личния подпис на Т. Александров “до заведущите окръзите и до околийските нелегални групи в Македония” е изпратено окръжно No303 от 22 август 1922 г. В него Централният комитет обявява възобновяването и преустройството на организацията в Петрички окръг като спомагателна на ВМРО. Мотивите за решението са четири: 1. Декларираната от 1919 г. готовност на българското правителство да отстъпи Пиринския край за създаването на “Автономна Македония”; 2. Предложеното също през 1919 г. национално допитване за бъдещата съдба на Македония, Тракия и Добруджа, историко – географски области от българското етническо землище, обект на неоснователни претенции от страна на “съседите на България”; 3. Предпочитанието на българското население от Пиринския край “да влезе в състава на автономна Македония”; 4. Традиционната клетвена вярогност пред ВМОРО и произтичащото от това “право и дълг” на пиринското население да “подпомага морално и материално борбите за свобода на своите братя от поробена Македония”.

В окръжното са открити основните цели на спомагателната организация: “1. Да подпомага морално и материално ВМРО в поробените под Сърбия и Гърция части от Македония; 2. Да премахне всички пречки за успеха на организацията, а именно унищожаване на разбойничеството, контрабандата и шпионажа, наказване крадците, изнудвачите, рушветчиите и золумджии чиновници и др.; 3. Да дава прием и съдейства за намиране работа на завърнали се на почивка или за работа качаци (бегълци) и бежанци от Македония под сръбско и гръцко иго, както и да съдейства на желаещите от тях да се завърнат в родните си места; 4. Да смекчи партийните борби там до степен да не бъдат вредни те за каузата на роба; 5. Да подпомага законоустановените власти за укрепване реда и законността в тоя доскоро най-размирнен край в Царство България; 6. Да уреди там милиция за усиление охраната на селата и границата срещу нападение от крадци, контрабандисти, разбойнишки наши и чужди банди и др. подобни”.⁶³

В научната литература оформянето на спомагателната организация се оценява като пряко следствие от създаването на Конституционния блок, който признава правото на ВМРО да се разпорежда в Петрички окръг, като част от процеса на настъплението на буржоазията против земеделското управление и като начало на обособяването на ВМРО “като своего рода държава в държавата”.⁶⁴

Според В. Василев издаването на окръжно No 303 е решителна реакция срещу опитите на земеделското правителство да изтласка следвоенната революционна организация от базите ѝ в Пиринска Македония и да подрони влиянието ѝ сред македонските бежанци. Поставяйки ударението върху враждебните взаимоотношения между правителството на БЗНС и ВМРО, В. Василев смята финалната част на почти дословно цитираното окръжно като важен факт, който “показва недвусмислено, че ВМРО няма доверие в тази власт, поради което създава своя въоръжена сила успоредно с официалната, т. е. на практика става държава в държавата”.⁶⁵

Авторската теза е, че основополагащият документ е израз на политическата идеология, от която се ръководи ВМРО. Не е случайно, че преди да бъде изпратено окръжното Т. Александров държи да чуе мнението на организационните съветници проф. д-р Ив. Георгов, проф. д-р Л. Милетич и доц. Н. Милев. Те намират издаването на ръководната наредба за “логично и необходимо”.⁶⁶ Години по-късно Ив. Михайлов пише, че тази организация “поникна колкото във връзка с наложената от българската власт борба, т. е. за защита на населението, почувствало нужда от самоотбрана, толкова и по идейно-политически съображения”.⁶⁷

Възникването и преустройството на ВМРО в пограничния район обективно съвпада с целите и поощрява онази част от българското общество, която е готова на всяка цена да воюва срещу оранжевото тоталитарно управление. Но в тази посока ВМРО залага главно на конспиративни форми на действие, а не на мащабно използване на нейните периферни сили в общобългарските политически борби, чиито кипящ център е София.

Така създадената спомагателна организация безспорно е един боеви резерв, който лесно може да бъде поставен в услуга на всяко българско правителство, което застъпва гледище по македонския въпрос, сходно с това на ВМРО.

Вярно е, че раждането на спомагателната организация е предизвикано от конфликтните отношения между ВМРО и правителството на БЗНС. Наистина са положени основите на “държава в държавата”, на “царство в царството” и на “власт във властта”. Но текстът на окръжното красноречиво говори, че за да няма “признаци на сепаратизъм” не само организационните дела в Петричко трябва да бъдат поставяни под знамето на ВМРО. Приемайки за свой политически идеал “автономна или независима Македония”, организационното ръководство говори от името на населението в “Македония под българска власт”. Нейният потенциал е необходим именно за освободителното дело във Вардарска и Егейска Македония, т. е. за останалите две части от Македония, които са “под сръбско и гръцко робство”.

Важен е проблемът за взаимоотношенията между българската държава и ВМРО в Петричко. Основателно В. Василев сочи обстоятелството, че “окръжното е редактирано твърде внимателно, с подчертана загриженост на ВМРО за реда, законността и сигурността на населението в този район на страната.”⁶⁸ Другата линия е начертана от амбициозното желание, опиращо се на “правилника и традициите”, ВМРО да узурпира суверенните права на българската държава върху една част от нейната международно призната територия. Съществува трайното разбиране, че този организационен режим ще бъде поддържан в Петричко докато ВМРО води освободителната борба.

С нарушаването на държавния суверенитет върху Петрички окръг и изграждането на “царство в царството” възникват условия за опасни и трагични беззаконния, удрящи пряко върху авторитета на българската държава, заплашващи живота, накърняващи правата и свободите на населението от Петрички окръг и в крайна сметка – предопределящи развитието на македонското освободително движение в периода между двете световни войни.

Като се изхожда от логиката в развитието на революционната борба и следвоенните политически реалности се вижда, че главната цел на организационното преустройство е превръщането на Петричко в част от територията за действие на ВМРО, в нейна основна и крайно необходима база.

По идея на Т. Александров и организационните съветници се изгражда класическа мрежа от комитети, характерни за предвоенната ВМРО. За кратко време нелегалните групи са преобразувани в околийски и местни ръководни тела на организацията. До тях на 5 септември 1922 г. Т. Александров изпраща окръжно No 309 под надслов “Временни наредби”. Целта на ВМРО и на нейната спомагателна организация е обща: “Създаване една автономна или независима държава от цяла Македония в нейните етнографски и географически граници”. Организацията е само тайна, за да не се излага обезоръжена и беззащитна България, но не се изключва възможността тя да прибегва и към нелегални въоръжени действия, ако е предизвикана от българските власти. По този начин “конституционно” е позволена намесата на пиринските управителни тела в отечествения политически живот. Това е така, защото правно нерегистрираната спомагателна организация хем е безпартийна, хем “бди зорко да не позволи никому да си служи с Македония като с разменна монета и с македонското дело за лични и партийни цели”.

Живеещите в градовете, селата, махалите и колибите, са задължени на общи събрания да избират свои ръководни тела. Следва формирането на околийски ръководни тела, а начело е нелегален окръжен войвода, ако организацията е обект на въоръжено преследване. Когато тя е само тайна и непреследвана, делата ѝ се водят от окръжен легален инструктор.

Нагълно в духа на организационната традиция е предвидено формирането на четнически институт. Повсеместно се създават местни чети от десет до тридесет души “млади, смели, опитни и честни сили и милиция от всички мъже, които имат оръжие.” Задължението на милицията е да “пазят селата от крадци, разбойници и [в]сякакъв вид злосторници, а в пограничните околии милициите пазят и границата от контрабандисти и от наши и чужди разбойнически банди”. За неподчинение и неизпълнение милиционерите се наказват със смърт.

Ръководните сили и тела имат съдебни функции. Освен престъпленията от организационен характер, членовете им са съдебни магистрати и по морални дела за кражби, грабежи, убийства, пианство и разврат. Специални арбитражни комисии от кмета, учителя, свещеника и по един представител от страните, съгласно българските закони могат да разрешават и частни спорове. Сложни и заплетени частни дела, които помирителните комисии не могат да решат, се отнасят до държавните съдилища, но след одобрението на околийския, или окръжен войвода. Дела от духовен характер, освен “завличане насила мома”, се пращат в духовните съдилища.

Всички шпиони, разбойници, убийци, се наказват със смърт. Поставен е десетдневен ултимативен срок за легализиране на разбойниците, в противен случай “се преследват най-безмилостно, изгарят им се къщите – техни и на ятаците им, изгонват се домашните и [в]сичките им ятаци във от границите на Македония”.⁶⁹

С “Временните наредби” се постановява и събирането на финансови средства за нуждите на освободителната борба. Изобщо двата основни документа – окръжното и временните наредби, отразяват развитието на идейно – теоретичния процес по съставяне устройствените начала на “организационната държава” в Петричко.

Успоредно с изграждането и укрепването на спомагателната организация, ръководството на ВМРО предприема безпощадни действия срещу емигрантската организация към БЗНС и федералистите в Петрички окръг. На 4 октомври 1922 г. терористът на ВМРО Никола Гулев, син на илинденеца Питу Гули, застрелва активния земеделец и федералист, редактор на в. “Прокуден земеделец”, Александър (Алекси) Панов, наречен “главния водител на разбойниците и оръдие на доброполските предатели”.⁷⁰ На 10 октомври 1922 г. четниците на Димитър Димашев обесват “на орехово дърво опасните ятаци на разбойниците в селата Игуменец (дн. с. Гега), Добри Лаки и Клепало, игуменския кмет Никола Попов (баща на поета и журналиста Антон Попов - б. а.) и неговите другари Малин Шумаров и Андон Попгеоргиев (Фокеро).”⁷¹ Така първо в Мелнишка, а след това и в Петричка околия, ВМРО се налага като основен обществен и политически фактор.

През октомври 1922 г. идва редът и на Неврокопско. Там с личното съдействие на Ал. Василев и Г. Атанасов е формирана чета, която “да организира населението и го брани от золумите и произволите на разбойниците”. Боевата група е оглавена от приближения на Алеко войвода Динчо Балкански от с. Горна Сушица, Мелнишко.

В свидетелските си показания от 22 декември 1935 г. бившият неврокопски кмет Никола Атанасов посочва, че “през 1922 г. в града и околията върлува разбойническа банда, която под

покровителството на тогавашната дружбашка власт си поставя за цел да избие всички ония честни граждани, които те смятат за свои политически противници”. Организационното разузнаване установява, че е съставен “черен списък”, който е започнат да се изпълнява – убит е заслужилият в турско време околийски войвода Илия Тетимов – Заяка.

“Мирните граждани”, заплашени от убийство, напускат града и намират “прибежище” в околийската чета под воеводството на Д. Балкански. Това са Стоян Филипов, Илия Попиванов, Н. Атанасов, Илия Ив. Гавалюгов (Стефанин), Димитър Устанлиев и Аврам Личков. В четата влизат “момчета от Мелнишко и от Западна Македония”. Из Неврокопско се подвизава и нелегалната група на Михаил Скендеров.⁷²

На 4 септември 1922 г. край с. Долно Дряново става престрелка между автономистката чета на Д. Балкански и няколко полицейски стражари, които отиват за с. Сатовча. Пада убит Никола Милев и е тежко ранен Атанас Ласин, който по-късно умира. И двамата са стражари при Неврокопското околийско управление. Убит е четникът Вангел Андонов (Керенски) от с. Лозеница, Мелнишко. Заслепени от ярост и чувство за мъст, по заповед на околийския началник стражарите изравят трупа на убития четник от гроба в с. Долно Дряново, отрязват главата му и Тодор Игнатов я натъква на ножа си, като се гаврят с нея по пътя за и в самия гр. Неврокоп.⁷³

Още същия ден от Неврокоп е изпратена въоръжена експедиция, състояща се от една рота войници, стражари и контрачета заедно с помощник-околийския началник Григор Милчинов. Започнати са веднага “обиски из къщите в с. Долно Дряново и Крушево да търсят скрити автономисти и да изземат оръжието на селяните”. Извършени са “грабежи и други престъпления”.⁷⁴

Напрегната става атмосферата особено след пристигането на земеделските наемници – федералистите. В края на септември и началото на октомври 1922 г. те намират убежище в Неврокопско и Петричко.⁷⁵ Околийският началник и контрачетниците федералисти, командувани от Тодор Паница, непосредствено след общинските избори в Неврокоп от 1 октомври 1922 г. извършват насилия над политическите си противници и са в помощ на компрометираните правителствени кандидати.⁷⁶

Не помага нито миролюбивата позиция и предупрежденията на полковник Гащаров, началник на войската и жандармерията в Петричко, нито искреното човешко доброжелателство на Христо Димитров, окръжен управител в Петрич, който в лично писмо до Ст. Филипов, Ил. Попиванов, Д. Устанлиев, К. Филипов и Ил. Иванов на 8 октомври 1922 г. обещава съдействието си за тяхната амнистия и връщане на интернираните им семейства.⁷⁷ Видните функционери на БЗНС Димитър Кемалов и Петър Ангелов, водачи на сдружените земеделци в Неврокоп и Св. Врач, са за решителни мерки срещу ВМРО и за налагане престижа на властта със сила.⁷⁸

Всички съгласувани действия на правителствената администрация с членове на т. нар. Вътрешна македонска федеративна революционна организация в Неврокопско са възприети от ВМРО като предизвикателства и “преливане чашата на търпението”. За да накажат противниците си и да защитят своята чест, нейните дейци са готови да наложат властта си в Неврокоп и околията.⁷⁹ Така се стига до Неврокопските събития от октомври 1922 г., които са засегнати в научната литература и подробно осветлени напоследък от В. Василев.⁸⁰

На 16 октомври 1922 г. завеждащият Серски революционен окръг Ал. Василев и неговият секретар Г. Атанасов (Вангел Петров) начело на окръжната чета, три чети, повикани от Егейска Македония, четири чети от Петричко и на милицията от Мелнишко и Неврокопско, превземат града. Публично са екзекутирани 12 души.⁸¹ По този начин федералистите са лишени от важна база. Автономистите получават ключа към “вратата за Драмско”, а ВМРО окончателно налага властта си в целия окръг.⁸²

В земеделските кръгове отдавна възприетата оценка за “изпълняващата външни поръчки ВМРО” сега придобива нови очертания. Вярва се, че “България може да издъхне пред Петрич”, тъй като от този окръг “се рекрутират конспиративните колони на Конституционния блок”. Затова в позива от декември 1922 г. на т. н. федералисти се внушава същата пресилена теза за изпълняваните от “лъжеавтономистите” върховистки задачи.⁸³

Всъщност акциите на ВМРО в Неврокоп и Кюстендил (4 декември 1922 г.) са самостоятелно дело, обективно благоприятстващо опозиционната дейност на формиращите се антиземеделски политически сили и групировки. Както извънредното обособяване на ВМРО в Петричко, така и накърняването на държавния суверенитет при Неврокоп и Кюстендил, протичат в условията на остра партийна борба и като цяло имат отрицателни последици върху международния престиж на България и нейното вътрешно морално-политическо единство.⁸⁴

Символичното държавно присъствие в Българския Югозапад, военното поражение на Гърция от кемалистка Турция и очакваното поставяне на тракийския въпрос, са обстоятелства, които засилват настроението за автономизиране на Македония. Македонските бежанци в България са обхванати от илюзорната нагласа за разширяване географския обхват на своеобразното автономно пространство. Неврокопският успех се възприема като рубеж за овладяване подстъпите “към Сяр, Драма, Демир Хисар и на запад даже”. Такава е посоката и на автономистката агитация, която М. Монеф и Ив. Караджов водят сред изпратените войници в Горноджумайско. Убеждението на двамата съратници е, че движението в Петричко има за цел свободата на Македония, а няма антибългарска насоченост.⁸⁵

След неврокопските събития държавната власт в Пиринския край съществува формално. Всички замисли против ВМРО се разгадават в зародиш от нейните верни членове, добре играещи ролята на “лоялни държавни служители”, а неразумните акции на майор Никифоров срещу автономистките чети се оказват абсолютно безуспешни.⁸⁶

Членовете и съмишлениците на спомагателната организация възприемат Ал. Василев и Г. Атанасов като основни ръководни фигури в окръга. “Героите” от Неврокоп не крият самочувствието си и по повод на последвалите кюстендилски събития окръжният ръководител прави следното характерно за него изявление: “С това си действие ние искаме да докажем на цяла България, че македонските автономисти могат да действуват и в старите предели. И мога да ви кажа с най-голям жест, че скоро ще бъдем в Солун”.⁸⁷ Неговият приближен о. з. Г. Атанасов се изкачва бързо в организационната йерархия. Автор на тройното убийство в софийското кафене “Панах”⁸⁸, четник в Македония, специален пратеник на ЦК в Петричко, от есента на 1922 г. той започва да се подписва като “секретар на завеждащ окръга”.

Двамата лидери притежават самочувствие в излишък, те не желаят да се съобразяват с изискванията на подписаните от Т. Александров “Временни наредби”. Това важи особено за Г. Атанасов, който става автор на уникално бумажотворчество – окръжни, наредби, инструктивни писма, записки и т. н. Така например на 8 декември 1922 г. той изпраща до околийските ръководни тела и нелегалните групи в окръга безполезното и абсолютно непригодното “Упътване за съдебните органи на ВМРО в частите от Македония, които са под българска власт”.⁸⁹

Властността, честолюбието и амбициозността у А. Василев и Г. Атанасов, особено след неврокопското нападение поражда редица “признаци на сепаратизъм” в дейността на спомагателната организация. Именно те с течение на времето формират у Т. Александров, не по-малко чувствителен и ревнив към всякакви домогвания за организационна власт, недоволство и съмнение спрямо двамата работници в Петричко.

Дейците от Серски, Струмишки и Солунски революционен окръг искат да имат по-голяма свобода на действие. Представителите на революционните околии Кукушко-Поройска – Хр. Медникаров (Билев), Солунска – Ат. Маджаров (Унгарски), Петричка – М. Попов (Лев), Горноджумайска – Гаврил (вероятно Ар. Манасиев), Разложка – Й. Вапцаров (Адамов) и Изворски, Мелнишка – Г. Манолев (Пирински), Демир Хисарска – Ат. Попов (Венизелос) и Серска – Хр. Ковачев (Самински), в присъствието на А. Василев и Г. Атанасов провеждат събрание за учредяване на Временен окръжен революционен комитет.⁹⁰

В монографията си К. Палешутски пръв въвежда в научен оборот учредителния протокол и обръща внимание върху последвалата кореспонденция на Т. Александров с Ал. Василев и Г. Атанасов като важно свидетелство за появата и нарастването на взаимното разочарование между двете страни.⁹¹

Бележките на Т. Александров върху протокола и писмото му от 12 декември 1922 г. говорят ясно за различните позиции. Несъгласието на Т. Александров е продиктувано от нарушаването на правилника, в който няма изричен член за такава изборна процедура. Той не утвърждава подписания от делегатите протокол. Неговото решение е мотивирано от обстоятелството, че само придържането “в духа на правилника” прави дейците на ВМРО “необорими морално”, а и не трябва да се дават поводи за незаконни деяния, защото “утре в Петричко [Т]Паница – Стою[Хаджиев] – [Ал.]Буйнов могат да свикат също такова събрание”. Членът на ЦК изразява пълно доверие в двамата “доказали чрез досегашната дейност беззаветната преданост към народната кауза” и ги моли да спазват организационния правилник в сила от 1908 г. Другата страна пък основателно е убедена, че не всички техни мерки ще бъдат според правилника, защото той няма нищо общо с действителността в Петричко.⁹²

Прави впечатление, че Ал. Василев и Г. Атанасов, а и останалите членове на ВМРО в окръга, нямат самочувствието на регионален тип личности. Те имат намерение да организират атентати в “Гръцка и Сръбска Македония”, засягащи интересите на европейските сили и техните поданици, да проникнат по-дълбоко в Македония – в Тиквешко, Гевгелийско и Воденско, по сръбско – гръцката граница. Предлагат превземането на гр. Сяр по време на Лозанската конференция на Великите сили, изказват се за съгласувани действия с Фуад бей в Тракия, поставят въпроса за недоволство у Протогеров от нападенията в Неврокоп и Кюстендил, т. е. за взаимоотношенията с ЦК, за свикването на общия конгрес и т. н.

Писмата на Т. Александров са знак на уважение и доверие към Ал. Василев и Г. Атанасов. Той им съобщава мнението си не само за неуредиците и мерките за отстраняването им, но и по други важни събития и идеи. Относно Протогеровото недоволство той не е информиран, но известява за връчения меморандум на ВМРО чрез сигурно лице на италианския фашистки водач Бенито Мусолини и британския министър на външните работи лорд Кързон. Въз основа на изпратеното писмо на Ал. Протогеров от Рим до Т. Александров те научават за участието на България в Лозанската конференция, за антигръцката съпротива на турските националисти и по други въпроси.⁹³

Дискусията между ръководителите на Петрички окръг и Т. Александров продължава в писмена форма няколко месеца,⁹⁴ като в крайна сметка различията не се изглаждат, а напротив – се задълбочават.

Успоредно с повсеместното възстановяване на структурите на ВМРО, в ЦК постъпват и първите оплаквания за “невъобразимите тежести”, на които е подложено населението от “нелегалните групи, или отделни войводи и четници”. Част от жителите на Пиринска Македония, познавайки добре традициите на предвоенната революционна дейност и изпитващи последиците от тежката стопанска криза, реагират остро, когато отделни дейци явно злоупотребяват с организационния си статус. Те не харесват храната, давана им от хазяи и десетари, а искат да им се готвят кокошки, прасета, разни сладка, баклави и др. , принуждават хазяите по всяко време да им купуват кашкавал, спиртни напитки. “Революционните кадри” нанасят побои без причина на невинни хора и събират принудително пари за “луксозни галоши”. Трети пък за сметка на ВМРО “поставяли златни зъби” и т. н.⁹⁵

Чрез окръжно No 360 от 10 февруари 1923 г., от страна на Т. Александров се прави опит да се въведе по-опростена и ефективна съдебна процедура. Започва прилагането на временна наказателна таблица за “разните видове престъпления или нарушения на организационните наредби”.⁹⁶

Тодор Александров, сам обладаващ висока революционна нравственост и фанатична преданост към святото дело, констатира тревожно, че тези прояви създават “натегната атмосфера”, излагат “името и престижа на организацията и се отчайва населението от посоката за изпълнение Правилника и наредбите на ВМРО”. На 27 март 1923 г. уважаваният ръководител подписва Окръжно No 408. Наредено е околийските чети да се подчиняват в боево отношение чрез завеждащ окръга на ЦК на ВМРО, а по отношение другата организационна работа – на околийските ръководни тела. “Околийските чети трябва редовно да обикалят околииите, за да поддържат духа у населението, да бдят за прилагане наредбите на Организацията, да преследват всякакви врагове на ВМРО и пр., а не да стоят по цели седмици и месеци на едно място, дето е по-удобно – там”.

Окръжното е не само практическо ръководство за действие, но и своеобразен кодекс на четническия морал.

Нелегалните могат да употребяват спиртни напитки “умерено, ако хазаите им поднесат сами”. Забранено е на войводите и четниците да събират организационни данъци от населението, “за да си купуват каквито и да било потреби”. Не е разрешено овластени от ВМРО лица “да разглеждат частни дела и спорове за ливади и ниви, за неплатени дългове и полици, за покупо-продажба и пр.” На войводите и четниците се препоръчват другарски обноски един към друг, прилични братски отношения към селяните. Забраняват се псувни, лоши думи и епитети, побоища без мотивирано решение, убийства без надлежна смъртна присъда, освен в случаите, предвидени от Правилника и изброени в окръжно No 360.⁹⁷

Организираното население в Пиринския край се оплаква и от тютюнотърговците. Те не само че не дават навреме кредити срещу ангажирания тютюн от миналогодишни реколти, но и вдигат готовата продукция, без да се уговарят цените. Алеко Василев и околийските ръководни тела са поканени “да следят пазарните цени на тютюните в съседните окръзи и в по-далечни страни” с цел строг контрол върху опитите на търговските фирми да ограбват труда на дребните тютюнопроизводители. Т. Александров предлага да се съставят комисии от “компетентни лица, които да определят възможните средни цени на тютюна при прилична печалба за търговците”. Според него чрез тези мерки населението на Петрички окръг трябва да се убеди, “че Организацията няма да позволи никому да ограби неговия труд”.⁹⁸

Нетърпимо е положението на бежанците в Петрички окръг. Корумпираните местни власти не успяват да решат този важен проблем. На 20 декември 1922 г., по препоръка на земеделските депутати Георги Йорданов, Никола Хайдуков и Димитър Илиев, със знанието и на Ал. Василев и с надеждата за умиротворяване на окръга, Р. Даскалов назначава за окръжен управител дееца на предвоенната ВМРО Сребрен Поппетров.⁹⁹ Неговите първоначални наблюдения са тревожни. Не само че бежанските закони не са изпълнени и приложени, а се стига и до истинска “кървава омраза” между придошлите буйни, безстрашни българи и местното население, слязло от планинските райони и “заграбило имотите на избягалите иноземци”. Извършени са явни несправедливости при раздаване на безостановителните имоти на бежанци, безимотни и малоимотни членове на организацията. “За да не се оставят последните да гладуват”, чрез тайно окръжно от 10 април 1923 г. Ал. Василев, околийските ръководни тела и войводи са задължени от Т. Александров да вземат строги мерки.¹⁰⁰

Усилията са насочени срещу опитите да се изнудват бежанци, малоимотни и безимотни, с фалшиви документи за собственост. Забранена е спекулативната търговия на обработваема земя, както и закупуването на недвижими имоти от лица, живеещи в “Стара България”. Подписаното от Т. Александров своеобразно постановление цели максимално бързото и социално справедливо уреждане на трудния бежански въпрос в Петрички окръг.

2. ВМРО и общобългарските политически борби

Намерила добра народностна и социална почва в Петричко, за кратко време ВМРО се превръща във водещ общественно-политически фактор. Според информация на разузнавателната служба към югославската кралска войска в Пиринска Македония въоръжената милиция на ВМРО наброява 9100 души, съветските агенти пък сочат цифрата 35 000 бойци. Изпратените в Москва сведения, макар и бомбастично преувеличени, разкриват сериозните боеви възможности на ВМРО – разполагаемо оръжие за 100 000 души, до 150 картечници, неустановено количество планински оръдия, 10 поледи и 4 гаубични оръдия.¹⁰¹

Влиянието на ВМРО в Петрички окръг намира отражение и в изборните резултати. На 19 ноември 1922 г. е проведено допитване относно съденето на виновниците за националната катастрофа. От всички 16 окръга само в Петрички черната бюлетина (за оправдаване) има надмощие. За съдене на виновниците гласуват 8447, а за оправдаване – 11700 души.¹⁰²

От съществено значение за този резултат е нареждането на ЦК на ВМРО в окръга да се гласува с черната бюлетина не защото организацията е оръдие на Конституционния блок, а защото оценява водените войни като борби за национално освобождение и обединение. Онези, които отричат освободителния им характер, са заклеямени и обругани като пораженици и “доброполски предатели”.¹⁰³

Призвана да следва освободителните си идеали в сложна и бързо променяща се обстановка, ВМРО се ръководи от принципа на общонационалния приоритет. Не толкова социалните интереси и

класовите потребности, не партийните боричкания и политическата търговия, не партизанското осребряване на вождистки амбиции и интригантски свади, а общонационалното духовно и патриотично начало е водещо в идеологията и практиката на революционната организация.

След Първата световна война ръководните органи на ВМРО формират свой кодекс за отношенията си с политическите партии и организации. Те не бива да внасят партиен дух, да цепят и обезсилват освободителното движение на македонските българи. Затова бежанските емигрантски организации към БЗНС и БКП са оценени като средство за пропагандиране на партийна идеология сред бежанците. Именно тяхната дейност е разбираана като явно предизвикателство спрямо националните и родолюбивите задачи, които имат да решават македонските организации в България.¹⁰⁴

Относно другите политически сили, опозиционни на БЗНС, ВМРО проявява благосклонно отношение, готова е да им съдействува, бидейки убедена, че те са носители на бъдещата националноотговорна алтернатива на земеделското управление

Редовите членове на БКП (т.с.) в Петричко и особено в Мелнишка околия са враждебно настроени срещу ВМРО. Те не изключват воденето на идейна борба срещу “новата организация”, оспорват правото ѝ на живот, защото в нейните редици се “прикриват” само т. н. “лъжеавтономисти”, които на думи защитават автономисткия идеал, но на дело желаят присъединяването на разпокъсана Македония към България. Но на партийния горноджумайски събор, в резултат на внушените препоръки от Васил Коларов към ръководителите на окръжната комунистическа организация, са преустановени необмислените и прибързани действия на част от местните комунисти спрямо ВМРО.¹⁰⁵ Тя също коригира политиката си. В разгара на борбата между ВМРО, федералистите и земеделското правителство, Т. Александров предлага на комунистите в Горноджумайско и Петричко да влязат в организационните структури.¹⁰⁶

Предвид на идеологически условности и поради извършените убийства над партийните членове в Мелнишко комунистическите дейци от окръга запазват резервираността си към ВМРО. Активността, само че в негативна посока, идва от Дупница. Тамошният водач на Дупнишката комуна Коста Петров посещава Петрички окръг заедно с Владимир Поптомов и Васил Мулетаров. Дупнишкият “пролетариат” демонстрира внушително присъствие на горноджумайския събор. В проведените игри “мъжете са с юнашки тояги, жените пък с бухалки”, а самият кмет държи предизвикателно слово към ВМРО. Петричкият окръжен управител Сребрен Поппетров научава от доверени лица, че “многобройните комунисти в Дупница се упражняват тайно с оръжие. На разположение имат 30 картенници, 18 огненохвъргачки и 4 горски оръдия”.¹⁰⁷

Това, което притеснява революционерите, е опитът на дупнишките комунисти да използват като свое оръдие контрабандиста, доказания престъпник, бившия войвода на ВМРО в Малешевска околия и настоящ федералист, Илия Христов Атанасов (Пандурски) от с. Дебочица, Горноджумайско.¹⁰⁸

Съгласно “временните наредби” семейството на Ил. Пандурски получава писмо от 9 септември 1922 г. да се предаде до 10 дни, а ако не стори това се предвижда да бъде изгорена къщата им. Главата на Пандурски е оценена на 5000 лв., а на неговия другар Владимир Сосипов – на 1000 лв.¹⁰⁹ Започват безуспешни преследвания срещу Ил. Пандурски. На 1 януари 1923 г. Т. Александров замисля убийството на кмета К. Петров. Планът е одобрен от Ал. Василев и Г. Атанасов. Същевременно четата на Ил. Пандурски успява да убие на 17 февруари 1923 г. ръководителите на ВМРО в с. Сухострел, Горноджумайско, Никола Караиванов (Колтата) и Сотир Димовски. Четири дни след това един от най-известните четници и терористи на ВМРО Харалампи Златанов (Шарен Ампо) от с. Дулица, Царевоселско, убива Коста Петров.¹¹⁰

Обединителният конгрес на Македонската емигрантска федеративна организация и Съюза на македонските благотворителни братства се провежда в края на януари 1923 г., но въоръжените федералисти продължават да воюват срещу ВМРО. На 27 февруари 1923 г. хората на Ил. Пандурски и Петър Чочков дават сражение при с. Владимирово, Малешевско. Преследвана от четата на ВМРО начело с Димитър Самарджиев (Прокурора), групата около Пандурски се предава на сръбските власти и поема службата на позорното ренегатство.¹¹¹ Важен фактор за това е прекъснатият път към Дупница и безкомпромисните действия на ВМРО срещу федералистите.

В декларацията на ЦК на БКП (т.с.) по повод убийството на К. Петров се отхвърлят “клеветите” от вестника на широките социалисти “Епоха”, че дупнишкият кмет е убит от “македонствуващите”. Комунистическата партия заявява, че подкрепя националните борби на поробените народи и работи за тяхното единство с пролетарското освободително движение. Обаче не така балансиран е тонът на събранието, свикано от комунистическата емигрантска група в цирк “Роусиери” – София. Георги Димитров обвинява българската буржоазия в изкуствено създаване на чети, в чиито услуги са “днешните окаменелости, които говорейки от името на автономисткото движение, организират убийства на комунисти”. За Г. Димитров единствената опора на независимите революционни движения могат да бъдат БКП, Балканската комунистическа федерация и Съветска Русия.¹¹²

Отношенията между застъпниците на идеята за македонска съветска република в рамките на Балканската федерация и тези за “автономна, или независима Македония” продължават да бъдат сложни и противоречиви. Характерна страна в ръководния стил на Т. Александров спрямо спомагателната организация е постоянното наблюдение върху развитието на политическия живот в окръга. Причините за всеки успех на комунистическата партия той търси в дейността на ВМРО и нейното окръжно управително тяло. Епистолярната престрелка с Ал. Василев и Г. Атанасов има и политическо направление. Когато Т. Александров научава, че за окръжни съветници в началото на 1923 г. от

Горноджумайско са избрани 3 комунисти, 2 блокари и 1 земеделец, той пише: “Ясно ми стана, че гласовете на комунисти и земеделци са увеличени от недоволните от Организацията, поради башибозушките ... зулуми и убийства (на 4 - 5 души) извършени от Коларов” (Ангел Коларов, съгражданин на Ал. Василев, войвода от Горноджумайска околия – б. а.). Общият отговор на Ал. Василев и Г. Атанасов е, че не могат да се произнесат, тъй като “нито сме ги чули, нито узнали още лоши или добри са резултатите от изборите”, но очевидно е тяхното желание да не се занимават с анкети и доноси и да прикриват престъпленията на “доверените си хора”.¹¹³

Идеята на ЦК на ВМРО за надпартийност и “смекчаване на партийните борби” в Петрички окръг няма изгледи за успех. Неумолимата логика на времето ражда цяла поредица от отрицателни фактори и неблагоприятни обстоятелства срещу нея.¹¹⁴ Сред тях са правителствените извънредни мерки, обезпечавачи успеха на референдума за съдене на виновниците за националната катастрофа и особено налудничавото поведение на майор Никифоров, който е готов с артилерия да гони неуловимите комити по долината на р. Места. Значение имат и оценените като македонофобски изявления и речи на министър-председателя Ал. Стамболийски в Белград (ноември 1922 г.) и в Народното събрание (януари 1923 г.), остроо противопоставяне, породено от правописната реформа, разбиваща единството на българските говори, както и опитът за убийството на Ал. Стамболийски. Без успех се оказват и усилията на новия петрички окръжен управител Ср. Поппетров да примири крайните страни във ВМРО и БЗНС. Ожесточението е подсилено и от противобългарската същност на сключената в Ниш българо – югославска спогодба, предвиждаща ликвидирани базите на ВМРО в Петричко. Освен това, военното положение в окръга, твърдият правителствен курс срещу ВМРО от март 1923 г., както и безкомпромисната позиция на Организацията, допълнително нажежават обстановката.

С подписаната Нишка спогодба се утвърждава вярата на сръбския премиер Никола Пашич и неговото правителство в искрените намерения на българските земеделски управници да предприемат наказателни мерки в пограничните райони. Всички са убедени, че най-после комитетските гнезда от двете страни на границата ще бъдат разрушени.¹¹⁵

В средите на ВМРО спогодбата е оценена като удар в гърба, който “развързва ръцете на Н. Пашич откъм България, откъдето той е очаквал, изглежда, най-голямо противодействие за прилагане на своя опасен план за посърбяване на Македония”.¹¹⁶

Нишката спогодба и правителствените мерки водят до привеждане на бойна нога не само на спомагателната организация в Петричко. В условията на земеделския режим, за да отстои на постоянния натиск, използвайки гъвкавите си нелегални възможности ВМРО формира идейна позиция и практика, която условно може да се нарече “обратно действие, или бумерангов ефект”. Негов прицел са източниците на предизвикателствата и онези фактори, които заплашват самостоятелността на македонското освободително движение.

По време на конференцията в Ниш на 14 март 1923 г. е съставено тайно окръжно, което има за цел създаването на спомагателна организация “в пограничната с Македония зона на Царство България”. С това се цели опитът от Петричко да бъде пренесен в по-широк географски обхват. Съставен е проект за формиране на организации “в държави и области извън Македония”, приета е клетва, както и указание относно начините за изграждане на организационната мрежа.¹¹⁷

От друг неизвестен досега документ, отразяващ задачите на тези помощни звена, става по-ясен замисълът на ВМРО и на нейния най-активен ръководител Т. Александров. Идеята е в някои по-важни градове и села на Хасковско, Кърджалийско, Мъстанлийско (дн. Момчилградско) и на други места, да бъдат обособени тайни спомагателни групи от по 5-10 души и по една бойна група от 5-10, или 10-20 души, всички те съставени от “най-доверени, смели, опитни бойци, от въоръжени младежи там”.

Помощните организационни групи имат за цел да разкрият и унищожат всички канали през тези краища на “разбойниците федералисти” Паница и сие, които през Турция конспирират против независимостта на Царство България. Това е от изключителна важност, защото така те застрашават “базата на ВМРО”. Друга цел е започването на “задружна дейност с идейните дейци от Тракийската революционна организация и с Турския комитет в Западна Тракия и Източна Македония”, както и унищожаването на разбойничеството. Предвидено е да се защитава държавният правов ред и морални норми сред населението, както и “да се привърже то към Царство България с цел подпомагане борбите за извоюване независимостта на Западна Тракия и Македония”. Едва след като ВМРО “си създаде престиж и обаяние сред населението там, ако условията позволят това, може да се събират помощи за борбите на македонските и тракийски българи”.¹¹⁸

Очевиден е стремежът на ВМРО да вземе предохранителни мерки като простре своята база в България, както и да спечели нови привърженици на идеята, че “автономизма ще спаси българското племе от пропастта, към която сега то е тласнато, и че само борбата ще докара автономията и свободата му.”¹¹⁹ Ако благодарение на обединените усилия в Ниш се стигне до превземане базата на ВМРО в Петричко, то в другия край на България могат да бъдат преместени нелегалните групи и да се създаде умален модел на спомагателната организация там. Това говори за неотклонния стремеж на ВМРО да не отстъпва от борбата със земеделското правителство и да остане вярна на идеята си програма.

Федералистите продължават упорито да наливат масло в ту тлеещия, ту разгарящия се враждебен огън между ВМРО и БЗНС. Прогонените след окупирането на Неврокоп противници на автономистите начело с бившия околийски началник Костадин Попиванов замислят завръщането си по родните места. Реваншистките им намерения са подкрепени най-активно от Димитър Кемалов и Петър Ангелов. Потърсено е и съдействието на федералиста Стойчо Чочков, установени са контакти с Т. Паница. Той смята да превземе ВМРО отвътре, разчитайки на влиянието си сред бившите санданисти в

Неврокопско – свещ. Милан Конев, Иван Коюмджиев, Димитър Пенков, Стефан Урдев, Ангел Тетимов (Заяка) и др.¹²⁰

Отново смъртна заплаха грози спомагателната организация. Т. Александров издава окръжно No 416 от 5 април 1923 г. За да осуети приложението на правителствените задължения от Ниш е заповядано на нелегалните организационни групи не само да избиват явилите се на българска територия “омразни сръбски капи и разбойниците – федералисти”, но и да се оказва въоръжена съпротива срещу “оранжевогвардейците” и да се подбужда населението към неизпълнение “наредбите на сегашното българско правителство”.¹²¹

На 10 април 1923 г. от името на ЦК на ВМРО Т. Александров изпраща под No 423 “Последно предупреждение” до Ал. Стамболийски. Копие от окръжното получават останалите министри, видни общественици, редактори на вестници, депутати, председатели на дружби и др. Категорично е заявено, че ако в Петрички окръг бъдат изпратени отново федералисти и оранжевогвардейци, организацията ще приведе в изпълнение безкомпромисните си намерения от 5 април 1923 г. Към заплашителното писмо Т. Александров прилага окръжни No 416 и 303 от 22 август 1922 г. Поставя се ултимативно въпросът за отделянето на Петричко и за хвърлянето на населението в бездната на политическата борба. В крайна сметка Министерският съвет и БЗНС решават, че не може повече ВМРО да бъде “държава в държавата” и че трябва да се справят с нея.¹²²

Същевременно, тъй като на 22 април 1923 г. са насрочени депутатски избори, ЦК на ВМРО задължава Ал. Василев, подведомствените му околийски управителни тела и войводи “да се вземат бързи и решителни мерки, за да не се позволи безогледно партизанско настъпление, вредно за каузата на роба”. Окръжното от 20 март 1923 г. документираща новаторската идея за обща избирателна листа, съставена от “местни (родом в Македония), честни, заслужили, с добро име граждани от различни партии съразмерно силата на всяка от тях”. Предвидено е избраните по този начин депутати срещу писмени декларации пред ЦК на ВМРО и страх от наказание да следват изпълнението на отстояваната политика. Те са задължени от парламентарната трибуна не само да “повдигат македонския въпрос”, но и да въздействуват върху “българското правителство да възприеме съответна на това външна политика”. Депутатите, освен че трябва дружно да защитават “борбите за независимостта на Македония”, са упълномощени да настояват пред Обществото на народите за покровителство над “малцинствата в Македония под сръбско и гръцко робство, дето населението живее под ужасни инквизиторски режими” и да искат завръщането на бежанците по родните им места и амнистия на всички политически затворници там. Народните избраници от Пиринска Македония имат за дълг опазването на интересите на местното население, както и правото да изискват назначението на “честни, способни и родолюбиви чиновници, предимно от местните жители”, които да познават по-добре нуждите на земяците си. Същевременно бъдещите парламентаристи получават задачата “да правят постъпки” с цел наказване на всички престъпници в Царство България, “които злоупотребяват с името на борческа Македония”. Набелязано е пиринските депутати да правят усилия пред “българската държава за подобрене злата участ” на бежанците от Македония, Добруджа, Тракия и Западните покрайнини.¹²³

Досегашните историографски анализи наблюдават върху стремежа на ВМРО да създаде парламентарна група, обслужваща нейната програма. В тях се подчертава, че амбицията за парламентарно участие на “неотговорния фактор” се поощрява от легалната буржоазна коалиция “Народен сговор”.¹²⁴

Истината е редно да дирим в друга посока. Ръководният елит на ВМРО възприема общогражданската листа и бъдещата парламентарна дейност като ново тактическо средство за обществен коректив на текущата земеделска политика. Въпреки че възлага надежди на буржоазната опозиция, ВМРО в Петрички окръг не се обвързва с нея. Показателен е следният факт: до 9 юни 1923 г. в Пиринския край не е основан нито един народногговористки комитет.¹²⁵

През април 1923 г. не се стига до гласуване с общограждански листи. Явно Т. Александров отхвърля идеята за самостоятелна македонска парламентарна

група, тъй като нахърняването на традиционния изборен суверенитет би довело не до смекчаване, а до изостряне на политическата борба с всички партии в България. Разбира се, от значение е и очакваният, особено в Белград, неблагоприятен международен отзвук срещу българската държава. В организационния архив е запазено неподписано от Т. Александров тайно окръжно No 412 от 2 април 1923 г., което защитава идеята за пълна свобода на волеизлияние.¹²⁶

Така например в разгласената на 12 април 1923 г. кандидатска листа за Мелнишко се състезават представители на четири партии: БКП (т.с.) – Методи Алексиев от Г. Джумая и Асен х. Василев от Св. Врач; Демократическа партия – Ал. Буйнов от Банско, Михо Попов от Петрич и Атанас Попов от Св. Врач; БЗНС – Димитър Георгиев, Димитър Тилев и Атанас Карачоров; Социалдемократическа партия – Атанас Калибацев, Давид Проев и Георги Митев от Петрич.¹²⁷ Изброените кандидати са членове на ВМРО и нейни симпатизанти, а дейците на БКП (т.с.) и БЗНС са лоялни настроени и непровинени пред организацията

Безуспешният опит за реванш, горещо желан от местните земеделски дейци и осуetyаването на новите Неврокопски събития в края на април 1923 г. повдигат самоувереността и активизират ВМРО. Милицията при с. Сатовча не допуска обединените федералисти на Т. Паница и Ст. Мишев да стигнат до Неврокоп. Бившият околийски началник К. Попиванов с част от другарите си е принуден да се прехвърли в Гърция и по-късно през Варна се връща в България, а Ст. Мишев с други нелегални

федералисти от Солун минава във Вардарска Македония и постъпват подобно на Ил. Пандурски на служба при сръбските държавни власти.¹²⁸

Непосредствено след посрещнатите радостно в Белград триумфални за БЗНС парламентарни избори,¹²⁹ ВМРО предприема серия от наказателни мерки срещу политическите си противници. На 26 април 1923 г. е убит Ангел Чолев, земеделски деец от с. Либяхово (дн. Илинден), Неврокопско, в миналото четник на Т. Паница.¹³⁰ Край Свети Врач на 7 май 1923 г. е обесен избягалият от автономистите участник в отряда през октомври 1922 г. старши полицай и член на БЗНС Лако Иванов Лазаров от с. Петрово, Мелнишко.¹³¹

Рано сутринта на 7 май 1923 г. на пътя от Банско за гр. Мехомия /дн. гр. Разлог/ е убит ветеринарният фелдшер Симеон Молеров, в миналото привърженик на Я. Сандански, кмет на Банско от 1919 до 1921 г. и председател на местната земеделска дружба. Известен на автономистите като “голям дружбашки ревнител и противник на ВМРО”, той е обвинен и като вдъхновител за убийството на Стоян Мълчанков.¹³²

В свидетелските си показания от януари 1936 г. дейците на ВМРО в Неврокопско Самуил Шейнин – адвокат и Н. Атанасов признават, че от “устата на Ал. Василев и подполк. Г. Атанасов” са научили за убийството, което е наредено “от ЦК на ВМРО и заповедта е предадена чрез него (Ал. Василев – б. а.), затова защото ЦК е имал неопровержими доказателства за връзките на Молеров с противниците на ВМРО, Паница и др. и че той систематично е водил борба против нея в Разложко, и че въпреки многократните покани да се откаже от тая борба той това не сторил”. Присъдата на ЦК е изпълнена от четата на околийския войвода в Разложко Илия Попиванов и неговия секретар Иван Стоянов Мълчанков и двамата от Неврокопско.¹³³

Решено да изпълнява договореностите в Ниш и да спре братоубийствения граждански конфликт в България, на 7 май 1923 г. земеделското правителство приема специално постановление. То има за цел да спре въоръжените действия на автономисти и федералисти чрез арест и затваряне в специални лагери, както и да ограничи легалните прояви на организираното движение, затрудняващи отношенията със западния съсед. Постановлението влиза в сила веднага, в резултат на което биват затворени редица видни представители на македонските българи.¹³⁴

В Петричко арестите започват още от началото на май 1923 г. От Св. Врач са задържани Миле Станоев, Зисо Попов, Яне Попандонов, Иван Чонтев, Костадин Караянев и др. Войската заема важните стратегически пунктове в окръга. Всички по-видни земедеци подкрепят дейността на новите околийски началници. Нелегалният състав на спомагателната организация остава недосегаем, той отстъпва благоразумно и така не се стига до ново братоубийствено стълкновение. Но главните боеви сили на ВМРО са разположени в окръга по цялото протежение на българо-югославската граница, а Т. Александров изпраща заплашителни писма до местните административни управници и иска оставката им.¹³⁵

Обстановката в окръга през целия месец е крайно напрегната. Акцията по изземването на оръжието не дава резултат. Населението не желае да нарушава дадената клетва пред ВМРО. Земеделските дружби са на кръстопът и не са в състояние да изпълняват вестникарски огласените радикални съвети на Постоянното присъствие и на Комитета за селска диктатура.¹³⁶

На 18 май 1923 г. Т. Александров нарежда изпълняването на смъртните присъди да не става “чрез обесване, а тайно, безследно”, за да не бъдат предизвиквани властите в Петричко.¹³⁷ Поддръжниците на “селската диктатура” в окръга Божин Димов и Петър Ангелов са за продължаване арестите на организационните дейци, а последните от своя страна повече не желаят да стоят със скръстени ръце и настояват пред Ал. Василев за решителни действия.¹³⁸

На 4 юни 1923 г. министърът на вътрешните работи Хр. Стоянов обявява пред столичните журналисти заплашителните писма на Т. Александров срещу новоназначените околийски началници. Поставен е акцент върху съобщението, че терористи на ВМРО ще ликвидират Ал. Стамболийски, Хр. Стоянов, К. Муравиев и други земеделски водачи. Поводът е използван за нови атаки срещу ВМРО.¹³⁹

В същия ден дипломатическият представител в Белград К. Людсканов – Цанков изразява безпокойство от факта, че “много млади македонци на възраст 15-30 г. от местата в съседство с Албания” заминават със сръбски паспорти като “зидари” за България. Той предполага, че те се изпращат в помощ на “нашите македонци понеже боравенето на комити тук при строгите мерки на сърбите става невъзможно” На 7 юни гръцкият официален печат пише за капитулацията на Ал. Стамболийски “пред комитствувашите”, които са готови да подновят “разбойническите си действия в Македония и Тракия”. Изречена е дежурната закана, че ако това стане, отговорни ще са пограничните български села, които трябва “да се унищожават чрез желязо и огън”.¹⁴⁰

До последните дни на земеделското управление погрешно се смята, че главната опасност за него идва от организациите на македонските българи. Безспорен е приносът на ВМРО за създаване и утвърждаване на изгодната заблуда. По този начин делото на истинските заговорници остава скрито.

Извършеният на 9 юни 1923 г. държавен преврат от офицерите – съзаклятници, членове на Военния съюз, е важно събитие в новата ни политическа история.¹⁴¹ В научната литература В. Василев убедително защитава тезата за участието на ВМРО в преврата,¹⁴² но този въпрос все още продължава да бъде спорен в професионалните среди.¹⁴³ Каква е истината за мястото на пиринската спомагателна организация в кървавия финал на политическите ѝ борби с управляващия БЗНС ?

Още на 8 срещу 9 юни 1923 г. в Горноджумайско са убити председателят на окръжното земеделско ръководство и член на Върховния съюзен съвет Петър Трендафилов, както и Христо Ценин – председател на околийската земеделска дружба.¹⁴⁴ В деня на преврата Т. Александров и Ал. Василев

известяват чрез Георги Хаджиевтимов ръководните тела и селските войводи от “Горноджумайска революционна околия” за сваленото в три часа “от доблестната българска армия, подкрепена от всичко честно, идейно и съзнателно, предателско правителство на Ал. Стамболийски”. Наредането е четите в селата на запад от р. Струма да бъдат съсредоточени в три основни пункта: с. Делиязмино (дн. с. Зелен дол), с. Покровник и с. Кърджиево (дн. с. Българчево), а въоръжените четници “от Джумайския пункт” – в с. Дъбрава.¹⁴⁵ Съзнателно бойните формирования на ВМРО са разположени около гр. Горна Джумая.

Земеделските дейци – братята Янчо и Никола Хайдукови, организират съпротивителен отряд в района, а и гарнизонните части отказват да вземат участие в акцията за сваляне на официалната власт. В помощ на допълнително привлечените войскове подразделения се оказват четите на ВМРО и така въстаническите действия са преустановени. Взети са мерки за изтегляне на по-рано изпратените от земеделското правителство войски, а британският пълномощен министър Ърскин сполучливо отбелязва, че всички автономистки стремления сега изчезват без следа, като “Т. Александров и последователите му са отново добри българи”.¹⁴⁶

Ръководството на ВМРО има основание да очаква усложнения срещу България от страна на сръбското кралство. Заповядано е милицията от пограничните села да се постави в разположение на граничните офицери и старши на постове за евентуална отбрана от външно вражеско нападение.¹⁴⁷

Нелегалните чети и въоръжената милиция на спомагателната организация от Неврокопско, предвождани от войводите Ст. Филипов и Андон Качарков (Доню) се отправят за Пазарджишко. Връщат се след като до тях достига вестта за убийството на Ал. Стамболийски.¹⁴⁸

Важно е да се изясни действителната роля в деветоюнските събития на Ал. Василев и Г. Атанасов, двете водещи личности на спомагателната организация. Т. Александров и Ал. Василев разполагат с немалко доказателства за графоманския навик на Г. Атанасов, несъвместим с традициите и правилата на ВМРО. Затова “при подготовка на преврата” те му отправят задружно писмено напомняне “да се върши всичко при по-малко писма”.¹⁴⁹

От спомените на Методи Янчулев – участник в преврата, става известно, че на 9 юни Г. Атанасов е забелязан в софийските казарми.¹⁵⁰ В сравнение с писмените навици на Атанасов, Ал. Василев е негова противоположност. Той не изпада в увлечения да съставя неприложими инструкции и да пише писма. Но не забравя да отрази собственоръчно в организационната “сметко-разписка”, че са раздадени 18000 лв. “за извънредни разходи по отиване във Вавилон (София) на два пъти по повод събитията след 9 юни и по извикване от ЦК на юни, юли, август 1923 г. и възнаграждения на куриери и др.”¹⁵¹

Пътищата на Ал. Василев и Г. Атанасов се пресичат в София през юни 1923 г. и това е безспорен факт. Именно в българската столица са заловени, а след това намират и смъртта си на различни места, най-изявените противници на ВМРО в Петрички окръг. В този предварително съставен “черен списък” са имената на Д. Кемалов, М. Конев, К. Попиванов, Б. Велев, П. Ангелов и др.¹⁵²

Освен Г. Атанасов, който осъществява връзките между ВМРО и Военния съюз, такива пълномощия получава на самия 9 юни и съмишленикът на Т. Александров, бъдещият депутат Таско Стоилов от с. Кочериново, Дупнишко. Най-вероятно неговото присъствие е било необходимо в Дупнишко и Горноджумайско, където през почти целия месец юни членовете на спомагателната организация “като граждани и милиционери” под ръководството на новото гарнизонно началство от гр. Г. Джумая са в “услуга на властта” за запазване реда и обезоръжаване на населението. Тяхното поведение е съобразено с решението на Министерския съвет от 14 юни 1923 г., което предвижда доброволците да се зачисляват към войсковите части и да получават полагащото им се възнаграждение.¹⁵³

Ръководните центрове и в Пиринския край, и в София, действат в една посока както по време на подготовката, така и за победния завършек на преврата. Те оказват поддръжка и при началните плахи стъпки на новата изпълнителна власт. При подготовката и хода на преврата се прилагат конспиративните форми на участие, а след 9 юни ВМРО залага на нелегалните си въоръжени групи, селски чети и милиция, които под маската на доброволци пряко участвуват в стабилизирането на извънредното правителство.

През управлението на БЗНС множество от противниците на ВМРО по различни съображения са убедени, че тя е “оръдие” на буржоазния опозиционен блок и под формата на автономистко движение използва Петрички окръг, за да парализира държавната власт.¹⁵⁴ Независимо от колосалните трудности след Първата световна война, възстановената ВМРО обаче има непосилната амбиция да бъде самостоятелен политически фактор при решаване на македонския въпрос не само в България, но и на Балканите. Постигнатото в тази посока се дължи както на организационната традиция, така и на невероятната енергия, стоманена воля и революционен талант, присъщи на Т. Александров. Водената от него организация участвува тайно в държавния преврат по своя воля и мотиви и като самостоятелен политически субект. Същото е в сила и за спомагателната организация, която е родена и се развива в обстановка на постоянен конфликт със земеделската власт в Пиринска Македония.

Съвпадането на позициите между ВМРО и деветоюнците не може да бъде използвано като аргумент за доказване на нейната зависимост и сателитна роля в политическите борби. Проблемът има друго измерение. Обявявайки се за “самостояйна и безпартийна”, започвайки освободителна борба в “Македония под сръбска и гръцка власт”, в България ВМРО налага и отстоява политическите си идеи главно чрез безкомпромисни силови средства. Неминуемо се стига до идеологическо противопоставяне, до създаване на фронтове и граници, до необходимост да се избира и залага на една, или друга политическа сила. Това, от което ВМРО бяга и не иска то да засегне нейните членове и съмишленици, тя

го създава и подхранва в собствените си редици. Сложено е началото на следвоенната “организационна партийност” в България, която се оказва воденичният камък за македонското освободително движение.

Затова от създаването на спомагателната организация до военния преврат ВМРО в Петрички окръг не може да постигне “смекчаване” на партийните борби до степен да не бъдат вредни за “каузата на роба”. В тази си роля организацията отбелязва пасив. За да постигне на всяка цена “смекчаването”, ВМРО прилага крайни и нетактични средства, които водят до обратни на очакваните резултати. Въпреки че принципът за надпартийност и ненамеса във вътрешно-политическите борби не е изоставен, поставено е началото на отрицателна тенденция, отклоняваща в крайна сметка ВМРО от прякото следване на освободителния идеал.

През лятото на 1923 г. по нареждане на Г. Атанасов дейци на ВМРО оказват “пълно съдействие” на изпълнителната власт при преследване на миналите в нелегалност въстаници от с. Кочериново и с. Рила, Дупнишко. От Министерството на вътрешните работи е заповядано на административните власти да се извършва “зорко, но безшумно следене на комунистите, за които има сведения, че са въоръжени, или [се] въоръжават”. Дейците на спомагателната организация от Горноджумайско също попълват оръжейните си складове.¹⁵⁵

От телеграма на вътрешния министър до околийските управители става ясно, че след 27 юни 1923 г. дошлото на власт чрез преврат правителство прави опит да създаде своя обществена опора и база. Председателите на партиите, които подкрепят Министерския съвет, са посъветвани да не се занимават с “долно партизанство”, а да отидат при гражданството и да проповядват “мир, сговор, сближение, взаимно разбиране и сплотяване”.¹⁵⁶ На тези идеи не е чужд и Т. Александров. Заедно с Ив. Михайлов и К. Дрангов те играят посредническа роля за създаването на Демократическия сговор. Ал. Василев също поема тази мисия. На 3 август 1923 г. той получава писмо от Т. Александров с молба да се срещне с Александър Малинов и Н. Найденов и да им заяви, че няма да има прошка, ако те подкрепят “шмекерското сливане” между демократи и радикали и “съзаклятничат против консолидирането на България”. Тодор Александров настоява да бъде турен край на “еврейските пазарлъци”, като е убеден, че “десет глави по-малко са нищо пред съществуването на България”. Съветът към Ал. Василев е и той да отправи няколко предупреждения в този дух.¹⁵⁷

Седмица по-късно ЦК на ВМРО дава израз на обобщената си оценка за родената политическа групировка: “С тая отлична, макар с мъка – при скромното съдействие и на ВМРО – постигната комбинация, новото революционно правителство ще може да спаси България от големите вътрешни и външни опасности... Чрез Демократическия сговор се туря кръст на тъй омразното и гибелно партизанско управление, което чрез властта създаваше и крепеше партии, без да държи сметка за насъщните нужди на гражданството, за народните идеали и племенни интереси... Нека в лицето на днешните обновители на България възкръсне мощния дух на ратниците от Възраждането”.¹⁵⁸

В обединението на всички родолюбиви политически сили, в съхраняването на националната независимост и териториалната цялост на България, управителните тела на ВМРО виждат сигурна опора и гаранция за успешния завършек на национално-освободителните борби.

Ако Ал. Василев по поръка на Т. Александров и заедно с водачите на Народния сговор и Военния съюз има принос за раждането на Демократическия сговор, то Г. Атанасов в Петричко злоупотребява с организационната власт. На 12 август 1923 г. той получава остра забележка от Т. Александров, който е крайно раздразнен и несъгласен занапред “да бъдат печатани инструкции и ръководства” за цялата организация без разрешение на ЦК. Има се предвид препечатването на Устава от 1905 г. и Правилника на ВМРО от 1908 г. Освен това Г. Атанасов без да взима съгласието на Ал. Василев, от името на трите окръга издава “Ръководство по динамитното изкуство” и произволно подписва инструкциите за пунктовете началници. С оценките на Т. Александров за тези “нелоялни постъпки” е съгласен и Ал. Василев.¹⁵⁹

Деветоюнският политически актив на ВМРО е важен фактор за успешно развитие на спомагателната организация в окръга. Показателни са резултатите, отчетени на околийския конгрес за Горноджумайско, открит от Аргир Манасиев на 28 август 1923 г. в с. Селище / “Мисстоново”/.

За разлика от всички предишни околийски нелегални войводи, сегашният – Щ. Сербезов (Щерю Влахов), е похвален. Пред делегатите Г. Хаджиевтимов, Гоце Междуречки, Георги Талев (брат на Д. Талев – б. а.), Ичко Бойчев и др., е съобщено, че в околията има “обучени и готови” във всеки момент за действие 353 четници, а милиционерите са 2399, разполагащи с 1426 манлихерови и други скорострелни пушки, 219980 патрони и 1475 пушки на склад и т. н.

Делегатите имат амбицията за издигане на ВМРО в “идеално положение”. Приетите решения са насочени към привличане на “по-голям брой интелигентни сили”, които да възпитават населението в революционен дух чрез подходяща литература, беседи и вестник, издаван на български, турски, влашки и еврейски езици. Важен факт за независимия дух, обладаващ делегатското съзнание, е решението “Организацията да не поема никакви ангажименти и да не приема никакви материални дарения – изходящи от която и да е държава, а да се обляга изцяло на народните морални и материални сили”. Конгресът предлага тези решения да залегнат в обща директива от “компетентността” на ЦК.¹⁶⁰

Общият конгрес е отложен за “далечното бъдеще”, а ръководителите на ВМРО насочват усилията си в различни посоки – работят за утвърждаване на Демократическия сговор и желаят да бъдат негласно “кадровици” в Министерския съвет. Организирано е убийството на д-р Р. Даскалов в Прага, а четата на Г. Въндев е по следите на ренегата Пандурски. В ход е и широка дипломатическа дейност за осигуряване на външнополитическа подкрепа за македонското освободително дело.¹⁶¹

На 18 август М. Монеv информира от Виена Ал. Протогеров за благополучното завършване на възложената им с Д. Влахов разузнавателна мисия в Съветска Русия. Подробностите стават ясни след тяхното завръщане в София. Съветското правителство изрично подчертава, че с ВМРО може да се работи само при нейната пълна независимост от София. По препоръка на Д. Влахов и след окончателната редакция на Георги Баждаров, през септември 1923 г. е публикувана отделна декларация на ЦК на ВМРО.¹⁶²

В декларацията има много пунктове, които съвпадат с възгледите на делегатите на Горноджумайския околийски конгрес. Като разчита “преди всичко на своите собствени сили” ВМРО декларира, че няма да положи оръжие докато не постигне целта си: “Пълното освобождение и обединение на борческото македонско население в едно политическо цяло: свободна независима Македония”, в смисъл на държавна общност – бъдещ “залог за балканския мир”.¹⁶³

С декларацията си от септември 1923 г. ВМРО преследва различни цели. Но тя е едно самопредизвикателство с оглед политическото развитие на събитията в България. Нейното обсъждане и публикуване съвпада с периода на поетата от БКП “всестранна подготовка на масово въоръжено въстание” срещу правителството на Ал. Цанков, на което ВМРО продължава да разчита в освободителната си борба.¹⁶⁴ Декларацията разкрива две важни обстоятелства, които обясняват ролята на ВМРО в т. н. “септемврийски събития”. Ясно е желанието да продължи извоюваният окръжен безпартиен статут, вече утвърден с деветоюнския акт, като бъде запазена организационната лоялност и се избягват всякакви поводи за военна намеса от запад. Другото обстоятелство е в самата декларация – мотивът да продължат преговорите със Съветска Русия.

Александров не иска да прекъсне започнатите вече разговори с ръководните дейци на БКП, която може да подпомогне едно евентуално бъдещо сътрудничество с Москва, откъдето се очаква материална и морална помощ, както и подкрепа от страна на прогресивното обществено мнение за “защита правото на национално самоопределение”.¹⁶⁵

Известно е, че за да неутрализира ВМРО с оглед на предстоящото въстание, БКП най-после обявява за разтурен Емигрантският комунистически съюз и така отношенията между двете организации почват да се подобряват. В продължение на няколко месеца Христо Кабакчиев, Тодор Петров, Д. Хаджидимов, Иван Илиев, Методи Алексиев, Никола Антонов, преговарят с Т. Александров, Ал. Василев, К. Пърличев, Ив. Михайлов, Арсени Йовков и др., като в навечерието на въстанието се стига до устно споразумение. При въстание, организирано от БКП, ВМРО да запази неутралитет с условие в него да не участва Петричката окръжна комунистическа организация. Цената на неутралитета е територията на спомагателната организация да бъде съхранена откъм ненужни усложнения, отслабващи българската държава. По този начин БКП признава още веднъж особените интереси и задачи на ВМРО в окръга.¹⁶⁶

Очертават се два ключови въпроса при научното тълкуване на темата “ВМРО и политическите борби в Пиринския край през септември 1923 г.”: Вярно ли е, че ВМРО първа нарушава постигнатата договореност с БКП? Има ли в спомагателната организация две обособени течения (групи, фракции), наречени “левица” и “десница”?

Привеждането на нови извори по темата и анализирането на познатия документален материал налагат отрицателен отговор и на двата въпроса.

Най-известният комунистически ръководител от Петрички окръг, водачът на разложките въстаници Владимир Поптомов, през годините на емиграция проявява завиден интерес към историческото минало. Редица участници в драматичните събития от септември 1923 г. изпълняват неговото поръчение да опишат своята истина – всичко, час по час и ден по ден, в стил “видях, чух, разбрах”.¹⁶⁷

Наясно с фактите и убеден, че септемврийското време е част не само от партийната, но и от националната история, по повод обнародваните измислици във в. “Работническо дело” от 19 септември 1945 г. Вл. Поптомов пише на 10 януари 1946 г. докладна записка до Секретариата и Политбюро на ЦК на БРП /к/. Този именно документ съдържа преценката и мемоарните бележки на бившия въстанически ръководител, които са оказват най-близки до историческата истина. Две години по-късно, след разправата с ВМРО и преиначаването на идейното й наследство, в юбилеен сборник за септември 1923 г. Вл. Поптомов публикува материал, където истината е притулена, вметнато е името на Д. Хаджидимов, а политическото и идеологическото противопоставяне между “левица” и “десница” е съзнателно засилено. Оценъчните постановки от сборника трайно навлизат в научната литература и пропагандистката книжнина и са в основата на добре познатите тези, които едва през последните години успешно се преодоляват от мнозина автори.¹⁶⁸

Първата стъпка към нарушаване на споразумението с автономистите е отредената роля на Петрички окръг във военно-техническия план на БКП. Решено е въстание да има в Разложка околия, за да се отклонят противниковите сили, така че автономистите да не могат да окажат “помощ на правителствените власти във вътрешността на България”.¹⁶⁹

Доста силно и изпреварващо е написаното от Д. Добринов, че при съставянето на общия въстанически план ръководството на комунистическата партия абсолютно игнорира постигнатото с ВМРО споразумение.¹⁷⁰ Главната цел на БКП в хода на преговорите с ВМРО е не да разцепи и овладее организацията чрез създаването на прокомунистическа фракция в нея и отстраняването на Александров и Протогеров посредством амбициозния Василев, а да постигне нейния неутралитет. Нещо, което никак не е малко и тя успява да го стори. Отношенията между ВМРО от една страна и от друга – българските комунисти и коминтерновски ръководители, са в начална фаза, в опознавателния първи етап.

При изработването на въстаническият план за Петричко БКП има двойствен подход. Нарушава поетото условие пред ВМРО за една от околните, но за останалите четири взема предвид предписаното ѝ от споразумението. Има и друго нещо, което е логично да бъде предположено – мотивът на ВМРО за опасността от югославска интервенция, с който БКП се съобразява. Разложка околия е не само добре организирана от ентузиазирани партийни членове, но тя е и най-отдалечена от невралгичната граница и е важен подстъп към вътрешността на страната. В четирите погранични околии не трябва да има въстанически действия, а потенциалът на горноджумайските комунисти е решено да бъде насочен в помощ на дупнишкия пролетариат.

Според полицейска справка за влиянието на БКП по окръзи в Петричко то е най-слабо. Правителството на Ал. Цанков предприема твърди мерки за “бдително следене на комунистите”. На 12 септември 1923 г. в окръга са арестувани 12 души, а под надзор са поставени 4. Голяма част от оръжието е иззето предварително. Два дни по-късно са задържани допълнително от градовете 21, а от селата 13 души. Околийските ръководни тела на ВМРО, особено в Г. Джумая и Разлог, се застъпват пред административните власти за освобождаване на местните комунисти, които дават “тържествени декларации, че няма да предприемат никакви противообществени акции”.¹⁷¹

Този многозначителен жест на ВМРО предизвиква вниманието на вътрешното министерство, което внася предложение в Министерския съвет от 21 септември 1923 г. арестуваните комунисти да бъдат задържани до второ нареждане, като никой не може “да се освобождава без знанието на властта по заповед”.¹⁷² Това е първият случай на разминаване на волята на вътрешния министър о. з. Иван Русев и действията на ВМРО в Петричко през септември 1923 г.

На 22 срещу 23 септември (събота и неделя) комунистите от Разложката котловина започват планираните въстанически действия за овладяване на казармата в гр. Разлог и останалите стратегически пунктове в околията. В изпълнение на софийската въстаническа парола от Г. Джумая и околните села към гр. Дупница тръгва отряд, чиято средна възраст е около 25 години. Местните комунисти, земеделци и “съмнителни личности” в Неврокопска околия са арестувани на 24 септември 1923 г. Комунистите от Петрич не вземат участие във въстанието. Техният ръководител Никола Антонов, съученик на Ал. Василев, се споразумява с него независимо от въстаническия изход “комунисти и автономисти да не се избиват и наказват взаимно”.¹⁷³ В Мелнишка (Светиврачка) околия обаче се стига до убийства. От кръга на Ал. Василев тук са Гоце Манолов, Петър Говедаров, Никола Хаджиев и др. Те ловко използват времето, когато се “ловят комунистите”, за да организират убийства на противници на ВМРО от 1921 г., както и да отстранят съперници, които знаят твърде много за техните злоупотреби и пречат на търговските им дела. След 23 септември 1923 г. в околията са убити Георги Попиванов, Георги Казепов, Асен Хадживасилев, Никола Давидов и др.¹⁷⁴

Властите в Г. Джумая, както и председателят на Околийското управително тяло на ВМРО Ар. Манасиев, са уведомени за часа на тръгване и посоката на въстаническия отряд. Неговият път е обречен и трагичен. Още на 1 август 1923 г. хората на ВМРО слагат ръка върху грижливо събираните от дупнишките комунисти оръжия и боеприпаси. В Кюстендил властите също успяват да изземат на 15 септември 1923 г. оръжия, картучници и патрони. След като Дупница не се отзовава на бунтовната парола, въстаниците се укриват в Рила планина. Веднага е организирано преследване “на метежниците”, като с готовност по следите им тръгват “всички запасни офицери, подофицери и много родолюбиви граждани и селяни” /т. е. четите и милицията на ВМРО - б. а./ В рапорта на Петричкото окръжно управление пише за 31 убити, а числото на пропадналите без вест не е уточнено. В Г. Джумая са задържани 121 души, от които “75 метежници с оръжия в ръка и 48 съмнителни, за които съдебните власти ще открият виновността им”.¹⁷⁵

Всички фактори от Горноджумайско в лицето на Ар. Манасиев, М. Монеv, В. Мечкуевски, Ан. Коларов и други, стриктно изпълняват нарежданията на Т. Александров и Ал. Василев. И двамата са за “безпощадност” към въоръжените въстаници, които не се предават след отправените им покани. Няма спор между Т. Александров, Ал. Василев и Щ. Влахов относно вината спрямо ВМРО на бившия градски ръководител Тодор Андонов Чопов /племеник на Гоце Делчев – б. а. /, който е убит заради погазената клетва и неправомерно предаденото организационно оръжие на горноджумайския въстанически отряд.¹⁷⁶

Автономистка чета и милиция от около 500-600 души, предвождана от Г. Хаджиевтимов, арестува комунисти в с. Крупник и потушава бунта в с. Градево, след което съобщава във Военното министерство за стореното. По лична заповед на водача са убити комунистите Петър Пудев, Методи Мазнеов и Илия Калпачки.¹⁷⁷

Въоръжената септемврийска акция на БКП в региона е явно нарушение на постигнатата договореност. Под командата на Ал. Василев са мобилизирани бойни чети и милиция (всички мъже до 50 години, годни да боравят с оръжия) от Петричка и Мелнишка околия. Събрани в с. Лопово, Мелнишко, те полагат отново клетва за вярност пред организацията, след което заминават за Разложко. Участие във възстановяването на деветоюнската власт в Разлог взема и милицията от Горноджумайско и Неврокопско. На 24 септември 1923 г. околийският началник в Г. Джумая изпраща в София телеграма за насочените към Разлог “силни наши групи от Мелник и Банско”. Един ден по-късно в София е приета (16 часа) и изпратената от Св. Врач шифрована телеграма на окръжния управител Никола Георгиев (Кючук Наполеон): “Мехомия. Комуната готова да капитулира, наредено подполковник Самоковлийски да поеме властта.”¹⁷⁸

По-късно Вл. Поптомов пише: “Нашата партия не удържа думата си, вероятно този факт застави автономисткото ръководство, в което макар да преобладава така наречената левица, да погледне с подозрение на нашите отношения към тях и затова мобилизира своята милиция в областта и предприе

концентрично настъпление към въстаналото Разложко. Те се счетоха за измамани и допуснаха, че въстанието е насочено против тяхната организация”.¹⁷⁹

Мотивите на бившия народен представител, въстанически лидер и член на Висшия партиен съвет, за слагане на оръжието пред автономистите, са косвена оценка за авторитета и влиянието на ВМРО сред населението от района. Борбата против организацията се оказва “твърде непопулярна сред народните маси”, защото БКП официално декларира симпатиите си към “техния освободителен идеал”. Политически агитираната милиция твърдо защитава популярния лозунг за “автономия на Македония”. Затова въстаналите комунисти са обвинени “като изменници на македонското дело и дори като агенти на великобългаризма”. Според Вл. Поптомов една въоръжена борба тогава “щеше да застави т. н. левица, начело с Ал. Василев да се обедини с десницата – тодоралександровци и протогерровци... между които съществуваше вече остра борба за надмощие в организацията”.¹⁸⁰

След даденото сражение на 25 септември 1923 г. в м. Дъбова махала, землището на с. Бистрица, въстаническите части се укриват в Рила планина. За легализирането на горноджумайци, с помощта на Георги Пенков и П. Говедаров на 29 септември 1923 г. Вл. Поптомов изпраща важно писмо до М. Алексиев, член на Окръжния комитет на БКП: “Аз твърдо вярвам, че хората, които стоят начело на организацията, ще удържат думата си и че те, които много правилно са оценили вашето влияние и нашето значение за тяхната собствена кауза, ще направят всичко възможно, за да ни направят не техни врагове, а техни приятели и сподвижници”.¹⁸¹

На 30 септември в 19 часа от Разлог окръжният управител съобщава в София по телеграфа: “Днес в целия Разлог комунистите окончателно капитулираха, включително и групата, която действуваше между Г. Джумая и Дупница”. Крайният пункт на този отряд е м. Предела, където той е обезоръжен от четата на Никола Северов.¹⁸²

Разложките въстаници предават на спомагателната организация заетите държавни учреждения и взетото от казармата оръжие. Управителните тела на ВМРО вземат под закрила въстаниците и населението в Разложка околия, а войниците, отворили казармените порти, са предадени на военните власти и по-късно осъдени от тях.

В присъствието на Ал. Василев и окръжния управител, на 2 октомври 1923 г. е проведено важно съвещание. При бурните разисквания се очертават две мнения. Окръжният управител, Благо Максимов, Славе Каназирев, Атанас Грънчаров и Спас Рашев, настояват участниците във въстанието да се ликвидират. Мотивът им е, “че комунистите трябва да понесат най-тежки наказания, тъй като това е политически преврат, има погаване авторитета на българската власт и поругаване на пагона с превземане на казармата”. Другото становище е на Георги Ковачев, Ал. Буйнов, Г. Пенков, Цвятко Бизев, Вишан Захов, Янко Благоев, Никола Бакалов, Владимир Николов и Асен Хаджипетров, заемащи ръководни постове в Разложко. Под тяхно влияние се взема решение да се освободят всички арестувани в околията – около 200 души, а 20 души ръководители на въстанието и на БКП (т.с.) да се вземат като заложници в четите на организацията.

От горноджумайския отряд четници стават М. Алексиев, Т. Ангелов (Божаната), Г. Попиванов и Г. Захов, а от Разложко – Вл. Поптомов, П. Стефов, Ив. Чифлигаров, Г. Топалов, Вл. Седлоев, Л. Попстефанов, Г. Рачев, Г. Караджов, К. Патоков и др.¹⁸³

Застъпниците на второто становище, набедени за левичари, излагат разумни доводи, внушени не отвън, а плод на революционната традиция, морал и целесъобразност. Близко три десетилетия населението е възпитавано да остане вярно на ВМОРО (ВМРО), да спазва устава и положената клетва. Нарушителите осъзнават колективно вината си и се предават заедно с ръководителите си на автономистите. Опрощението е еднакво за всички. Толкова много хора наказани в околията, означава бъдещи трудности в освободителното дело. Разбира се, не са без значение и роднински съображения за приемане на това решение. Има и още едно съществено обстоятелство. Приетите в четите на ВМРО комунисти не са случайни личности, а добри агитатори, организатори с уважение в околията. Деятелите на ВМРО в Разложко, а и Ал. Василев, оценяват комунистите по-високо в сравнение със земеделците. Вярно е, че бившият руски поданик д-р Борис Майлер съзнателно задържа през въстаническата нощ в дома си разложките офицери и за техен срам казармата е превзета, а началникът на гарнизона подполк. Димитър Самоковлийски арестуван в нелицеприятна обстановка – около купа сено. Но желанието е в четите на ВМРО да бъдат използвани политическите качества и боевите способности на комунистическите ръководители. По този начин те са спасени от офицерското възмездие, изляло се главно върху войниците – въстаници.¹⁸⁴

Завеждащият окръга Ал. Василев нарежда на временния околийски войвода Ванко Гаврилов Ганчев (Аспарух, Бесарабеца, Ъгленски) да бъде изпълнена наложената от ЦК на ВМРО смъртна присъда на Атанас Попстоянов и Георги Манушкин от с. Бачево. Пак с тяхно знание в околностите на Разлог са убити и горноджумайските въстаници Ангел Кирков, Борис Малински и Стойчо Милушев. Не бива да се търси острота в отношенията между “горноджумайската десница” и “разложката левица”, както продължават да правят автори от Скопие, защото и двете са сътворен с политически мотиви идеологически мит.¹⁸⁵

Необходимо е да се изясни още едно важно следствие от братоубийствената драма и гражданския конфликт в България. Заради падналите в сражения млади въстаници, се създава крайно негативно отношение сред населението, особено в Горноджумайско, срещу “главните комунистически водачи на метежа”. Преобладаващото обществено настроение и в столицата е отрицателно. Заклеймено е “безмисленото комунистическо движение”, тъй като то няма шанс. Идва и основателният въпрос: “Защо дават напразни жертви и проливат братска кръв?”¹⁸⁶

Загубите в Горноджумайско са само от едната страна, от преследвачите няма убити, а негодуванието срещу вдъхновителите на метежа е всеобщо. При истински опит за бягство е убит в дома му окръжният комунистически ръководител Ив. Илиев. Екзекутори на ВМРО задигат от военните власти Никола Лисичев, Димитър Ацев и Стамен Велинов. На 9 октомври 1923 г. те са обесени в града (срещу Историческия музей в кв. Вароша – б. а.). Върху гърдите на Н. Лисичев е закачена лента с надпис: “Наказани със смърт: 1. За измяна и предателство към Родината; 2. Вдъхновители и автори на конспиративна акция против държавната власт; 3. Причинители да се пролее невинна кръв, увлечени младежи, да се почернят много семейства от Дупнишко и района”.¹⁸⁷

Централната власт научава за извършените “неотговорни изстъпления над гражданите”. Министърът на вътрешните работи Русев запознава със случая и колегата си Ив. Вълков, министър на войната. Разпоредено е да се открият виновниците, изпълнили присъдите на самозваните съдилища. Изразена е твърдата решимост да се вземат “най-енергични мерки” против подобна държавна анархия.¹⁸⁸ Разбира се, “хората на ВМРО” не са обект на следствие, но става ясен стремежът на вътрешния министър отговорната политика да бъде дело на отговорните фактори.

Естествено, когато става дума за генералите – министри Ив. Русев и Ив. Вълков, за мястото на “неотговорните фактори” в българския политически живот между двете световни войни, научният интерес е предизвикан и насочен и към делата на т. нар. “Конвент”¹⁸⁹ и правителството на Ал. Цанков, към тайнствените изяви на Военният съюз и ВМРО. Има една личност, в чийто житейски пътеки се преплитат линиите от задружната работа на двата “неотговорни фактора”. Това е секретарят на завеждащ окръга о. з. Г. Атанасов (Б. Моров, В. Петров, П. Вангелов). Възниква логично въпросът: Каква е позицията през септември 1923 г. на Г. Атанасов, едновременно деец на тайния военен съюз и втори ръководител на спомагателната организация в Петричко?

Офицерът и този път оставя следа в конспиративната си дейност. На 29 септември 1923 г. Г. Атанасов е на гара Костенец баня и от негова телеграма до поручик Радев стават известни контактите му с офицери от III секция – “домакинска”, към щаба на армията. Подпоручик Тодор Радев е офицер за свръзка между Ив. Вълков и Т. Александров. Споменати са “Порков, Лазаров и Шалдев”, обяснява се, че те могат да разговарят с Г. Атанасов по телефона на о. з. полк. Коста Николов, роден в с. Вирче, Малешевско, предложен от ЦК на ВМРО за съветник към Задграничното представителство още на 4 ноември 1920 г.¹⁹⁰

Секретарят на ВМРО в Петричко е във връзка с Ал. Василев, който чака с “5 000 души в Разлога”. На 28 септември е съобщено там, че до ден-два Ал. Василев ще има информация “да праща ли някъде или да ги разпуска постепенно”. Офицерите научават, че в Петрички окръг всичко е спокойно. Цитираната телеграма потвърждава извода за тесните контакти на Г. Атанасов с членовете на Военния съюз, но демонстрира и независимата позиция на Алековата спомагателна организация: “Другаря Русев [ген. Ив. Русев] е искал от Монева [Михаил] – [Горна] Джумая цифри (вероятно на убитите въстаници в Горноджумайско – б. а.). Нито сме длъжни да ги даваме нему, нито е потребно и полезно това. Затова нито на Монева, нито на Русева ще даваме такива. Разни хора, разни акъли, па и всеки си е башка... Твой Б. Моров”.¹⁹¹

Следващия ден Г. Атанасов дава съвети на Мурат (?) “да ликвидира по-скоро комунистическата язва и другите разбойнически групи към Бобошево и околните села, па и самата Дупница, за да се отървем веднъж завинаги от тях”. Задачата на Мурат е да се споразумее с Ал. Василев и Ар. Манасиев за разпускане на организираната милиция, “като се почне от излишните и тия, които имат най-много работа”.¹⁹²

Ролята на Г. Атанасов в септемврийските събития е деликатна. Той е връзката между Ал. Василев и структурите на ВМРО в Петрички окръг, осъществява контактите с офицерите – разузнавачи от III секция, които са “очите и ушите” на Военното министерство. Всичко това едва ли е възможно без знанието на Т. Александров. Остава въпросът защо именно на офицера – автономист от Петричко е поверено тайното посредничество, когато той нееднократно доказва, че е лош конспиратор. Един факт от 14 ноември 1923 г. утвърждава мисълта, че Т. Александров продължава да има пълно доверие на Г. Атанасов. Той представя списък на 35 невоенни и 43 офицери за връчване на наградното отличие “организационна значка с червено емайлирано знаме”. Списъкът е утвърден от Т. Александров. Преди това е разпоредена строга отчетност върху дадените почетни знаци. Упълномощената от ЦК за това комисия е в състав: Б. Моров (Г. Атанасов), Пандов (К. Пърличев) и Петьофи (Г. Баждаров).¹⁹³

Наградените 78 души са дейни участници в организираните наказателни експедиции от ВМРО и от офицерите на III секция към Военното министерство. По-късно, през декември 1924 г. Георги Занков от ръководството на Илинденската организация обвинява “Г. Атанасов и видните хора около ВМРО”, че са в услуга на Цанковото правителство и са автори на “автономистките ужаси” при Долна Баня, Саранбей, Пловдив, Самоков, Ихтиман, Фердинанд [Монтана] и др. “За да не се усъмни някой в това – пише Г. Занков, те издигнаха бесилки в своята територия – Г. Джумая. А за да не ги обвини някой, че не са истински “последователи” на апостола Гоце Делчев, с щикове измериха дълбочината на гърдите на сестреника му Т. Чопов”.¹⁹⁴

През септември 1923 г. ВМРО не може да бъде безучастна, когато “местните комунисти доказват, че поставят по-високо целите на международния комунизъм, отколкото тия на Македония. Погазвайки дадената клетва пред организацията те тайно се събират и с даденото им от ВМРО оръжие вдигат бунт срещу българската власт”. Последва логично и морално решение – обезоръжаването на нелоялните членове.¹⁹⁵ Но това не е всичко, което върши ВМРО в Петричко. Организацията, с цел “защита на държавата от комунистите”, е автор на политически убийства, част от нейните дейци като доброволци

и милиционери под командата на военните власти хладнокръвно вършат “черната работа”. Това е характерно за Неврокопско, където бунтът е осуетен, организирана е охрана на града, а заловените от военните “комунистически куриери от Пазарджишко” са екзекутирани от дейци на ВМРО.¹⁹⁶ Домашните извори не потвърждават участието на бойни чети от Петричко в потушаването на въстанието в “Стара България”, но дипломатите в София са убедени, че ВМРО от Пиринския край е използвано от българското правителство “за унищожаване на комунистите, разпръснати по планините”.¹⁹⁷

И през септември 1923 г. македонската партийност е приложена. Като цяло крайните резултати са предопределени и в противоречие с идейния замисъл на ЦК. Неговите членове прикриват участието на ВМРО в борбите между партиите. Ако македонските българи са взели страна, то това те са сторили като български граждани. Мислите на Ал. Протогеров обобщено излагат становището на ЦК по въстаническото потушаване в Петрички окръг: ВМРО влиза в борба с БКП, “защото не можеше да допусне там друга организация; при това бяха предупредени много по-рано да не се поддават на никакво влияние от Москва за въстание, защото ще бъде потушено и ще се дадат безполезни жертви за чужди цели”. Но за съжаление се създават “кървави враждебни настроения за мът взаимна”. Протогеров се връща чрез спомените си в Моравско и Владая през 1918 г., където не е допуснато “да се посегне нито на един предал се войник или от заловените с оръжие в ръка”. Офицерската позиция е категорична: редно е към идейните противници да се проявява толерантност, а оръжието да се употребява само за тираните, против организационните врагове, които не могат да се отстранят по друг начин.¹⁹⁸

Становището на Ал. Протогеров е несъмнено разумно и съобразено с воинския морал. Приложеното решение в Разложко безспорно утвърждава политическата позиция на ВМРО, а самият Ал. Василев излиза с актив от събитията заради решителното си застъпничество в спасяването на въстаниците от Разложко и техните ръководители.¹⁹⁹

Позицията на Ал. Протогеров е признак за несъгласие с наложеното септемврийско отмъщение. Налага се изводът за рискованата политика на “отворени врати”, на опитите за всестранно застраховане, което Т. Александров цели в политическите комбинации на ВМРО. “Комунистическите бунтовни действия” са жестоко и сурово потушени. В охрана на българската държавност ВМРО заедно с тайните органи на Военното министерство оказва помощ на деветоюнските политици. Но организацията доказва, че има възможност в сложна обстановка да задействува механизма и на “смекчаването”. Основателно е предположението на П. Галчин, че заложничеството е не само хуманен жест, а “добре премислен план”.²⁰⁰ ВМРО-заложниците са своеобразен, жив аргумент в бъдещите преговори с БКП и Коминтерна. Успоредно със задържането и контролирането на комунистите – четници, ВМРО продължава да залага на Демократическия сговор и правителството като фактор за укрепване независимостта и силата на българската държава – нещо, което най-пълно съвпада с организационните интереси.

Всеотстранното участие на ВМРО във вътрешнополитическите борби на Царството тласка напред започналото обезличаване на идейните позиции, нравствения облик и политическото поведение на македонското освободително движение.

3. Кризата във ВМРО и наложеното стабилизиране на пиринската спомагателна база

Членът на ЦК Т. Александров нарича 1923 г. “годината, през която ВМРО извоюва силни позиции и ознаменува победа на идейността и морала”.²⁰¹ Наред с оптимистичното начало, през тази година в дейността на ВМРО са заложени насоки, които осмислят нейното развитие и през следващата 1924 г. Очертават се ясно три проблемно-тематични кръга – отношенията на ВМРО с управляващите фактори; преговорите на ВМРО с БКП, Съветска Русия и Коминтерна; ВМРО и легалното македонско освободително движение в България. Те са несъмнено значим и отдавнашен обект на изследване,²⁰² а в последно време задълбочено и правдиво осветлени от К. Палешутски.²⁰³

За да запази базата в Петричко и позициите в България, ВМРО е принудена да съобразява програмните си цели и тактика с Цанковото правителство. Но пред него са изправени същите обективни международни условия, които формират външнополитическа позиция, сходна с тази на премахнатото чрез преврат земеделско управление. Независимо от опитите на Великите сили и особено на Великобритания да предотвратят югославската агресия срещу България, най-невралгичният пункт между двете съседни страни продължава да бъде ВМРО и въпросът за правата на подтиснатите българи. Властите в Белград диктуват на София не само ликвидиране на ВМРО, но и “забрана” българската общественост да мисли за страдалческата съдба на сънародниците си и да оказва подкрепа на освободителната им кауза. Организацията на македонските българи, която има самочувствието на независим политически ръководител в освободителното движение, не може да се съобразява с това становище. Конфликтът с правителството е неизбежен. Той се подхранва постоянно от накърненото честолюбие, болезнената амбициозност и чувствителност на Т. Александров, както и от политическата воля на висшите офицери – министри, представящи отговорния изпълнителен фактор. Те желаят ВМРО и законните бежански организации да се подчиняват на “върховните държавни интереси”.

Показателен факт за еволюцията в идейните разбирания на Т. Александров, Ал. Протогеров и П. Чаулев е отношението им към Съветска Русия. В края на декември 1923 г. от Т. Александров е подписан проект за споразумение между ВМРО и съветското правителство, почиващ на равноправието и самостоятелността във вътрешната и външната политика на двете страни. Обявена е съвместната цел “Свободна и независима Македония, самостоятелно политическо цяло, което ще влезе във федерацията

на Балканските държави”.²⁰⁴ В тази посока ВМРО желае да постигне споразумение главно с “Руската съветска република”, но като страна в диалога са БКП и Коминтернът. Ръководството на ВМРО започва преговорите без ясно разбиране за евентуалните последици от тях. Тяхното начало е вече обременено от септемврийския антикомунистически политически актив. Идеологическата несъвместимост между народната родолюбива организация и Комунистическия интернационал, еднакво абсолютизиращи – едните принципа на националното, а другите на социално-класовото, партийно начало – обуславят различни цели и мотиви за преговарящите страни. За ВМРО те са чисто практически и морални, идейни. Югославският пълномощен министър в София Милан Ракич споделя пред близкия си чехословашки колега Богдан Павлу: “Македонската революционна организация едва ли би преминала на съветска платформа, но македонците са свикнали да се съюзават и с дявола, а съветският дявол има много пари”.²⁰⁵

“Признаците на сепаратизъм” в спомагателната организация избуяват от грубо демонстрирания правителствен върховизъм, от двойствената и самостоятелна външна политика на ВМРО, от личните качества на Т. Александров, както и от ширещото се убеждение, че свободата на българите във Вардарска и Егейска Македония може да дойде от Съветска Русия чрез осъществяване на привлекателната идея за “национално самоопределение”.

Дейците на ВМРО в Петричко възприемат следсептемврийския повик за издигане над страстите, които хвърлят страната в траур. На политическите борби е дадена отрицателна оценка, а извършените убийства се смятат за пречка в организационния живот. Ако парламентарните избори в “Стара България” през ноември 1923 г. са повод за влошаване на отношенията между Илинденската организация и ВМРО, то в Петрички окръг гласуването е възможност за успокояване на общественото настроение. Депутатите, зад които стои спомагателна организация, са избрани без особени трудности.²⁰⁶

Във XXI ОНС с листата на Демократическия сговор влизат следните народни представители: Ат. Маджаров, учител от Петрич, Д. Голев, адвокат от Банско, д-р Ив. Каранджулов, М. Монеv, чиновник от Г. Джумая, Н. Хаджиев, земеделец от с. Пиперица, Мелнишко и д-р П. Кушев от гр. София.

Всред депутатите се открояват всеобщо уважаваните д-р Ив. Каранджулов и д-р Петър Кушев. Д-р Ив. Каранджулов е от гр. Прилеп, завършва право в Англия, дълги години работи като висш съдебен чиновник, прокурор на Върховния касационен съд, представител на България в международния съд – Хага, избран е и за председател на Националния комитет на Македонските благотворителни братства. Д-р П. Кушев заедно с д-р Владимир Руменов са двама известни лекари “съчувстващи на ВМРО”.²⁰⁷

В Горноджумайско се правят опити да бъдат “смекчени” политическите борби и преодоляно враждебното отношение срещу ВМРО. По инициатива на Ив. Караджов, Асен Попаврамов, Сотир Мощански, Н. Северов, Михаил Балабанов, Г. Междуречки и др., е свикано общогражданско събрание за обединяване на всички партии в нова групировка “Политически съюз”. Чрез нея се цели обществените усилия да бъдат хвърлени за решаване на бежанския въпрос, подобряване поминъка на крайно бедните и т. н. Търси се съдействието и на депутатите от правителствената листа, които приветствуват “идеята за единението в Петрички окръг, така необходимо за възхода на българското племе”.²⁰⁸

Съобразявайки се с интересите на тютюнопроизводителите, в началото на новата година окръжното ръководство на ВМРО отменя разпореждането си от 1923 г. относно тютюневия налог. Занапред само от търговците на тютюн могат да се удържат “по 5 лв. на закупен килограм тютюн”.²⁰⁹ Взети са мерки за попълване на тайните списъци с “годни бойци и сигурни хора в случай на нужда”.²¹⁰ За членовете на ВМРО в Петрички окръг не е тайна, че организацията е “под закрилата на официалната власт”. Казийонното революционерство се противопоставя основателно на истинската боева дейност във вътрешността на Македония. Такива мисли споделя пред ЦК Петър Шанданов. От името на Битолския революционен окръг през януари 1924 г. той заявява, че “революционерите” около Ал Василев са станали “посмешище в нашия край”. Мнението на Т. Александров е сходно.²¹¹

Пред организационната база в Петричко идват първите трудности от страна на правителството. Те са свързани с поредната криза в българо-югославските отношения. Сръбските власти възприемат като истинско предизвикателство речта на премиера Цанков пред депутатите в XXI ОНС, в която официално са поставени въпросите за правата на българското малцинство във Вардарска Македония, за наборна армия и за излаз на Бяло море. Предприет е истински дипломатически поход срещу България. Правителството в Белград има “неоспорими доказателства, че македонските комитети се ширят из Царството със знанието и даже съдействието на властите в Кюстендилско, Джумайско, Петричко и Неврокопско”. Недвусмислено е заявено, че при най-малкото четническо нападение в сръбска Македония ще последва сръбска наказателна акция на българска територия.²¹²

Правителството не може да остане безучастно и на 3 март 1924 г. извършва арести на подозрителните “македонстващи” в Петрич, Кюстендил и София. Същия ден е декларирано, че от българска територия не ще последва никакъв сериозен акт на провокация, а пограничните власти са готови при възникнали инциденти веднага да уговорят “задружни действия” за охрана на границата.²¹³

След една седмица революционните водачи отправят протестна декларация, но в крайна сметка отстъпват пред натиска на деветоюнците, като предприемат ходове за осигуряване на нови съюзници в освободителната борба.²¹⁴

Българската дипломация и неофициалната мисия на бъдещите министри във второто сговористко правителство Андрей Ляпчев и Атанас Буров в Париж и Лондон, съдействуват за охлаждане на сръбските агресивни помисли през пролетта на 1924 г. Имайки сведения за военните приготовления, разтревоженото население на Петрички окръг е “готово за борба и като един да се отзове там, гдето бъде повикано от военните власти”.²¹⁵

Не само българското правителство има желание и прави опити да постави под свой контрол дейността на ВМРО в България. Освен традиционния правителствен върховизъм, в ход е формирането и на неговото федералистко и коминтерновско издание. Започналите преговори във Виена са маневра за овладяването на ВМРО, за нейното обезличаване и поставянето ѝ под контрола на БКП като национално-освободителна организация.²¹⁶

Целите на Коминтерна съвпадат с тези на федералистите. Доказателство за това е един доклад, съставен от Т. Паница и изпратен на 6 януари 1924 г. до Задграничното бюро на ЦК на БКП и до съветския агент във Виена.²¹⁷ Видният федералист, който не е чужд на идеята да осребри богато новото си политическо “верую”, определя серската група на ВМОРО за “родоначалник на революционното федеративно движение в Македония” и с високопарно самочувствие заявява: “Ние винаги сме смятали, че между нас, федералистите и лъжеавтономистите, не може да има никакво обединение и примирение и че само борбата до пълно унищожение на лъжеавтономистките оръдия на българската анексионистична политика може да разчисти пътя на истинското освободително революционно македонско движение”. Излагайки крайно изопачено положението в България, водейки се от зле прикрит стремеж за вдигане на акциите си пред богатите покровители, Т. Паница определя като най-близка задача в България националреволюционерите. Срещу ВМРО в Пиринска Македония той предлага “организиране и прехвърляне от сръбска и гръцка Македония” на чети, които да поведат “унищожителна борба срещу терористическите ядра на Т. Александров”.

Виенските преговори и подписаният на 6 май 1924 г. от Ал. Протогеров и П. Чаулев манифест, разкриват “новата ориентация” на освободителното движение. Преди това на 29 април ЦК на ВМРО в пълен състав одобрява изготвената от П. Чаулев и Д. Влахов декларация. За Ал. Протогеров това е основният документ, от който “се проглежда съвсем ясно какво искат болшевиките”.

В България ВМРО сама се разпъва на изтерзаващия я кръстопът. Народната организация не може да се откаже от националния си характер и задачи, от подкрепата на буржоазна Европа и Америка, от българските правителства и Отечеството си, за да стане “оръдие на болшевизма” като разчита изключително на Съветска Русия и се опира само на БКП.

Двамата видни членове на ВМРО не могат да се съгласят от базов тил на ВМРО Българският Югозапад да се превърне в арена на класови и социални битки. Но те не успяват да убедят П. Чаулев, вече обхванат от “капана на болшевиките”. Така ЦК се оказва разединен пред поредното предизвикателство, наречено “нова ориентировка на ВМРО”.²¹⁸

Нелоялността на виенските партньори е потвърдена от още един факт. Вместо да прекратят контрачетническата си дейност, Ст. Мишев и ренегатите около него свикват събор на 4 май 1924 г. в гр. Щип, на който подвеждат хората под клетва за борба срещу ВМРО. Взето е решение в сърбо – федералистките чети да се канят избягалите и преследваните за разни провинения емигранти от Петрички окръг. Към Илия Пандурски се присъединяват дирените от българските власти Ив. Узунов от с. Чуричене, Ив. Софин и Г. Младенов от с. Г. Рибница, както и бившият земеделския съветник от същото село Хр. Ангелов.²¹⁹

В отсъствието на Т. Александров, който от Виена през Базел заминава за Лондон, водещи фигури на ВМРО са Ал. Протогеров, Ал. Василев и Г. Атанасов. Те са сближени от желанието да се противопоставят срещу лидерството и единовластието на Т. Александров в движението. Затова са готови да подкрепят самостоятелните прояви на илинденци, бившите македоно-одрински революционери. Безкомпромисната антиправителствена позиция на Илинденската организация, признаците тя да се утвърждава като независим фактор, определящ стратегическите насоки на освободителното движение и превръщането ѝ в обединително звено за комунисти (Д. Хаджидимов, Ив. Серафимов), бивши федералисти (Славчо Ковачев) и др. дейци, са определени от съмишлениците на Т. Александров като “дефекти на досегашния илинденски живот”.²²⁰ Независимо от предварителната подготовка, ръководена от Ив. Михайлов, от мненията на Йордан Чкатров, Петър Мърмев и Велко Думев, Вторият редовен конгрес на Илинденската организация (24 май 1924 г.) избира Ар. Йовков и Г. Занков в ръководното тяло.²²¹

След близо двумесечно отсъствие, на 5 юни 1924 г. Т. Александров се завръща в България. Веднага са предприети усилия за ограничаване последиците от злополучните за ВМРО преговори във Виена.²²² Кризисните процеси в революционната организация се ускоряват от серия неблагоприятни обстоятелства – разколът в ЦК и присъединяването на Ал. Протогеров към опозиционно настроените ръководители в Петричко, оформянето на Илинденската организация като втори алтернативен център в “голямата македонска политика”, въоръжената съпротива начело със Ст. Мишев. Към тях се добавят още и решенията на Витошката партийна конференция от май 1924 г. Тя определя ВМРО като съставена от “великобългарски шовинистични елементи” и предлага Петричко или да бъде обособено в независима република, или да остане в пределите на страната с автономен статут до изграждането на македонска държава. С такъв характер е и несъобразяването с мнението на ВМРО за ревизия на подписаните във Виена документи и достигане на взаимно приемливи формулировки. Обратно – предявяват се нови условия. Комуинтерновският представител Милотин на 9 юни настоява “ВМРО незабавно да изгони от Петрички окръг” представителите на българската власт и областта да бъде обявена за автономна. Процесите на ерозия се засилват и от влошаването на отношенията между ВМРО и българското правителство след виенските преговори и политическите убийства в София, и от деморализирането на кадрите в Петрички окръг, където неговият завеждащ Ал. Василев е наричан вече Алеко паша – нещо като “безотговорен монарх в една малка сатрапия”.²²³

Идейната и организационната криза в македонското освободително движение става явна за обществеността в България, Балканите и Европа с публикуването на Майския манифест. Затова освен изявленията пред чуждестранните кореспонденти и дипломатическите ходове, които довеждат ВМРО до разрыв с Коминтерна, Т. Александров насочва визискателността си и към спомагателната организационна дейност в Петричко.

Там главен отговорник е Ал. Протогеров съгласно разпределението между членовете на ЦК, решено във Виена на 25 април 1924 г.²²⁴ Под единното давление на ВМРО в областта, в местните избори на 18 май населението гласува с общоселски листи за издигнатите кандидати на Демократическия стовор.²²⁵ Но обкръжението на Т. Александров е убедено, че Ал. Протогеров заедно с Ал. Василев, Г. Атанасов и делегатите – илинденци от окръга, които гласуват за Ар. Йовков и Г. Занков, са прекалено самостоятелни. С промеждутък от около два месеца Ал. Протогеров е в Петричко. По поръка на Задграничното представителство на ВМРО, след конгреса в Пловдив Й. Чкатров заминава да търси обяснение за това от Ал. Протогеров, Ал. Василев и Г. Атанасов. Тогава Протогеров поставя под съмнение ръководството на революционната организация в лицето на Т. Александров, а Ал. Василев потвърждава недвусмислено позицията на генерала заявявайки: “Наши са окръзите, ние проливаме кръвта си и няма да допуснем Т. Александров да ръководи ВМРО”. Г. Атанасов, визирайки К. Пърличев и Г. Баждаров, заявява в с. Левуново, Петричко: “Ние не признаваме никакво ЗП, което не е избрано от никого”.²²⁶ Задължителната критичност към изворовия материал навява мисълта за зле прикрити стремежи на Ал. Протогеров и “революционерите” около Ал. Василев да елиминират от ръководството на ВМРО Т. Александров. Целта е това да бъде постигнато в условията на спорната и идеологически неизбистрена “нова ориентация”, при разширяване контактите с бившите серчани и македоно-одринци, като се използват комунистите – заложници и се разчита на вече осигурените сили в Петричко. При благосклонния неутралитет на Ал. Протогеров постепенно започва прилагането на противоорганизационния замисъл, чиято крайна цел обективно съвпада с интересите на “комунистите от София, Виена и Москва”. Главните действащи лица са Ал. Василев и неговото обкръжение.

Кореспонденцията между Протогеров и Александров, двамата членове на ЦК разкрива не само сложните им отношения, социалната и психологическа несъвместимост, но и личностния сблъсък на фона на очерталите се лагери във ВМРО.²²⁷ Кризата във върховете има своето идейно и реално проявление в Пиринска Македония. Впечатлява мащабният подход и загрижеността на Т. Александров спрямо организационния живот в областта. Той споделя пред Ал. Василев и Г. Атанасов идеята на “наши лекари” да се нареди при с. Добринище, Разложко, курортна лечебница за болни и уморени четници. Прави предложение да не се събира налог върху градобитните тютюни в община Слащен. Нарежда организирането на анкети по дейността на Щерю Влахов, Х. Златанов (Шарен Ампо), Д. Медаров, Евтим Клепков и Ан. Коларов. Не забравя и болното семейство на Ал. Василев, нуждаещо се от морско лечение.²²⁸

Независимо от ясните признаци за криза, част от дейците на ВМРО в Пиринско не загърбват преките си задължения към “поборбата Родина”. На 26-27 юли 1924 г. в с. Търлис, Драмско, е инсцениран “бомбен атентат”, след който започват арести на българи от селата Търлис, Ловча и Каракьой / дн. Гърция /. На път за с. Горно Броди в м. Черна гора по навързаните беззащитни селяни е открит залпов огън. Успяват да избягат малцина. По този повод в окръжния град Петрич е съставен “граждански комитет” от Ат. Калибацев, Хр. Медникаров, Г. Чапразов, В. Попстоянов и Николчев. Петричани и бежанците от околията, бидейки земляци и близки роднини на невинните жертви и сами свидетели на подобни “покъртителни картини”, апелират съчувствено и единодушно за международен анкетен контрол “върху зверствата над българите и турците в Гръцка Македония” и за човешко прилагане на изселническите наредби.²²⁹

Поведението обаче на “верните хора” около Ал. Василев спрямо Т. Александров е незаслужено пренебрежително и обидно. Ако Т. Александров продължава да споделя с дейците на ВМРО в окръга някои организационни тайни, то те се отнасят високомерно и явно не се съобразяват особено с неговите нареждания и “анкети”. Красноречив пример за нещо повече от “признаци на сепаратизъм” е съзнателното недопускане на Т. Александров в работата на Струмишкия окръжен конгрес, независимо, че той отговаря в ЦК за този окръг.²³⁰ Напълно в духа на новата московска платформа в Петричко се поставят въпроси за заповяданото от Т. Александров убийство на земеделския депутат Петко Д. Петков.²³⁰ Започват критики срещу Т. Александров и М. Монева за потушаването на септемврийския бунт и се активизират контактите на Ал. Василев с бившите серчани, представени в окръга от Ал. Буйнов.²³¹

Учудваща е упоритостта, с която пред местното население се омаловажават качествата и се уронва престижът на Т. Александров от съмишлениците на Ал. Василев – Щ. Влахов, Д. Вретенаров, Г. Пенков, Нашко и Коста Елшански. Тяхното самочувствие е подхранвано от окръжното ръководство, което се гордее с подетата четническа дейност в Малешевско, Радовишко, Гевгелийско, Струмишко и Серско. Пограничните “революционери” поставят ударението върху факта, че издръжката на ВМРО се дължи “на средствата дадени от Петрички окръг”. А бившият горноджумайски войвода Щ. Влахов не се свени публично да заяви в с. Струмски чифлик пред околийския актив на ВМРО, че издигането на Т. Александров и достигнатото от него положение се дължи на Ал. Василев и неговите другари. Предприета е цяла кампания, като се отменят, или забраняват редица разпоредби на Т. Александров, вече подигравателно наричан “министър на външните дела на ВМРО”.²³²

Според Ар. Манасиев и Ал. Протогеров, всичко което става в Петричко е съобщавано във Виена, като те допускат, че тези донесения прави комунистът М. Алексиев – заложникът със свободен

режим, приближен на Ал. Василев и Щ. Влахов. Това става известно и на Т. Александров чрез М. Монеv. Научавайки за обвиненията в “шпионство” и за връзките му с “някои федералисти и комунисти” Щ. Влахов “става още по-подозрителен към М. Монеv и Т. Александров”.²³³

“Новата ориентация” и усилията за създаване на “общия македонски фронт” са фактор за възстановяване на дейността на местните комунистически организации в Петрички окръг. Разбира се, този процес не бива да се абсолютизира, тъй като основният ръководен състав на спомагателната организация бди върху хода на забранената политическа работа, а комунистите – заложници са под постоянно наблюдение.

В началото на юли 1924 г. първите кадри на ВМРО узнават за “комунистическото раздвижване” в окръга. Около годишнината от Илинденското въстание са разпространени “комунистически позиви до емиграцията за единния фронт”, а в Горноджумайско е занесена брошурата на Д. Хаджидимов “Илинденското въстание и поуките от него за сегашните македонски революционери”. Партийното издание е написано по поръка на Илинденската организация. При разпространяването му, на 2 август 1924 г. в София то е конфискувано от полицията.²³⁴

Настоятелното искане на Т. Александров за бързи предохранителни мерки срещу евентуалното комунистическо надигане е уважено от Ал. Протогеров и на 10 август бива подписано окръжно писмо с предупреждението “да не бъдем изненадани и да не позволим повторно да злоупотребяват с името и престижа на ВМРО, както стана през септември миналата година”.²³⁵

Чрез действията си в изпълнение на това окръжно ВМРО оказва подкрепа на Цанковото правителство. Двамата членове на ЦК са убедени, че виенските внушения на земеделци и комунисти могат да предизвикат “нови кървави междуособици, които да погребат независимостта на България”. Изразена е ясно и позицията спрямо “партизанския комунистически манифест”. Окръжното има за цел да утвърди още веднъж принципа на независимост и национална сплотеност: “Всички единодушно са против опартизаниването на организацията и превръщането ѝ в оръдие било на други правителства, партии или класи зад граница. Защото в такъв случаи тя не ще може да запази своето единство, силата и значението си”. Недвусмислено е изречена заплахата срещу онези “единици, попаднали под влиянието на руските болшевици”. Дадени са отговори на издигнатия по места въпрос: “Какво ще бъде поведението на ВМРО в случай на нови метежи в България?” Отговорът е ясен: На всички бежанци-македонци, намерили временно гостоприемство в България и очакващи освобождението на Македония, “за да се върнат в милите и родни огнища” се препоръчва “да останат далече от подобни пагубни за България, вредни за цялото българско племе кървави междуособици и доколкото е възможно, да въздействат върху двете страни да ги предотвратят.” Другата възможност предвижда “свобода...на македонските емигранти и бежанци в Царство България и като равноправни български граждани там, да вземат участие в тая борба според своите убеждения и разбираня”.

Специални пратеници – агитатори на ЦК в Пиринския край и в пограничните околии от Кюстендилски окръг, разясняват позицията на националреволюционерите. Поведенческият организационен модел е идейно обусловен – “ВМРО не ще позволи никакви опити за метежи, никакви междуособици. Ако се появят такива, организацията ще ги потуши най-безпощадно. Поканва се населението в тези краища да не се намесва в подобни метежи и междуособици и във от границата на своя район”.

Като се има предвид миналогодишният износ на “революционен товар” от Г. Джумая за гр. Дупница, е забранено “безусловно, под страх на наказание, групи или отделни метежници да напускат тези места и да отиват във вътрешността на Царството, за да помагат на едната страна...”

Окръжното още веднъж подчертава безкомпромисната решителност на ВМРО да запази спомагателната си база от всякакви граждански безредици и да продължи нейното използване само за целите на революционното движение в Македония.

Но правителството на Ал. Цанков и особено офицерите – министри имат свое становище за мястото на ВМРО в българския политически живот. Виенският манифест буди тревога и уплаха сред управляващите кръгове. Въпреки че е оповестена декларация – опровержение, безпокойството продължава да тегне над министри, военни и политици.²³⁶

На 4 август 1924 г. чехословашкият посланик Б. Павлу нарича македонското движение “ахилесовата пета на правителството”. Министър – председателят Ал. Цанков, “който е на заслужена почивка в морския курорт край Варна..., побърза да се върне в София и тъкмо сега, в началото на август се съвещава какво трябва да се направи, за да може поне в последния момент да запази македонската организация за нуждите на правителството”. След 10 дни Павлу в извънредния политически доклад на посолството предава разговора си с Хр. Калфов, министър на външните работи. Правителството определя като критичен периода, “особено поради загубата на опората им – македонците, които отиват на страната на Москва. Ръководството на македонската организация се било отказало от виенския манифест във “Федерацион балканик”, но българското правителство имало известия, че това е само за очи и че в действителност те много държат на подкрепата от Москва. Македонците заявяват, че няма да станат болшевици, но положението било такова, че няма да се откажат от каквато и да е помощ, а особено московската ръка била твърде щедра”. Правителството “иска да покаже добра воля, особено пред Белград” и предприема мерки за усиляване на военните гарнизони в Пиринска Македония, като цели да ограничи до минимум четническите преминавания през границата, а това още повече обтяга отношенията му с ВМРО.²³⁷

Независимото политическо поведение на Т. Александров, несекващият му стремеж да превърне ВМРО в едва ли не главен фактор за разрешаване на македонския въпрос, безкомпромисната

му позиция срещу нарушителите “правилата и традициите на организацията”, както и не винаги удачно подобрите средства за осъществяване на националната кауза, създават около личността на именития ръководител изключително враждебна атмосфера.

Смъртта на Т. Александров е желана еднакво силно не само в Петрич и София, но и в Атина, Белград, Виена и Москва. Не е случайно, че именно на Щ. Влахов е възложено извършването на престъпното деяние. Горноджумайският околийски войвода е в остър конфликт с Т. Александров. От началото на август 1924 г. той е в Мелнишко, където под покровителството на Ал. Василев не пропуска да даде публичен израз на личната си неприязън към “члена в ЦК на ВМРО”. В заговора са посветени все лица от обкръжението на Ал. Василев – Динчо Вретенаров, мелнишки околийски войвода и невъоръжените куриери Динчо Балкански и Динчо Сугарски. Подготвено старателно, злощастното убийство е извършено безупречно. На път за конгреса на Серски революционен окръг, близо до с. Лопово Т. Александров е убит от Щ. Влахов и Д. Вретенаров. Злокобната дата е 31 август.²³⁸

Всички делегати са поразени от съобщението за убийството. Неколцина от тях начело с Ар. Манасиев се противопоставят на Алековото предложение убитият да се погребее край Роженския манастир до гроба на Я. Сандански. След телеграфическо повикване от София и Г. Джумая пристигат Ив. Михайлов, Панчо Михайлов, К. Пърличев, М. Монеv и Никола Велев. Александровите тленни останки са положени на 4 септември при изгрев слънце в гроба близо до параклиса “Св. Илия” над с. Сугарево, Мелнишко. Делегатите “запазват в абсолютна тайна, под клетва” новината за смъртта на Т. Александров.²³⁹

Въз основа на резолюцията на IV редовен Серски окръжен конгрес, дейността на П. Чаулев е порицана и той е бламиран от членство в ЦК. На 6 септември членовете на Струмишкото окръжно управително тяло се солидаризират с това решение и предлагат в помощ на ЦК до свикването на общия конгрес да бъде делегиран техният представител Ал. Василев, председател на Окръжния комитет.²⁴⁰

Организационните деятели от София и Петрич прикриват взаимната си непоносимост, съгласявайки се да уредят “отношенията с болшевиките”, за да остане само единната борба “срещу гърци и сърби”. Приета е идеята на Ив. Михайлов за среща в гр. Г. Джумая с ръководното тяло на Илинденската организация.²⁴¹

Част от членовете на ВМРО в Петричко разчитат на “завеждащия трите окръга” Ал. Василев и на Ал. Протогеров, виждайки и двамата като бъдещи членове на ЦК. Надяват се и на подкрепа от “илинденци”. Привържениците на Михайлов смятат, че залогът за успешния изход от кризата е във всестранната предварителна подготовка на замисленото в Горна Джумая покушение. Тяхната цел е физическото ликвидиране на организационните конкуренти и “идейни” противници, проявили съпричастност към “новата ориентация”.

Кирил Дрангов е изпратен до Алеко паша и Ал. Протогеров, намиращи се в Петричко. Освен да занесе за подпис меморандума по македонския въпрос до Обществото на народите, той изпълнява и разузнавателна мисия. От страна на Протогеров, познат на баща му (полк. Б. Дрангов), към К. Дрангов е отправено предложение за бъдещ секретар на ЦК. Михайлов, инструкторът на Дрангов и негов доверен съратник, обаче е не по-малко подозрителен към поведението на Ал. Протогеров. С първото си идване в София той се интересува не за пропастта в движението след убийството на Т. Александров, а за патроните, пушките, терористите и парите на ВМРО.²⁴² По-късно, през 1928 г., пред делегатите от Седмия конгрес на ВМРО Ив. Михайлов споделя защо тогава, през 1924 г., не се е бързало с убийството на Ал. Протогеров. Ако той бѐдел убит, то оставало впечатлението, че ВМРО се представлява “от предател” [П. Чаулев – б. а.] и “всички ще кажат, че Македония е с болшевиките”. Втората част от мотива е особено важна, защото разкрива тайната страна от подготовката на “Горноджумайската конспирация”. Вдъхновителите на плана се стремят да премахнат последиците от “виенските преговори”, убедени че “болшевишкият смут” ще застави България да направи опити за унищожение на организацията. Под натиска на К. Пърличев и Г. Баждаров е решено Ал. Протогеров да остане жив. Младите последователи на Т. Александров остават обаче с увереността, че той има участие в убийството на 31 август. Затова Ив. Михайлов пише, че през всичките “дълги седем-осем дни, когато нас ни беше просто страх да не полудеем”, о. з. генералът няма и хабер от кроенето на плана. Но пък министърът Ив. Вълков е запознат с откъснатия сценарий и обещава исканата от Михайлов ценна помощ.²⁴³

Алековци се оказват лоши конспиратори и некадърни заговорници. Наистина пристигат в Горна Джумая със силна охрана, дават разпореждания на своите съмишленици в града да бъдат нащрек и повикват четниците на Щ. Влахов за помощ, но това са по-скоро охранителни мерки, а не готовност за нанасяне на съкрушителен удар. На 10 септември хората на Ал. Василев са в града и чакат утвърждаването на ръководните си позиции във ВМРО.

На 9 и 10 септември Ар. Йовков и Г. Занков са поканени на отдавна исканата от тях среща. Предупредени са Ив. Караджов, Ар. Манасиев, Борис Тиков, Кирил Паунов (Црън Киро), а в боева готовност още на 11 септември е приведена градската стража. Потърсено е съдействието на околийския полицейски инспектор Костадин Алексиев и началника на военния гарнизон. Пратениците на Илинденската организация пристигат на 12 септември. Тогава, в петък вечерта, в къщата на Панайот Райнов се разыгрва кървавата драма. Неочаквано пада убит Ал. Василев, застрелян в грѐб от К. Дрангов. Димящите револвери на Й. Гюрков и К. Дрангов са насочени и към гърдите на Ал. Протогеров, но

нареждането да не се убива генерала е спазено. Актьори в баталната сцена са още П. Шанданов и П. Михайлов. На другия ден пада убит от терориста Асен Даскалов и Г. Атанасов. Убити са още Ангел Коларов и Димитър Петрински.²⁴⁴

Илинденци намират временен приют при военните власти, които спокойно гледат на вършените убийства и изпращат определените жертви до гарата, знаейки за пъкления план. В околностите на с. Сопово, Дупнишко, е заловен и убит Ар. Йовков. Г. Занков успява да се спаси. Промъквайки се в Дупнишко, Самоковско и Софийско, той наблюдава свободното движение на терористите по гарите, влаковете и селата, както и по “върховете и полите на Витоша”,²⁴⁵

На 13 септември 1924 г. Мирчо Кикиритков убива в София Славчо (Владислав) Ковачев от гр. Щип, бивш секретар на Върховния македоно-одрински комитет, федералист и един от първите инициатори за учредяване на Македонския научен институт. В същия ден Владимир Димитров (Владо Шофьора, Черноземски) застрелва депутата Д. Хаджидимов от с. Горно Броди, Серско, член на ЦК на БКП. Двата убийци са заловени и по-късно с цел да бъдат оневинени пред съда, от името на ЦК на ВМРО с дата 7 септември са съставени “оневиняващи ги” възлагателни писма. Убитите на 13 септември са осъдени от специален организационен съд заради “заговора против ВМРО и за интелектуалното им съучастничество в убийството на Т. Александров”. Антидитарните документи не са подписани от Ал. Протогеров.²⁴⁶ Но той се “солидаризира” с извършената конспирация като одобрява действията на “неотговорните лица”. Законният член на ЦК утвърждава присъдите, а Михайлов укорно споменава, че сред наказаните са лицата, с които Протогеров е искал “да стане другар в ЦК”.²⁴⁷

Правителството на Ал. Цанков се старее да представи събитията в Г. Джумая като следствие от борбата между националисти и федералисти-болшевики. Българският печат се пълни със сензационни заглавия за предотвратения метеж и насроченото за 14-15 септември обявяване на “Петричко в съветска република” начело с Ал. Василев.²⁴⁸ За съжаление в публичното съзнание на българската общественост темата Македония все по-често започва да се свързва с кървавите братоубийства и граждански междуособици, а не толкова с положението на сънародниците в Югославия и Гърция. Внушителните панихиди и искрено оплакване определят заслуженото място на Т. Александров като легендарен революционен водач на българското освободително движение в Македония. След вестта за “изменническото убийство”, населението в Петрички окръг чрез траурни шествия, събрания, телеграми и др. форми, дава израз на преклонението си пред неговата памет.²⁴⁹

До прокудените от родните краища македонски българи е изпратена телеграма, чиито автори са главните вдъхновители и действащи лица на 12 септември – Ив. Михайлов, К. Дрангов, А. Даскалов, В. Мечкуевски, Ар. Манасиев, Ив. Караджов, Т. Кочерински (Стоилов), Д. Иванов, Б. Тиков, К. Алексиев и К. Паунов. Те призовават в “тези велики дни” да бъде следван примерът на великия покойник Т. Александров и уверяват, че “всичко честно и идеалистично е с неговия дух”.²⁵⁰

Докато младите последователи на Тодор Александров желаят да продължат и в окръга започнатото от Г. Джумая дело, то Ал. Протогеров се свързва и на 16 септември упълномощава своя довереник о. з. полк. Климент Кръстев да отиде в Петрич. Още същия ден той пристига в окръжния център и се среща с легендарния струмишки войвода Г. Вьндев, неговия секретар Ал. Попов, кмета на града Чапразов, Хр. Медникаров, околийския началник З. Новев и с офицери от гарнизона.²⁵¹ Пълномощникът на Ал. Протогеров е първият организационен човек, дошъл отвън след събитията. Той установява, че от няколко дни в града се спотайват Щ. Влахов и Д. Вретенаров, а на 14 септември е правена панихида в памет на Ал. Василев. Неговите съмишленици начело с Хр. Медникаров ликуват за убийството на Т. Александров. “Положението и духът на Алеко” се държат още от Г. Манолов, П. Говедаров, Н. Хаджиев, Г. Стоянов (Гогата Полски) и др.²⁵²

На третия ден от престоя си в Петрич Кл. Кръстев е предупреден, че Щ. Влахов и Д. Вретенаров се намират в с. Припечене (дн. Генерал Тодорово). Веднага “четири вагончета” с четници, водени от Милан Постоларски и “20 – 25 войници с офицер” са отправени към селото и къщата е обкръжена. От телеграмата на видния петрички гражданин Ат. Калибацев става ясно, че градът е окичен с черни знамена, ще има панихида с траурно шествие, а физическите убийци на Т. Александров са избити в с. Припечене. На същия ден, 18 септември в Пловдив пада убит Ч. Кантарджиев.²⁵³

Горноджумайските събития са бойно кръщение за новото попълнение в редиците на ВМРО. С организаторския си и конспиративен талант като естествен негов водач се налага Ив. Михайлов, избраник и ученик в революционното дело на убийца Т. Александров. Ръководните дейци решават на 17 септември 1924 г. да започне незабавно подготовката на отдавна отлагания общ конгрес. В помощ на Ал. Протогеров, макар и в разрез с правилника и устава, Ив. Михайлов е назначен за секретар на ЦК. От 23 септември той е упълномощен от Ал. Протогеров “да действа в Петрички окръг” за умиротворяването на района.²⁵⁴

Несъмнено Ив. Михайлов овладява възловите командни позиции във ВМРО, а това е поредното отстъпление на Ал. Протогеров от лидерството в ЦК. За него е ясно, че в “горноджумайската конспирация” и при последвалите я убийства е пренебрегнат “единственият член на ЦК”, а е търсено съдействието и изказана благодарност на министъра Ив. Вълков. Преди да даде извънредните пълномощия на Ив. Михайлов, Ал. Протогеров предявява едно условие: “по никоий начин да не се посяга върху лица, докато не се установи тяхната виновност”.²⁵⁵ Това е възприето от Ив. Михайлов, но не е изпълнено.

Чрез кадрите на ВМРО в Горноджумайско, Неврокопско и отчасти в Разложко, Ив. Михайлов има информация за състоянието в окръга. Редица членове на спомагателната институция възприемат убитите на 12 септември като олицетворение на следвоенната ВМРО и чистосърдечно признават, че до

идването на полк. Кръстев “положението било натегнато, в смисъл настроение против убийците” на Ал. Василев и Г. Атанасов. Но след това в писмата си до Протогеров те заявяват верността си към освободителния идеал. Според Хр. Медникаров те не “служат на лица, а на идея”, а Г. Стоянов, след доверителното писмо на Ал. Протогеров до него, започва да се титулува “завеждащ Серски окръг” и е готов да направи “всичко по силите си”, обещавайки винаги да се ръководи от здравия разум”. Такава позиция, “за да се избягват излишни жертви”, възприемат и П. Говедаров, Г. Манолев и Зисо Попов (Живко).²⁵⁶

Специалният пратеник на ЦК и неговите активни помощници в окръга след 23 септември арестуват почти всички ръководни лица на спомагателната организация в Петричка и Мелнишка околия. Обект на повишен интерес са дейците на ВМРО от най-близкото обкръжение на Ал. Василев. Според М. Монеv и П. Шанданов, техните присъди са ясни и “няма нужда от много аргументи”. Те установяват, че Г. Манолев и П. Говедаров като главни комисионери по продажбата на турските имоти са взели 278 000 лева само “от един турчин” и в разрез с организационния морал са гонили личния си интерес чрез спекулативна търговия с “тютюна, вината и говедата” и т. н.²⁵⁷

Показателно за чувствата и мотивите, определящи действията на Ив. Михайлов в окръга, е неговото писмо до Ал. Протогеров, писано в гр. Г. Джумая на 30 септември 1924 г. Той съобщава за разкритите “потресающи неща”. За Михайлов е “обидно, ужасно” и крайно съжалително, че “Миле (Т. Александров) загива в кръга на подобни подли мошеници, които са потънали в бласто от кражби и други престъпления”. Учудващ е фактът, “че хората, в чиято подлост не се съмнявахме, се оказват укриватели на Тодоровите убийци и получавали от тях писма”. Подробности опитният конспиратор не споменава, но е уверен, че “колко много добре сме постъпили като не се оставихме да ни четат своите гадни уверения в искреност, а ги изпоарестувахме, ще се види от признанията им. По тази материя се изгуби доста време, може би, но поне се извлякоха поуки, изловиха се престъпници от голям мащаб, а народа ще види колко ВМРО е решителна, когато се каже да се изнесе истината и запази морала на едно дело”. Писмото завършва с оптимистичното заключение, подчертаващо още веднъж значимостта на спомагателната организация: “Щом и последните крачки в посоката на обновлението и към спасение на този край от мошеници станат общо достояние, ще има още по-хубави условия за изграждането на това, което е нужно за Делото отгатък.”²⁵⁸

Протогеров е редовно информиран за хода на разкритията в окръга. Всички негови “млади помощници” не пропускат да подчертаят “уважението” си към о. з. генерала и “обещават подкрепа в борбата с разрушителните елементи”.

Проведени са срещи с делегатите на националния комитет на македонските братства, които поощряват Ив. Михайлов, убедени от протоколите на разпитваните К. Мишев, В. Стоянов, Г. Манолев и др., че “Алеко е уличен решително в далавери от вулгарен характер”. На 1 октомври 1924 г. Г. Занков се обръща с осъдително открито писмо до своите съратници – илинденци. Веднага след това е проведена среща на Ив. Михайлов с младежкия кръг около него. Решено е да се даде обоснован отговор на това изложение.²⁵⁹ С литературната част на възражението е натоварен “да се занимава [Йордан] Бадев”, на чието разположение започват да се предават материалите от щателно документираното организационно следствие в окръга. Така възниква идеята за брошурата “Заговорът против Т. Александров, по данни на ВМРО”.²⁶⁰

С убийството на Ал. Василев част от неговите “верни хора” намират приют при Г. Пенков, анархокомунист, някогашен телохранител на Я. Сандански, участник в банков обир, а след войната собственик на дъскорезна фабрика в м. Предела. Още на 14 септември Г. Пенков се обявява за “Временно завеждащ Петрички окръг” и заповядва на войводите от околните села заедно с четите си да бъдат събрани в посока “през гората и право на “Предел”. Изричното му нареждане е в никакъв случай да не се изпълняват заповедите на Ар. Манасиев и Г. Хаджиевтимов, “убийците на Алеко, Г. Атанасов, Ан. Коларов и др.” Към четата на Г. Пенков се присъединяват Д. Панов (Пашич), братя Коста и Наско Елшански, Тома Рушкин и Александър Пенков.²⁶¹

Поведението на Г. Пенков, Ал. Буйнов и Г. Ковачев през онова смутно време потвърждава народната мъдрост “Гузен негонен бяга”. Те нямат никакви особени провинения пред ВМРО, но с убийството на Алеко се открива добър шанс военните да си отмъстят за поруганото офицерско достойнство през септември 1923 г. в гр. Разлог. И тримата са сред най-активните автономисти, които запазват от явна смърт комунистическите бунтовни водачи. Освен за Г. Пенков, командващият войските в целия окръг генерал Асен Чолаков издава заповед за преследване и на Ал. Буйнов и Г. Ковачев, които се обявяват за нелегални. Офицерите от разложкия гарнизон капитан Абаджиев и подполковник Жеков участват в арестуването на Г. Ковачев и Ал. Буйнов. Войсковите усилия са активно подпомогнати от милицията в Банско, предвождана от члена на Окръжния комитет на ВМРО Иван (Йонко) Вапцаров.

Военните са особено настоятелни в арестуването на Г. Ковачев и Ал. Буйнов. В четата на Разложкия околийски ръководител на ВМРО Г. Ковачев са неговите земляци, комунистите – заложници Вл. Поптомов, Вл. Седлоев и Л. Попстефанов. Четникът на Г. Ковачев Тома Кръстев Самарджиев от с. Елешница в свидетелските си показания от 8 април 1935 г. записва: “Всички бяхме въоръжени. В с. Горна Сушица, Светиврачко намерихме Ал. Буйнов. В това село се бавихме около 7 – 8 дни като Седлоев, Томов и Попстефанов, които бяха комунисти, избягаха за Сърбия и оттам преминали в Русия”.²⁶² Липсват данни за организиране на въоръжен отпор от Г. Ковачев и Ал. Буйнов срещу последователите на Т. Александров, не е ясно дали те съдействат за бягството на тримата комунисти. С тяхното деяние е решено да се занимава организационният съд. Но двамата не са изправени пред ЦК на ВМРО за разследване. Убити са на 27 септември 1924 г., още същата вечер, когато са арестувани.

Бръснарят в гр. Банско Г. Шарлаков, извикан в дома на Й. Вапцаров, предава следния разговор: "... Протогеров гълчеше Вапцаров защо са направили тая работа, та са избили Буйнов и Ковачев, казваше "биваше ли така, защо не ги изпратихте в Горна Джумая", а Вапцаров му отговаряше: "А бе, дойдоха побуйни хора от Неврокоп и свършихме с тях..."²⁶³

Обстановката в окръга подхранва антисанданистките настроения и прави обречено принудителното отшелничество в пиринските дебри на Пенковата чета. В нейното преследване се намесва и самият Ив. Михайлов. С гриф "много бързо", на 2 октомври 1924 г. Ар. Манасиев получава подробен план от "специалния пълномощник на ЦК на ВМРО". Идеята е "гонитбата на Г. Пенков" да започне чрез хвърчащи отряди с уточнени райони на действие. Начело на петричкия отряд е Г. Въндев, на мелнишкия – Димитър Илиев (Мито дядо Илиев), син на войводата дядо Илия Кърчовалията. "Неврокопско – Разложките другари" се предвождат от Ст. Филипов, а на горноджумайския отряд началник е Г. Хаджиевтимов. Осигурено е всичко необходимо на преследвачите – открити листове, дрехи, оръжие, парично възнаграждение, инструкции за начина на гонитбата и разяснение на хората, че ятаците "жестоко ще пострадат"²⁶⁴ Без никаква поддръжка от населението и преследвани отвсякъде, Г. Пенков и другарите му се предават на военните власти в Разложко, след което са разследвани от ВМРО и убити.²⁶⁵

Наказателните групи на ВМРО в окръга ексекутират и всички приближени дейци на Ал. Василев, злоупотребили с "народните пари", компрометирали освободителните идеи и взели участие в подготовката и убийството на Т. Александров. В този списък челно място заемат П. Говедаров, Г. Манолев, Д. Балкански, Д. Сугарски, В. Стоянови др. Успяват да избягат братя Никола и Димитър Хаджиеви, Г. Стоянов и Тома Радовски.²⁶⁶

Изпълнителните административни и организационни власти съгласувано предприемат изселването освен на братя Медникарови и братя Вретенарови и на всички, които са близки с "Алеко и компания".²⁶⁷

Признаците на сепаратизъм, забелязани от Ив. Михайлов през юни 1922 г. в изявите на Ал. Василев, са свързани наред с постепенно нарастващите лидерски амбиции и вождистки стремежи, още и с чисто финансово-икономически интереси. Част от съдружниците на Ал. Василев, криейки се от "надзора на ЦК", използват положението си в спомагателната организация и за лично забогатяване.

Прославеният струмишки войвода Г. Въндев назначава в Петрич "специална комисия по разкриване частните търговци и други парични сделки вършени с организационни суми от лица принадлежащи към ВМРО". Петричкият търговец Васил Костенаров веднага декларира получените от Алеко паша "589 турски лири и 11 златни наполеона за съхранение до второ поискване". Съгражданинът на Ал. Василев Михалуш Трайчев получава през януари 1922 г. "2003 златни турски лири, 60 разни златни наполеона." През 1923 г. му са дадени 500 000 лв. организационни средства, за да търгува с тях като от годишната лихва от 100 000 лв. половината бъде за благодетеля Ал. Василев, а другата – за ВМРО.²⁶⁸

Многото създадени документи, някои от които съзнателно огласени публично, говорят освен за проведеното обстоятелствено разследване, още и за явното нарушаване на централните разпоредби по тайния бюджет.²⁶⁹

За разлика от Ал. Протогеров, след "аферата" в Горна Джумая неговият секретар Ив. Михайлов има цялостно становище по обновлението на освободителното дело. Според него, докогато в поробена Македония продължава освободителната борба, в територията на Царство България ВМРО трябва да изгражда "база, солидна и тайна". Този дух на "конспиративна централизация" обаче е накърнен от липсата на система и дисциплина в работата. Не е организирана ефективна разузнавателна служба, не се търсят нови начини и пътища за контакти с вътрешността, или със странство, нищо не е сторено и за повдигане на съзнанието и бойната подготовка на борците, а има затруднения и от неуредиците в пунктовете.²⁷⁰

Успоредно с подготовката на общия конгрес започва и установяването на ред в "базата". Прави се верният извод, че причината за настъпилия разпад се корени в устройственото смесване "дейността на ВМРО в Македония под сръбско и гръцко робство" с тази в Пиринския край. Установено е, че "поради това смесение службите са забъркани и занемарени", вътрешната дисциплина е слаба, а понятията на мнозина пирински дейатели за преките задачи и главни цели на освободителното движение са съвсем изопачени. Затова Михайлов ясно започва да разграничава в обръщенията си Серски, Струмишки и Солунски окръжни революционни комитети от околийските ръководни тела в Петрички административен окръг.

Логично началото на преустройството е свързано с уреждането на пунктовата служба в окръга и страната. Изрично е упоменато, че пунктовете началници се подчиняват само на Задграничното представителство и на ЦК. Кадровият опит от възстановяването на ВМРО до септември 1924 г. е отчетен и затова е постановено "да не приемат за четници дирени от властите за извършени престъпления, нито пък такива, които отиват само един път от любопитство. Организацията има да достига високоморални цели, затова в редовете си може да приема само най-морални човеци, идеалисти, готови да се пожертвуват за свободата на своите братя..."²⁷¹

По препоръка на Ив. Михайлов от 17 октомври 1924 г. за пунктови началници са назначени Николай Георгиев – Петрич, Ив. Караджов – Г. Джумая, Ст. Филипов – Неврокоп, Атанас Калчев – за Пловдив, с пълномощията "да стегне дисциплината между спомагателните членове на ВМРО, а Й. Гюрков и П. Шанданов – да проведат анкета в Хасковския пункт".²⁷²

След убийството на Ал. Буйнов и Г. Ковачев е назначено ново околийско ръководство в Разложко с председател Атанас Грънчаров, Ив. Вапцаров –подпредседател, Г. Цаков – секретар, П. Гълъбов – касиер и Б. Максимов – съветник.²⁷³

Под ръководството на пунктовете началници и с помощта на местните и околийски ръководни тела се изпълняват нарежданията на Ал. Протогеров и Ив. Михайлов за внасяне на ред във финансите на ВМРО. По идея на “единствения член на ЦК” е в ход и своеобразна инвентаризация на сумите и материалите, с които е боравено от октомври 1908 г. до 30 септември 1924 г. Оказвано е и съдействие на специалната финансова комисия, назначена от ЦК, която има за задача да приведе в известност всички организационни суми и материали, завещани от Ал. Василев и Г. Атанасов в Солунски, Серски и Струмишки революционни окръзи и особено сметките от Петричко. Обърнато е внимание върху постъпленията от специалните налози през Алеково време – 2% върху действителната покупко-продажна стойност на недвижими имоти, 25 лв. върху всеки изработен метър дървен материал, по 100 лв. на глава изнесен едър добитък през митниците на окръга, по 20 лв. на глава дребен добитък и т. н. Чрез пунктовете началници са съставени и утвърдени списъците на организационните работници, които ще бъдат издържани през зимата на 1924-1925 г.²⁷⁴

Като отчита народното негодувание спрямо петричките депутати, Протогеров съставя окръжно срещу правото им да бъдат и главни представители на тютюневите експортни фирми. Тютюнопроизводството е единственият поминък на бедното население в окръга и при ниските изкупни цени “то не ще може да се изхрани до края на годината”. Жителите в окръга с право се оплакват пред ВМРО, свикнали да гледат на нея като на свой защитник не само “в борбата против властниците, но и против тираните, експлоататорите на неговия труд, бегове и чорбаджии”.²⁷⁵ Взети са мерки и срещу четници и кадри, налагащи на населението “разни ангарии, да им сече дърва, да им строи къщи, да им дава безплатно материали за строежи, да им оре ниви”. Това също влиза в противоречие с традицията и наредбите на ВМРО. На пунктовете началници е съобщено “да се прекрати този недостоен начин на изнудване за лични облаги и тегоби”. Защото населението ще се откаже “и не ще дава доброволно подкрепата си”.²⁷⁶

Депутатите М. Монеv и д-р П. Кушев са официалните пълномощници на ВМРО пред “разните министерства”. Но те са недоволни, защото П. Михайлов сам урежда произволни срещи и върши всякакви ходатайства. След Протогеровата намеса, по-рано утвърдените представителни пълномощия на М. Монеv и д-р П. Кушев са запазени.²⁷⁷

“Суверенитетът” върху организационната територия постоянно е нахърняван от ренегатската контрачета на Илия Пандурски, умеещ “силно да се пази, като спи под охраната на двойни часови”. За да преследва неговата чета покрай границата е дадено пълномощно на Евтим Кушов, войвода на група от 10 до 25 души.²⁷⁸

От юли 1923 г. по поръка на Т. Александров, Г. Атанасов е зает с обучението по новите средства на близка борба. От есента на 1924 г. това става задължение на Ив. Михайлов. Той споделя мнението на военните специалисти, че четите освен морално, трябва да превъзхождат “тези на ренегатите сръбски жандармски и войскови отделения” и технически.²⁷⁹ Базата в България създава широки възможности за модернизирание на новите борчески начинания, а това налага укрепването и запазването на помощната институция в Петричко.

В окръга продължават да се изпълняват смъртни присъди по “късата процедура”. Освен за “шпионаж в полза на гърците срещу ВМРО”, списъкът на убитите през септември 1924 г. идейни и организационни противници е увеличен. Убит е Ст. Хаджиев от с. Голешово, Мелнишко, М. Алексиев от гр. Велес, Атанас Миховски от с. Косинец, Костурско, секретар на Окръжния комитет на БКП, а на 23 декември в Милано е убит П. Чаулев. На 30 декември е убит Ст. Мишев от Кирил Григоров в гр. Щип. Терористът на ВМРО Х. Златанов изпълнява заръката за убийството на Г. Скрижовски в Свиленград (26 февруари 1925 г.).²⁸⁰ Организационното разузнаване набира сведения за Д. Влахов, правят се опити за неговото убийство, но без успех. Бившият довереник на Ал. Протогеров и Т. Александров предпочита “да води книжна борба, да живее като отшелник и се пази чрез криене”.²⁸¹ Общият брой на убитите по повод на т. н. Горноджумайски събития е около 35 души.²⁸²

На 25 декември 1924 г. книгата “Заговорът против Тодор Александров по данни на ВМРО” е готова и Ив. Михайлов изпраща един брой на Ал. Протогеров. Той пък е обиден, защото не е държан в течение “от другарите” при съставянето на “труда”. С неговото публикуване се цели да бъдат посочени виновниците за убийството на Т. Александров – БКП и Коминтерна, а обществото да приеме и оправдае последвалата кървава отмъстителност на младите следовници. За Г. Занков това е “памфлет”, представляващ “кола грънци и една сопа й стига”. Той се включва в “книжната борба” и написва друга, на места по-убедителна версия за събитията от 1924 г.²⁸³

Политико-идеологическото противопоставяне и разграничаване забулва историческата истина и не дава възможност за обективно тълкуване и оценяване на събития и личности в македонското освободително движение. Редица кадри на спомогателната организация желаят да запазят водещите си позиции и се определят като клонящи към БКП, като “левица”. Сред тях са Ал. Василев, Г. Атанасов, Г. Манолев, П. Говедаров, Г. Ковачев, Ал. Буйнов, Н. Хаджиев и др. Част от политическите убийства след Горноджумайските събития са традиционно мотивирани. Те за съжаление са печален отзвук от идейните и тактически различия във ВМОРО след 1903 г., както и от онова страшно братоубийствено начало, поставено от серчани още през 1907 г. Затова именно кадрите на ВМРО в Неврокопско са най-

последователни в крайните си наказания спрямо сърчани, вдъхновили и организирали убийството на техния заслужил земляк Б. Сарафов.

Иван Михайлов, бъдещият първи лидер на ВМРО, който присъства на Серския конгрес след убийството на Т. Александров, сочи в спомените си добре оформените две групи, едната на Г. Манолов, Г. Пенков и П. Говедаров, а другата – начело със Ст. Филипов, “израснали във взаимно вражество и борби, познаващи се като противници още от крехките си младини”.²⁸⁴

Неврокопската група е най-активно подкрепяна от приближените на Т. Александров дейци, взели връх в организацията след неговото убийство. За разлика от Г. Занков, който от емиграция изпраща едно писмо (декември 1924 г.) до ръководството на Илинденската организация, където прави тревожната констатация, че се “избива едно идейно течение в лицето на т. н. бивши санданисти и останалите случайно федералисти след 9 юни...”²⁸⁵, Михайлов и неговите млади съратници са убедени, че “санданизмът е един разкол в средата на организацията след 1903 г., не е левичарство”.²⁸⁶ Но на практика в обстановка на формацията се във ВМРО непримирим и воинствуващ антикомунизъм, чудесно обслужващ правителствените цели, е намерен подходящ идеен етикет – “комунистуващи санданисти”. Така лесно биват заведени на отчет живеещите в окръга четници, куриери и поддръжници на Я. Сандански. Всеки техен замисъл и действие е обект на санкциониране, а през 1924 г. и началото на 1925 г. биват извършени убийства и на останалите живи членове на някогашния Серски окръжен комитет – Ч. Катранджиев, Ал. Буйнов, Г. Скрижовски, Ст. Хаджиев, а по-късно и на Т. Паница.²⁸⁷

Злощастното убийство на Т. Александров и кървавата междуособна разпра в Г. Джумая, заедно с новите братоубийства, имат отрицателно значение за дейността на ВМРО в Пиринска Македония.

Кризисният процес във ВМРО достига до естествен резултат – организационното обособяване на нова прокомунистическа и просъветска формация – ВМРО (обединена). Нейната анемична дейност в Петричко е най-добрият критерий за политическата дееспособност на т. нар. левица в македонското революционно движение.²⁸⁸

Прокламираната безпартийност чрез Окръжно № 303 от 22 август 1922 г. и Декларацията от 6 септември 1923 г. на ЦК на ВМРО за незаинтересованост от българската вътрешна политика, постоянното акцентуване върху обстоятелството, че ВМРО “разчита на своите собствени сили и не може да служи на нито една държава и партия”,²⁸⁹ не намират необходимия израз в политическите действия.

ВМРО се заплита във вътрешнополитическите борби на страната, а чрез обратното действие на упражняваната организационна партийност се нанасят удари върху единството, силата и авторитета на освободителното движение. Злополучният край на преговорите с коминтерновските дейци отбеляза началото на неотклонно провежданата антикомунистическа линия във ВМРО. Сред управляващия елит от революционни дейци се формира убеждението, че неотклонната проява на антикомунистическата им позиция превръща организацията във фактор за вътрешната сигурност на България. Това според тях е благоприятна предпоставка за ангажиране на българските официални власти с дискретна подкрепа за ВМРО в “нейната организационна територия” – Петрички окръг.

Върху цялостната дейност на ВМРО след Първата световна война съществен отпечатък налагат личностните качества, характерни особености и обществено-политически възгледи на нейните първи хора. До 31 август 1924 г. водещата фигура е безспорна – Т. Александров. След него постепенно започва да се утвърждава Ив. Михайлов. Той се отнася с крайна резервираност към опитите партийната идеология и влияние да проникват и да завоюват терен сред македонското освободително движение. Изпитва органическа нетърпимост към комунистическата идеология и следейки всички изяви на БКП по македонския въпрос от началото на 1923 г. насам, е отрицателно настроен спрямо “македонствуващите комунисти” като Д. Хаджидимов. В една бележка²⁹⁰ до Ал. Протогеров, Ив. Михайлов описва впечатлението си от събрание в тесняшкия клуб, където Д. Хаджидимов говори пред македонците за историята, значението и последствията на въстанието от 1903 г. Наблюдателният младеж не приема “комунистическата тенденция”, която изопачава въстаническата борба. Той се впечатлява от ораторската възбуда, с която се говори за съпротивата на “централистите” към върховисткото патриотарство. Обаче най-силно е вдъхновението на Хаджидимов, когато споменава “мекеретата” Александров и Протогеров, заедно подготвят българската военна намеса през 1912 г. с атентати. Михайлов не е съгласен с партийната критика на бившия революционер, разчитащ на “болшевишка Русия” и обвиняващ “авторите на магарешките атентати”, че сега имат право да се покланят “само на магарешките уши”, но не и да играят “гйозбояджилък с нови идеи за автономия и пр.” Изводът на Михайлов е показателен както за неговата интелигентност и лична позиция, така и за отношението му към публичните изказвания въобще: “...най-добрият успех за агитатора е в това да накараш един разумен слушател да се позамисли, а не в това да предизвикваш смях, или злоба в душите на хиляди прости и глупави душатели”.

Михайлов още от началото на 1924 г. подробно излага мнението си за вътрешното македонско революционно движение, което е възможно само като “надпартийна, надкласова борба, която става борба на целия народ срещу поробителя”. Самата организация е тайна и в това е мистериозната сила на движението, а ВМРО е екстериториална. Установеният ред, държавни закони, международни задължения, тя не признава, когато се касае за изпълнението на нейните решения. Организацията е “нещо изключително”, създадено от извънредните обстоятелства, при които е принуден да живее македонският българин. Членовете ѝ свикват безвъзвратно с нейните изключителни изисквания за мислене, за чувстване и за работа. Македонското революционно дело е “ултраидеалистическо, то е една религия и диша чрез вярата си, от която произлиза предаността, затова революционера е самоотречено същество”.²⁹¹

За Ив. Михайлов това не са празни думи и схоластични фрази, а осъзнато поведение, доказано след 31 август 1924 г. Усилията на неговите съмишленици са насочени не само към нормализиране на дейността в спомагателната петричка база, но и към преустройството на бежанските организации в България според вижданията на ВМРО.²⁹² Михайлов е олицетворение на ВМРО не само за неговото поколение дейци, но и за част от българските политически среди. Кирил Дрангов заминава в чужбина “с мисълта че Организацията това си ти... и желая да те чувам и видя още по-силен голям и мощен за Македония, другарите и предателите”, а Гр. Василев съветва Ив. Михайлов да се пази “защото враговете бдят”, нямайки вяра в генерала, когото смята “за болшевик и загубен човек”²⁹³

От есента на 1924 г. Протогеров е в сложна и деликатна обстановка. Подкрепата на Михайловите другари е неискрена. Бившият върховист не може да забрави “обидния факт”, свързан с недопускането му в задкулиската подготовка на горноджумайските събития и насоченото срещу него още горещо оръжие. Достойнството на видния участник в македоно-одринското движение и член на ЦК е унижено от интервюто на военния министър Ив. Вълков пред сръбския в. Политика, където е изказано мнение за неговата напреднала възраст. Носят се слухове, че той е неподходящ да оглавява ВМРО не само заради товара на годините, а защото “е бил с Алековци, но после се присъединява към джумайските конспиратори”. Недоверието дразни Ал. Протогеров. Като счита Ив. Михайлов за “единственото лице годно да поеме работите”, той разбира, “че стоенето начело на ВМРО е вредно” и въпреки недовършеното дело проявява склоност да напусне ръководния пост. Душевните терзания на генерала не са разсеяни от Ив. Михайлов и при такива ненормални отношения започва подготовката за отлагания от 1908 г. общ конгрес.²⁹⁴

Горноджумайските събития и последвалото стабилизиране на ВМРО будят загриженост сред военните и административни власти за бъдещето на държавните институции в Петрички окръг. Окръжният управител Никола Георгиев настоява пред министъра на вътрешните работи Ив. Русев “да се открие премахнатото Бюро за обществена безопасност”, а неговият съвет е “Властта в никакъв случай не трябва да разчита на ВМРО в окръга. Пресните и печални факти от катастрофата в нея ни доказаха каква опасност съставлява за държавата една организирана сила, когато попадне изцяло или отчасти под влиянието на разрушителните елементи”.²⁹⁵

Съветът на петричкия окръжен управител не е лишен от основание. Но в единодействие с властите, след 12 септември ВМРО предприема борба срещу “разрушителните елементи” и започна строг кадрови преглед в собствените си редици.

Вярно е, че “горноджумайската конспирация” е благословена от военния министър, но ВМРО няма намерение да става “оръдие никому”. Налице са обективни предпоставки единодействието между революционната организация и управляващите власти да продължи. Пряк резултат от събитията през юни – септември 1923 и септември 1924 г. е формирането на земеделска и комунистическа политическа емиграция, враждебно настроена против правителствата и “неотговорните фактори” в България. Противниците на ВМРО, принудени да напуснат окръга, са готови наред с “книжната борба” да участват и в планираното отвън единократно въоръжено въстание. Политическата емиграция е използвана ловко, за да отслабва българското освободително движение в Македония и да разстройва от Югославия и Гърция пиринската база. Отново Т. Паница предлага услугите си на “руските другари” и на коминтерновския деец Г. Димитров, като организира “старите санданисти и своите хора в гръцка Македония и Неврокопско...”²⁹⁶

В Петрички окръг Ив. Михайлов също залага на “своите хора”. Ако Т. Александров е привърженик на разумен кадрови подход, целящ приобщаването на дейци от Серски революционен окръг към целите на следвоенната ВМРО, Ив. Михайлов се отнася с недоверие и неприязън към останалите живи санданисти и местни общественици. На всички по-възлови ръководни места – от ЦК на ВМРО до околийските пълномощници на ЦК – се назначават кадри от “Българския Витлеем – град Щип”, предани на Ив. Михайлов, или пък бежанци от други краища на Македония. Този кадрови облик е извор на отчуждение и резервираност от страна на някои местни дейци спрямо централното ръководство на ВМРО.

На 30 декември 1923 г. Т. Александров поздравява членовете на ВМРО с новата 1924 г.²⁹⁷ Ако 1923 г. е изпълнена с “нечувани жестокости и тежки кървави материални жертви”, то на новата 1924 г. се възлагат големи надежди. Нека тази “високосна година да бъде многоочакваната най-щастлива година както за борческа Македония, тъй също и за всички онеправдани и потиснати в света”. Финалът на окръжното завършва с програмния девиз: “Да живее независима Македония! Да живее самоопределението на народите, братството и справедливия траен мир в света”. Но уви, годишната равностметка не е оптимистична.

Някои чуждестранни дипломати с основание предполагат, че “смъртта на толкова македонски водачи и най-вече на Т. Александров сигурно е началото на края на идеалистическо-романтичната фаза в македонското освободително движение...”²⁹⁸

БЕЛЕЖКИ КЪМ ПЪРВА ГЛАВА

1. Хр. Христов, България, Балканите и мирът 1919, С., 1984, с.19; С. Дамянов, България във френската политика 1878-1918, С., 1985, с. 510; Д. Митев, Съглашенските държави и Солунското примирие през 1918 г., сп. Исторически преглед/Ипр/, кн. 2, 1988, с. 3-14.

2. По-подробно в: В. Василев, Македонският въпрос пред конференцията за мира през 1919 г., сп. Ипр, кн. 7, 1988, с. 18-37; Идеология и дейност на организациите на македонските българи в Париж 1919, сп. Ипр, кн. 8, 1989, с. 3-20; Ал. Гребенаров,

Македонските бежански организации в България (1918-1928), С., 1988, непубликувана дисертация, с. 1-80; К. Палешутски, Македонското освободително движение след Първата световна война (1918-1924), С., 1993, с. 9-72.

3. Ньойският договор, С., 1994, с. 13-89; Хр. Христов, цит. труд, с. 347-352; В. Василев, Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения, С., 1991, с. 24-36; Г. В. Димитров, Илюзии и действителност, Спорове за права и имоти на българите от Егейска Македония и Западна Тракия (1919-1931), Благоевград, 1996, с. 10-33.

4. ДА – Благоевград, ф.168к, оп. 1, а. е. 6, л. 1.

5. К. Палешутски, Македонското освободително..., с.102 и сл.

6. Македония. Сборник от документи и материали, С., 1978, с. 658-660.

7. Ст. Хаджиев, Бежанският въпрос, в. Петрички окръжен вестник, бр. 24, 22 декември 1923, с.2; А. Мельов, Етнодемографски процеси в Пиринския край (1878-1944), непубликувана дисертация, С., 1982, към 1926 г. са 23237 бежанци.

8. Ст. Хаджиев, Бежанският въпрос..., с. 1, бр. 28, 28 януари 1924, с. 1-4; С. Попов, Страници от историята на националноосвободителното движение в Благоевградски окръг(1918-1923), сп. Военно-исторически сборник/ВИС/, кн. 2, 1986, с. 76. По-подробно в : Г. В. Димитров, Настаняване и оземляване на българските бежанци(1919-1939), Благоевград, 1985, с. 29 и сл.

9. в. Македонска сълза, бр. 1, декември 1919, с. 1-2.

10. Пак там, С. Попов, цит. труд, с. 77; Ст. Радулов, Управлението на БЗНС и българската буржоазия, С., 1981, с. 144, 382-384.

11. ДА – Благоевград, Спомени № 451, 534.

12. Спомени на Самуел Шейнин/съхраняват се от инж. Ал. Пелтеков, гр. София/.

13. По-подробно в : S. Radeff, La Macedoine et la Renaissance Bulgare au XIX siecle, Sofia, 1918, p. 294; В. Шарков, 14 пехотен македонски полк във войната за обединението на българите през 1915-1918, С., 1922; Хр. Силянов, Освободителните борби на Македония, т. I, С., 1933, с. 15 и сл.; К. Пандев, Националноосвободителното движение в Македония и Одринско(1878-1903), С., 1979; Виж посочената литература в :Сборник Пирински край, Краеведски изследвания, издание на Научно-информационния център при Македонския научен институт- Благоевград, 1996.

14. ЦДА-София, ф. 1909, оп. 2, а. е. 430, л. 12.

15. Пак там; Ц. Билярски, Борба за общото благо, непубликувани документи за Я. Сандански, в. Пиринско дело/ПД/, бр. 32, 16 февруари 1988, с. 4.

16. Азбучник към стенографските дневници/СД/ на XVII ОНС, С., 1928, с. 3126-3127.

17. ЦДА- ф. 371, оп. 3, а. е. 218, л. 8; ДА-Благоевград, ЧП/частично постъпление/, № 12, а. е. 3, 28, 64, 73-75.

18. Виж бележка № 2.

19. Македония..., с. 624-632; К. Палешутски, цит. труд, с. 14 и сл.

20. Д. Хаджидимов, Назад към автономията, изложение по македонския въпрос, С., 1919, с. 3-90; Македония..., с. 632-639; М. Герджиков, Спомени, документи и материали, С., 1984, с. 352-387.

21. Пак там; К. Палешутски, цит. труд, с. 24 и сл.

22. АМВР – об. д. 138, т. I, л. 83-84; По-подробно за Ст. Мълчанков и М. Монеv в : Енциклопедия Пирински край, т. I, Благоевград, 1995, с. 451-452, 596.

23. Пак там.

24. Ц. Билярски, Донесения до Задграничното представителство на ВМРО в София от 1919 г.– Известия на държавните архиви/ИДА/, кн. 61, с. 172-173.

25. Кр. Гергинов, Ц. Билярски, Непубликувани документи за дейността на Тодор Александров 1910-1919, сп. ВИС, кн. 2 от 1987, с. 214.

26. Пак там

27. СД на XVIII ОНС, I изв. с., 6 зас., 16 октомври 1919, С., 1919, с. 87-89; В. Василев, цит. труд, с. 16-17; К.Палешутски, цит. труд, с. 48-49.

28. Ив. Михайлов, Спомени, т. II, Освободителна борба, 1919-1925, Louvain, 1965, с. 162; НБКМ–БИА, ф. 808, а. е. 440, л. 12-15.

29. Ив. Михайлов, цит. труд, с. 187; По-подробно за Ив. Караджов, Ат. Маджаров и Ст. Филипов в : Енциклопедия Пирински край, т. I, с. 420, 525.

30. Д. Минчев, Участието на населението от Македония в Българската армия през Първата световна война 1914-1918, С., 1994, с. 70-86. Жизненият и революционен път на Георги Вълдев е доста красноречив и обобщен пример за безотказно включване в дейността на ВМРО след 1919 г. Бъдещият прославен в България и сред българите по света “Вардарски герой” Георги Вълдев Гошев /1890-1942/ е роден в с. Лесково, Гевгелийско /дн. Република Македония/. Негова баща е смелият Васил Георгиев Танов /1858-1917/, известен под името Вълдо войвода (Стария). Башата е нелегален от 1893 г., верен куриер на ВМОРО и известен войвода на чета, която участва из Ениджевардарско и Гевгелийско в редица сражения срещу османската войска и гръцките андарты. Синът му Г. Вълдев още шестнадесетгодишен е заклет член на ВМОРО. Той започва революционния си път в четата на Щерю Юнака, а после е неотлъчно до баща си, любимият народен герой и войвода, наречен “бойната гордост на Мегленско”. Въпреки ценната подкрепа на съюзническата гръцка армия в Освободителната балканска война, на 15 декември 1912 г. бащата и синът са арестувани. Осъдени са на смърт от гръцките власти. Георги Вълдев успява да избяга от солунския затвор “Еди куле”. През 1915-1918 г. младият Вълдев е доброволец в българската войска и като редови боец от Първи македонски полк на XI македонска пехотна дивизия воюва при Кривоплак, Дойран и по долината на р. Струма. До есента на 1918 г. е в отряда на о. з. Тане Николов, бивш прилепски войвода. През 1918 г. в Моравската военно-административна област, Вълдев, заедно с други негови съратници, все войводи на ВМОРО, предприемат решителни действия за пресичане саботажната дейност на водените от Коста Пекаянец и Коста Войнович сръбски чети.

Отличните боеви качества на Г. Вълдев намират високо признание в награждаването му с три войнишки ордена за храброст. Натрупаният войсков опит, младежка всеотдайност и клетвено врененото революционно свободолюбие, предопределят участието на Г. Вълдев в подетата от ВМРО нова борба за опазване на македонската българщина, против чуждоземните власти, отново окупирали родния бащин край. По-подробно в : К. Младенов, Областта Меглен в Македония, историко – етнографски преглед и народностни борби, С., 1936, с. 41-42, 48-56; Националноосвободителното движение на македонските и тракийските българи 1878-1944, Т. III, С., 1997, с. 343 и сл.; М. Йонов, Жалби и съдба на българите в Македония през Балканските войни, 1912-1913 г., С., 1998, с. 78-79, 238-239; Борислав Розев, Гордея се със своя род, реферат, б. м. б. д. Авторът е правнук на Г. Вълдев; Н. Вълдева, 100 години ВМОРО, Историческа справка, 20 ноември 1993; Баща и син войводи, в. Македония, бр. 45, 15 ноември 1994, с. 9.

Използвам възможността да благодаря най-любезно на госпожа Надежда Вълдева, дъщеря на струмишкия окръжен войвода Г. Вълдев, за предоставените и въведените в научен оборот ценни документални свидетелства, грижливо пазени в родовия архив.

31. По-подробно за М. Монеv в : ДА–Благоевград, ЧП № 552.

32. Благоевградски окръг, географска характеристика, С., 1977, с. 16-20, 140; S. Troebst, Nationalismus und Gewalt im Osteuropa der Zwischen kriegs-zeit, Terroristisihe Separaticen im Vergleich, Bulgarian Historical Review, №2, 1996, p. 33.

33. Т. Димитров, Ив. Пашев, Кюстендилският окръг и националноосвободителните борби в Македония, 1895-1903, Кюстендил, 1983, с. 3-91.

34. По-подробно за Аргир Манасиев в : Енциклопедия..., с. 542.

35. В. Василев, цит. труд, с. 52; ДА-ЧП №546, с. 271, 273-274.

36. ДА– Благоевград, ЕП №76, л. 10-16. През 1923 г. организационната издръжка на Ал. Василев е 60000 лв, близо четири пъти по-голяма.

37. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 64, л. 13-17.
38. ДА–ЧП № 488, л. 2, 4; СП № 905, л. 3-4; ЧП № 546, л. 245, 247, 276, 277; ф. 1320, оп. 1, а. е. 55, л. 3, 11.
39. Пак там; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 18, л. 59; Сл. Тасев, Безсмъртните, 1922-1944, С., 1971, с. 60.
40. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 430, л. 12-13; ф. 3, оп. 12, а. е. 1294, л. 1-2.
41. Пак там; НБКМ–БИА, ф. 808, а. е. 440, л. 131-132; Ст. Радулов, цит. труд, с. 385.
42. ДА–Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 33, л. 42, 44; В. Василев, цит. труд, с. 40, 167-168; К. Палешутски, Македонското..., с. 124 и сл.
43. ЦДА, ф. 135, оп. 1, а. е. 92, л. 3.
44. СД на XIX ОНС, II р. с., кн. 1, 1921, с. 127-148.
45. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 430, л. 13; К. Муравиев, Събития и хора, С., 1992, с. 64.
46. С. Попов, Страници..., с. 84.
47. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 62, л. 1.
48. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 430, л. 13.
49. Пак там, а. е. 428, л. 1-6.
50. В. Василев, цит. труд, с. 167; Кр. Гергинов, Ц. Билярски, Из архивното наследство на Т. Александров, ИДА, кн. 60, 1990, с. 231-234.
51. ДА – Благоевград, ЧП 546, л. 276 – 277, 315.
52. Пак там, Сп № 38; С. Попов, Страници..., с. 85. Повечето от бившите революционни дейци от Серски окръг не са спечелени за организационната кауза. Спрямо ВМРО в окръга позиция на благосклонен неутралитет имат Ст. Хаджиев, Г. Казепов, Ил. Бижев и др.
53. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 269, л. 1-2.
54. Пак там, л. 1.
55. Пак там, С. Попов, Страници..., с. 86-87.
56. В. Василев, цит. съч., с. 73-102.
57. ДА- ЕП № 64; пак там, 116 – 120; Д. Добринов, Т. Александров, биографичен очерк. Последният цар на планината, С., 1992, с. 89-91.
58. ДА-ЧП № 546, с. 269; В. Василев, цит. труд, с. 133-134; Ел. Стателова, Биография на българския дух. Родът Паница, С., 1997, с. 230-234.
59. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 62, л. 1.
60. Д. Добринов, За отношенията между БКП и ВМРО, 1919-1923, сп. ВИС, кн. 4, с. 143-145.
61. ДА – ф. 1320, оп. 1, а. е. 52, л. 1; ЧП № 472; СП № 655, с. 1-6; СП № 789, с. 7; С. Попов, цит. труд, с. 89; Сл. Тасев, цит. труд, с. 53-133. През късното лято на 1922 г. са убити Г. Менчев, К. Михайлов, Г. Георгиев, Г. Тимев и Г. Тичев от с. Любовка; К. Кабзималов и К. Кертов от с. Левуново; Ив. Ворсаминов, Ив. Чаков и К. Скендеров от с. Храсна.
62. НБКМ – БИА, ф. 324, л. 2000-2001.
63. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 53; АМВР, об. д. 138, л. 8; По-подробно в: В. Георгиев, Народният сговор, С., 1989, с. 154; В. Василев, цит. труд, с. 171-172; К. Палешутски, цит. труд, с. 118; Д. Гоцев, Македония след Първата световна война, 1918-1924 – В: Македония. История и политическа съдба, 1912-1941, Т. II, Издателство “Знание”, 1996, с. 67-138.
64. В. Георгиев, Народният сговор..., с. 154.
65. В. Василев, цит. труд, с. 171-172.
66. Македония. Сборник..., с. 660; Ив. Михайлов, Спомени, т. III, с. 242.
67. Ив. Михайлов, ВМРО, Загреб, 1942, С., 1991, с. 90-91.
68. В. Василев, цит. труд, с. 172.
69. АМВР, об. д. 138, т. I, л. 9.
70. В. Василев, цит. труд, с. 174.
71. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 56; Дешифриран магнитофонен запис от разговор със Стойко Илиев Димовски, р. 1903 г. в с. Игуменец, махала Учкунци. Баша му е убит от сръбските чети, а той за да се спаси през 1927 г. бяга от Югославия в България. Понастоящем жител на гр. Сандански, ул. Солунска, № 16.
72. ДА–Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 33, л. 21, 35, 40, 42, 44.
73. Пак там; Кр. Гергинов, Ц. Билярски, Непубликувани документи за дейността на ВМРО и Т. Александров, 1922-1924, Известия на военноисторическото научно дружество (ИВИНД), т. 49, С., 1990, с. 215-216.
74. ДА–Благоевград, ф. 137к, оп. 1, а. е. 33, л. 21, 35, 40, 42, 44.
75. Чехословашки извори за българската история, т. I, С., 1985, с. 174-175.
76. В. Василев, цит. труд, с. 176-177.
77. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 398, л. 11; В. Василев, цит. труд, с. 176-177.
78. В. Василев, цит. труд, с. 177.
79. Кр. Гергинов, Ц. Билярски, Непубликувани документи..., с. 215.
80. В. Василев, цит. труд, с. 175-197.
81. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 59; ДА–Благоевград, Сп. 613.
82. В. Василев, цит. труд, с. 181 и сл.
83. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 430, л. 15; ф. 396, оп. 2, а. е. 53, л. 1.
84. М. Йонов, Българската армия като държавна институция след Първата световна война, С., 1995, с. 134; По-подробно за Кюстендилската акция в: В. Василев, цит. труд, с. 198-210.
85. НБКМ–БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 2588-2591; ЦДА, ф. 176, оп. 4, а. е. 2675, л. 71; Ст. Трифонов, Българското националноосвободително движение в Тракия, 1919-1934, С., 1988, с. 102 и сл.
86. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 60, л. 2-17; а. е. 1, л. 2; а. е. 2, л. 1-9; ф. 1943, оп. 1, а. е. 20, л. 1, 6-15.
87. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 30, л. 8.
88. НБКМ–БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 2342; В. Василев, цит. труд, с. 182. На 6 януари 1922 г. Г. Атанасов убива петричкият окръжен управител Васил Славов, началникът на VI столичен полицейски участък и един полицай.
89. Исторически музей/ИМ/–Благоевград, Инв. № 2:2/821; 2:2/822; 2:2/824; 2:2/844.
90. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 179, л. 9-10.
91. К. Палешутски, Македонското освободително..., с. 119-122.
92. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 179, л. 9-10; Св. Елджъров, Правилникът на ВМОРО от 1908 г., сп. ВИС, кн. 3, 1986, с. 188.
93. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 77, л. 1-2, 3-4, 6; ф. 1909, оп. 2, а. е. 387, л. 4; По-подробно в: Ил. Димитров, Българо-италиански политически отношения, 1922-1943, С., 1976, с. 48 и сл.; S. Troebst, Mussolini, Makedonien und die Mächte, 1922-1930, Die Innere Macedonische Revolutionäre Organisation in der Sudosteuroppäquik des faschisten Italien, Köln, Wienq 1987, р. 42, 84, 96; В. Василев, цит. труд, с. 39 и сл.; Д. Митев, Генерал Ал. Протогеров във фокуса на Интелидънс сьрвис, сп. ВИС, кн. 5, 1991, с. 155-186; Външната политика на правителството на БЗНС, ноември 1919- юни 1923, Ал. Стамболийски, документално наследство, С., 1979, с. 199-212, 243, 266, 302-304.
94. К. Палешутски, цит. труд, с. 122.
95. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 7.
96. Кр. Гергинов, Ц. Билярски, Непубликувани документи..., с. 222-224.
97. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 7а-7б.
98. Пак там, а. е. 2, л. 12; Д. Гоцев, цит. труд, с. 109-111.

99. В. Василев, цит. труд, с. 238 и сл.
100. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 14; 36 години във ВМРО. Спомени на Кирил Пърличев, С., 1999, с. 431-436.
101. Ив. Катарджиев, Време на зрение, т. I, Скопје, 1977, с. 177; Чехословашки извори за българската история, Т. I, С., 1985, с. 177-179; Р. Гришина, Формиране на взгляда на македонский вопрос в большевистской Москве – В: Македония: Проблемы истории и культуры, Москва, 1999, с. 189-190.
102. С. Попов, Страници..., с. 92.
103. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 8-8а; НБКМ–БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 2623; В. Василев, цит. труд, с. 183.
104. В. Василев, цит. труд, с. 169-170; Г. В. Димитров, БКП и бежанския въпрос, 1920-1929, Благоевград, 1986, с. 34 и сл., 139 и сл.
105. Градски археологически музей/ГАМ/-Сандански, Инв. No 3, Г. В. Димитров. Партийният събор през 1922 г., в. ПД, бр. 109 от 19 септември 1968 г., с. 3; С. Попов, Страници..., с. 91.
106. В. Василев, цит. труд, с. 146.
107. НБКМ - БИА, ф. 808, а. е. 440, л. 21; ДА–Благоевград, Сп No 8646; Ив. Дивизиев. Елешница в миналото, С. 1977, с. 198-199.
108. ДА–Благоевград, ф. 63К, оп. 1, а. е. 1а, л. 33; 136К, оп. 3, а. е. 20, л. 5, 7, 198; Спомени на Борис Пендев, четник на Ил. Пандурски в Малешевско - личен архив; ДА - Благоевград, ЧП 146.
109. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 62, л. 1.
110. Пак там, а. е. 77, л. 4; ф. 396, оп. 2, а. е. 18, л. 62; Б. Кастелов. Рилският орел. 60 години от убийството на Коста Петров - кмет на Дупнишката комуна, в. "Звезда", гр. Кюстендил, бр. 21 от 19 февруари 1983.
111. К. Палешутски, цит. труд, с. 98-102, 141.
112. Работнически вестник, бр. 210 от 2 март 1923; бр. 204 от 23 февруари 1923, с. 1; бр. 206 от 26 февруари 1923, с. 1-2; Д. Добринов. За отношенията..., с. 144-145.
113. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 77, л. 6; в. Работнически вестник, бр. 172 от 15 януари 1923, с. 1; бр. 173 от 16 януари 1923, с. 1 и бр. 174 и 175 от 17-18 януари 1923; бр. 164 от 3 януари 1923–Резолюция на Петата балканска конференция на комунистическите партии, 8-12 декември 1922 г.
114. НБКМ - БИА, ф. 808, а. е. 440, л. 9, 21, 47-48, 63, 76, 93, 103, 121; Чехословашки извори..., с. 182-183; К. Муравиев. Събития и хора, С., 1992, с. 64-67; В. Василев, цит. труд, с. 188-197, 238-277.
115. ЦДА, ф. 176, оп. 4, а. е. 2919, л. 100-132.
116. Цитирано по К. Палешутски, Македонският въпрос в буржоазна Югославия, 1918-1941, С., 1983, с. 142; По-подробно за Нишката спогодба в: В. Василев, Още за Нишката спогодба от 1923 г. и нейните последици, сп. Векове, кн. 3 от 1990, с. 17-31.
117. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 8, л. 55; Пак там, оп. 3, а. е. 63.
118. Пак там, оп. 3, а. е. 63, л. 72.
119. Пак там, оп. 1, а. е. 8, л. 55.
120. ДА - Благоевград, Сп 616 (Спомени на Яна Димитрова Иванова, съпруга на Костадин Попиванов); В. Василев, цит. труд, с. 277-278.
121. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 30, л. 3.
122. В. Василев, цит. труд, с. 279-280; К. Палешутски, цит. труд, с. 143-144.
123. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 8-8а.
124. В. Георгиев, Народният сговор..., с. 158-159.
125. Пак там, с. 217.
126. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 63, л. 51.
127. ДА - Благоевград, ф. 43К, оп. 1, а. е. 11, л. 1.
128. ЦДА, ф. 176, оп. 4, а. е. 2890, л. 94; НБКМ–БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 2798; ДА - Благоевград, Сп 38, 643; К. Палешутски, цит. труд, с. 144-145; Ив. Попов, Сатовчанските камбани, С., 2001, с. 353-355.
129. ЦДА, ф. 176, оп. 4, а. е. 2919, л. 152; ДА - Благоевград, ф. 43К, оп. 1, а. е. 11, л. 17.
130. ДА - Благоевград, ф. 742, оп. 1, а. е. 176, л. 26.
131. ЦДА, ф. 1943, оп. 1, а. е. 7, л. 19; ЦДА, ф. 1516, оп. 1, а. е. 315, л. 1-2; ДА - Благоевград, ф. 1320, оп. 1, а. е. 55, л. 25; В. Василев, цит. труд, с. 282.
132. ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 32, л. 43,45 (Ст. Мълчанков е убит пет години след убийството на Яне Сандански, 20 април 1920 г.).
133. Пак там, л. 30-33; АМВР, Об. д. 106205, л. 2, 11, 14, 24, 59; Е. Обецанова. Революционният организатор на аферата "Мис Стоун", в. ПД, 2 март 1995, с. 7.
134. В. Независима Македония, бр. 12, 23 юни 1923, с. 4; К. Палешутски, цит. труд, с. 133-134; Ал. Гребенаров. Македонските бежански организации..., с. 184-186; В. Василев, цит. труд, с. 285 и сл.
135. ЦДА, ф. 1943, оп. 1, а. е. 7, л. 17-21; По-подробно в бележка №134 и в: С. Попов, Страници..., с. 94.
136. В. Василев, цит. труд, с. 286-301.
137. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 62, л. 4.
138. Пак там, ф. 1943, оп. 1, а. е. 2, л. 12.
139. В. Василев, цит. труд, с. 301-302; К. Палешутски, цит. труд, с. 146.
140. ЦДА, ф. 176, оп. 4, а. е. 2919, л. 180; а. е. 2890, л. 121.
141. По-подробно в: Г. Марков, Парола "Сабя", Заговорите и превратите на Военният съюз 1919-1936 г., С., 1992, с. 34 и сл.; В. Стоянов, В. Тепавичаров, Политическата алтернатива, юни 1923 - 4 януари 1926, С., 1992, с. 16 и сл.; М. Йонов, Българската армия..., с. 138 и сл.
142. В. Василев, цит. труд, с. 304-312.
143. Г. Марков. Парола "Сабя"..., с. 41; Д. Добринов, Последният цар..., с. 98; Д. Гоцев, цит. труд, с. 116.
144. Сл. Тасев, Неизвестен документ за Деветоюнското антифашистко въстание в Пиринския край 1923, в. ПД, бр. 191 от 28 септември 1982, с. 4, Годишник на Националния музей на революционното движение, С., 1985, бр. 10, с. 69-72.
145. ДА - Благоевград, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 161; К. Палешутски, Македонският въпрос..., с. 135.
146. ДА - Благоевград, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 163; Сл. Тасев, цит. труд, с. 4; М. Йонов. Българската армия..., с. 138; Д. Митев, Превратът на 9 юни 1923 г., Англия и македонският въпрос, сп. ИП, кн. 4, 1983, с. 21-22.
147. ДА - Благоевград, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 161; ЦДА, ф. 176, оп. 4, а. е. 2677, л. 84; а. е. 2919, л. 183; По-подробно за отношението на Белград към военния преврат в: М. Kumanov. Relations politiques bulgare-jugoslaves (juin - novembre 1923) - in: Etudes balkaniques, 1974, No 2, 3, p. 179-188; З. Мичева. Българо-югославските отношения (1919-1923), сп. Векове, кн. 3 от 1980, с. 17 и сл.
148. ДА - Благоевград, Сп 162.
149. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 386.
150. НА–БАН, сб. IV, а. е. 194, л. 265; В. Василев, цит. труд, с. 309-310.
151. ДА - Благоевград, ЕП 76, л. 17.
152. НБКМ - БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 2870, 2837; В. Василев, цит. труд, с. 311; Сл. Тасев, Безсмъртните..., с. 35-36, 48, 73, 75, 79. През 1922-1923 г. от окръга са убити около 50 души, членове на БЗНС.
153. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 62, л. 4; ф. 284, оп. 1, а. е. 4801, л. 1; ДА - Благоевград, ф. 742, оп. 1, а. е. 198, л. 1-3; ЕП 76.
154. НБКМ - БИА, ф. 812, а. е. 77, л. 1-3; а. е. 81, л. 1, а. е. 83, л. 1; а. е. 86, л. 1-5.
155. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 406, л. 31; ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 82; АМВР, Об. д. 7086, т. II, л. 8.

156. АМВР, Об. д. 7086, т. II, л. 14.
157. Кр. Гергинов, Ц. Билярски. Из архивното наследство на Т. Александров, ИДА, кн. 60, С., 1990, с. 243-244; Хр. Стефанов. Българската радикална партия, 1906-1949, С., 1984, с. 214-223.
158. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 16-17; В. Георгиев, цит. труд, с. 244-261; Ал. Гребенаров, Македонските..., с. 213; К. Палешутски, Македонското освободително..., с. 175.
159. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 386, л. 1; 36 години..., с. 118, 443-444, 447-448.
160. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 182, л. 1-3.
161. Кр. Гергинов, Ц. Билярски, Из архивното..., с. 245-248; Ц. Билярски, Б. Николов. Непубликувани писма на Т. Александров, сп. ВИС, кн. 3, 1989, с. 165.
162. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 265, л. 96-97; 36 години във ВМРО..., с. 114, 451; К. Палешутски, цит. труд, с. 180; Д. Гоцев, цит. труд, с. 121-122.
163. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 48.
164. Ст. Димитрова, Заседанието на ЦК на БКП(т. с.) през юли-август 1923 г., сп. ИП, кн. 4, с. 52-60; Политическата линия на БКП(т. с.) след поражението на Деветоюнското антифашистко въстание от 5-7 август 1923 г., сп. ИП, кн. 8, с. 10.
165. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 66, л. 2.
166. ЦДА, ф. 146, оп. 5, а. е. 270, л. 1-4; БКП в резолюции и решения, т. 2, 1917-1923, С., 1987, с. 567; 36 години във ВМРО..., с. 113-114, 437-443, 448; К. Палешутски, По въпроса за споразумението между БКП и ВМРО в навечерието на Септемврийското въстание 1923 г., Известия на Института по история на БКП/ИИИБКП/, т. 40, С., 1979, с. 236-242; Д. Даскалов, Васил Коларов и Г. Димитров и революционните събития в България през 1923-1925 г., С., 1978, с. 44-65; Ал. Гребенаров. Македонските..., с. 214-215; Г. В. Димитров. БКП и революционното движение в Благоевградски окръг, 1913-1925, С., 1972, с. 179-181; Д. Косев. Септемврийското въстание 1923, С., 1973, с. 301-304.
167. С. Цветков, Ние, българите, С., 1986, с. 75
168. ЦДА, ф. 146 б, оп. 5, а. е. 270, л. 1-4; Вл. Поптомов. Септемврийското въстание в Разложко, в: Сб. 25 години от Септемврийското въстание, С., 1948, с. 216-226; Д. Добринов, ВМРО и събитията в България през 1923, сп. Македонски преглед/Мпр/, кн. 3, 1991, с. 61 и сл.
169. ЦДА, ф. 146б, оп. 5, а. е. 270, л. 2.
170. Д. Добринов, Последният цар..., с. 103 и сл.
171. АМВР, Об. д. 7086, т. I, л. 20, 23, 59; т. II, л. 25, 61.
172. Пак там, т. II, л. 160-161.
173. Пак там, т. II, л. 61-64; Об. д. 112734, л. 5 и сл.; ДА - Благоевград, Сп 936 (Спомени на Тодор Танев Стоев). За хода на въстанието в окръга в: Г. В. Димитров, БКП и революционното..., с. 183-201.
174. ЦДА, ф. 1943, оп. 1, а. е. 4, л. 1; а. е. 7, л. 2; ф. 371, оп. 3, а. е. 229, л. 37-38; ДА - Благоевград, ЧП 1116; А. Ирибозов, Там където въстанието не успее да избухне, в. ПД, бр. 218 от 18 септември 1973, с. 4.
175. АМВР, об. д. 7086, т. II, л. 61-63, 88; ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 73, л. 1. Общо в окръга по време на септемврийските събития през 1923 г. са убити около 50 души, членове на БКП и безпартийни.
176. ДА - Благоевград, ЧП № 635.
177. ДА - Благоевград, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 164; Г. В. Димитров. БКП и революционното..., с. 197; Сл. Тасев, Безсмъртните..., с. 70, 78, 84.
178. АМВР, об. д. 7088, т. I, л. 125, 136; ЦДА, ф. 1943, оп. 1, а. е. 19, л. 1; ДА - Благоевград, ф. 1320, оп. 1, а. е. 55, л. 25; Пак там, Сп 905, с. 6; ф. 137К, оп. 1, а. е. 17, л. 17, 58, 69.
179. ЦДА, ф. 146б, оп. 5, а. е. 270, л. 2.
180. Пак там, л. 3.
181. Сл. Тасев, Документ за Септемврийското..., с. 91.
182. АМВР, об. д., 7088, т. I, л. 177.
183. ИМ-Благоевград, Инв. № 2911, с. 2-11; ДА - Благоевград, ЧП № 602; Сл. Тасев, цит. труд, с. 91 (Търговеца Бл. Максимов е за твърди мерки срещу "метежниците" и заради личностното си унизяване от революционната власт. На 23 септември, неделя, неговата задача е да помете градския площад).
184. АМВР, об. д. 9906, т. II, л. 397, 401; ДА - Благоевград, Сп 186б; Др. Радонов, Четата от Банско в шурма на казармата, в. ПД, бр. 219, 19 септември 1973, с. 4. По-подробно за д-р Борис Майлер в: Вапцаров. Спомени за него. Съставител Митка Томова-Черганова, С., 1994, с. 16, 22.
185. АМВР, II съд., № 431; НОХД 540/1953, л. 47 и сл.; Златна книга "100 години ВМРО", Скопие, 1993, с. 167.
186. НБКМ-БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 2856.
187. АМВР, об. д. 7088, т. II, л. 229-230, 235; Г. Д. Попов. В дома на заслужилия революционер, в. ПД, бр. 5, 20 януари 1960.
188. АМВР, Об. д. 7086, т. II, л. 66-67, 75, 77.
189. Г. Марков. Парола "Сабя"..., с. 51 и сл.
190. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 406, л. 32; ф. 1932, оп. 3, а. е. 55, л. 3; В. Александров. България и тайната война, С., 1992, с. 80-81.
191. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 406, л. 32.
192. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 406, л. 33.
193. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 62, л. 5; АМВР, об. д. 138, т. I, л. 24.
194. ЦДА, ф. 396, оп. , а. е. 54, л. 26.
195. Ив. Михайлов. Освободителните борби..., т. II, с. 304.
196. ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 17, л. 17, 58, 69; а. е. 26, л. 32-38; К. Палешутски, Неврокопската партийна организация в политическите борби, 1919-1934, ИИИБКП, т. 56, С., 1986, с. 367.
197. Чехословашки извори..., т. I, с. 244.
198. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 174, л. 18; ф. 1932, оп. 3, а. е. 66, л. 20.
199. ИМ-Благоевград, Инв. № 2911, л. 11; С. Попов. Страници..., с. 97.
200. ДА - Благоевград, ф. 1071, оп. 1, а. е. 2, л. 3; ф. 1320, оп. 1, а. е. 55, л. 29-31 (Владимир Поптомов и Г. Попиванов са "зачислени" в четата на Д. Илиев. В Сражение с гръцка чета Вл. Поптомов е тежко ранен и всички местни деца в Петричко полагаат навремени грижи за неговото спасяване; Сп 186б (Според "заложника" Ив. Рачев, Вл. Поптомов сътрудничи на революционния съд в Петричка околия. Фотографирането е в с. Кромидово, Петричко и в планината Беласица); П. Галчин. Участието на септемврийци от Благоевградски окръг в следсептемврийските революционни борби на партията, 1923-1944, Научни трудове на Академията за обществени науки и социално управление /НТАОНСУ/, серия история, кн. 2, 1983, с. 35.
201. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. л. 19.
202. В. Василев. Майският манифест на ЦК на ВМРО от 1924 г. - обстановка, преговори и последици, сп. ИП, кн. 5 от 1980 г., с. 39-63; Българската комунистическа партия и македонския въпрос, 1919-1934, Изследвания по българска история, т. VIII, С., 1986, с. 189-196; Д. Косев. Положението в България и курса на БКП след септемврийското въстание в 1923 г. до април 1925, ИБИД, кн. XXXVII от 1970, с. 175-177, 191-196; Отношенията между България и сърбохърватско словенското кралство при военно-фашисткото правителство 1923-1925 г., ИБИД, кн. XXXV от 1983 г., с. 175, 187-188, 201-202, 204-205 и сл.; Д. Добринов. Т. Александров и македонското революционно движение, сп. Векове, кн. 1 от 1980 г.; ВМРО(обединена), С., 1993, с. 11-29; Д. Гоцев, цит. труд, с. 119-194.
203. К. Палешутски, Македонското освободително движение..., с. 170-254.

204. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 61, л. 1-3; Македония..., с. 676-677.
205. Чехословашки извори..., т. I, с. 304; Д. Добринов, Последният..., с. 108.
206. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 51, л. 12; а. е. 2, л. 9, 9а, 95, а. е. 54, л. 1; К. Палешутски, цит. труд, с. 193-194.
207. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 74; бел. № 19-20 от гл. III; Азбучник към СД на ХХI ОНС, С., 1924, с. 4, 6-7, 10. Навярно при съставяне на депутатската листа е надделяло мнението на Т. Александров, тъй като само Н. Хаджиев от "хората" на Ал. Василев е избран, а останалите местни кадри са подгласници, без особени изгледи за успех. Н. Милев е избран в две околии, Горноджумайска и Кърджалийска. Той приема избора в Кърджалийска околия, а М. Монева заема неговото място; Ив. Михайлов, Освободителната борба..., т. II, с. 43.
208. АМВР, об. д. 16110, л. 32, 42-45.
209. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 180, л. 1; ИМ - Благоевград, Инв. № 2:2/839.
210. Пак там, Инв. № 2:2/828.
211. ЦДА, Сп 21206, л. 42.
212. ЦДА, ф. 176, оп. 5, а. е. 82, л. 11, 31; Д. Митев, Англия и македонския въпрос и българо-югославските отношения през 1924 г., сп. ИП, кн. 3 от 1984, с. 23-24.
213. ЦДА, ф. 176, оп. 5, а. е. 82, л. 44; ДА - Благоевград, ф. 123К, оп. 1, а. е. 8, л. 29; Ал. Гребенаров, Македонските бежански..., с. 230-231; К. Палешутски, цит. труд, с. 189;
214. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 72; Ал. Гребенаров, Македонските бежански..., с. 233-234; К. Палешутски, цит. труд, с. 189.
215. ЦДА, ф. 176, оп. 5, а. е. 187, л. 2; а. е. 82, л. 74.
216. По-подробно в: В. Василев, Майският манифест..., с. 50 и сл.; Д. Добринов, Последният цар..., с. 117-118; К. Палешутски, цит. труд, с. 237, 240, 242-243.
217. ДА - Благоевград, ЕП № 79; Д. Добринов, Последният цар..., с. 117-118; К. Палешутски, цит. труд, с. 239-240; Ел. Стателова, цит. труд, с. 237.
218. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 66, л. 22-23; Р. Гришина, Формирование..., с. 142-202.
219. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 174, л. 17; а. е. 185, л. 1.
220. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 54, л. 2-4, 9-54; в. "Пирин", бр. 22-23, 16 март 1924, с. 1; По-подробно за дейността на Илинденската организация в: Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 234 и сл.; К. Палешутски, цит. труд, с. 191-206.
221. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 275, л. 8-9.
222. К. Палешутски, цит. труд, с. 210.
223. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 66, л. 4-5; 36 години във ВМРО..., с. 128; Л. Панайотов, Витошката нелегална конференция на БКП(1924), С., 1959, с. 66-67; К. Палешутски, цит. труд, с. 210-211; В. Василев, Майският манифест..., с. 50-51.
224. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 66, л. 24; а. е. 55, л. 7.
225. ЦДА, ф. 371, оп. 5, а. е. 67, л. 1-2, 5-6.
226. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 185-186.
227. ЦДА, ф. 1932, оп. 2, а. е. 28, л. 14, 68-73; а. е. 29, л. 14, 40-45.
228. ЦДА, ф. 1933, оп. 2, а. е. 22, л. 1; а. е. 28, л. 13, 51, 81; а. е. 29, л. 14; ф. 1909, оп. 2, а. е. 386, л. 15.
- 228а. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 112, л. 1.
229. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 386, л. 2; ф. 1932, оп. 3, а. е. 66, л. 23.
230. К. Палешутски, цит. труд, с. 213.
231. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 173, л. 53; а. е. 15, л. 6; ф. 396, оп. 3, а. е. 5, л. 1; ДА - Благоевград, ЕП- № 76.
232. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 16, л. 19-20.
233. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 55, л. 6; ф. 1909, оп. 1, а. е. 16, л. 22; 36 години във ВМРО..., с. 485.
234. ЦДА, ф. 1933, оп. 2, а. е. 28, л. 51; АМВР, об. д. 4939; Б. Кастелов, Д. Хаджидимов и приносът му в борбата на БКП за свързване с масите (1923-1924), ИИИБКП, т. 52 от 1984, с. 385.
235. ЦДА, ф. 1933, оп. 2, а. е. 28, л. 51; ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 1-4; ф. 252, оп. 1, а. е. 592, л. 1.
236. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 54, л. 27-29; ф. 176, оп. 5, а. е. 187, л. 6-7, 9.
237. Чехословашки извори..., с. 266-268, 291, 300.
238. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 55, л. 1; ф. 369, оп. 1, а. е. 630, л. 8; ф. 396, оп. 2, а. е. 54, л. 29; ДА - Благоевград, ф. 1320, оп. 1, а. е. 55, л. 33-34; Сп 88, л. 44, 46. Опитите за разплитане тайните възли около убийството на Т. Александров е необходимо да бъдат продължени. Авторът приема за вярна посочена, интелектуалните убийци на Т. Александров да се дият сред кръга на овластените в Министерския съвет представители на Тайния военен съюз (Д. Тюлеков, Дейността на ВМРО в Петрички окръг, 1922-1934 г. – В: 100 години ВМРО, С., 1994, с. 159-160.) Открити бяха още два документа, които потвърждават някои факти от спомените на Хр. Ампов: 1. Писмо на о. з. Г. Атанасов до (Стойчо) Бакалов да услуги на "нашите хора", един от който е полк. Савов, 5 август 1924 (ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 181, л. 1); 2. Писмо от Ст. Филипов до Ал. Василев и Г. Атанасов от 11 август 1924 г. за посещенията на полк. Савов, директор на пощите и телеграфите в Неврокопско (виж ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 398, л. 21-22). Важен е въпросът за участието на Ал. Протогеров в "заговора против Т. Александров". Генералът признава, че заедно с Ал. Василев са били в с. Лъджене, но отрича воденето на разговор с Ч. Катранджиев и др. "левичари" там. Версията на Ив. Михайлов, че срещата, в къщата на Ч. Катранджиев е подготовка за премахването на Т. Александров обслужва конюнктурни интереси и не води до научната истина. Въпреки че убийството на Т. Протогеров не е толкова "загадъчно и мистериозно" все още има какво да се изяснява. Но при проследяване достоверността на всяка авторска позиция е редно да се има в предвид и малко известната теза на Г. Чичерин. Съветският дипломат на 22 септември 1924 г. отрича участието на Москва в убийството от 31 август, но приема смъртта на Т. Александров за положителен резултат/ Р. Гришина, Формирование..., с. 164
239. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 16, л. 22; Ив. Михайлов, Убийството на Т. Александров, С., 1993, с. 213-248; Г. Марков, Камбаните бият сами, С., 1994, с. 43-52; Д. Гоцев, цит. труд, с. 130-134.
240. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 63, л. 86; а. е. 108, л. 3.
241. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 199; 36 години във ВМРО..., с. 129-131.
242. Пак там, л. 189, 191-192.; ф. 1909, оп. 2, а. е. 237, л. 1.
243. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 199-200; 36 години във ВМРО..., с. 131.
244. Пак там, л. 181, 189, 194-195; а. е. 54, л. 33; ф. 1909, оп. 1, а. е. 16, л. 22; ф. 1932, оп. 4, а. е. 26, л. 1-33; ЦДА, Сп 21206, л. 84-106; ДА - Благоевград, ЧП 552, с. 25-26; Чехословашки извори..., с. 317.
245. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 284, л. 2; в. Независима Македония, бр. 76 от 19 септември 1924, с. 2.
246. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 64, л. 35-36; ф. 151б, оп. 1, а. е. 391, л. 6.
247. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 172, л. 1; оп. 2, а. е. 37, л. 1-2; ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 196.
248. ЦДА, ф. 176, оп. 5, а. е. 187, л. 43-44; ф. 396, оп. 1, а. е. 630, л. 8; в. Народно единство, бр. 227 от 20 септември 1924, с. 1; в. Демократически глас, бр. 281 от 15 септември 1924, с. 3; в. Свободна реч, бр. 171 от 17 септември 1924, с. 1; в. Зора, бр. 1576 от 17 септември 1924, с. 1.
249. В. Независима Македония, бр. 77 от 26 септември 1924 г., с. 1; бр. 81 от 24 октомври 1924, с. 3; бр. 82 от 31 октомври 1924, с. 3; Nouvelles Macedoniennes,) № 28, 15 sept. 1924, p. 1.
250. В. Независима Македония, бр. 76 от 19 септември 1924, с. 3.
251. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 196, л. 1.
252. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 76, л. 21.

253. Пак там, ф. 1932, оп. 4, а. е. 26, л. 27-29; в. Независима Македония, бр. 77 от 26 септември 1924, с. 3; в. Свободна реч, бр. 173 от 19 септември 1924; Г. Серафимов, 60 години от убиството на Ч. Катранджиев - разказваме за семейството му, в. ПД, бр. 222 от 18 септември 1984, с. 4.
254. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 17, л. 7; а. е. 68, л. 9-10. Д. Гоцев, цит. труд, с. 139.
255. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 311, л. 53; а. е. 210, л. 30; ф. 1932, оп. 3, а. е. 181, л. 4.
257. Ив. Михайлов, Спомени..., т. IV, USA, с. 272-275, 709-710.
258. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 270, л. 9.
259. Пак там, л. 11-12.
260. Пак там, ф. 1932, оп. 1, а. е. 16, л. 1-36; оп. 3, а. е. 284, л. 1-3.
261. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 419, л. 26; ДА - Благоевград, ЧП 629, л. 1-3.
262. ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 29, л. 30-31, 62.
263. Пак там, л. 27, 31.
264. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 143; ф. 1932, оп. 3, а. е. 62, л. 9-10; К. Палешутски, Македонското освободително движение, 1924-1934, С., 1998, с. 15.
265. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 269, л. 45; ДА - Благоевград, ЧП 629, л. 3-13; Чехословашки извори..., с. 318.
266. НБКМ - БИА, ф. 189, а. е. 4, л. 277-278; ДА - Благоевград, ф. 1320, оп. 2, а. е. 55, л. 34-35; АМВР, об. д. 9906, т. II, л. 444.
268. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 193, л. 1-8; а. е. 199, л. 1-2, 4.
269. ЦДА, ф. 396, оп. 1, а. е. 17, л. 1-8; а. е. 22, л. 18, 32-33; ф. 1909, оп. 2, а. е. 407, л. 14; ф. 1932, оп. 1, а. е. 15, л. 20; а. е. 16, л. 1-36; Заговорът против Т. Александров по данни на ВМРО, С., 1924, с. 10 и сл.
270. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 10, л. 51-58; а. е. 8, л. 46-48.
271. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 75, л. 31-32.
272. Пак там, а. е. 17, л. 9-11; а. е. 62, л. 11; а. е. 75, л. 36.
273. Пак там, а. е. 62, л. 11.
274. Пак там, а. е. 63, л. 88; а. е. 145, л. 3-4; а. е. 149, л. 3-6; а. е. 226, л. 6.
275. Пак там, а. е. 82, л. 1.
276. Пак там, а. е. 75, л. 27.
277. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 263, л. 99.
278. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 62, л. 12; а. е. 108, л. 1.
279. Пак там, а. е. 108, л. 9-10.
280. Пак там, оп. 1, а. е. 103, л. 1-10; оп. 3, а. е. 195, л. 4-5; а. е. 4, л. 1-5; ДА - Благоевград, ЧП 3486 (Сведение и спомен за Г. Скрижовски от дъщерята Венера Скрижовска - Тричкова; Ив. Михайлов, Кирил Григоров – В: Избрани произведения, С., 1993, с. 306-307; в. Независима Македония, бр. 91, 2 януари 1925, с. 2.
281. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 115, л. 7; а. е. 235, л. 9; ф. 1932, оп. 3, а. е. 139, л. 1-4; а. е. 140, л. 54а.
282. В Скопие все още продължават да крият историческата истина под добре познатия ни македонистки идеологически похлупак. Там със зла умисъл не само преувеличават броя на убитите/160 души/, но и внушават лъжата за етнически мотивираните убийства. Напълно в духа на сърбокоминтерновския политически мит за уж исторически формиралите се различия между "българи и македонци" се тиражира последователно измислицата, че превъзрасяните "македонски революционери" са все невинни жертви на омразните български власти и тяхното оръдие – ВМРО /По-подробно в: Златна книга..., с. 1993, с. 170; Ив. Катранджиев, Сто години од формирането на ВМРО. Сто години революционерна традиција, Скопје, 1993, с. 67-68; Историја на македонскиот народ, т. IV, Скопје, 2000, с. 337-340/. Вдъхновяваниот от Скопие съвременен македонизъм под маската за отстояване на демократичните ценности, прави необосновани опити да чествува в България 12 септември 1924 г., като ден на "бугарския геноцид върху македонците". Този кошунствен акт, отразен в новия македонистки политически календар е грубо посегателство към историческата истина и родова памет. Загиналите през есента на 1924 г. и пролетта на 1925 г. не са "македонци" убити от лошите "бугари", а около 35 души, жертва на братоубийствената кървава разпра в освободителното движение на македонските българи.
283. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 270, л. 22; ф. 396, оп. 2, а. е. 54, л. 7-8.
284. Ив. Михайлов. Освободителната борба..., т. III, с. 33-34.
285. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 54, л. 25.
286. Ив. Михайлов. Освободителната борба..., т. II, с. 247.
287. Кюстендилският конгрес на ВМРО (1908 г.). Съставител К. Пърличев, С., 2001, с. 94-102; Г. Марков, Върховете привличат мълнии. Покушения и политика в България 1878-1919, С., 1989, с. 161.
288. В. Василев. Майският манифест..., с. 62; Д. Добринов, Майският манифест и създаването на ВМРО (об)..., с. 228-240.
289. Чехословашки извори..., с. 314-315.
290. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 270, л. 37-38.
291. Ив. Михайлов. Няколко думи за вътрешното македонско движение, в. Независима Македония, бр. 41 от 18 януари 1924, с. 2-3; бр. 42 от 25 януари 1924, с. 3.
292. По-подробно в: Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 247-277.
293. АМВР, об. д. 4939, л. 28; К. Палешутски, цит. труд, 16.
294. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 172, л. 1-3; оп. 2, а. е. 101, л. 19.
295. Пак там, а. е. 220, л. 8 (Писмо на Ив. Вапцаров до Ал. Протогеров, 5 февруари 1925 г.; АМВР, об. д. 9906, т. I, л. 407.

ГЛАВА II

ДЪРЖАВАТА НА ВМРО В БЪЛГАРСКИЯ ЮГОЗАПАД (1925-1928 Г.)

1. Подготовка за новия етап на организационно администриране

От 9 до 12 февруари 1925 г. в с. Сърбиново (дн. Брежани – б. а.), ВМРО провежда своя Шести конгрес.¹ В приетия нов устав е записана целта: “Да обедини разделена Македония в нейните географски граници и да извоюва пълна политическа автономия (самоуправление) за нея”. Утвърденият от конгреса стремеж е към безусловно сплотяване на “всички недоволни елементи в Македония”. Тактиката е – съвместна борба за единния политически идеал “равни свободи, права и задължения в общото свободно отечество”.²

На 9 март 1925 г. новият ЦК в състав Ал. Протогеров, Ив. Михайлов и Г. Попхристов декларира приемственост с програмните идеи от 6 септември 1923 и 1 август 1924 г.³ И след конгреса дейците на ВМРО остават верни на крайната си цел “Пълна политическа автономия (самоуправление) за Македония в нейните естествени географически граници – на север Рила, Осогово, Шар, на запад западнобалканските планини, на юг р. Бистрица и Бяло море, на изток р. Места и западнородопската верига”. Единствено приемливите варианти за разрешаването на македонския въпрос са или независима македонска държава под покровителството на Обществото на народите, или “самоуправляваща се и равноправна единица в една федеративна Югославия, или в Балканска федерация”. Важно е само “Македония да бъде свободна и населението ѝ да бъде господар на съдбините си”. Пазейки независимостта си, членовете на ЦК отхвърлят “опита на III интернационал, зад който стои Съветска Русия, да обсеби ръководството” на национално водената освободителна борба. С декларацията си висшият ръководен орган на ВМРО отваря вратата на всички държавни и обществени фактори, които могат да се обединят около идеята за умиротворяване на Балканския полуостров въз основа на “свободното самоопределение на населяващите го народи”.

С конгресните разисквания в с. Брежани започва идейният процес на анализиране и оценяване на резултатите от македонското освободително движение през периода 1908 -1924 г. Процес, който намира израз в преутвърждаването, уточняването и най-вече в търсенето на нови пътища за постигане на бленувания общобългарски национален идеал – освобождението на национално потиснатите българи и тяхното обединение със свободната Родина. Съществен ориентир затова в декларацията е отношението спрямо Петричко – единствената част от Македония, в която липсва национален гнет. Утвърдени са отново основните начала на спомагателната организация от 22 август 1922 г. Един тактически прием на притиснатото през 1919 г. българско правителство, изразен в готовността му да се откаже от Пиринска Македония при условие, че и Гърция и Югославия предприемат реципрочни действия с цел създаването от Македония “самоуправляваща се единица” и сега се възприема от ВМРО като основен мотив за широкомащабна работа в Петрички окръг.

Революционните методи на борба са отхвърлени, но с безапелационно самочувствие е декларирана готовността за съпротива срещу всяко българско правителство, което “върши насилия и беззакония” над поданиците си.⁴

С протокол № 1 от 26 февруари 1925 г. избраните на конгреса членове на ЦК и Задграничното представителство разпределят задълженията си в общото дело.⁵

Като член на Задграничното представителство, К. Пърличев ръководи и контролира пунктовете началници в Кюстендил, София, Г. Джумая, Петрич и Неврокоп, надзирава и насочва дейността и на спомагателните пунктове в България. Пърличев е в текущ контакт и с органите на ВМРО в Петричко.

Георги Баждаров отговаря за политическата и информационната дейност, като “инспирира списването на македонските легални органи навсякъде в хармония с идеите на ВМРО”. Г. Баждаров координира всички специални мисии в странство, изхождащи от името на ВМРО.

Наум Томалевски поддържа агитаторския актив на ВМРО във от “поробена Македония”. В неговия обсег на дейност са контактите с легалните македонски организации в България, Америка, Цариград, Румъния, Албания и др., с младежката тайна революционна организация, както и с “чуждите освободителни (революционни и легални) организации като арменската, тракийската, царибродската, добруджанската”. Той поддържа връзките с движенията на хървати, унгарци, албанци, черногорци и други, чиито цели са от интерес за македонската освободителна борба. В “границите на необходимостта” осъществява и сътрудничество с българските политически партии. На Н.Томалевски е предоставено уреждането “на една по-системна агитация и идейна връзка” на Петричко с ВМРО.

“За по-голяма експедитивност, по-добър надзор и повече тласък”, организационната територия на Македония е разпределена между членовете на ЦК.⁷

Революционната дейност в Битолско се води от Г. Попхристов. За Солунския революционен окръг и за частите от Струмишкия и Серския окръзи под сръбска и гръцка власт, отговорник е Ал. Протогеров, а Ив. Михайлов ръководи Скопския революционен окръг и дейността на ВМРО в Петричко.

Членовете на ЦК и ЗП трябва да изпълняват задълженията си в обстановка на взаимно споразумение и уведомяване, като решенията върху всички въпроси от крупно естество се вземат солидарно.

Протоколът от 26 февруари 1925 г. не дава отговор на логично възникналият двоен въпрос: Защо Ал. Протогеров, избран за редовен член на ЦК, не запазва пълномощията си върху Петрички окръг и защо Ив. Михайлов, неговият по-млад колега от “временен умиротворител” през есента на 1924 г. след конгреса е утвърден за постоянен организационен отговорник на областта? В научната литература досега ударението е поставено върху предимствата, които Ив. Михайлов получава с престижното ръководство на близкия Скопски революционен окръг и на класически уредения в организационно отношение Петрички окръг, а отношенията между двамата “равноправни и равноотговорни членове” не са разгледани от такъв изследователски ъгъл.

Според Ал. Протогеров, в хода на конгресната подготовка всички редовни делегати, които са подозирани като, негови приятели, са с отнети представителни пълномощия. Няколко дни преди конгреса при него идват Г. Баждаров и К. Пърличев “да разменят мисли върху листата за ЦК и ЗП”. На генерала е предложено да влезе в ЗП, а в ЦК да бъдат Ив. Михайлов, П. Шанданов и Й. Гюрков. Той отговаря, че докато физическите му сили позволяват да води четнически живот може да бъде “член на ЦК”. Задграничните представители смятат, че е важно за общественото мнение “поне един-двама” от бъдещите избранници на ЦК да имат “минало и авторитет”. Уточняват се да бъдат предложени на делегатите впоследствие избраните членове на ЦК и да се преутвърди съставът на Задграничното представителство. Характерно за конгресните дни е интригантството и задкулисите действия, организирани и внушени от Ив. Михайлов. Не случайно в официалното следконгресно комюнике на ЗП е съобщена тенденциозната подробност за избора му с най-много делегатски гласове.⁹

При разпределянето на дейността между членовете на ЦК Ал. Протогеров настоява да ръководи Петричкия край. Неговите доводи са сериозни. Предложените Солунски, Струмишки и Серски революционни окръзи от традиционната организационна територия, са “обезбългарени в повечето околии” и той не ще има много работа там. Освен това петте околии на Петричкия административен окръг в революционно отношение влизат в два от тези три окръга, а нъйската държавна граница ги прави гранични с тях. В полза на Ив. Михайлов се изтъкват други мотиви – че той е по-младия и чрез младежите по-добре ще организира Петричко, че ако остане разпределението от времето на Алеко това ще напомня за неговите безчинства сред населението и т. н. Ал. Протогеров не отстъпва и сочи други аргументи: революционната му дейност “на младини е била в тези околии”, познат е сред хората, а това че Ив. Михайлов по-добре от него ще ръководи Петрички окръг, той възприема като лична обида. Военно, административно и стопански, генералът има опит в управлението на “цяла България и цели области”, а Ив. Михайлов кой знае каква “революционна организационна опитност” до сега няма. Разсъжденията на Протогеров не са уважени от новоизбраното Задгранично представителство и за него е ясно, “че на Ванчо трябваше да се даде Петричко”. Унизеният генерал отново се просълзява – акт, който Ив. Михайлов използва по-късно, за да разказва “детинската приказка”, че се стига до плач, задето военният не получава разрешение да ръководи Петрички окръг.¹⁰

Овлаждането на спомагателната организация от страна на Ив. Михайлов е постигнато чрез ефективен тактически похват. Под предлог за борба с “алековщината” той успява да раздели дейността на ВМРО в окръга от тази в трите революционни области, а на Шестия конгрес е приета “специална резолюция за Македония под българска власт”.

В изпълнение на конгресните решения са съставени няколко програмни документа с практическа насоченост: Наредба за управлението на Македония под българска власт; Наредба за финансовата част на ВМРО; Упътване по съдебно-наказателната дейност на ВМРО и Бойно упътване. Новият ЦК се стреми да “обогати” своеобразната нормативна база на ВМРО и да започне “на чисто” нейното прилагане в Петрички окръг.

От пролетта на 1925 г. двойственото и незаконно отношение спрямо българската държавна власт навлиза в нов етап. Нерегистрираният от царските съдилища процес на алтернативно институционализиране, т. е. строителството на “държава в държавата”, придобива окончателна идейна обоснованост. Конгресните документи и последвалите ги инструкции предвиждат отмяна на всички предшестващи ги организационни правила и норми.

Поради “многого друга важна и належаща работа”, приемането на общата наредба става на 8-9 април 1925 г. в гр. Г. Джумая. На регионалната конференция присъствуват тримата членове на ЦК, Н. Томалевски от ЗП, делегати от Петричка, Г. Джумайска, Светиврачка и Разложка околия.¹¹ Идеята на Ив. Михайлов за поставяне на спомагателната организация под непосредствения контрол на ЦК и за ограничаване до минимум пълномощията на Ал. Протогеров в Петрички окръг, придобива завършен вид и легитимност във ВМРО.

Утвърдената наредба допълва и конкретизира Правилника на ВМРО, върху чиито идейни основи е построен управленческият модел за Пиринска Македония.

В чл. 2 от “Общите положения” е изяснено, че “териториално околията под българска власт спадат към съответните революционни окръзи, но за управлението им се предвиждат специални органи посочени в настоящата Наредба”. Ръководните тела “на Серския и Струмишкия революционни окръзи

под сръбска и гръцка власт” нямат пълномощия в петте административни околии от Българския Югозапад.¹²

Още Т. Александров с окръжно № 387 от 14 март 1923 г. във връзка с подготовката на общия конгрес определя нормата на делегатско представителство и уточнява разпределението на организационната територия в пет революционни окръга: Солунски, Битолски, Скопски, Струмишки и Серски. Към Струмишки революционен окръг влизат Струмишка, Петричка, Малешевско-Пианечка, Радовишка, Тиквешка и Горноджумайска околии, а към Серския революционен окръг са околииите – Серска, Демир-Хисарска, Драмско-Кавалска, Неврокопска, Разложка и Мелнишка.¹³ Това разпределение е запазено и отразено както в Правилника на ВМРО така и в общата наредба. Пиринските околии се представят на общия конгрес от 5 делегати, трима са за сметка на Серския революционен окръг, а двама за сметка на Струмишкия.¹⁴

Независимо от всеобхватните прерогативи на българската държавна власт в Петричко, чл. 3 от “Наредбата” фиксира клаузите на неравностоен, нереален и двустранно неизпълним договор между ВМРО и целокупното население от петте околии на окръга: “Македония под българска власт дължи на ВМРО, а) пълно идейно единство на населението с основната цел на ВМРО; б) въоръжена подкрепа в размер според нуждите по време и място; в) най-сигурна база за борбата на дейците в Македония под сръбско и гръцко владичество; г) възможно най-голяма подкрепа според силите на населението. ВМРО от своя страна дължи: а) закрила на населението под българска власт от евентуални беззакония и издевателства на административни органи и частни лица; б) запазване на населението от неприятелски нападения от сръбска и гръцка страна”.

Съгласно наредбата членовете на ВМРО повсеместно се организират в групи от 10-20 души “начело с десетари и петдесетари, назначени от околийския пълномощник на ЦК след допитване до членовете”. В селата, градовете и общините, се формират управителни тела, състоящи се от ръководител, секретар, касиер и трима запасни членове, избрани от десетари и петдесетари, като тези ръководства се утвърждават от околийското управително тяло. Отделните населени пунктове имат само ръководител и негов заместник, определян от ръководното тяло на общината.¹⁵

Околииите са разделени на райони от по няколко общини с районен началник, утвърждаван от пълномощникът на ЦК. В неговия район той е и боеви началник. За всяка околия се създава тричленно управително тяло. Председател по право е пълномощника на ЦК за околията и двама запасни членове, избрани от околийския конгрес. Нормата за делегатско представителство се определя от околийското управително тяло.

Спомагателната организация се ръководи от окръжен комитет в състав от пет редовни и трима запасни членове. Председател по право е “общият пълномощник на ЦК”. Останалите членове се избират от делегатско събрание, предложено от околийските конгреси, като всяка околия се представя от 3 до 5 делегати според големината ѝ. Избраният окръжен комитет влиза във функция след утвърждаване от ЦК.

Предвидено е членовете на околийското и общото управително тяло да се сменят “за бездействие и грешки, от ЦК по доклад на съответните пълномощници”.

В новия Правилник на ВМРО е отделено място на “пунктовата служба”. Утвърждава се практиката около границата със Сърбия и Гърция да функционират организационни пунктове, ръководени от верни кадри и опитни дейци. Пунктовите началници завеждат пограничните канали и поща, приемат, укриват и препращат върналите се чети, бежанци и единични лица, уреждат складовете за оръжие. Дошлите в Петрички окръг организационни работници “от Македония под сръбска и гръцка власт” са подчинени на пунктовите началници. При нужда те са длъжни да отиват в помощ на местните управителни тела. Когато се наложи съвместна борба от двете страни на границата пунктовите началници влизат в разбирателство с организационните власти, разделени от граничната линия. Разузнавателната служба откъм българската страна на границата се урежда от пълномощника на ЦК.¹⁶

В Наредбата има клауза за финансовата, съдебна част и културно-стопанските инициативи на ВМРО в окръга, дадено е указание и за реда по създаването на ръководните органи.¹⁷

Амбициозният и енергичен Михайлов задвижва организационния механизъм на високи обороти. На 4 април 1925 г. чрез “тайно бързо писмо № 28 е наредено Окръжните революционни управителни тела да представят в ЦК проектосъстава на временните околийски управителни тела.¹⁸ Интересно е да се спомене, че в Пиринска Македония, за разлика от революционните окръзи, най-напред се възлагат особени задачи на бойните групи. На 12 април 1925 г. е издаден открит лист на Стефан Димитров (Давидов). Начело на 7 души той трябва “до второ нареждане да обикаля десния бряг на р. Струма, с района на юг до селата – Покровник, Падеж и Лешко за да стегне в бойно и дисциплинарно отношение организационните хора”.¹⁹

Прилагането на разпоредбите е ускорено след априлския атентат в софийската катедрала “Св. Неделя”²⁰. Според критериите на ЦК, от укрепване се нуждаят най-вече Горноджумайска и Мелнишка околия, където комунисти и “комунистически санданисти” имат влияние сред населението. Там са извършени и първите назначения. На 19 април 1925 г. “като председател на Околийското управително тяло в качеството на специален пълномощник на ЦК” за Горноджумайско е определен Ар. Манасиев. В същия ден тримата членове на ЦК въз основа на чл. 30 от “наредбата на ВМРО за Македония под българска власт” назначават Коста Димитров и Георги Талев за ръководни дейци на Околийското управително тяло в Горноджумайска околия.²¹

Роденият в с. Смоймирово, Малешевско, / дн. Република Македония/ Димитър Костадинов Самарджиев (Прокурора) е войвода на чета от 9 души. След атентата в София той получава открит лист за движение в Горноджумайска околия. Бойното формирование на ВМРО има задачи “от специален

поверителен характер”. На 22 април 1925 г. Л. Кљонков е натоварен “с 8-12 души да обикаля левия бряг на р.Струма, а при нужда и десния бряг”. Временни бойни групи, ръководени от Ст. Димитров (Давидов) и Л. Кљонков, са на “разположение” на Георги Попов, назначен за околийски боеви инструктор.²²

От 25 април 1925 г. Страхил Развигоров²³ е председател на Мелнишкото околийско управително тяло в качеството си на “специален пълномощник на ЦК”. За член на околийското управително тяло е определен Златко Димитров, а за боеви инструктор също на 25 април е назначен Димитър (Мицо) Христов Чегански.²⁴

За Петричка околия от 1 май 1925 г. пълномощник на ЦК и председател на околийското управително тяло е Иван Попевтимов, а за членове са определени Никола Георгиев и Георги Чапразов.²⁵

На 12 май 1925 г. в Неврокопска околия също е формирано околийско управително тяло. Пълномощник на ЦК и председател на временното ръководство е Ванко Ганчев, а членове са Н. Атанасов и Стоян Попов.²⁶

Последната околия, в която са определени временните управителни тела, е Разложката. От 18 май 1925 г. “с преорганизирането и стягането на организацията”²⁷ в Разложко се заемат Ив. Вапцаров – пълномощник на ЦК и членовете Атанас Грънчаров и Георги Цаков.

След като първата грижа на Ив. Михайлов “да се намерят и впрегнат в работа най-подходящи другари за важните и отговорни служби”²⁸ е изпълнена, до назначените околийски тела в Пиринския край е изпратено “строго поверително” инструктивно писмо.²⁹ Заложените в него основополагащи идеи обогатяват приетата “наредба” и са ценно ръководство за действие. Документът е значим извор, осветляващ управленческия стил и качества, мотивите и възгледите на Ив. Михайлов.

Заръката към 15-те околийски първенци е да преорганизират и унищожат “противните на освободителното движение тенденции”. Наредено е във всяко населено място събранието на мъжете да определи тайните десетари и петдесетари, като в списъка на “милиционерите” да бъдат включени “всички мъже, годни за носене на оръжие”.

Обърнато е внимание върху опазването на наличното оръжие. Началниците на милицията, “предани, опитни и по-свободни от други грижи лица”, са длъжни да уредят патрулна служба. За крайграничните села е предвидено постоянно наблюдение за движението на съмнителни лица. Провинилите се в неизпълнение на патрулната служба, наблюдението и връзките между селата, се наказват с бой до 100 тояги, а за немарливост от страна на отговорното началство наказанието е по-строго.

В градовете на окръга също се организира “патрулиране”, но по-дискретно, “без пушки, а само с пистолети”.

Временните околийски управителни тела вземат мерки за “повдигане престижа на ВМРО”. Освен престъпленията от организационно естество, съобразно традициите на движението се наказват “и такива, които рушат морала.” За Ив. Михайлов “тайната в борбата е единственият признак, по който може да се съди за здравината на една организация като македонската”, а всеки, който парадирва с участието си във ВМРО, е редно да бъде наказан с мъмрене пред другарите, възлагане на извънредна работа и пр.”³⁰

Дадени са съвети за проявяване на по-буден интерес спрямо оплакванията на населението. Наложена е забрана “да се прави общо дело с хора на властта”. Пред широкия актив е внушавано убеждението, че ВМРО “има самостоятелно отношение спрямо всички обществени среди и групировки в България”. Становището на Ив. Михайлов спрямо официална България е конкретизирано в четири основни тези: “Възможно по-далече от нея”, “Щом не ни закачат – с никого не се закачаме”, “Винаги ще поддържаме своите гледища по големите въпроси, без оглед ще харесат ли те, или не на дадени български управници” и “Ще се интересуваме за положението на нашите бежанци в България”.³¹ При условие, че няма риск за ВМРО, или за патриота – държавен служител, са възможни “единични сношения” с цел добиването само на организационна полза.

Високите нравствени изисквания спрямо кадрите на ВМРО са характерна страна от възгледите на Ив. Михайлов. Освен задължението за настойчиво внимание към “вътрешните морални, духовни особености на лицата”, той препоръчва да се избягва заемането на ръководни постове от търговци и други занятия, на които населението гледа неодобрително.

Значение за издигане престижа на ВМРО имат новаторските похвати в работата. За Михайлов много важен е психологическият фактор, създаващ приповдигнатата, романтична нагласа, която може да увеличи кадрите “по пътя на идеализма и самопожертвованията”.

В интерес на организационната сигурност са взети необходимите бързи и добре обмислени мерки.³² На първо време управителните тела съставят списъци на съмнителните хора, живеещи край границата, за които се предполага, че са “в услуга на противника”. Разпоредено е да се “узнаят и изселят близките на ренегати като (Илия) Пандурски”. Изключено е всякакво застъпничество за виновниците. Убеждението на Ив. Михайлов е, че когато се касае “за защита на Организацията” (Михайлов винаги изписва думата с главна буква – б. а.), не бива да остане ненаказана нито една пакостна постъпка, без да ни мига околото от нищо”, като е даден съветът за справедливо ръководство и установяване на престъпленията.

С “постоянство, енергичност, такт и труд” ВМРО се утвърждава като основен ръководен фактор в македонското освободително движение. Единението между ВМРО и легалните организации на македонските българи е постигнато за сметка на идейно-кадровото обезличаване и всеобхватен контрол върху последните.³³ Новият ЦК и особено Ив. Михайлов налагат убеждението, че за да има резултатност националната борба в “Македония под сръбска и гръцка власт”, поведението на бежанските организации

в България трябва да се подчинява на една воля, а ЗП “много тайно и деликатно да насочва работите”.³⁴ Като особено полезна за освободителната кауза е преценена дейността на благотворителните братства, илинденските дружества и младежките организации в съседните на Македония градове от “Стара България” Кюстендил, Самоков, Дупница, Белово, Перник, Радомир и др.³⁵

В становището на Ив. Михайлов за “организационно администриране” около двете вражески граници, легалните формации имат съществено място. Те са съдебно регистрирани, а предметът им на дейност е съобразен с българските закони. Зад техните официални прояви ВМРО може да крие нелегалния си живот, като спестява някои трудности на България, обект на постоянно наблюдение от Атина и Белград. Легалността има характер на тактическо средство, тя е предпоставка за новия етап в алтернативното държавно строителство и възможност за законно институционализиране на революционната идеология.

В тази политическа идеология най-важната предпоставка за желаното национално освобождение и обединение е всички общобългарски ресурси да бъдат впрегнати за достигане на заветната цел. Но това не би било достатъчно. Важно е общонационалните ценности да заемат приоритетно място над социално-класовите и теснопартийните интереси и над вождистките противоборства. Най-активните представители на македонските българи в свободната Родина последователно внушават чувството за неизпълнен дълг на българската държава спрямо “братята и сестрите от Македония под сръбска и гръцка власт”. Те създават и една доста емоционално наситена атмосфера, характеризираща се с особена, активна нагласа във вътрешнополитическия живот и изправяща българската дипломация пред постоянни трудности.

Независимо от злощастния си Ньойски статут, България продължава да бъде притегателен център за “поборените сънародници”. Всички онези “вътрешни и външни врагове на Отечеството”, които нарушават териториалната цялост и суверенитет, заплашват вътрешната сигурност, устоите на българската държавност и въобще работят за отслабването на България, са заклеяени от членовете на ВМРО като противници и родоотстъпници, като лица и сили, “засягащи организационните интереси”.

Следвоенният революционен елит на ВМРО е особено чувствителен, когато е принуден да отбива нападки за обвързаност със свободния политически живот в България. Затова във всички прояви на ВМРО винаги се поставя ударението върху нейното самостоятелно развитие. По начало това организационно становище е тактически обосновавано и прилагано най-вече в периоди, когато България е изпаднала в неизгодна позиция, а и ВМРО няма особени изгледи за успех. Принципът за самостоятелност понякога се характеризира с твърде изразена резервираност, а в отделни моменти и с открито противопоставяне спрямо политиката на официална България. Въведеното не от реални, а от тактически съображения ненаучно понятие “Македония под българска власт” дава израз на шумно огласявания краен стремеж да не се откроява обективната разлика в позицията на България с асимилаторската същност на гръцкия и сръбския окупаторски режими в останалите два дяла от географската област Македония. Въпреки противоречивото си съдържание, този принцип няма антибългарска насоченост, но резултатите от неговото проявление накърняват държавния суверенитет и формират в България отрицателно настроение и поведение срещу ВМРО.

Антикомунизмът е част от типичния идеен облик на ВМРО след 31 август 1924 г. и априлския софийски атентат от 1925 г. Един от доверените журналисти на ВМРО Кр. Велянов, съмишленик на Ив. Михайлов, пише по темата “Комунизмът и национализмът” следното: “Днес болшевиките се представят за най-революционните поддръжници на всички национални движения. Но това е от съображение на корист, а не от искрено съчувствие към тези движения...Белград и Москва са срещу Македония. Те са в един странен фронт против македонското движение, едните защото не могат да го сломят, другите защото не успяват да го подчинят”.³⁶ По-късно е изразена категоричната позиция: “Третият интернационал не бива да има работа в македонското освободително движение. Да възприеме македонското национално-революционно движение болшевишкото схващане – това би било равностойно с неговото самоунищожение”³⁷. Антикомунизмът, проявяващ се в македонското движение, се засилва и под влияние на приетия и въведен репресивен Закон за защита на държавата.³⁸ Обединените македонски организации в България, зад които стои ВМРО, недвусмислено се разграничават от комунистическата идеология. Общоприето е македонското движение да се възприема като антипартийно, с чисто национален характер.

Преобладаващото убеждение е, че не бива конюнктурният разноезичен партийен глас да заглуши призивния звън и екот на народната камбана, а партийното членство още веднъж да разкъса Македония. С една дума, партийният човек придобива “психика на фракционер”, което пък означава прословутият “македонски темперамент и борческа наклонност” да бъдат неоправдано хвърлени в партизански борби.³⁹

Изобщо, ръководните дейци на ВМРО и на нейните “легални проявления” са убедени, че “македонците в България трябва да се отрекат от партизанството и да насочат всичките си сили и способности в служба на народната кауза”.⁴⁰

Върху тактиката на ВМРО оказва влияние отечественото несъгласие с Ньойския диктат и готовността за опровергаване с въоръжени акции на антибългарската теза, че македонските славяни са “безформена маса, доволна от новите сръбски и гръцки господари”.⁴¹

Нелегалните изяви на ВМРО въздействуват върху видимата дейност на нейната спомагателна организация. Този извод е особено валиден за Пиринския край, където населението чувства болезнено последиците от бежанския въпрос и от съседството на окръга “с македонските земи под грозно робство”.

Идейната революционност се аргументира, а нейното приложение с куршуми и смърт се оправдава, с липсата на “минимални политически свободи в Македония”. А убеждението, че на “оръжието трябва да се отвърне с оръжие” има немало поддръжници в тогавашния свят. Неслучайно във в. “Македония” проф. д-р Л. Милетич заявява: “Македонските българи са принудени със сила да се защитават от насилието. Това е свещено право на всички угнетени народи”.⁴²

Обществените прояви на възстановените и учредени легални организации въплащват следвания от ВМРО политически модел. От август 1924 г. и през следващата 1925 г. в окръга се формират македонски младежки организации.⁴³ Ненавършилият три десетилетия лидер на ВМРО подкрепя създаването им и разчита на тях като “първ помощник” и истински боеви резерв. На 21 и 22 август 1925 г. в гр. Г. Джумая се провежда Вторият редовен конгрес на Македонския младежки съюз. В него участват 130 делегати, представляващи 66 от общо 73 младежки организации, с 8407 души членски състав. Впечатлява фактът, че повечето от половината младежки организации са учредени в Петрички окръг.⁴⁴ Съгласно своя устав те обединяват под лозунга “Култура, просвета и родолюбие” всички младежи “македонци и потомци на македонци от 12 до 30 години”.⁴⁵

През 1925 г. са регистрирани и женски културно-просветни благотворителни дружества, македонски братства и илинденски организации. В София с радост посрещат подновяването например на братството в Неврокоп, надявайки се “че в бъдещето то ще стегне редовете си за успешна народоползна културно-просветна дейност, което е залога за постигане крайната ни цел – свобода и независимост на Родината ни”.⁴⁶ В списъка на неврокопските братствени активисти са записани имената на местните членове на ВМРО Ст. Филипов, Н. Атанасов, д-р Ангел Занешев, Ил. Попиванов, Иван Кюлев, Ив. Мълчанков, Илия Гаджев и др.⁴⁷

В следконгресния период назначените временни околийски управителни тела извършват мащабна идейна и организаторска работа в духа на Михайловите “конституционни виждания” за Петричко. Наредено е от септември 1925 г. да започне подготовката на околийските конгреси, като в докладите им бъдат застъпени “бойната, организационна и финансова част”. Пред конгреса делегатите да разискват и за състоянието на учителския кадър, въпросите за безстопанствените имоти и бежанците, икономическите трудности на населението, осигуреността на околията със съобщителни средства, отношенията с другите етнически общности в околията (турци, власи, евреи), размера на корупцията в чиновничеството и др.

Утвърден е по околии броят на делегатите за окръжния конгрес – Неврокопска и Горноджумайска по 5, а останалите три околии – по четири души.⁴⁸

Зададеният организационен и тематичен план за подготовката на конгресите е спазен. На 30 септември 1925 г. е проведен първият околийски конгрес в Неврокопско.⁴⁹ Следващите форуми са в Петричко (11 октомври)⁵⁰, Разложко (19 октомври)⁵¹, Горноджумайско (17–18 октомври)⁵² и Мелнишко –18 октомври 1925 г.⁵³

Делегатите на околийските конгреси избират постоянни управителни тела, впоследствие утвърдени от Ив. Михайлов. Запазен е пълномощническият състав на ЦК. Тъй като на 20 септември 1925 г. П. Шанданов (Пламенов) отказва да бъде “революционер” в Петрич (Кестеново), длъжността пълномощник на ЦК в околията е овакантена и по-късно (20 декември) тя се заема от Александър Дионисиев Попов, роден в гр. Дойран.⁵⁴

И в петте околии избраниците на ВМРО разискват въпросите за безстопанствените имоти и за настаняването и оземляването на бежанците в окръга, като не скриват разочарованията си от депутатите, избрани в Петричко, както и от правителството на Демократическия сговор, неуспяло да облекчи нерадостната им съдба в България.⁵⁵

В писмото си от 18 март 1925 г. до секретаря на Демократическия сговор, депутатите М. Монеv, К. Николов, д-р П. Кушев и Ат. Маджаров, изразяват недоволство от “малкото правителствени грижи за бежанците”. Подкрепеният от тях министър- председател Ал. Цанков не предприема никакви мерки за “икономическото повдигане на Петрички окръг”.⁵⁶ Едва на 25 декември тези народни представители заемат отрицателно становище спрямо политиката на изпълнителната власт, която според тях е колеблива, не защитава националните малцинства в Югославия и Гърция, а за бежанците не се полагат нужните грижи при настаняването и оземляването им.⁵⁷ Депутатската резервираност към кабинета на Ал. Цанков е в съзвучие с промененото отношение на ВМРО, взело страна при настъпилата криза в Демократическия сговор.⁵⁸ Спазвайки правилата на действащата организационна партийност, революционните водачи и намиращата се под техен контрол македонска общественост са настроени срещу изгубилото и международна подкрепа Цанково правителство. На 4 януари 1926 г. кормилото на държавната власт е поето от македонския българин Андрей Ляпчев, родом от гр. Ресен / дн. Република Македония /.

Давайки приноса си за излизане от правителствената криза, ВМРО разчита на новия министър-председател. След кабинетната промяна Ив. Михайлов свиква в гр. Банско Окръжния конгрес на ВМРО. Конгресът е проведен на 11-12 януари 1926 г. Присъствуват 22 редовни делегати. От Мелнишка околия това са Петър Даскалов (Новаков), Ив. Паскалев (Костурски), З. Попов (Москов), Никола Костов (Груев). От Неврокопско идват Стоян Филипов (Драмски), Ил. Попиванов (Бобошевски), Стоян Попов (Соколов), Годор Хаджикостадинов (Страхил) и Георги Ангелов (Делчев). Петимата представители на Горноджумайска околия са А. Попаврамов (Милков), К. Димитров (Васин), Г. Талев (Върбанов), Г. Хаджиевтимов (Суворов) и Ив. Караджов (Веригин). На Петричкия околийски конгрес за окръжни делегати са избрани Васил Попдимитров (Бан), Г. Чапразов (Мирски), Ат. Ансаров (Чернев) и

Н. Георгиев (Велко). Делегатите–домакини от Разложка околия са Ив. Вапцаров (Белоречки) и Г. Настев.⁵⁹

На 11 януари е избрано постоянно бюро в състав: председател Ст. Филипов, подпредседател К. Димитров, секретари Г. Настев и А. Попаврамов. Прието е в работата на конгреса да участвуват и гостуващите околийски пълномощници на ЦК Стр. Развигоров (Младен), Ал. Попов (Скендер) и В. Ганчев, бойните инструктори Борис Бунев (Боров) и Стефан Карайорданов (Велков), началниците на околийските въоръжени групи Кръстьо Маджаров (Смоленски), Димитър Захов (Маминото, Левски), Л. Кльонков, серският околийски войвода М. Скендеров (Серафим), касиер-счетоводителите Борис Козов (Вучков), Илия Гаджев (Кавгалийски), Георги Цаков (Ситански), Сашо Зографов и К. Дрангов (Борисов).⁶⁰

Конгресът е открит от най-стария делегат Ив. Караджов в присъствието на двамата членове на ЦК Ив. Михайлов и Ал. Протогеров, както и на К. Пърличев и Н. Томалевски от Задграничното представителство.⁶¹

Делегатите изслушват “обширното писмено изложение”(над 35 страници) написано и прочетено от Ив. Михайлов. В началото на отчета е изтъкнато постигнатото “оздравление на окръга” след убийството на Ал. Василев. Работите в българска Македония са поставени на здрави основи, а петте македонски околии в България образуват специална област, където действуват особени наредби. В духа на новите начала е извършено и “преорганизирането” на окръга, като само един институт досега не е съставен – “Окръжен комитет начело с назначен общ пълномощник за областта”.⁶²

Формирана е “пълна организационна администрация”, но околийските тела са критикувани за мудността им в премахването на “взаимни разпавии между населението и непозволени деяния на отговорни хора”. Те не упражняват и достатъчен “контрол за сигурността на организацията”. Докладчикът е уверен, че “констатираните дефекти” ще бъдат отстранени и “работите ще вземат още по-урегулиран ход”. Пред конгреса са подкрепени всякакви разумни местни самоинициативи, защото убедеността е, че с полезни “единични работи” общото организационно дело успешно може да се развива.⁶³

Деловият и талантлив организатор не разглежда отделни конкретни случаи, открити в приложенията към доклада, а намира за необходимо да сподели “някои общи констатации, почерпени от хода на работите” в Петрички окръг.

За Ив. Михайлов организацията “е станала много видима”. Обяснението му е в “липсата на опасен противник, срещу когото да се бори”, но не бива да се забравя, че “тайната трябва да покрива всяка наша стъпка”. Тайната е задължителен спътник на всички членове, защото се водят “забранени от законите и договорите проповеди” и се прилагат “чисто революционни прийоми” – осъждане на смърт, масово използване на оръжие и т. н. Освен това острието на единствено възможната национална революционна борба е насочено “против интересите на много силни прями противници и на още по-силни техни покровители”. Пазенето на тайна е наложително, тъй като ударите на засегнатите съседни държави са насочени “срещу България, към която въвн от братските ни чувства, имаме дълг да бъдем внимателни и да ѝ икономисваме много неприятности”. За да не възприемат отвън програмните цели на ВМРО като официално българско дело и да не се компрометира “голямата македонска идея”, помощната институция в Пиринско трябва да проявява абсолютна скритост.⁶⁴ Тайнственото поведение изисква с представителите на българската власт дейците на ВМРО да имат само “невидими връзки”, в противен случай “Пакостен е безразборният контакт с управляващите”.⁶⁵ Неблагоприятните следвоенни условия за разрешаването на македонския въпрос поставят ВМРО в състояние да разчита само на собствените си сили. Ето защо Михайлов внушава на делегатите “да направят прямотата и смелостта първи качества и на последния борещ се македонец”.⁶⁶ Помислено е и за политическото възпитание на населението в окръга, което за да бъде идейно сплотено около целите на ВМРО “трябва непрекъснатата агитация с определен план за целия край”, като се използват “съчинения на нашето минало, вестници, специални разяснения по отделни живи въпроси и пр.”⁶⁷ В конгресните документи е защитена идеята за “общо културно раздвижване”, като с цел да не се отклонява ВМРО от “специалната” ѝ работа, културните и стопански начинания трябва да са дело на инспирираните от нея легални организации и сдружения.⁶⁸

В организационното ръководство на Българския Югозапад Ив. Михайлов утвърждава началото на съвместна дейност със “специални и немногочленни комисии от компетентни хора”. Това многократно е подчертано в неговото писмено изложение, а елементите на предварителна експертност при вземането на решения е характерна страна и в бъдещия му управленски стил.⁶⁹

Окръжните делегати участвуват активно в обсъждането на почти всички въпроси, поставени от Ив. Михайлов. Единодушно е мнението за ролята на учителите в революционното дело. Това е изтъкнато от Н. Томалевски, който смята че ВМРО в Петричко, както в миналото, трябва “да бъде културтрегер”, а учителите – приобщени към идеите на организацията. Томалевски се спира и на “много страшния и болен бежански въпрос”. Споменат е фактът, че депутатите от Петричко отказват подкрепа на правителството. Изказано е съмнение в декларацията на новия министър-председател, че “бежанският въпрос трябва да се разреши в най-скоро време”. Томалевски обвинява в безгрижие към бежанците и ВМРО. Нейната политика е да се настанят повече бежанци в Петричкия край, “за да не бъдат изгубени за македонското дело”, но за това в най-скоро време трябва да се издирят и разпределят безстопанствените имоти. Въпрос, който е взет присърце от Ив. Михайлов.⁷⁰

Взимайки предвид окаяното положение на бежанците в България и незаинтересоваността на българското правителство, конгресът насърчава народните представители от Петричко за решително

поставяне пред правителството на въпроса за бежанците и настоява за най-бързото му и правилно решение.⁷¹

Интересни са мненията за партийността в окръга. Според Ив. Михайлов такива изяви няма, с изключение на някои инцидентни случаи, като “даване поздравителни, или протестни телеграми”. Дори и на такива дребни прояви обаче трябва да се тури край. Той е доволен, защото населението оценява “еднакво положително липсата на партии и унищожаването на разбойничеството от ВМРО”.⁷² За Ал. Протогеров партийността в окръга може да се подхранва, само ако органите на ВМРО “изкористяват и злоупотребяват с положението си”.

Прието е конгресното решение населението от Петричкия край “да се ограничава в разкошни сватби и даване скъпи дарове”, разрешено е хора на ВМРО да бъдат представители на тютюневи фирми, без обаче да увреждат интересите на тютюнопроизводителите. Предложено е от Н. Томалевски да се съберат и съхранят за историята на Македония “всички имена на загинали борци, подвизи, деяния и вещи”, а Ив. Караджов прави допълнение за необходимостта от съставяне пълна география на областта.

Висока оценка на делегатската активност е дадена от К. Пърличев. Конгресът демонстрира съпричастност на Петричко “към поробената част от нашето отечество”. Това е “един най-елементарен, най-благороден дълг на брат към брата”. Средствата за култивиране на патриотичното съзнание “са в ръцете на всички предани членове на спомагателната организация, в нейните наредби, в добрата и разумна дисциплина, в идеализма на ратниците от територията на спомагателната организация, в любовта към борческа Македония...”⁷³

Конгресната резолюция, приета на 12 януари 1926 г., подчертава “пълната солидарност на този край с останалите части на Македония в идейно, политическо и борческо отношение”. В същия ден е избран и окръжният комитет. Негови редовни членове са Ар. Манасиев, Ст. Филипов, Ив. Вапцаров и А. Попаврамов. Запасни членове са В. Попдимитров и Златко Димитров.⁷⁴

Един месец по-късно съратникът на Ив. Михайлов Йордан Гърков поема длъжността “пълномощник на ЦК за Македония под българска власт”. На 12 февруари 1926 г. Г. Настев заема овакантената от Ив. Вапцаров длъжност “пълномощник на ЦК за Разложка околия”.⁷⁵

Значение за решаването на кадровия въпрос има и назначаването през април 1926 г. на Александър Димчев Праматаров от с. Скребатно, Неврокопска околия, за ръководител на Петричката окръжна постоянна комисия.⁷⁶

Подготовката за новия етап на “държавно строителство” в окръга има няколко значими измерения.

След наложеното стабилизиране, последователно е отстояван стремежът на ВМРО да бъде запазен Петрички окръг като трайна база за революционните борби извън границите на България. Под ръководството на Ив. Михайлов в окръга е извършен процес на “организационно администриране”, рамкиран от Общия конгрес и избора на окръжен комитет, начело с общ пълномощник за областта. Крайният резултат е всеобхватното обвързване на спомагателната организация с уставната цел и основни задачи на ВМРО. Факт, санкциониран от конгреса в гр. Банско и изключващ всякакви бъдещи “признаци на сепаратизъм”.

При разпределяне на длъжностите в ЦК избраните от Общия конгрес членове на Задграничното представителство подкрепят амбицията на Ив. Михайлов да бъде отговорник за Петрички окръг. Мотивите на бившия висш кадрови офицер Ал. Протогеров да заеме тази длъжност не са уважени. В резултат на това между двамата е създадена неблагоприятна атмосфера за обща работа. Пренебрегването на Ал. Протогеров мотивира неговите препоръки и забележки към дейността на Ив. Михайлов в Петричко. Взаимното недоверие и непоносимост между двамата “равноправни и равноотговорни” членове на ЦК (чл. 16 от Правилника) продължава да нараства.

Петричкият край е не само спомагателна база на ВМРО, спадаща традиционно към Серски и Струмишки революционни окръзи, но и административен окръг на Царство България. С тази даденост революционните водачи са принудени да се съобразяват. Воювайки за сигурността и престижа на ВМРО, те имат предвид и сигурността на българската държава, чиято независимост и мощ е съществен фактор в македонското освободително движение. Преведено на конспиративния език, това ще рече ВМРО в окръга да е невидима, а пазенето на тайна да бъде основно начало в комитските дела, което от своя страна е форма на загриженост спрямо българското Отечество. Националният охранителен режим, изграден в Петричко от ВМРО има за цел опазването на южните и западни български държавни граници и защитата на населението “от неприятелски нападения”.

През 1925 г. в окръга ВМРО осигурява необходимата база и надстройка за новия етап на “държавно строителство”. Важно е мястото в този процес на благотворителните братства, илинденските дружества и младежките структури. Това са законните и своеобразните партийни бюра на спомагателната организация, чрез които жителите на Петрички окръг са в контакт с бежанците и емиграцията в чужбина. Именно те са призвани да създават и подтикват към напредък редица културни и възпитателни сдружения.⁷⁷ Въплъщаването на техните идеи и инициативи трябва да стане чрез пълното съдействие на българската държава, защото не противоречи на нейните закони. При вземането и изпълнението на мерките, предвидени за културния и икономически напредък на населението, ВМРО се явява като своеобразен политически гарант пред българските официални власти.

Създаденият и поддържан от ВМРО безпартиен модел на обществено-политическо устройство на Петрички окръг е насъщна необходимост за освободителната борба. Това не би било възможно без благословията на политици от управляващия Демократически сговор и правителството на Ал. Цанков, а след това и на Андрей Ляпчев. Логиката на сложните и противоречиви отношения между ВМРО и

деветоюнци довежда до мисълта за съществуване на негласно “споразумение”, одобряващо “организационното администриране” в Петрички окръг. То трябва да бъде тайно и насочено срещу вътрешните и външни “врагове на българското отечество и държавност”. Но в този рискован двустранен “договор” са заложени отрицателни последици и за българската държава, съответно за нейните поданици от окръга, и за освободителното движение на македонските българи.

Спадането на интензивността на революционните действия “в неосвободените части от Македония”, свързано с пренасянето на дейността на ВМРО в окръга, превръщането на организацията във вътрешно-държавен “неотговорен фактор”, както и политическият стремеж на Ив. Михайлов към самостоятелна борба в името на “целокупна Македония”, водят до противоречия и сблъсъци с управляващата коалиция, записала в програмата си, че нейна върховна цел е “запазването, стабилизирането и въздигането на българската държава”.⁷⁸

Наред с оформянето на кадровия облик на ВМРО в Петрички окръг, ЦК съзнава ясно необходимостта и от всеобхватно укрепване на организационните позиции тук. След Шестия конгрес в Пиринска Македония е поставено началото на крупно и уникално начинание. Практически една част от територията на Царство България е превърната в поле за материализиране на различни идейно-теоретични възгледи и постановки на ВМРО. Населението в свободна България от нейния югозападен окръг пряко и косвено е засегнато от присъствието и влиянието на ВМРО. Идеологията на българската национално-революционна организация не допуска воденето на партийна пропаганда и дейност, изключва въобще партийно-политическите противоборства, резервирано е спрямо демократичните права, свободи и ценности. Събитията, фактите и явленията от български и международен мащаб, се преценяват от гледна точка на сложния и нерешен македонски въпрос. Всичко в Пиринския край се подчинява на борбата за национално освобождение на сръбска и гръцка Македония.

2. Съдебно-наказателна дейност на ВМРО

Още организацията на македоно-одринци води в европейските вилаети на Османската империя свое съдопроизводство. То е безплатно, достъпно и ефикасно, а революционната Темида е добре посрещната и приета от населението като символ на българската държавност и достойна алтернатива на корумпираната и тромава османска съдебна система.⁷⁹

Въпреки качествените промени и действието на законната съдебна власт, в освободения Пирински край продължават да се прилагат традиционни организационни правни норми. Въведено е специално “Упътване на ВМРО по съдебно-наказателната дейност в Македония под българска власт”.⁸⁰ Авторът на съдебната инструкция е самият Ив. Михайлов. Подобно на Т. Александров и той настоява “революционните съдии” да се произнасят само по дела, сведени до морала и свързани с чисто организационни интереси.⁸¹ За разлика от Алековото време, целта сега е внасянето на ред в съдебната дейност, спазването на строги и точни указания при раздаване на дублетното правосъдие.

“Законите” на ВМРО са универсални за всички нейни членове, независимо от длъжностното им положение. Частни дела и граждански спорове не се разглеждат, но ако бъдат засегнати интересите на бедни членове, се вземат мерки за пресичане на беззаконието. Размерът на наказанието се определя по съвест, по болшинство и в зависимост от виновността, миналите заслуги и материалното състояние на престъпника.

Обжалванията са в срок до една седмица, а изпълнението на всяка присъда става най-късно 24 часа след произнасянето ѝ. Смъртното наказание се налага по присъда на упълномощен съд след утвърждаване от ЦК, или от ЗП. Но ако има опасност престъпникът да избяга, или са явно доказани деянията на “шпиони, разбойници и техни опасни ятаци”, може да не се чака утвърждаването на смъртната присъда.

За Петрички окръг обстоятелствено са посочени наказуемите престъпления “против освободителното дело, ВМРО, морала и интереса на населението”. Когато е налице “противопоставяне и рушене на организацията, укриване и съдействие на нейни врагове, въоръжена съпротива, разбойничество и контрабанда”, наказанието е смърт. С бой от 10 до 50 тояги и глоби от 500 до 50 000 лв. се наказват извършителите на кражби, изнудване, подкуп, повреда на имот, “злоупотреба с влиянието на организацията за уреждане на лични и др. частни сметки и спорове”. Преследват се и “развратът и пиянството”.⁸² С бой, глоба, обезоръжаване, извънреден караул, или смърт, се наказват още нарушенията и неизпълнението на разпоредбите при носене на караулна служба, невявяването на определено място по заповед на районен началник, невнасянето навреме на посочения налог, или глоба, както и недобросъвестността при разхвърляне и събиране на налози. Обект на контрол е също така опазването на организационното оръжие и материали, лошото гледане на болни, или ранени другари, пренебрежението към неграмотни членове и др.

Съдебните упътвания имат предпазна роля и морално-регулиращо действие в редиците на ВМРО. Подигравките и обидните думи безусловно се забраняват. Освен традиционните наказания, провинените стават обект на мъмрене, обезоръжаване, “изобличаване пред другарите”, или пък биват заставяни да поискат извинение.⁸³

Организацията запазва и утвърждава ръководните си позиции посредством няколко “съдебни процеса”. Водещият мотив в тях е не само смекчаването на партийните борби, но и физическото отстраняване на непоправими политически противници с доказана неблагонадеждност. Много важна цел е да се елиминира заплахата от емигрантски чети, набирани от ренегатите-федералисти около Т. Паница,

от криминално проявени престъпници и др., които след 9 юни 1923 г. противодействуват на ВМРО и се опитват да разбиват нейната база.

Тези цели на съдебния институт са водещи за ВМРО. Има и благоприятна обстановка, особено след 9 юни 1923 г., когато е установено взаимодействие с дейците на узурпираната държавна власт. Общите интереси за защита на българската държава, както и борбата срещу нейните рушители – членовете на БКП, които са най-непокорните и упорити противници на вече прокламираната безпартийност, правят това сътрудничество желано и от двете страни. Именно “организационните хора” съдействат безотказно на официалните власти в разкриването на забранените от Закона за защита на държавата комунистически прояви, те предотвратяват всякакви опити за възстановяване на партийния живот, а в крайна сметка не се колебаят да изпълняват и наказателни задачи.⁸⁴

През 1925 г., водейки се от “чисто организационни интереси”, македонската Темида провежда следствия, произнася и изпълнява присъди над обвиняеми, задържани в селата Дъбница, Неврокопска околия, Сушица, Градево и Крупник, Горноджумайско.

Същинската подготовка за това започва след Шестия конгрес на ВМРО. Четата на В. Ганчев, един от околийските войводи в Серски революционен окръг, остава през есента на 1924 г. да зимува из неврокопските села. По нареждане на ЦК четниците не напускат околията и през пролетта на 1925 г. Четата е поставена под началството на Г. Настев. Като специален пратеник на ЦК на ВМРО, той ръководи акцията по разкриване на изградения с помощта на гръцките и сръбски власти таен канал в Неврокопско.⁸⁵

А още на 8 март 1925 г. и Й. Гюрков е упълномощен от ЦК да разкрие и накаже виновниците за “появилата се в Неврокопско разбойническа афера”.⁸⁶

Тайното, нелегитимно “правораздаване” е ускорено от априлския атентат. На 16 април 1925 г. Ев. Спространов записва в дневника си: “Вечер ще ловят всекиго малко и много подозрен... Умопомрачението и демонизмът страшни.”⁸⁷ Ненужно пролятата братска кръв през аления Великден засилва обстановката на крайна ожесточеност и подозрителност спрямо дейците на незаконните БКП, БЗНС и контрачетниците–федералисти. След като в пограничното с. Сушица, Горноджумайско, загива войводата Спас Попов, виновните за това петима души от селото са убити. В изпълнение предохранителните мерки на Цанковото правителство в Разлог са затворени 25 души. По заповед на околийския управител в Неврокоп Димитър Золотович са арестувани всички политически неблагонадеждни лица от града и селата. След около двадесетина дни по-голяма част от тях са освободени,⁸⁸ за да бъдат арестувани отново, този път от четниците и милицията на ВМРО.

Трудно може да се приеме утвърдената в нашата историография теза, която омаловажава и подценява усилията на ВМРО срещу четническо–диверсионната тактика на Т. Паница и общия фронт, организиран от тях. Организацията не си измисля “повод за саморазправа”,⁸⁹ а разполага с достоверни сведения за лица, събития и действия, заплашващи нейната сигурност в окръга.

Ренегатското и авантюристично поведение на Т. Паница в чужбина е добре известно на Ив. Михайлов.⁹⁰ Някогашният драмски войвода поддържа контакти с политическите емигранти – земеделци и комунисти – във Виена и Москва и с представители на гръцките и югославските власти, като целта на задграничната му дейност е да разстройва българското освободително движение във Вардарска и Беломорска Македония.⁹¹ От създадената по идея на Т. Паница федералистка база в Гърция се интересува Г. Димитров с оглед на “предстоящото въстание” срещу правителството на Ал. Цанков. За укрепването ѝ при Т. Паница са изпратени от Москва трима политемигранти, както и един специален представител от Югославия – Алекси Величков, бивш командир на Горноджумайския въстанически отряд от 1923 г. Замислено е кадровото разширяване на базата и с успелите да избягат от Петричко Вл. Поптомов и неколцина негови другари. Задачата им е да работят “в Неврокопско и по-навътре”. От Солун, под ръководството на Ал. Величков, а след това и на Боню Петровски, комунистите изпращат оръжие и литература за България, а в Драмско се подвизават бившите четници на Т. Паница: Георги Лаков, Константин Титянов и Кочо Павлов. Като федералисти в Гърция от края на 1924 г. пребивават Димитър Арнаудов, Васил Манолов и Тего Коюмджиев.⁹²

Мемоарите на Цола Драгойчева сочат, че една от трите посоки (от север чрез Добруджанската революционна организация, от запад – чрез политическата емиграция) за конспиративно пренасяне на оръжие, е каналът през българо–гръцката граница с отговорник Т. Паница.⁹³

За да възстановят отнетата им от “деветоюнските узурпатори” власт, в комбинациите на изгнаническите земеделски водачи се предвижда не само българско примирение с териториалните клаузи на Ньойския договор, но и персонална уния на България и Югославия срещу отстъпването на Петрички окръг заедно с мина “Перник” на западния съсед.⁹⁴

От Менча Кърничева, потайно влязла в приятелското обкръжение на живеещото във Виена семейство на Т. Паница, Ив. Михайлов научава за доброто финансово осигуряване на Влахов и Паница. Болшевиките отпускат на 13 февруари 1925 г. 22 млн. лева за издавания в. Македонско съзнание.⁹⁵ След една седмица в Солун се провежда федералистският конгрес. Там е пристигналият от Белград Т. Паница, а форумът се ръководи от представителя на сръбското правителство Христо Дорович. Делегатите са български от трите части на Македония. Взето е решение “за сваляне на правителството на Ал. Цанков, унищожаване на ВМРО чрез революция с помощта на емигрантите от Сърбия и Гърция, подкрепени от сръбско–гръцки войски”. Избран е окръжен федералистски комитет в състав: Кр. Самарджиев – председател, Г. Папалезов, Д. Пенков, Г. Стефанов (Правото), Ив. Попов, Г. Малинов, Г. Стоянов и Ст. Мандаджиев. Двата членове на ЦК Ив. Михайлов и Ал. Протогеров, заедно с дейците на ВМРО в Неврокопско, успяват да хванат нишките на федералистката конспирация. Разкритията прави Петър

Стоев от с. Дутлия, Серско, живущ в гр. Неврокоп, един от учредителите на градската земеделска дружба, делегат на конгреса в Солун.⁹⁶

Благодарение на смелостта и опита на комуниста Г. Папалезов са възстановени каналите за връзка с организациите на БКП в селата Сатовча, Долен, Гърмен, Огняново, Скребатно, Долна Сингартия (дн. гр. Хаджидимово), Садово, Илинден, Лъки, Гайтаниново и др. Установяват се контакти с емигранти в Гърция и с тяхна помощ през границата се пренася оръжие.⁹⁷ Още през 1972 г. Г. В. Димитров твърди, че “в поверителните документи на Министерство на вътрешните работи се намират и данни за появата и движението на въоръжени чети из редица погранични села в Неврокопска околия, които вероятно са във връзка с нелегалната комунистическа партия”. Полицейските документи избобилствуват с имена на “уличени в конспиративни комунистически намерения” селяни от Гърмен, Либяхово, Долна Сингартия и др.⁹⁸

Георги Настев предава на Неврокопското временно околийско управително тяло, ръководено от кавалския войвода В. Ганчев, нареждането на ЦК за започване на арести. Официалните власти действат съгласувано с органите на ВМРО за неутрализиране на “противоообществените убеждения” и прояви в околията. Учениците от Неврокопската гимназия Кирил Кемалов (брат на Д. Кемалов – б. а.) и Костадин Ангелов “са изключени завинаги от всички училища на царството за комунистическа кореспонденция”.⁹⁹ Арестувани са федералистките делегати от Неврокопско, комунистът Георги Стефанов от с. Калапот, Драмско, живущ в Разлог и свързаните с него седем души “организационни врагове” от с. Кремен, Разложко. В Г. Джумая пък изострената бдителност на ВМРО ражда комисия за приемане на доброволци, които да охраняват държавната власт.¹⁰⁰

Девет години по-късно в свидетелските си показания В. Ганчев собственоръчно пише: “Цялата околия беше поставена на бойна нога. Официалната власт след като се установи, че има емигрантска организация в Неврокопска околия, също съдействаше за извършване на арестите, като имаше лица, заловени от полицията и докарани от нея в с. Дъбница. Военните също взеха участие, дори дадоха жертва един войник (редник Челебиев, Сули Мехмедов – б. а.), който, изпратен да арестува едно лице (Г. Жертвов - б. а.), задържал го и го подкарал към с. Гайтаниново – заставата, без да го обискира. При конвоирането задържаното лице измъква пистолет, застрелва войника, взема му пушката и забягва в Гърция.”¹⁰¹

Задържани от четниците и милиционерите на ВМРО в околията, арестуваните са заведени под стража и предадени срещу разписка в с. Дъбница, на 11 км от Неврокоп. Под ръководството на околийските войводи в Серско и Драмско Михаил Скендеров и Андон Великов Качарков (Доню Войвода) четите и милицията от селата организират реда, изхранването и охраната им.¹⁰²

В навечерието и по време на жътвените дни на 1925 г. са “арестувани и изпратени в с. Дъбница около 300 души, а може би и повече”. Задържани са видни комунистически и земеделски дейатели, техни идейни симпатизанти, някои просто набедени от “местни хора с тежка дума”. Затворени са бивши четници на Т. Паница, бежанци от Драмско и “съмнителни лица” от пограничните с. Парил, Гайтаниново, Лъки, Тешово, Либяхово, Садово, от гр. Неврокоп и околността. Липсват документални сведения за арестувани от Стара България политически противници на ВМРО. Родствениците на успешните да избягат през пролетта на 1925 г. българи от Неврокопско също са въдворени на временно местожителство в част от къщите на дъбнишките турци. Там са и дейци на ВМРО опитали се да помогнат на заплашените с физическа разправа техни съселаяни и земляци. Има и лица, уличени в криминални прояви.¹⁰³

Разследването продължава около 40 дни, а за неговия ход редовно е уведомявано вътрешното министерство.¹⁰⁴ Началото на процеса е няколко дни преди 18 май 1925 г., тъй като на тази дата в с. Дъбница е съставен протокол за формиране на “съдебно–следствена комисия и нелегален съд по шпионската и предателска мрежа в Неврокопска революционна околия”. Тази комисия е в състав М. Скендеров (Серафим), В. Ганчев, Й. Гюрков (Еделвайс) и Г. Настев (Люлински). Два дни по-късно протоколът е утвърден от бившия студент по право Ив. Михайлов.¹⁰⁵

Настев е “главният следовател”. Дежурното питане е “Беше ли в Солун на конгреса?”. На Борис Малечков, бивш кмет на с. Лъки през 1920–1923 г., е поставен въпросът: “Познаваш ли Т. Паница? Има хора, които казват, че си се срещал с него”. Всички задържани са разпитвани, за да се установи верността на обвиненията в противодържавно сътрудничество с избягалите в Гърция емигранти. Кръстьо Андонов от Неврокоп, арестуван на 15 май 1925 г. “преди обяд всред пазара” от членовете на ВМРО Ил. Гавалюгов и Иван Славков, десет години по-късно в свидетелските си показания пише следното: “Главните въпроси, които ни разпитваха както мене, така и останалите, бяха едни и същи...ВМРО мене лично държаха отговорен, че съм ги критикувал и че съм бил на някакво събрание в дюкяна на Д. Пенков, където сме взели решение да обявим война на организацията и освободим народа от мъчения, нещо, което нито на съня си не съм мислил. Искаха да призная, че Паница идвал в Неврокоп и подготвял тяхното събаряне. Главно въпросът беше, че Неврокопска околия е против организацията, всички са санданисти и че сме се борили против техните грабежи, убийства, побоища и др... Заради тази само тяхна умисъл ний бяхме подложени на нечувани и непознати за човека изтезания.”¹⁰⁶

В стремежа си да установят “виновността на задържаните лица” съдебните следователи на ВМРО широко прилагат изпитания похват “бой със сопи”. На 23 февруари 1935 г. Кръстьо Андонов, архивар в Неврокопския окръжен съд, призван отново като свидетел, нарича вярно дъбнишките събития “варварски и непопозволен от закона процес”. Под клетва споделя пред съда за разпита си от В. Ганчев, “главния войвода и следовател на ВМРО”, като уточнява, че строгите въпроси са били придружавани от “ужасни мъчения, каквито хората от средните векове не помнят”. Но само още

един свидетел на жестокия разпит в с. Дъбница – Г. Праматарски от с. Скрбатно, пак така общо потвърждава: "... видях покъртителни сцени и побоища, инквизиции безчовечни". Праматарски успял да види своя съселанин Костадин Божилов Иванов (Хаджиков) "отпаднал физически и почернял като пън", по-късно и починал от страшния побой.¹⁰⁷

В по-ново време във връзка с юбилейните чествания, посветени на кървавата "Дъбнишка афера", политическата оценка на злощастното събитие от отечествената ни история става все по-крайна, заклеяваща "михайловистката организация" като инструмент "на българския фашизъм". Село Дъбница е нарочено за "първия фашистки крематориум в света". Домът на дъбнишкия турчин Махмуд Арнаулов е превърнат в музей и наречен "Кървавата къща, къщата на ужасите". Спомените на арестантите, за разлика от свидетелските им показания през 1934-1935 г., са по-свободни и откровени. Сътворени са картини, дърворезби, песни, написани са книги и стихотворения, произведен е документален телевизионен филм "Крематориум Дъбница".¹⁰⁸

В досегашната литература се рисува изключително мрачна и умопомрачителна картина: "Мнозина от арестуваните умират в ръцете на палачите. Други полумъртви биват хвърлени в горяща пещ. Трети са натиквани във варница. Четвърти са заравяни полуживи в общ гроб."¹⁰⁹

Истината е по-различна. В действителност от арестуваните над 300 души "по-голямата част след разпит са освобождавани". Някои от разпитваните въобще не са подлагани на варварския и унижителен бой със сопи.¹¹⁰ Установено е съществуването на "емигрантска организация". Заловен е шифър и симпатично мастило, с което са писани писмата, изпращани по емигрантския канал, констатирано е, че "контрачета от гръцка територия е идвала в Неврокопска околия".¹¹¹

След априлския атентат войводата Андон Качарков и четниците Тодор Чаков, Георги Маджиров и Петър Клямбов получават специално нареждане от ЦК на ВМРО, освен организирането на "българите македонци" в Гръцко, да преследват емигрантите, избягали от България и образували чети срещу организацията и властта.¹¹² Това не е ново за тях. Още от есента на 1922 г. Доню Войвода и неговите другари следят и от двете страни на българо-гръцката граница движението на емигрантите и дейността, организирана от противници на ВМРО.

Тъй като през март 1925 г. Стоян Бусаров от с. Парил, член на БЗНС и преследван от ВМРО, успява да избяга в Гърция, пограничното село е поставено под наблюдение. Въз основа на самопризнанията на Божик Алексов от с. Парил четата извършва арести. Установено е, че Б. Алексов е подпомагал Ст. Бусаров, който се е завръщал около селото и е подканял хора да бягат в Гърция. Бусаров е предавал на Алексов писма, които той разнасял на лица-комунисти от други села. Има документални податки и за разхвърляни лозунги против военните по пътя от с. Парил за с. Ловча.¹¹³

Ръководството на ВМРО следи пряко хода на следствието. В с. Дъбница няколко пъти идват членовете на ЦК Ал. Протогеров, Ив. Михайлов и Г. Попхристов. С тях са и задграничните представители Г. Баждаров, К. Пърличев и Н. Томалевски. На 13 юни 1925 г. Ив. Михайлов одобрява смъртната присъда на 13 души, други 5 от "подсъдимите" са наказани с "бой и изгонване от Македония".¹¹⁴ По всяка вероятност Ив. Михайлов одобрява произнесените в с. Дъбница съдебни санкции на няколко пъти, тъй като В. Ганчев уточнява: "... от всички арестувани бяха екзекутирани само около 38 души, на които екзекуцията е утвърдена и заповядана от Централния комитет". Изпълнението на по-голямата част от присъдите е извършено в с. Дъбница от нелегални четници, а специално изпратени групи публично екзекутират "осъдените на смърт чрез обесване".¹¹⁵

От печатния орган на ВМРО (об) в. Македонско дело, от свидетелските показания и главно от спомените (в повечето случаи на странични участници и наблюдатели), за жестоките "Дъбнишки събития" в историческата литература се посочват различни цифри за броя на убитите противници на организационните цели и традиции. Колкото времето се отдалечава от тревожната неврокопска пролет, толкова повече нараства броят на жертвите през лятото на 1925 г. Според Г. Мадолев са "избити чрез удушване, обесване, или побой 38 души революционери."¹¹⁶ Георги В. Димитров пише: "Над 40 души са осъдени на смърт – разстреляни, обесени и живи изгорени в пещта. Десетки други, наскоро след като са освободени, умират от инквизициите"¹¹⁷ Костадин Палешутски сочи, че "по сведенията, изнесени във в. Македонско дело, в Дъбница са избити 79 души"¹¹⁸ Петър Галчин увеличи трагичното число на "над 100 души".¹¹⁹

На 30 септември 1934 г. четири длъжностни лица от гр. Неврокоп, с Дъбница и с. Фустаня (дн. с. Хвостяне), съставят огледен протокол. Преди това няколко от жителите на с. Фустаня, свидетели на "погребението" от 1925 г., са разпитани най-подробно. Те именно признават, че "екзекутираните в с. Дъбница лица са били заровени в м. Кавак дере, в нивата на Халил Алилов Агушев от с. Фустаня". Цялата разследваща група заедно със собственика на нивата посещават безкръстната гробница. По време на заравянето изкопът е бил дълбок 1,60 м., широк 1,50 и дълъг 15 м. В него са погребани, безразборно нахвърляни, около 30 човешки трупа.¹²⁰

Кръстьо Янчев, ръководител на ВМРО в с. Садово, е задържан защото предупредил комуниста Н. Ушев "да се пази". В с. Дъбница той е "осъден на смърт, заменена с глоба и интерниране". На 22 февруари 1935 г. пред неврокопския съдия-следовател той изрежда имената на публично екзекутираните: К. Семерджиев, Г. Трендафилов и Д. Пенков, обесени на моста на Либяховската река и Симеон Гърнев, Георги Попов и Илия Кюлюмов, обесени недалеч от с. Садово.¹²¹

Детайлното засичане на разнообразна документна информация ни дава основание да твърдим, че общият брой на изпълнените смъртни присъди е 49. Налице е списък на убитите земеделци и комунисти – 42 души от Неврокопска околия и 7 души от с. Кремен, Разложко.¹²²

Истината около извънредната дъбнишка наказателна репресия срещу единния фронт на комунисти, земеделци, федералисти и емигранти, е безспорно част от голямата тема за политическото насилие в България през смутното време на 1925 г. Засега е още трудно да се даде дори задоволителен отговор на въпросите “В Дъбница има ли убити лица от вътрешността на България? Кои и колко са убитите? Основателните ни съмнения са продиктувани и от неархивираните обстоятелства около разкриването на колективната гробница след 9 септември 1944 г. и твърденията за намерените там 81 черепа, женски дрехи и накити, офицерски пагони и др.”^{122а}

Разбира се, познанието ни за т. н. Дъбнишки събития в българската политическа история не е само математическа статистика. Печално е, че в свободните предели на България българи загиват от ръката на свои сънародници. Ив. Михайлов отправя упрек към “организационните хора”, че при голяма бдителност това е могло да не се допусне.

Мотивът на жестоките братоубийства е ясен. Избитите в с. Дъбница и обесените по междуселските пътища на Неврокопска околия са намерени за “виновни”. Осъдените са обявени за участници в образуваната “емигрантска организация”, обвинени са в престъпното намерение, че се съюзяват със сръбския и гръцкия денационализаторски режим, а цялостното им поведение е определено като насочено “против България”. Съгласно принципите на ВМРО, наказаните десетки бивши санданисти остават “в душата си късогледни фракционери”. Според организационните предстани те не могат да бъдат лоялни български поданици, защото са дали възможност “на бандитите от Гръцко да разчитат на едно нападение върху Неврокоп, за повдигане на някаква революция против ВМРО и в полза на Гърция”.¹²³

Организационното правосъдие установява, че “мрежата в Неврокопско” е разпространена и в с. Градево и Крупник, Горноджумайско. И там органите на ВМРО по своему разследват и издават присъди. А кървавата жажда на “македонската Темида” съвпада с времето, родило извънредния “Закон за защита на държавата”.¹²⁴

През 1925 г. в с. Градево съществува нелегална комунистическа група. Нейни основатели и ръководители са Асен Пазов от гр. Радомир, учител в с. Церово и Борис Георгиев от с. Марулево, секретар-бирник в с. Градево.¹²⁵ Групата не е чужда на идеята “да разпростре комунистическата организация в целия Петрички окръг”, а подготвяните удари да бъдат насочени “против официалната власт и ВМРО”.

Градевските комунисти създават тайни връзки с идейните си съмишленици от гр. Мехомия, Банско, Г. Джумая, София и от съседните села. Нелегалната група разполага с известно количество оръжие, грижливо събирано и пазено. Решено е да се използват псевдоними, тайни писмени връзки и начини за съобщение.¹²⁶

Срещу “враговете на Отечеството” от всякакъв калибър, между ВМРО, Дирекцията на полицията и Военното министерство, е налице пълна съгласуваност на действията. През март 1925 г. са разкрити четирима от местните комунисти, те са предадени от организацията на граничния офицер майор Пенчо Ненов, а по-късно той ги връща на ВМРО.¹²⁷

Двупосочното сътрудничество между “организационните хора” и държавно овластеното българско офицерство е по-резултатно през пролетта на 1925 г. От Дирекция на полицията и Военното министерство се получават сведения, че комунистите от Горноджумайско “заедно с евентуално минали от сръбска страна емигрантски групи ще вършат акции: бомбардиране на мостове, разрушаване на ж. п. линията и извършване на убийства”.¹²⁸ Наредено е на военните власти, полицията и ВМРО “съвместно наблюдение на известни в миналото комунисти”. Като специален пратеник на ЦК на ВМРО за разследване на комунистическата дейност в с. Градево отново е упълномощен Г. Настев. Чрез заповедно писмо на Ар. Манасиев е уведомена да замине към с. Градево “временната бойна група”, оглавявана от Л. Кльонков, околийски войвода. Там са офицерите Ст. Велинов, началник на IV пограничен участък в с. Симитли и майор П. Ненов. “Градевската комунистическа група” е лесно разкрита. Веднага започва в местното училище ужасно следствие. На 8 юли 1925 г. е подписан протоколът на съдебната комисия, състояща се от Л. Кльонков, началник на околийската военна група и Г. Хаджиевтимов, началник Симитлийски район. При оформянето на протокола присъствуват Димитър Георгиев Бегъмов, градевски заместник районен началник и местното ръководно тяло. Предложението е да бъдат осъдени на смърт 13 души. В Г. Джумая са съгласни и след пет дни протоколът е утвърден от Ив. Михайлов. На останалите 14 души са наложени парични глоби в размер от 2000 до 5000 лева и след повторен побой от 5, 10 и 15 тояги, са освободени. “Осъдените на смърт” общо 12 души са избити от четниците на Л. Кльонков в м. Обесеник, землището на с. Градево.¹²⁹

По същия начин е разкрита и “комунистическа конспирация” в с. Крупник. Околийското управително тяло в Г. Джумая и пунктовият началник Ив. Караджов, съгласувано с Ив. Михайлов и Ал. Протогеров, организират “анкета и следствие”. В кабинета на горноджумайския околийски управител и в присъствието на Ив. Караджов, окръжният управител о. з. Н. Георгиев заповядва на Г. Хаджиевтимов, кмет на с. Симитли, да бъде “в услуга на Кльонков”. Съставена е следствена комисия под председателството на уважавания в средите на ВМРО Ив. Караджов. Под негово пряко ръководство Л. Кльонков и Г. Хаджиевтимов започват разследването. Управителното тяло на ВМРО в с. Крупник отваря къщата на Стоимен Гоцев за “следствен затвор”. Освен от селото, има задържани и от с. Мечкул, Светиврачко и с. Тросково, Горноджумайско. Доведени са жителите на Г. Джумая анархокомунистът Туше Чопов, племенник на Гоце Делчев и Ташо Комитов, “собственик на кафене “Интернационал”, както и семейство Асен и Гюша Мигови от гр. Кюстендил.¹³⁰

В с. Крупник идват и участват в разследването Й. Гюрков, Ар. Манасиев, К. Димитров и Г. Талев. Ходът на “следствието” се наблюдава от Ив. Михайлов, който по това време е в Г. Джумая, в дома на градския войвода Асен Попаврамов. При Г. Хаджиевтимов отсяда другият член на ЦК на ВМРО Ал. Протогеров. Той пристига в Симитли с няколко чети, готвещи се да заминат оттатък границата. Попаврамов идва в Симитли “във връзка с екипирането на четите”. Протогеров споделя пред него следното: “Сполучихме да открием комунистическа група в с. Крупник. От разкритото досега се установява, че тези хора са искали да вършат разни акции по нареждане на сърбите, като вдигане във въздуха на мостове и пр. Наредих лично анкета и следствие и до свършването му няма да заминавам оттатък границата”. Представителите на всички отговорни и неотговорни власти са убедени в “антидържавните престъпни намерения” на обявените за родоотстъпници комунисти.¹³¹

Ако върху “следствието” в с. Дъбница ляга сянката от разнопосочните прояви на безстрашния, упорит санданист, криминален престъпник и федералист –интернационалист Т. Паница, то в с. Крупник разпитът се води около противоорганизационните действия и антидържавни намерения на неговия познзш събрат Ил. Пандурски. След убийството на селския войвода Спас Попов и атентата в София, ЦК на ВМРО взема мерки за предотвратяване злодеянията на Ил. Пандурски и разкриване на неговите ятаци в с. Крупник, Сушица, Сухострел, Габрово, Дебочица и Тросково. Такава задача има и бойната група на Л. Кльонков с опитните четници Петър Колев, Тодор Барба, Сандо от София, Евтим Клепков, Х. Златанов, Ипократ Развигоров и Миле Мечкуевски.¹³²

Задържаните комунисти са добре познати на деветоюнци. През септември 1923 г. те са заловени от войската и наказани с глоби и побой от ВМРО като ятаци на Пандурски, а бившият кмет на “Крупнишката комуна” Й. Чакалски е осъден на смърт. Наказанието му по-късно е заменено с глоба от 30 000 лева.¹³³

“Следствената” информация, храната на “македонската Темида”, е осигурена чрез самопризнания и побой. Спас Неврокопски, касиер на местното ръководно тяло, признава: “... арестуваните са бити. Л. Кльонков ги настъпваше на шията, а Г. Хаджиевтимов за краката и така ги биеха с дъбови цепеници... четниците ги мушеха с цевите на пушките си”. Върху главата на арестувания кмет на с. Крупник Симеон Попгригоров е поставен венец, от раменете му са спуснати звънци и е заставен да играе. На “бой до разсипване” са подложени всички задържани.¹³⁴

По време на “разследването” според Л. Кльонков е установено, че заловените “са ятаци на Пандурски и чрез него са служили на сръбската държава...имали са намерение да бомбардират всички мостове по долината на Кресна и прекъснат всички съобщения,... те са били организирани в тройки и петорки като комунисти от Тушо Чопов и Борис Георгиев, откъдето са получавали инструкция. Същите хора са превеждали емигранти откъм Южна България...” Ташко Комитов е обвинен, че заедно с Тушо Чопов са организирали комунистически групи в Градево, Крупник и Сушица.¹³⁵

Завършеното “дознание” е представено в ЦК на ВМРО от Ив. Караджов. Утвърдена е смъртната присъда на 10 души. Благодарение на застъпничеството на членове от Кукушкото благотворително братство, деянието на Тушо Чопов е опростено от Ив. Михайлов, тъй като той е “единствен останал жив племенник на видния народен герой Гоце Делчев”. Но понеже е обвинен в шпионаж за Сърбия, е изгонен “да прави македано-сръбска организация”.¹³⁶ В резултат на умопомрачителен побой настъпва смъртта на Т. Комитов.¹³⁷

На 30 септември 1934 г., когато е извършен оглед на потайната гробница, поела телата на дъбнишките “подсъдими” е проведено и “освидетелствуването на 9 скелета, изкопани в землището на с. Крупник, м. Орловец. Заключение от съставения съдебно-медицински акт е следното: “По костите и черепите не се намериха следи от огнестрелно оръжие. Смъртта е причинявана от удари с остри, тежки, резливи оръжия – ножове, и задушавания с въжета и каиши... Смъртта им на всички е последвала след страшни мъки и по зверски начин, напомнящ рядък кървав садизъм”.¹³⁸

По време на “съдебния процес”, а и след него, общественото съзнание е раздвоено. Съществува и убеждението, че арестуването и осъждането е резултат от конфликтни лични взаимоотношения, от остри разпри между местни жители и бежанци, от селската свада Крупник – Симитли и т. н. Неслучайно със съдействието на общинското ръководство в с. Крупник след 19 май 1934 г. е издигнат паметник на избитите през 1925 г.¹³⁹ Наистина Крупник, “най-голямото, най-богатото и най-хубавото, чисто българско село в Горноджумайско”, след 1912 г. е арена на нескончаеми спорове между местното население и бежанците. Въпросът, който разделя и противопоставя, е за собствеността върху бившите земеделски земи на османските чифлигари. След наредените убийства, общинският съвет е превзет от бежанците – все активни членове на ВМРО. С овластения си натиск те отнемат дяловете от имотите на 162 семейства. Затова староседелците остават крайно недоволни и с враждебно настроение към бежанците.¹⁴⁰ Дейците на ВМРО и една немалка част от населението пък имат своя позиция спрямо Крупнишките събития. Според тях наказаните със смърт са ятаци на “сръбския послушник” Илия Пандурски и са от “онези комунисти, които искат да погребат България”.¹⁴¹

На 30 септември 1925 г. Ив. Михайлов уведомява околийските ръководства на спомагателната организация за деянията на “клетвопрестъпниците и родоотстъпниците в Неврокопско, Горноджумайско и Разложко”.¹⁴² Той оценява признанията им за унизителни, защото са готови със “сръбското и гръцкото злато и оръжие да погребат македонския идеал и поробят България”, чиято страдалческа участ никой от революционерите не желае. Михайлов оповестява факта за публичното обесване на неврокопските жертви с цел и “техните вдъхновители да узнаят резултата на своите надежди”.¹⁴³

Писмото съдържа характерен оценъчен елемент за основния характер на “съдебно-наказателната дейност”. Документът определя мястото на Петрички окръг в идейното становище на

ВМРО за отстояване политическата самостоятелност на подетата отново национална борба. В него се казва, че острието на това правосъдие е насочено срещу опитите да се омаломощава или унищожава “МАКЕДОНСКОТО САМОСТОЯТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ” (така е в оригинала – б. а.). Затова всички, които парадират с “други байраци” и петнят идейното знаме на Македония, обединяващо фронта на “чисто македонската борба за македонска свобода”, са под общия осъдителен параграф “оръдия на омразните сръбски и гръцки поробители”.¹⁴⁴

Сътрудничеството на ВМРО с държавната власт при “съдебните процеси” засилва убеждението, че организацията има казионен характер и че тя съвсем не е “надкласова и надпартийна”. Произнесените “съдебни наказания” и извършените няколко десетки политически убийства на близки и родственици, поставят началото на враждебно и крайно негативно отношение срещу дейността на ВМРО. В крайна сметка те зареждат с невероятна сила балканският механизъм на отмъщението, задействан след 19 май 1934 г. и особено след 9 септември 1944 г.¹⁴⁵

Прецедентът от 1925 г., “една много неспокойна година”, съдейства за формиране сред дейците на ВМРО на правно съзнание с обратна логика. То намира израз в принципа: “Щом нас държавата ни подкрепя, то ние за нейното добро се борим”.¹⁴⁶ Това импулсира дейността на съдебния институт, създава самочувствие на недосегаемост, своеобразен имунитет и нагласа на всеопрощаемост, дори и при явно нарушаване на конституцията и законите на Царството.

Чрез твърдата си и непоколебима позиция, ВМРО изключва възможността нейните “външни врагове” да разчитат на “свои хора” в организационната територия. Въпреки че след 1925 г. продължават навлизанията на контрачети от федералисти и ренегати, те вече нямат многоброен състав и предишната настъпателна мощ. От есента на 1925 г. ВМРО окончателно утвърждава монополното си положение в обществено–политическия живот на Петрички окръг.

Проблемът за дейността на революционното съдопроизводство е обсъден на околийските конгреси и на първия окръжен конгрес в Банско. “Наредбата”, рамкираща съдебната политика на ВМРО, е оценена като добра. Но по “стар навик” мнозина от ръководните лица не могат да се простят с разглеждането на частни дела от граждански, или духовен характер. Предложено е унищожаването на тези “остатъците на близкото минало” чрез контролиране на местните органи.¹⁴⁷

“Македонската Темида” продължава да бъде търсен и желан съдник от населението. Недипломираните “съдии” обаче често нарушават предписанията и със замах “разрешават” всякакви спорове.

Съставеното упътване изисква колективно участие и намеса по деликатната “съдебно-наказателна дейност” в Петрички окръг. Но то не се спазва. В писмото си от 25 януари 1926 г. до Ив. Михайлов и Г. Попхристов, Ал. Протогеров основателно сочи липсата на “равнопоставеност и равноотговорност” в ЦК.¹⁴⁸ Бившият генерал е разтревожен от злоупотребата с организационната власт в Българския Югозапад. Тамошните органи се намесват в женитби, разводи, делби при наследство и между съдружници и т. н. Те се водят от пристрастието да се “облагодетелствува едната страна” – пише Протогеров и обяснява с две причини факта, че в ЦК не постъпват множество оплаквания и негодувания. Първата – погубената надежда за очаквана справедливост и втората – страхът, че силните ответници, благодарение приятелството си с членовете на ЦК, ще излезат омразата си върху никому неизвестните ишци. Именно тази мълва според Протогеров “внося голяма деморализация и разрушава основите, на които се крепи ВМРО – морала и идейността, за които се бори”. В желанието си да спре “пагубната вълна” докато тя не се обърне на буря, той предлага “да се ограничат съдебните функции и наказателни санкции, с които се злоупотребява много” и да се даде възможност за оплаквания пред организационните органи на всички нива. Обърнато е внимание и срещу безразборно налаганите разорителни глоби, особено от местните началства, които “под булото на запазване на морала... вършат неморални дела”.¹⁴⁹

Във връзка с усложненото международно положение на България, през август

1926 г. правителството нарежда на окръжния управител о. з. ген. Георги Тодоров да обиколи окръга и да даде оценката си за обстановката в пограничните райони. Правителствената “ревизия” внимателно е следена и от Ив. Михайлов. На 30 август окръжният управител заминава за доклад в София, а според Ар. Манасиев се очаква скоро след връщането му в окръга да започне “гонение на някои хора”. След две седмици Г. Тодоров изпраща критично писмо до лично познатия му Протогеров. Изводът в него е, че “не се чувства намесата на централата в организацията”. Недоброжелателите на ВМРО, окуражени от вниманието на окръжния управител изреждат редица факти за “своеволия, дерибейство по селата и градовете, събиране на данъци и глоби”. Документиран е тревожният факт, че “Няма вече онази почит и обич, която имаха хората към организацията, когато тя беше чиста и свята в дейността си”. Славният командир на освободителната VII Рилска дивизия през 1912 г. е убеден, че след като има народна “омраза към организацията”, тя не ще може да използва населението “тъкмо тогава, когато може би то ще й бъде най-потребно”.¹⁵⁰

Безпокойството на Ал. Протогеров за “прекаленостите” в организационното съдопроизводство се оказва основателно. В неговия личен архив се пазят немалко документални свидетелства. Ръководителят на с. Плоски, Мелнишко, Ризо Василев набива до смърт Илия Маламов, осмелил се да си поиска сумата 480 лв., дадена “в заем”. Задигната и изнудвана е вдовицата Елена Илиева от с. Склаве, Мелнишко, с цел да даде нотариален акт за имот на бежанеца Димитър Недков. Налага се да бъде отменена издадената присъда от ЗП по повод подкупи и злоупотреба с дървен материал, необходим на бежанците от София (Гевгелийско братство) и от с. Свети Врач и т. н. Особено е впечатлен и разстроен Ал. Протогеров от един случай в Св. Врач. Никола Кузманов разпитва Илия Костадинов Моавинов заради кражба на... овца. На втория ден от воденото “по най-зверски начин следствие” Моавинов умира,

а впоследствие се установява, че в действителност той е невинен.¹⁵¹ Ал. Протогеров научава този факт от окръжния управител, а не от Страхил Развигоров и Ив. Михайлов, които мислят как да се “оформи това убийство” т. е. да се прикрие. Протогеров е опечален от леснината, с която “се поглежда” на един човешки живот и настоява за строго наказание и наследствено обезщетение, а случаят повсеместно да бъде възприет като поучителен пример.¹⁵²

Иван Михайлов е склонен да оневинява и прикрива младите си съратници, но и той взема отношение по случаите, засегнати в писмото на окръжния управител, изхождайки от мисълта “Нашите хора в Петричко не са светии, но злото гледаме винаги да премахваме”. На 24 август 1926 г. той отново нарежда на окръжния комитет и околийските управителни тела да не се вмесват в частните разправи особено при преследване на т. нар. “публичен разврат”, както и да не се “прилагат прекалени глоби за малки престъпления”. Неговият съвет е за “повече разум, а по-малко крутост” при налагане на наказания.¹⁵³

Съдебният институт на ВМРО в окръга обаче набира скорост и следва своя вътрешна логика на проявление, неподвластна на идващите отгоре разпореждания. Иван Михайлов добре разбира вредата от лошото съдопроизводство върху освободителното движение и затова излиза на 18 октомври 1926 г. с отделно окръжно.¹⁵⁴ Наред с преобладаващата строга разпоредителност, в него ясно е отговорено на въпроса “Защо не трябва ВМРО да се занимава с частни дела?” Съображенията за прикритост и тайнственост са водещи, тъй като има опасност от разкриване на спомагателната организация и излишни стълкновения с държавните органи. Освен това се отвлича хорското внимание от полезни за македонското освободително движение дела, хабят се ценни средства и труд. Колкото и да е справедлив организационният арбитраж, възможно е срещу ВМРО да бъде изправено озлоблението на мнозина от осъдените. Освен това организацията не разполага навсякъде с добре подготвени кадри, специалисти по “частните дела”. Забележката на наблюдателния Михайлов е точна: “Какво правосъдие би могъл да раздава някой неграмотен ръководител в което и да е село?”

Приоритетно място в “революционното съдопроизводство” имат делата върху обществения морал и действията на онези “подсъдими”, които пряко засягат интересите и целите на ВМРО. Този тип “разследване и съдебни процеси” продължава до военния преврат от 19 май 1934 г.

През 1926 г. Л. Кълонков и Г. Хаджиевтимов участват в разследването на учителя Васил Базовишки от с. Лешница, Горноджумайско, уличен “в явна противодържавна дейност и като ятак на разбойника Пандурски”. След разследване на мнимия “шпионин” той е предаден на “полицейската инспекция”.

По повод опитите на учителя в с. Делиязмино (дн. Зелен дол), Горноджумайско К. Ефтимов от гр. Кюстендил и негови съмишленици “да образуват комунистическа група и посредством тях да създават такива групи и в околните села”, е организиран “съдебен процес”. През юни 1927 г. органите на ВМРО арестуват заподозрените лица и започват “следствие” в училищата на с. Селище и Струмски чифлик, Горноджумайско, а по-късно в Банско. Задържаните са разпитвани от Й. Гюрков, Г. Настев и Г. Талев. Наложени им са глоби от 500 до 50000 лева. Произнесена е “смъртна присъда” над Атанас Баталов от с. Делиязмино, а К. Ефтимов е убит в гр. Кюстендил.¹⁵⁵

Чрез съдебния институт ВМРО реално се превръща в морално-политически фактор, регулиращ междуличностните отношения и влияещ върху обичайния бит и обществено поведение. Съществен дял от незаконното правораздаване заемат “моралните дела”, по които “подсъдимите” се наказват безкомпромисно. При тези случаи най-силно е изразено традиционното начало в дейността на съдебния институт.

Около гр. Петрич от куршумени рани на 22 юни 1927 г. умира “16 годишната мома Славка Томова”. Тя е дъщеря на убития през септември 1924 г. войвода Тома Кочов Рушкин. Полицейските власти не успяват да заловят убийците. Околийското управително тяло в окръжния град – Ал. Попов, пълномощник на ЦК, с членове В. Попдимитров, Ат. Ансаров, Никола Манчев - градски районен началник и околийският войвода Григор Ефремов Хаджикимов, организират издирването и залавянето им. В успешната акция по нареждане на Петричкия околийски началник за подкрепа са изпратени и няколко полицейски стражари. Проведено е разследване в с. Орман (дн. с. Кавракирово) и Долна Рибница, което прави известни убийците. Произнесената “смъртна присъда” е утвърдена без “бюрократични формалности”. Гр. Хаджикимов от гр. Шип, Кръстьо Маджаров от гр. Охрид / дн. Република Македония/ и Илия Станоев от с. Кукуряхцево, Петричко, хладнокръвно я изпълняват по “късата процедура”. На 7 юли 1927 г. Тома Стефанов от с. Спатово, Демирхисарско /дн. Република Гърция/, на 21 години и неговият връстник Димитър Смилян от Петрич са “обесени на дърветата в землището на с. Кърналово”. Явната екзекуция на Т. Стефанов е извършена в м. Кърналовски мост, вдясно от шосето, а на Д. Смилян в – м. Калдъръма, при мястото, където е убита Славка Томова. Във връзка с този случай членовете на ВМРО Георги Гелев и Кръстьо Мендовски “лишават предумишлено от живот” Вангел Иванов. Той е обвинен в укриване на убийците и в увещаване на двамата младежи “да забягат през границата в Сърбия”.¹⁵⁶

В по-късните си признания Г. Попхристов споделя, че предложените отдолу “смъртни присъди” са утвърждавани от Ив. Михайлов, а след това са приемани “от другите двама члена в ЦК”.¹⁵⁷ Писмата на Ал. Протогеров до Ив. Михайлов и ЗП са доказателство, че той не желае да бъде фигурант в ЦК и само да одобрява еднолично вземаните решения. Известен на българската общественост, отговорник за три революционни окръга, при Ал. Протогеров идват за съвет с жалби и оплаквания редица потърпевши от своеволията на организационните съдии. До него достига слухът за местния войвода в с. Покровник Тачо (Петър) Николов Пържов, дължащ на селяните си около 400 000

лева. За всички подобни факти Ал. Протогеров съобщава на Ив. Михайлов, за да бъдат взети “потребните мерки”.¹⁵⁸

В действителност ръководните фактори на спомагателната организация не се съобразяват с изискванията на Ал. Протогеров. На 29 срещу 30 септември 1927 г. по шосето между с. Св. Врач и Белица (дн. с. Илинденци) разбойническа група обира търговци на добитък. В срок от три дни виновниците са “разкрити, изловени и наказани”. Въпреки изричното настояване на Ал. Протогеров да бъде държан в течение за хода на разследването и запознат с материалите на следствието, това не е изпълнено. Писмото на Й. Гюрков от 5 октомври 1927 г. до Ал. Протогеров по деликатен начин дава да се разбере, че неговите пълномощия като член на ЦК на ВМРО не се разпростират в Пиринска Македония. “Според досегашната практика – пише Гюрков, всички смъртни присъди, произнасяни тук са изпращани редовно на завеждащия окръга, члена на ЦК Ив. Михайлов, от когото ни са връщани надлежно потвърдени. Считаме че това е правилния и законен ред на служебни отношения между по-долно и по-горно организационно управление”.¹⁵⁹

Опитите на Ал. Протогеров и Ив. Михайлов да внушат идеята за необходимостта частните дела да не бъдат обект на алтернативните съдилища остават без успех. На проведените през есента на 1927 г. околийски конгреси е подчертано, че организационните институти се занимават с убийства, грабежи, кражби, пиянства, контрабанда, лихварство, изнудване, побоища и разврат. Населението оценява като добри резултатите от прилагането на “съдебната наредба” в областта на междуличностните спорове и кавги. Организационното правосъдие според делегатите също се приема добре, защото е “с по-съкратена процедура, безплатно, с голяма справедливост и ефикасност за премахване на престъпността”.¹⁶⁰

В отчета на околийското управително тяло за Разложко е изтъкната характерната особеност на съдебния институт валидна и за другите райони от окръга. Организационната власт “държи за изпълнението на всички издадени от държавата законни решения”.¹⁶¹

Вторият окръжен конгрес от 11-12 декември 1927 г. избира нов окръжен комитет: Дончо Лазаров, Н. Георгиев от гр. Петрич, Ст. Филипов от Неврокоп и Г. Междуречки от Г. Джумая. За делегати на предстоящия VII конгрес са избрани Ив. Караджов, Ст. Филипов, Ив. Вапцаров, Г. Настев и Стр. Развигоров. В т. 4 от приетата резолюция конгресът изказва мнение новият окръжен комитет и ЦК да осигурят при съдопроизводството “по-голяма бързина и контрола”.¹⁶² Пътят до това решение е белаян от усилията през отчетния период 1925-1927 г. да се ограничи до възможния минимум разглеждането на дела против обществените нрави. Но се оказва, че това удря върху морала в областта, а отчасти и върху авторитета на ВМРО. По предложение на Ал. Протогеров, подкрепено и от Ив. Михайлов, околийските тела упражняват контрол върху предвидените в “Наредбата” съдебни функции на селските дейци. Отмяната и намаляването на присъдите – дело на местните тела, засяга техните представители. Конгресът не може да даде отговор на изникналия от практиката въпрос. Как да се осигури контрол върху съдебната дейност по места, когато тя е вече приета за полезна и необходима? Проблемът е върнат в изходната точка. Новият Окръжен комитет и ЦК остават да решават казуса. В крайна сметка заложеният от Ив. Михайлов и практиката през 1925-1927 г. идеи утвърждават почти безпрепятственото развитие на съдебния институт след конгреса.

Освен задължителното безшумно действие на алтернативното правосъдие и на този конгрес е изтъкнато, че ВМРО “е тайна и конспиративна”. Депутатът Г. Кулишев наблюдава съзнателно на това обстоятелство. Същевеният мотив е “Братска България, да не ни вземе за нейни неприятели и пакостници”.¹⁶³

Като “завеждащ разузнаването”¹⁶⁴ и член на ЦК Ал. Протогеров споделя убеждението за нелегалния характер на ВМРО в България. Той не притежава конспиративния талант на Ив. Михайлов, но има желанието и амбицията да назначава съдебно-следствените комисии и да разкрива “шпионски афери”. Вероятно възползван от отсъствието на Ив. Михайлов, който след окръжния конгрес заминава за чужбина,¹⁶⁵ на 6 януари 1928 г. Ал. Протогеров запознава задграничните представители с нелицеприятна информация. Ръководните органи са уведомени за “шпионска афера по търсенето фотографите на членовете на ЦК”. Заловени са секретарят на “Обществената безопасност” Петър Атанасов, неговата интимна приятелка Плина Маркова и Петър Иванов от Цариград. В края на август 1927 г. тримата са разпитвани в с. Св. Врач от назначената съдебно-следствена комисия. Тя е определена от Ал. Протогеров в състав: председател Стр. Развигоров и членове К. Василев и Н. Георгиев. Генералът очаква да се разкрие атентат срещу членовете на ЦК, шпионаж срещу България и ВМРО, устроен от Сърбия с подкуп на чиновници от Обществена безопасност. Но в продължение на четири месеца Ал. Протогеров не получава никакви известия за хода на следствието, а по частен път научава, че обвиняемите при разпита са убити. Според него с това комисията е извършила престъпление и той настоява членовете ѝ да бъдат дадени под съд и снети от организационните служби, които заемат. Генералът изисква “незабавно решение по този много сериозен въпрос”.¹⁶⁶ Всъщност, решението е взето от Ив. Михайлов още преди Протогеров да научи. На 18 юни 1927 г. при Михайлов идва “секретаря на Арнаутина” т. е. Методи Янчулев, довереният сътрудник на Ан. Ляпчев, министър-председател на България. Разговорът се води за установяване докрай на “престъпността на Атанасова”. Така и в този случай утвърденият ред за еднолично утвърждаване на смъртните присъди в Петричко е спазен от Ив. Михайлов. Вероятно той е запознат предварително и с недоволството на “своя колега”, защото още на 4 януари 1928 г. в писмо до Протогеров защитава лично преданите нему околийски пълномощници на ЦК Г. Настев и Стр. Развигоров. “Те работят по силите си и с чистота мисля, с нея ще направят повече отколкото с задкулисни лекции” – споделя Михайлов.¹⁶⁷

И през февруари 1928 г. Ал. Протогеров споделя огорчението си и настоява да се вземат мерки от членовете на ЗП и от Г. Попхристов против неуставното разглеждане на делата и екзекуции без присъди.¹⁶⁸

Заестостта на Ив. Михайлов и на неговите млади съратници от окръга в подготовката и провеждането на “общия конгрес”¹⁶⁹ отслабва наистина контрола върху съдебния институт.

Проведеният през юли 1928 г. в с. Покровник, Горноджумайско, VII общ конгрес констатира, че преди три години организацията е дирена от хората само да разглежда частните им спорове и е третирана като “мирово съдилище”.¹⁷⁰ Този форум не внася промени в съдебния институт. “Революционните юристи” продължават, освен защитата на “организационните интереси” да правораздават необезпокоявано и в сложната област на гражданско-духовните спорове сред населението в Петрички окръг.

Македонската Темида осъжда на смърт, излива гнева си с публичен побой, обругаваш и унизяващ човешкото достойнство, налага високи глоби, особено спрямо лица, засегнали пряко “организационната сигурност”, заповядва изгонването и интернирането от Пиринския край на неудобни личности. Независимо от изискването “тайната да покрива всяка наша стъпка”, тези прояви на ВМРО не могат да бъдат прикрити и имат многоостранен отзвук. Създават се предпоставки в България и в чужбина да се образува обединен фронт срещу ВМРО. От различни страни се вдъхновява острата идейна борба по “македонската тема” – борба, която руши постепенно българското духовно единство.¹⁷¹

За престъпни деяния, иначе наказуеми по Закона за защита на държавата със затвор и с висока глоба, ВМРО има само едно средство – смъртни присъди, утвърждавани при това еднолично от Ив. Михайлов. Препоръките на Ал. Протогеров за спазване уставните разпоредби при разследванията и издаването на крайните решения не се приемат. Така моралната, човешка и обществено-политическа отговорност, свързана с приложението на широките извънредни пълномощия, изцяло пада върху личността на Ив. Михайлов.

При воденето на трите дела в Прага, Милано и Виена във връзка с убийството на д-р Р. Даскалов, П. Чаулев и Т. Паница, адвокатите на подсъдимите изпълнители развиват тезата за положението на необходимост: “Македония е принудена да се бори”, затова тя използва оръжие, за да постигне свободата си.¹⁷² Този мотив е водещ и при произнасянето смъртните присъди на “клетвопрестъпниците и родоотстъпниците” в Петричко. По този начин биват накърнени и суверенните права на българските законни власти в правораздавателната област.

Въпреки променените условия след 1919 г., революционната организация възприема и прилага в Петричко съдебната си традиция от времето, на Османската империя без необходимото преосмисляне.

Съдебният институт на ВМРО не е настроен враждебно към органите на българската държава. Но неговите устройствени начала и проявената дейност в България са незаконни. Вярно е, че се налагат безкомпромисни наказания на доказани криминални престъпници, а и властите особено през 1925 г. , подкрепят съдебно-наказателната дейност на ВМРО. Редица “съдии”, които са едновременно и следователи, прокурори и екзекутори, бързо и безпристрастно се произнасят по частни дела. Но уважението към историческата истина ни задължава да оценим по-категорично цялостната дейност на македонската Темида като отрицателна. Организацията на македонските българи “своеволно присвоява права, каквито законно няма”, тъй като държавната власт никога не се е отказвала от своя суверенитет и не е прехвърляла част от най-важните си задължения върху ВМРО. Изобщо, независимо от преследваните благородни мотиви за здрав обществен ред и справедливо възмездие, ВМРО в Петрички окръг тотално нарушава действащия принцип в съдопроизводството “само законно установените съдебни власти в Царството имат право да издават присъди и само те могат да ги изпълняват”.¹⁷³

3. Новата данъчна система на ВМРО в Третото българско царство

Впечатляват усилията на новоизбрания ЦК да внесе траен ред и стабилен контрол върху изразходването на набираните по различен начин финансови средства.¹⁷⁴

След Шестия конгрес, на 18 март 1925 г. е създадено Главното счетоводство на ВМРО. Под ръководството на назначения финансов ревизор Никола Доганджиев започва мащабен преглед на финансово-счетоводния архив и събирането на всички недобори не само от времето на Ал. Василев, но и след 1912 г. Набирането на средствата и отстраняването на констатиранияте недостатъци, отразени в добросъвестно съставяните ревизионни протоколи, продължава няколко години.¹⁷⁵

Успоредно с дейността на съдебния си институт, ВМРО в Петрички окръг изгражда и осигурява функционирането на специална данъчна система. Нейните основи са заложи в Устава и в Общата наредба на ВМРО за Пиринска Македония. Цялостният модел на счетоводно устройство и безотказно действащият до 19 май 1934 г. таен механизъм са обосновани във финансовата наредба. Този ръководен документ е с приложна насоченост и има значение преди всичко за Петрички окръг,¹⁷⁶ тъй като следвоенното ръководство продължава да разчита на стопански активното население тук. Авторството на основните начала и идеи, заложи във “финансовата конституция” на ВМРО, е на Ал. Протогеров. За това говорят множеството варианти и ръкописи с неговия почерк.¹⁷⁷

В глава IV, чл. 14 от Устава на ВМРО и чл. 202 от Правилника е посочено, че “материалните средства на организацията се набират от а) редовен членски внос, б) налози, в) помощи и подаръци от

Македония и чужбина, г) глоби, д) приходи, добити със силата на оръжието, е) разни непредвидени и ж) преходящи суми”.

Редовните членски вноски (чл.203 от Правилника) се събират само от заможните членове на ВМРО, “като съвършено бедните членове се освобождават от всякакви вноски”. Членският внос не се събира отделно, а влиза в общия годишен налог, наречен “македонски родолюбив дълг”, чиито размер за всяка община се определя от околийските управителни тела. Техните подведомствени местни ръководства разхвърлят налога поименно, вземайки “под внимание материалното и семейното положение” на облаганите лица.¹⁷⁸

Елементите на приемственост в “материалната издръжка и финансово устройство на организацията” са открити в преходната част на Наредбата. Почти дословно чл. 221 (за видовете приходи), чл. 222 (за членските вноски и освобождаване на “засегнатите от пропагандите”) и чл. 224 (за разхвърлянето на налозите), са заети от Кюстендилския правилник.¹⁷⁹

Преобладава обаче новаторската страна, отразяваща не толкова по-активното стопанско развитие на областта и увеличените приходни възможности сред една част от населението. Философията на организационния бюджет отчита вече измествения в България център на освободителното движение и невъзможността да се набират финансови приходи от двете окупирани части на Македония. Основният източник за финансова издръжка на ВМРО в следвоенните условия са “специалните налози”. Те се определят от ЦК и за околните в Българския Югозапад са: а) Налог на всеки продаден килограм тютюн, който се взема от търговската фирма, когато суровината влезе в склада и от кооперацията, когато тя продаде тютюна; б) Налог при износ на добитък в Гърция и Сърбия; в) 2% от продажната стойност на имоти, собственост на изселващи се лица; г) От 8 до 20 лева на кубически метър дървесина; д) По 10 лева на кон, кобила, или муле, по 5 лева на млъзница и по 2 лева на овен, яловица или шиле, прибирани от каракачаните (власите – б. а.); е) По 20 лева на кожа от едър добитък и по 3 лева на кожа от дребен добитък.

Първоначално е предвиден и налог от “по петдесет лева на меча, вълча и кожа на видра и по 10 лева на останалия дивеч, като заешките се освобождават”, но такива суми от лицата изкупуващи кожите не са събирани. Определени са и по два лева на литър ракии и един лев на литър вино, прибирани от спиртните складове и от кръчмарите в градовете. Упоменато е, че “за цяла Македония” могат да се събират “други специални налози, които определи ЦК”.¹⁸⁰

Разходите, които всяко управително тяло е длъжно да намалява, са в няколко посоки: 1. Издръжка, храна и помощи; 2. Командировъчни и транспортни; 3. Бойни материали; 4. Канцеларски, пощенски, наем за здания и др.; 5. Печатни произведения: вестници, списание и брошури, и др.¹⁸¹

За да се прибира изискваният налог, в отделно разграфени счетоводни книги обстоятелствено се описват икономическите показатели на дъскорезниците, мандрите, имотните продажби и др. Тъй като основната част от населението се занимава с тютюнопроизводство, повсеместно се водят списъци за продадените тютюни.¹⁸²

Чрез финансовата наредба се цели прилагането на строг счетоводен контрол и силно централизиран механизъм на отчетност. До края на януари се изисква представянето на годишен счетоводен отчет за всяка предшестваща календарна година.¹⁸³

В отделна глава най-подробно са уточнени “длъжностите на отчетните управления и лица”.¹⁸⁴ Пълномощниците на ЦК на ВМРО, пряко отговарят за събирането на специалните налози.¹⁸⁵

Приходите за окръжната каса са до 1/2 от околийските финансови средства, а остатъкът чрез пунктовия началник отива в ЦК. Окръжното управително тяло има право да раздава помощи и да полага “грижи за нуждаещите се затворници, заточеници, вдовиците и родителите на починалите революционери и инвалиди”.¹⁸⁶

Оперативните кадри на ВМРО – войводите, стриктно прибират останалите местни приходи, като сумите биват предавани срещу разписки в околийската каса, или на пунктовия началник. Предвид натрупания опит и крайно отрицателните последици от неправомерното продължително осигуряване на четите, в Наредбата са посочени правата и задълженията на войводите. Подчертано е, че когато четата е временно зад граница (в Пиринска Македония – б. а.) не е редно да бъде изхранвана за сметка на населението. При останалите случаи като подотчетни лица войводите получават необходимите аванси за издръжка на четата от пунктовия началник.¹⁸⁷

Пунктовите началници на ВМРО изпълняват отговорна служба. Те са свързващото звено между нелегалните членове от “поробена Македония” и Петричко. Освен приемането на всички приходи “за сметка на ЦК”, те авансират “нуждите на пункта”, осигуряват всичко потребно за чети и нелегални лица, минаващи границата според указанията на ЦК и ЗП. Изрично е подчертано, че четите и терористичните групи “никога не бива да бъдат в тежест на пограничните села”. Едно от последните задължения на пунктовите началници е да прибират от нелегалните членове всички материали, в това число и револверите, като се оставя личното оръжие само на войводите при идването им на почивка.¹⁸⁸

Задграничните представители на ВМРО имат право да назначават касиер-счетоводители към пунктовете на ВМРО. Те приемат всички постъпления, завеждат паричната наличност, материалното и вещеве осигуряване на пункта, раздават издръжката и помощите, съгласно нарежданията на ЦК и указанията на пунктовия началник. Касиер-счетоводителите внасят “всички по-крупни постъпления в сигурни кредитни учреждения”, а в себе си имат право “да разполагат с не повече от 2000 лева”. Главният касиер-домакин на ВМРО авансира всички разходи по нуждите на пункта “от общата каса на ЦК”.¹⁸⁹

Цялостната парична и материална отчетност на ВМРО се води от главен счетоводител, който периодически изпраща финансовия ревизор за проверка по места на счетоводната документация.¹⁹⁰

Финансовата наредба започва да се прилага от май 1925 г. Михайлов дава да се разбере ясно, че за разлика от Ал. Василев няма да се допускат представителите на тютюневите фирми с “долни разигравания да реализират печалби за сметка на населението”. На 19 април “най-почтително” търговските фирми са поканени да изпълнят задълженията си в срок от 10 дни. В знак на лоялност към ВМРО, писмото на Ив. Михайлов е прочетено и подписано от търговците, чиито фирми внасят наложените им отчисления за организационната каса. Специалните средства се набират от “Ориентабако”, “Братя Фернандес”, “Консорциум за тютюн”, Акционерно дружество “Табакус”, “Компани Женерал де таба”, “Фумаро”- белгийско акционерно дружество, “Никотея”, “Съединените тютюневи фабрики”, “Банко Пинхас Алис”, “Верхам Мухмариян” и др.¹⁹¹

Делегатите на околийските и на първия окръжен конгрес намират финансовата наредба за “много сложна”. Установено е неразумното увеличаване на дела на околийските приходи, предимно от “глоби и конфискации”. Повсеместно е настояването да се разпредели по-скоро несъбраният “патриотичен налог над заможните граждани и селяни”. Накрая е прието, че задължителният “родолюбив дълг”, определяя съобразно имотното състояние, е необходим и полезен.¹⁹²

Предложено е от окръжните делегати специалният налог от пет лева върху килограм закупен тютюн да бъде намален и правилно разпределен. Този вид налог се превръща в повод за “експлоатиране от страна на тютюневите търговци”, защото те оправдават пред производителите ниските изкупни цени с данъка, внасян на ВМРО. Конгресът обаче не намира по-справедлив начин за събиране на тютюневия налог “без да може да хваща място подобна демагогия”.

Ив. Михалов сочи в доклада факти, даващи “повод за вредни тълкувания”. Така например, не се внасят събраните суми в кредитни учреждения, не се облагат предприятия, в които организационни “фактори” са пълни стопани, или съуправители и т. н.¹⁹³

Критерий за резултатността от приложението на финансовата наредба са внесените суми в тайнствената хазна. Пред окръжните делегати най-младият член на ЦК установява за някои околии “хилаво събиране на специалните налози”. Но за времето от февруари до декември 1925 г., т. е. за близо 11 месеца, от пункта в Рудник (Неврокоп) постъпват – 5 200 445,80 лв.; от Комарево (Св. Врач) – 7 895 533 лв.; чрез пункта Горничево (Г. Джумая) – 4 000 000; от Чирпан (Петрич) – 239 977 и от Чамкория (Разложко) – 831 640 лв. Общата вноска “за сметка на областта” е 18 157 595,80 лв.¹⁹⁴

Конгресната резолюция, отнасяща се до финансовата дейност на ВМРО в окръга гласи: “Да се събират възможно най-редовно налозите в полза на освободителното дело, като се вземат всички мерки и за най-справедливото им разхвърляне”.¹⁹⁵

Независимо от изказаните мнения в гр. Банско, уникалното счетоводно устройство не търпи коренни промени след конгреса. Финансовата наредба е официално приложена от 1 януари 1926 г.¹⁹⁶

В с. Добринище, Разложко, Г. Баждаров и Н. Томалевски провеждат инструктивна среща с Ил. Гаджев, един “честен човек и учител”, уважаван от местното население и ползващ се с пълното доверие на организацията. На негово име са открити “текущи сметки” в Земеделската, а след това в Популарната и Македонската банка. Дватама членове на ЗП му обясняват, че периодически ще идват в Неврокоп специално изпратени лица с право да получават сумите, които ще занасят в централната каса и от там за тяхното предназначение – защита освободителното дело на Македония. Така в “личната си текуща сметка” учителят от Неврокоп Ил. Гаджев започва да получава огромни суми. До 19 май 1934 г. той “най-съвестно и от никого нескрито” изпълнява “с идеализма на българския народен учител... един свещен дълг към поробените братя”.¹⁹⁷

На 12 март 1926 г. Ил. Гаджев се обръща към ЦК и ЗП очаквайки бързи нареждания относно приложението на финансовата наредба. Търговците настояват първо да изнесат тютюните, а след това да платят налога по 5 лева на килограм. Местните касиери не им разрешават “предвид големите стари задължения на фирмите и кооперациите, неплатили около 6 милиона лева от реколти 1923–1924 г.” Михайлов и Протогеров са против “анархията” и не одобряват “фактори” от ВМРО да разрешават вдигането на тютюна. След като са внесени “нужните изменения и допълнения” в наредбата, двамата подписват окръжно писмо от 18 март 1926 г. за точно изпълнение на финансовите правила и дисциплина. Гласувано е доверие на пунктовите касиер-счетоводители да вземат “най-енергични мерки за събиране” на недоборите от специалните налози.¹⁹⁸

От 18 март 1926 г. специалният налог върху тютюна за реколта 1925 г. е определен по 4 лева на килограм. На окръжното управително тяло начело с Й. Гюрков е поръчано да се заеме със справедливото разхвърляне на обикновения налог “Македонски родолюбив дълг” за 1926 г., който не е събиран преди това в Петричко. Окръжният комитет е задължен да подготви прибирането на тези средства най-късно до 1 май. Ив. Михайлов препоръчва: “По-добре е в списъците за определяне на “Македонския родолюбив дълг” да влязат и ония заможни хора, които окръжният комитет иска да отдели в специална категория богаташи. Нищо не значи, че за тях ще се фиксират по-големи суми. По-удобно е от тактическо и психологическо гледище, ако списъкът е общ и събирането става едновременно. От казаните богаташи нека се събират по-големи суми и без туй има много специални налози, та е неудобно да се предвижда и нов еднократен специален налог.”¹⁹⁹ Мотивът е основателен, тъй като “богаташите” са ошетени най-много от данъчната политика на ВМРО.

Введено е и предложение на Ив. Михайлов от 8 април 1926 г. То е интересно, защото разкрива вътрешните управленски обстоятелства при определянето на специалните налози. “Много на брой” хора пият вино и ракия – разсъждава той. Естествено, “кръчмарите ще обясняват на тях за

облагането им с налог от организацията”, ще увеличават цените и “наново голяма част от жителите на българска Македония ще има да негодуват”. Дотам не бива да се стига. Разумният начин според опитният конспиратор и проникателен ръководител е специалният налог върху спиртните напитки да бъде отнесен към параграфа “Обикновен годишен налог”. Вземат се “внимателно” количеството вино и ракия, изпити през годината и така, както се облагат произведенията на килограм, се изчислява стойността на “родолюбивия дълг”. Кръчмарят не ще има повод да злослови пред словоохотливата си клиентела, защото “патриотичният налог” засяга не само неговите събратя, а маса народ. “Ако на кръчмаря се случи да плати повече, ясно би било, че това е поради факта, че той е по-богатичък.” – заключава Михайлов.²⁰⁰

В допълнение на окръжното от 18 март, на 30 май ЦК в пълен състав “тайно” уведомява пунктовете началници, окръжното управително тяло и главното счетоводство, относно размера на специалните налози. Гютоуните от по-стари реколти, непродадени до 1 януари 1926 г., се облагат с налог от 4 лв върху кг. Отменен е налогът върху спиртните напитки, чиято стойност е включена в патриотичната вноска “Македонски родолюбив дълг”. Сумите “върху агнешките и ярешките кожи” се определят по един лев на кожа, “понеже се продават с два пъти по-ниска цена от овнешките и козите кожи”. Окръжното също влиза в сила от 1 януари 1926 г.²⁰¹

Въпреки трудностите, указанията на ЦК и незначителните промени във финансовата наредба се прилагат успешно. На 16 юли 1926 г. Ив. Михайлов съветва другарите си от Светиврачко да не бъдат “шокирани” от начина на сметководенето, успокоявайки ги с обстоятелството, че в Пиринския край има “специални касиер-счетоводители, тишина, спокойствие, маса и стол за уреждане на един месечен отчет”.²⁰²

Деиците на ВМРО в Петрички окръг точно изпълняват онези клаузи на наредбата, отнасящи се до събирането на специалните налози. Митническият служител Кирил Добраджалиев организира на самата граница между България и Гърция при с. Кулата панаир на добитък. Веднага околийското управително тяло на ВМРО в Петрич установява контрол. Износителите са задължени да плащат на организацията “по 100 лева на глава едър рогат добитък и 10 лева на дребен рогат добитък”. Заради невнесени в организационната хазна такси богатият гръцки търговец на добитък Г. Чобанис е задържан из севлиевските села. Той е освободен срещу 3000 долара откуп.²⁰³

Околийските пълномощници на ЦК и касиер-счетоводителите при пунктовете на ВМРО следят и покупко-продажбата на недвижимите имоти. С цел редовно постъпление на предвидения 2% налог от продажната стойност на имота, се издават разрешителни за сделката. Неврокопският търговец Атанас Димков става собственик на градски дюкян през 1926 г. без такова разрешително. Неиздължилият се на ВМРО платец е арестуван, викан е на “съд” и няколко пъти глобяван. Въпреки всичко, Ат. Димков не освобождава дюкяна, а продължава да говори публично, “че това, което върши организацията, не е законно и това никъде не може да става освен тука”. Тогава околийското управително тяло обявява “бойкот на дюкяна”, продължил чак до 19 май 1934 г.²⁰⁴

В началото на лятото Й. Гюрков одобрява списъците на лицата, от които ще се събира “македонският родолюбив данък” за 1926 г. Всички богаташи от Пиринска Македония са обложени с обикновения годишен родолюбив данък. По социално положение облагаемите лица са търговци, индустриалци, адвокати, кръчмари, занаятчии, бакали, общински и държавни служители. Само от Светиврачка околия е предвидено да постъпи сумата от 1 885 000 лв. Всички местни богаташи са обложени с “патриотичния данък”. Братя Антикаджиеви от гр. Петрич трябва да платят 45 000 лв, Г. Поцков от с. Враня, Мелнишко – 40 000 лв, Г. Коцев от с. Дебрене – 30 000 лв., К. Караянев от с. Свети Врач – 50 000 лв., д-р К. Деспотов от Мелник – 150 000 лв., Ив. Ингилизов от Горна Джумая – 50 000 лв., П. Тасев и П. Райнов от същия град – съответно по 200 000 и 300 000 лв.²⁰⁵

Съгласно финансовата наредба, не само членовете на ЦК, ЗП и техните сътрудници получават поддръжка за дейността си.²⁰⁶ Кадрите на спомагателната организация също са вписани в раздавателните списъци за парични възнаграждения, храна и помощи. Така например от януари до март 1926 г. Ив. Вапцаров получава издръжка 4500 лв. Същата издръжка от април 1926 г. взема новият пълномощник Г. Настев, дотогава “пратеник на ЦК”. В продължение на 10 месеца през 1926 г. Вл. Черноземски е зачислен в Разложка околия и неговите разходи са оценени на 22 688 лева. Пълномощникът на ЦК в Мелнишко Стр. Развигоров, ерген, се подписва за 3000 лв. месечно. Възнаграждение получават и касиер-счетоводителите при пунктовете в Петрич, Неврокоп и Горна Джумая.²⁰⁷

Като член на ЦК Ал. Протогеров проявява действен и постоянен стремеж за пряк контрол върху финансово-счетоводната дейност на ВМРО. Бившият генерал и опитен стопански ръководител през войната смята за необходимо революционната организация да има също бюджет и план за бъдещата си дейност. “Парите не ценим – пише Протогеров, както не жалим човешкия живот, своя и на другарите си”. Той е уверен, че е необходим “един голям неприкосновен фонд за крайния момент”. За него е важно да се живее “спартански”, а преданите на делото да се издържат, но винаги да се знае, че добрите “революционери никога не бива да разпиляват парите, защото това всемогъщо оръжие ще побеждава врага”.²⁰⁸

Позицията на Ал. Протогеров по финансовите въпроси е добре илюстрирана от неговите бележки върху доклада на главния счетоводител за първото тримесечие от 1926 г. Приходите са 5 326 808 лв., а разходите – 6 256 738 лв. Констатиран е преразход от над 900 000 лв. при положение, че не са харчени средства за “четнически офанзивни в поробена Македония” през зимните месеци. Само за издръжка в началото на 1926 г. са изразходвани 1 734 278 лв., а през цялата 1925 г. разходите са били 9 331 866 лв. Очертаното намаляване на “специалните налози” и срещаните “доста спънки” при

осигуряване на приходи от други източници формира крайния извод, трайно защитаван от Ал. Протогеров – намаляване на разходите и полагане на “големи усилия от нашите органи да не остават недобори”.²⁰⁹

През август 1926 г. Ив. Михайлов известява Ал. Протогеров и касиер-счетоводителите при пунктовете в с. Свети Врач, Г. Джумая и Неврокоп, да не притесняват “много кооперациите” при събирането на налозите, както и обложените с “патриотичния налог”.²¹⁰ Основателно е преценено, че до обикалящия окръга управител о. з. ген. Г. Тодоров могат да стигнат оплаквания от данъчната политика на ВМРО. Загрижен за сигурността на ВМРО и съобразявайки се с притесненията отвън на Българското царство, на 24 август 1926 г. Михайлов отправя към “финансовия ревизор при ВМРО” доста показателни напътствия. Той разпорежда да се избягват всякакви явни връзки с общински и държавни служители, като се използва “вечерното време и скрити[те] места”. Скоростно е наредено на Н. Доганджиев, заедно със Стр. Развигоров и с пунктовия началник в с. Св. Врач Миле Станоев, да вземат мерки за избягване “почти публичното събиране на налог върху изнасяния добитък през гръцката граница”. Набирането на средствата трябва да продължи “съвършено тайно” и с възможно най-опростени документи, за да се избегне опасността от попадането им “в ръцете на врагове и специално на чуждите легации”.²¹¹

Становището на Ал. Протогеров по финансовите дела на ВМРО през август 1926 г. издава мащабността, реализма и значимостта на неговите позиции. “За борбата в поробените краища” главно от Петричко се осигуряват годишно около 20 млн. лв. Основната част от приходите са специалните налози, а събираните за първи път “патриотични данъци” от по-заможните граждани и селяни предизвикват голямо негодувание, констатира той. Освен това, търговците “агитират пред населението, че те не купуват тютюните, или им дават по-долна цена понеже организацията им взема налог”. Някои фирми напускат Петричкия край и това се приписва на ВМРО. Според изчисленията на Ал. Протогеров средногодишно на всеки жител в окръга се пада не по-малко от 500 лева, което е голяма сума, като се имат предвид и законните държавни, окръжни и общински данъци. Неговата основателна оценка е, че всичко това “създава едно лошо настроение против организацията”, което може да бъде “използвано от заинтересовани власти или от враждебни на ВМРО сили”.²¹²

Протогеров не подценява важноста на извънредните данъчни постъпления, но добиването им според него не бива да води до предизвикване на народно недоволство. Той съпоставя ширещите се слухове за получаваните тлъсти заплати от събираните налози, с предвоенното време на безкористно народно служене. Затова бившият деец на Върховния македоно-одрински комитет, смел офицер и роден охридчанин, настоява разходите за окръга и изобщо за България да бъдат намалени, а потайните приходи “да се използват за истинското им предназначение – за поробената страна”.²¹³

Опитният ръководител връща на Ив. Михайлов преписката с окръжния управител, като подчертава несъгласието си от субективното определяне на “патриотичния налог” в Светиврачко. Протогеров изисква проверка на твърдението, че извънредно се облагат само чиновници от “Стара България”. За него това е неприемлив подход, като се съгласява с изводите от обвинителното писмо на окръжния управител. Всички, които напускат Петрички окръг поради несправедливо отношение към тях, създават лошо настроение в цяла България против ВМРО. Затова Ал. Протогеров желяе да му бъдат предоставени “всички доклади на Й. Гюрков”, а също и списъкът на обложените с родолюбивия налог. Но това не е одобрено от Ив. Михайлов. Този данък води до очаквани недоволства, а пълномощникът в Петричко Гюрков обвинява двамата членове на ЦК за тяхното създаване.²¹⁴

През месец май 1927 г. Ал. Протогеров и Ив. Михайлов се съгласяват да не се назначават платени организационни хора. Но мотивирайки важноста от разширяването на разузнавателната дейност в Петрички окръг, Ал. Протогеров отново поставя ударението върху даваните нецелесъобразни издръжки.²¹⁵ Неговото предложение за извършване на “големи икономии в България” и назначаване на истински работещи неколцина “информатори” в пограничния окръг не се приема от Ив. Михайлов.²¹⁶

От средата на 1927 г. Ив. Михайлов, съобразявайки се с позицията на окръжния комитет, разрешава редица натрупали се въпроси, свързани с “финансите и сметките” на ВМРО в окръга.

Най-подходящото средство за премахване на неприятностите около събирането на тютюневия налог е възприетото мнение на Петричкото окръжно управително тяло. То е утвърдено на 27 септември 1927 г. с решение на ЦК: “Приема се занапред облагането на тютюна изобщо да става с 6% върху продажната цена, а не по 4 лв на кг.”²¹⁷

В литературата и особено в политическата публицистика, издавана от идейните противници на ВМРО, е внушавана тезата за масовото експлоатиране на населението в Пиринската област “чрез черни данъци” и “специални данъци и такси”, за всеобхватния контрол на ВМРО върху търговията с тютюни и за ощетяването на тютюнопроизводителите, които “плащат на ВМРО по 5 лева на килограм”.²¹⁸

Главният доход за постигане стабилността на организационния бюджет е редовно събираният от тютюнотърговците и тютюневите кооперации “специален налог”. “Изсмуканите по 5 лева” (от 30 май 1926 г. по 4 лв) не се вземат от тютюнопроизводителите, а от фирмите, които изкупуват трудоемката продукция на населението от окръга.

Тютюнопроизводството е основното стопанско занятие на хората в Българския Югозапад. Събирането на “данъци” от него би създавало истински фронт срещу ВМРО. Намерен е друг, по-прикрит и безболезнен начин. Наложено финансово устройство и безкомпромисното изпълнение на наредбата формира практиката на косвеното данъчно облагане. Всички “специални налози” са своеобразни косвени данъци. Те не се вземат от джоба на стопански активното население, но без неговия овеществен и парично оценен труд не биха били възможни.

В специалната си данъчна политика ВМРО се опитва да въвежда по-справедливи способности за облагане. Принудени постоянно да търсят източници на средства, революционните кадри по места и в центъра се стараят да упражняват балансиран подход. Немският учен Ст. Трьобст²¹⁹ защитава тезата за организационен монопол върху търговията с тютюн. Това не е вярно. Според пазарните норми, за различни по качество тютюни естествено се заплащат различни цени, но се облагат еднакво – на килограм по 5 лв. (или 4 лв). Организацията в окръга се стреми да създаде и направлява деен стопански живот, тъй като по този начин се увеличават възможностите за нейното финансово осигуряване. Разбира се, упражняван е строг контрол при оценяването на изнурителния труд на тютюнопроизводителите. Типичен е случаят, разгледан от Ив. Михайлов и членовете на ЗП. Наказани са “търговецът-авантюрист” Вахрам Махмурян и българският му съдружник Кирил Ампов, в чиито ръце неоснователно попада 32 тона неманипулиран тютюн, собственост на 118 бедни семейства от с. Петрово, Яново, Пиперица, Лехово и Белъво, Мелнишко.²²⁰

По-специално е отношението на ВМРО към кооперациите в Петрички окръг. В нейните разбирания те са алтернатива на “противонародните тютюнотърговски предприятия” и се нуждаят от подкрепа. През 1925-1926 г. управителните съвети на кооперациите “Бохча” – Г. Джумая, “Македонски тютюни” – Неврокоп и “Тютюнев лист” – Св. Врач, умоляват ЦК на ВМРО да им бъде опростена таксата на килограм тютюн. На 23 ноември 1926 г. Стр. Развигоров предлага превръщането на кооперациите в конкурентен противник на тютюневите фирми чрез намаляване и опростяване на данъчните им задължения. Но позицията на Ив. Михайлов е друга: “ВМРО насърчава кооперативното движение, но има нужда от средства за освободителната борба. Такива тя ще взема и от кооператора – македонец”.²²¹ За нелогично намират ЦК и ЗП “да се освобождава от данък към освободителното дело производителя, който внася тютюните си в кооперациите, а да се облага селянина или гражданина производител, който продава тютюна си на търговски фирми. Освобождаването на кооперациите от налог ще докара неприятности в събирането на налози върху тютюните и от търговците”.²²²

На 27 септември 1927 г. е оповестено мнението на Окръжния комитет 20% от закупеното количество кооперативни тютюни да се освобождават от налог, като кооперациите ще плащат 6% върху стойността, по която са продали тютюна, а не върху сумата, която ще получи производителят. Мотивът на това решение не е насочен срещу интересите на производителите, чийто тютюн трябва да получи реалната пазарна цена. Целта е да бъде използвана пазарната конюнктура, така че закупеният от производителите тютюн да бъде продаден от кооперативните ръководства на по-високи цени, като по този начин се увеличат възможностите за балансиране финансовите интереси на кооперациите и на ВМРО. Организацията се стреми произведеният в Петричко тютюн да остане и да се обработва в окръга с оглед да се намали безработицата в по-големите населени места и да се упражнява контрол върху експлоататорските амбиции на тютюнотърговците.²²³

Финансово-данъчната система в Петричко е значим обект на анализ пред делегатите от околийските и втория окръжен конгрес на ВМРО.²²⁴ На 10 ноември 1927 г. в Роженския манастир е проведен околийският конгрес на ВМРО в Мелнишко. В отчета си Стр. Развигоров изтъква потребността от самостоятелна морална и материална подкрепа на разрасналото се освободително дело. Този извод не бива да бъде подминаван, защото ВМРО наистина не разполага “с касите на някоя държавна банка”, нито пък има на разположение “богаташи милионери, които да подкрепят финансово борбата”. Независимо от всеобщо споделяната делегатска убеденост, че “патриотизма е обратнопропорционален на заможността”, прието е за необходимо “родолюбивото данъчно задължение” на облаганите по-имотни слоеве.²²⁵

Гюрков потвърждава в отчетния доклад на окръжния комитет, че тежестите на организационния фиск са поети главно от по-богатите жители на Пиринския край. Конгресът не взема отношение по повдигнатия от него въпрос за въвеждането на специален налог и върху други земеделски продукти, произведени в окръга.²²⁶ Тютюневият налог остава основен, а приходите от други странични стопански дейности са един от критериите за определяне на въведения през 1926 г. “македонски родолюбив дълг”. Окръжният комитет приема за “несправедливо и неудобно” разхвърлянето на “данъка” по околии, общини и села, както и “върху всички жители”. Взето е решение само за “облагане на отделни състоятелни лица”.

При определянето на този вид налог е прилаган диференциран подход. Възприети са три ръководни начала: Да се облагат само богатите; Размерът на вземанията да не затрудни поминъка или разстрои предприятието; Да се увеличава данъчната сума на онези лица, “които са ползвали организационния режим или случайни обстоятелства за забогатяване”. Тези правила са спазени и са събрани 7 094 050 лв. “македонски родолюбив налог” (Светиврачко – 2 080 050 лв.; Петричко – 1 224 000 лв.; Разложко – 1 608 000; Горноджумайско – 1 553 000 лв.; Неврокопско – 629 000 лв.). От този налог през 1926-1927 г. в касата на ЦК са внесени 3 583 344 лв.²²⁷

Вторият окръжен конгрес вменява в дълг на избрания нов окръжен комитет да вземе най-ефикасни мерки за справедливо облагане на населението и за “най-бързото събиране” на патриотичния налог, заедно с досегашните недобори.²²⁸

След окръжния конгрес и при отсъствието на Ив. Михайлов, Ал. Протогеров проявява стремеж към еднолично ръководство на финансите на ВМРО. По повод рапорта от 25 януари 1928 г. на Н. Доганджиев за ревизираната касова наличност в пункта Св. Врач и установената липса на 614 275 лв. и 18 370 драхми, Ал. Протогеров предлага на Г. Баждаров и К. Пърличев да бъде сменен касиер-счетоводителят, Борис Козов. Временно назначение да получи Георги Наков, бивш секретар-бирник в с. Брезница, Мелнишко, автор на атентат в гр. Струмица. В хода на подготовката за общия конгрес Ал.

Протогеров прави опит да укрепва позициите си сред кадри от “неговите революционни окръзи”, които живеят в Петричко. Съзнателно не повдига въпроса за набедения в присвояване на организационни суми негов съмишленик М. Станоев. Но на 10 март ЦК в пълен състав разпорежда “предвид липсата на големи суми” пунктовият началник М. Станоев да сдаде длъжността временно на неговия помощник Тодор Процев.²²⁹

Изграденото финансово устройство в областта е стабилно и непоклатимо. Всяко усилие отгоре да се разстройва реда, предизвиква гнева на не по-малко амбициозния от Ив. Михайлов пълномощник на ЦК Й. Гюрков. В един такъв случай изпратеният от редакцията на в. Македония Благой Видов събира суми за вестника в окръга. В Петричко “този тип... извършва скандални неща, които ни позорят по невъзможен начин – пише Й. Гюрков до Г. Баждаров на 18 март 1928 г. – разрушават всичко, което градим с години”. Идвайки “от горе”, Бл. Видов насилствено набира абонати, не приема 2-3 души да се абонират общо за един брой, заплашва бедни хора, отказали да се абонират и т. н. Фактът “за принудителното събиране на пари и заплашване от името на големи началства е налице” и Й. Гюрков настоява чрез ЗП “развратникът да се накаже много строго”.²³⁰

Пред делегатите на VII общ конгрес Й. Гюрков се изказва и по “финансовата част на ВМРО”. Според него е рисковано “парите да се дават само от българска Македония”, тъй като е възможно да бъде изгубена вече наличната пиринска база, затова препоръчва да се намерят и “други източници”.²³¹

В доклада си пред VII общ конгрес на ВМРО Ив. Михайлов оценява като “добро” финансовото устройство на всички служби по събиране на налозите. Пред делегатите е поставен важен проблем – “да се дири друг начин за снабдяване с пари, а не изключително върху населението от Петрички окръг да се гради упование за финансовата стабилност на организацията”. Формулиран е един от основните принципи на организационната финансово-данъчна политика: “Когато човек дава нещо за някоя работа, повече я чувства като своя и се грижи за нейното добро”. В противен случай хората ще се “отдалечават от чувството на принадлежност към народното дело, щом за него не откъсват нито една пара от кесията”.²³²

В конгресния протокол са записани разсъжденията на Иван Михайлов по бюджета, възлизаш годишно с малки икономии на 22 млн. лв. Толкова са и направените разходи през трите години. Документиран е важен факт, разкриващ същността на организационната политика във финансовата област: “Всеки чужденец би се зачудил, като разбере, че за македонското движение, което смущава мирът на Европа годишно харчим само 20 милиона лева... Главните доходи на ВМРО бяха и са от Македония под българска власт, за което давам израз на голяма признателност... Ние няма смисъл да оставим обаче населението от там да не дава никакви пари, защото това има своето морално значение”. Пред делегатите Ив. Михайлов дължи да каже, “че македонското движение може да загине и умре по какви да е други причини... но като народно движение, не може да умре по липса на пари. Пари по каквото и да е начин ще се намерят”.²³³

Засага трябва да приемем като напълно достоверни протоколните факти от конгреса в с. Покровник, Горноджумайско, отнасящи се до постъпленията в организационния бюджет. От ревизиране се нуждае твърдението на Илчо Димитров, въз основа на италианската дипломатическа кореспонденция София-Рим, че правителството на Ал. Цанков отпуска на ВМРО годишна субсидия от 3 милиона лева.²³⁴ Немският историк Ст. Трьобст не само че не потвърждава това, но като познаващ добре германските и италиански дипломатически архиви не споменава досега за помощ в пари и оръжие, дадени от германското правителство, или от някои неправителствени структури на ВМРО. Той поставя ударението върху сигурните домашни постъпления “под формата на тютюневия налог”.²³⁵

“Помощта” отвън не бива да се отрича, но тя е свързана с поставянето на определени политически условия. Приходите от Петричко чрез изградената данъчна система са изцяло в ръцете на ВМРО. Те са важен източник за нейното самостоятелно поведение и възможност за широко огласяване на благородните цели на освободителната кауза. Следвоенното поколение български националреволюционери разчита основно на финансите от Пиринско. Затова целият ръководен състав на ВМРО е заинтересован тютюневата суровина да не залежава в кооперативните складове на областта, а да бъдат търсени и проучвани повече пазари в чужбина. Освен специалните задачи, такава икономическа мисия изпълняват задграничните сътрудници на ВМРО Тома Карайовов в Германия и Антон Пиперов в Италия.²³⁶ Не монополизиране на търговията с тютюн в окръга, а оправдан интерес от по-бързо пласиране на продукцията и прибиране на “полагация” се организационен налог е мотивът, определящ стопанските проучвания и действия в чужбина.

Безспорно, ВМРО възлага големи надежди на българската държава за облекчаване разходната част на скрития ѝ бюджет. Формите в това отношение са най-разнообразни и естествено – тайнствени, непреки и нетрадиционни.

В организационната каса влизат правителствено разпоредените средства, необходими за издръжката на “доброволците”, участници в потушаването на “Разложкия бунт” през септември 1923 г.

Новаторска и реална се оказва идеята на народния представител от Демократическия съговор д-р Вл. Руменов. След международната анкета по повод гръцкото нападение в Петричка околия са съставени преувеличени списъци за нанесени щети и пострадали семейства. “Имало в списъците ограбени десетки чаршафи и други предмети - пише д-р Вл. Руменов в писмото си до Ив. Михайлов (март 1926 г.), когато ясно е, че такива и такова количество в селските жилища никога не е имало и няма”. Предложението е “да се скъси по нещо от всякъде и да се образува една сума за стопанското повдигане на края”, от което ще бъдат доволни всички. С оригиналното виждане е запознат и министър-председателят Ан. Ляпчев. Пътят е благословен, но не последва заповед на петричкия окръжен

управител. С въпроса се заема Ив. Михайлов. На 7 април 1926 г. той нарежда на Н. Томалевски, притежаващ точните списъци, “да улови разликата”, а органите на ВМРО в Светиврачко и Петричко по-късно тайно да вземат “излишните пари”, с които биват подпомогнати “много обществени цели”.²³⁷

Чрез намеса на депутатите, окръжния управител, председателя на окръжната постоянна комисия и членовете на ЗП, се цели осигуряването на правителствена субсидия за вдъхновяваните от ВМРО културно-стопански инициативи – строителство на училища и читалища, ученически трапезарии, електрическа централа в гр. Банско, болница в с. Свети Врач, уреждане на бежанския въпрос и др.²³⁸

Разполагайки с пряко зависещи от нея средства, ВМРО издържа студенти от поробена Македония в чужбина, плаща на адвокати и на сенатор в Италия, готова е да финансира издаването на книга на френския учен Л. Ламуш, отделя 1 200 000 лв. помощ за кооперативната тютюнева фабрика “Македония”. Тя отпуска месечни помощи за семействата на убити четници и войводи и средства за строителство на техни домове, предоставя заем на Ив. Мотикаров, крайно необходим за възстановяване на пострадалото му от градушка лично земеделско стопанство, авансира опит за измъкване на Костадин Ципушев от сръбски затвор, започва през 1927 г. списвания от С. Ефтимов и Д. Цилев в Париж седмичник “La Macedoine” и т. н.²³⁹

Средства от организационната хазна са насочени за бедстващите, около 8 000 души в Огражден и Каршиака през лятото и есента на 1927 г. Дадени са хранителни продукти на обща стойност 300 000 лв. на изнемогващото население от общините Игуменец, Яково, Добри лаки, Гореме, Горна Рибница, Цапарево, горноджумайските села Сухострел, Дебочица, Габрово, Лешница, Клисура, Лисия и др. Безплатно са раздадени 600 000 кг зърнени храни. Внушено е на Окръжната постоянна комисия да изхарчи 1 000 000 лв. за същата цел. Потърсена е помощ от правителството за изхранване на пограничното население чрез отпускане на нисколихвени и “под държавна гаранция кредити”.²⁴⁰

Наложена финансова система на ВМРО в окръга не изключва от обсега си и инородното население. От търговците гърци, арменци и евреи се вземат предвидените налози. В Неврокопско смятат за пропуск неприбраните суми от продажбата на имотите на изселващите се турци, “с което касата е ощетена на стотици хиляди лева”. Най-пряко и отрицателно е въздействието върху власите. С убийството на техния българизиран вече сънародник Ал. Василев, част от “влашките кехаи” са лишени от влиятелен съдружник в окръга, а загрижените овчари в Пирин и Рила планина – от ценен покровител и застъпник на интересите им пред държавните власти. Безкомпромисно набират данъци от ВМРО и пропагандата, дирижирана от Букурещ, заставят власите в Петричко, Светиврачко и Горноджумайско, да продават неколкохилядните си овчи стада и да напускат окръга.²⁴¹

Изградената и прилагана организационна финансово-данъчна система се разграничава от дейността на сродните официални институции. Създават се отношения на взаимна търпимост и на тайно взаимодействие.

Косвеното данъчно облагане на ВМРО не засяга интересите на многобройните данъкоплатци, задължавани от “революционните органи” да спазват стопанските закони, валидни за цялата територия на българската държава.

Проницателните идейни противници загърбват едната страна от сенчестата данъчна политика на ВМРО и съзнателно поставят ударението на критиката си върху ощетените интереси на тютюнопроизводителите. “Специалните налози” се наричат “черни данъци”. Те формират предпоставки за недоволство срещу ВМРО и нейните порядки в българския стопански живот.

Липсата на нормални отношения в ЦК, амбициозността на Ив. Михайлов и свързаното с това безкомпромисно назначаване на платени революционери, поражда алтернативното чиновничество и поведенческият стил на безропотно послушание във ВМРО, което е един от значимите фактори за нейното сигурно обезличаване.

4. Въръжените сили на ВМРО

Това най-съществено измерение на алтернативното институционализиране в Пиринския край е уредено нормативно най-късно. “Специалната резолюция” на Общия конгрес за военното управление на петте околии не е приложена. По въпроса за “боевото ведомство” в окръга ръководство за действие е приетият от конгреса Правилник на ВМРО (чл. 171–чл. 201)²⁴²

В годината на “софийския атентат” и няколкото афери, застрашаващи организационната сигурност, темата за боевото устройство на окръга е временно отложена след околийските конгреси и избора на нов окръжен комитет. Освен това все още не е изживяно Алековото пряко свързване на бойните петрички структури с организационната тактика в “поробена Македония”. Забавеното въръжено организиране се дължи и на деликатните взаимоотношения Протогеров–Михайлов, на запасния генерал и нямания боен опит младеж.

След общия конгрес дейността на временно назначените управителни тела и околийските пълномощници на ЦК във военната област е чисто рутинна: привеждане в известност на оръжието и материалната част, определяне точния брой на четите във всеки населен пункт, опити за боево обучение на четници и младежи, “словесна подготовка” за изтъкване недостатъците на “четническата тактика” и т. н.²⁴³

Характерно е, че околийските чети в Драмско, Кавалско и Серско, начело с войводите А. Качарков, В. Ганчев и М. Скендеров, както и четниците, живущи в Неврокопско, заедно със селската милиция, са пряко свързани с Дъбнишката афера. Временните бойни групи, ръководени от Ст. Давидов, Л. Кълонков и Д. Самарджиев, както и ексекутивните отряди изпратени от ЦК, подпомагат дейността на

околийското управително тяло и местните органи на ВМРО в Горноджумайско при аферите в Сушица, Градево и Крупник.²⁴⁴

От пролетта и лятото на 1925 г. милицията и четите на ВМРО са в бойна готовност. Те са в услуга на властите за арестуването на доказани и набедени “рушители на държавата”. Изпълняват репресивни и наказателни задачи. Взимат участие в охраната на важни стратегически обекти по долината на р. Струма. Заедно с жандармерийските части разбиват във вътрешността на размирното Царство редица групи, съставени от комунисти, земеделци, анархисти и др. Има документална податка, че “хората” на ВМРО преследват четата на Нешо Тумангелов – анархист, емигрант в Югославия, който по-късно минава открито на сръбска служба. През целия период на гражданския конфликт Ал. Протогеров и Ив. Михайлов поддържат тесни контакти с Военното министерство в София и действуват съгласувано срещу “враговете на Отечеството”.²⁴⁵

Значима страна от дейността на ВМРО в пограничния район е борбата срещу проникващите от Вардарско емигрантски контрачети. Срещу ВМРО и правителството на Ал. Цанков застава прогонената от България политическа емиграция. В нейна услуга са въоръжените федералисти. При всестранното съдействие на Белград, Задграничното представителство на БЗНС има амбиция да създаде “революционна армия” и да възстанови властта си в България. Изградени са специални погранични канали за нелегално проникване в българска територия. Такива канали започват от Неготино, Зайчар и Княжевац за Видински окръг. За Врачански – от Княжевац, а Царибродският канал е за Софийски и Кюстендилски окръг. Босилеградският и Беровският канал са за влизане в Кюстендилско и Петричко “...на нелегалните организатори, разузнавачи и терористи, за пренасяне на агитационна литература и оръжие”.²⁴⁶

През октомври 1924 г. сръбските власти изграждат в с. Берово, Малешевско, канал на сръбската въоръжена антибългарска пропаганда. Негови организатори и добре платени агенти стават български политически емигранти. Земеделецът Тодор Драганов от Врачанско е връзката на сръбската контрачета с великия жупан в Щип. Водачът е Христо Ангелов от с. Горна Рибница, Петричко, член на БЗНС, окръжен съветник до 9 юни 1923 г. Към края на октомври 1924 г. в гр. Берово от гр. Ниш пристигат около 30 души емигранти. Техни предводители са Никола Дерменджиев и Тодор Ковачев от с. Долен, Неврокопско, бивш четник на Т. Паница през април 1923 г.

Съставеният списък на емигрантите-четници (около 36 души) от Беровското и Царевоселското направление установява особеното съжителство между политици в изгнание и убийци и крадци, отклонили се от военна служба, преследвани и осъждани от българските власти. В Берово е Ив. Пашилски от с. Лешко, Горноджумайско, контрачетник от 1923 г., ренегатите от с. Цапарево Георги Манджов, Лесо Николов, Илия Гоцев, Вангел Костадинов, Александър Божинов от с. Гореме, Петричко и други техни съмишленици и роднини, все наказани със смърт от революционния съд, заседаващ в Цапарево през януари 1925 г.²⁴⁷

“Войводата” на сръбска служба Н. Дерменджиев от с. Берово е в контакт с Т. Паница във Виена и с неговата солунска доверена връзка Васил Манолев. Земеделската политическа емиграция, въоръжените федералисти на Т. Паница и Ил. Пандурски, са смъртно заклеямени от дейците на ВМРО. След поредното злодейско убийство, извършено от “народния продажник” Ил. Пандурски, са предприети безкомпромисни мерки. На 30 срещу 31 януари 1925 г. в махала Терзийска на с. Дебочица водените от Пандурски около 60 души въоръжени контрачетници убиват селския ръководител Димитричко Домозетов. Заедно със семейството си Ил. Пандурски успява да мине границата.²⁴⁸

Още през декември 1924 г. Г. Въндев, председател на Струмишкия окръжен революционен комитет, в изпълнение на решението на ЦК и след настоятелни предупреждения нарежда на Йосиф Киров да убие “главните водители” на контрачетниците Мане Хаджиев, Илия Кацарски и Панде Попчевски. Изпълнена е присъдата над П. Попчевски в гр. Струмица, но нападенията от запад не спират. На 4 срещу 5 април 1925 г. емигрантска чета напада митническия пост в с. Тросково, Горноджумайско. Убит е стражарят Младен Жигрев от с. Радибош, Радомирско. До средата на април 1925 г. има 13 нападения. Жителите на с. Долна Рибница, Долене и Игуменец в Огражден планина преследват контрачетата на Ив. Узунов. Извършени са убийства, нападения над мирни селяни, разпространяване на позиви срещу правителството и “македонската мафия”, както и на в. Земеделско знаме и Македонско съзнание – орган на Македонската федеративна организация.²⁴⁹

По нареждане на Ив. Михайлов горноджумайското околийско ръководно тяло назначава комисия от 17 април 1925 г. за “ликвидиране имотите на ренегата Ил. Пандурски”. Тя решава “овцете и другия добитък да се продадат веднага по възможност на лица, които живеят не в близост до границата”.²⁵⁰

Ив. Михайлов изработен подробен план за убийството на Ил. Пандурски. Един от редовите членове на ВМРО – Христо Вангелов Стоев (Ристо Дерижабо) от с. Никудин, Петричко, тайно е подготвен за ексекюторската мисия. Организирано е мнимото убийство на Евтим Кушов, войвода на ВМРО от с. Русиново, Малешевско. От двете страни на границата е разпространен слухът, че убиецът е Хр. Вангелов. “Героят” е приет лесно в четата на Ил. Пандурски. На път за поредната антибългарска акция Хр. Вангелов намира сгоден момент и между гр. Берово и с. Смомирово, Малешевско, убива “продаденият на сърбите родоотстъпник”. Вестник “Независима Македония” публикува радостната вест: “Кръволюка Пандурски убит”. В същия брой четем и благодарствено писмо до родителите на М. Кърничева от Атанас Попов, деец на ВМРО в с. Либахово, родното село на Б. Сарафов.²⁵¹

И след убийството на Т. Паница и Ил. Пандурски контрачетите не прекъсват с набезите си в българска територия. Навярно за да бъдат оправдани репресиите на ВМРО в с. Сушица, Крупник и

Градево, е пуснат слуха, че 10-15 дни преди убийството на Пандурски е готвено нападение на влака в Кресненското дефиле, взривяване на мостовете по р. Струма, а на връщане – избиване половината жители на с. Крупник.²⁵²

Тревожното безпокойство и напрегнатата атмосфера по българо–югославската граница не са премахнати. Мястото на Ил. Пандурски е заето от Н. Дерменджиев, Г. Манджов, Ив. Узунев и Хр. Ангелов. Тайните и явните власти в окръга организират и поощряват преследването на “разбойниците”. В доклада на “Феноменов” (?) до Ив. Михайлов е констатирано “разслабено съзнание за силата и мощта на организацията”, а населението “под натиска на ятагана дава храна” на контрачетниците. Той препоръчва “чисто нелегална чета” да унищожи противника “в сръбска територия”, да се сменят пограничните офицери, а сръбският офицер на поста “Клепало” Радован Томанович – черногорец, който ръководи контрачетите, да бъде убит.²⁵³

За проникването на вражески чети от Гърция през август 1925 г. и преследването им в Неврокопско съобщава окръжният управител Н. Консулов. Същевременно на околийските началници е наредено да не позволяват преминаването на чети през границата. Строго им е заповядано заловените четници да се изпращат в Дирекция на полицията.

Забранено е да се носи “облекло подобно на четническото”, както и парадирането с четническа външност – дълги коси и бради. Под натиска на Белград в Кюстендилски и Петрички окръзи са извършени арести. Този път водачите на ВМРО се съобразяват с правителственото становище.²⁵⁴

Петричкият окръжен управител има амбицията да промени установения ред в областта. С удивление е констатирано “че по списъците на стражата се числят хора, необлечени в униформа, не носещи прямо службата в полицейските участъци, а находящи се на разположение на ВМРО за преследване на шпионажа и четите, които евентуално биха минали на наша територия”. Подчинената нему полицейска стража е комплектувана почти изключително от местни жители – македонски българи, повечето бежанци, надъхрани с омраза към съседите и съчувственици на ВМРО, както почти цялото население в окръга. Никола Консулов не желае да влиза “в явен и рязък конфликт с хората на ВМРО”, но полага усилия да привлече стражари “от старата територия на България”, както и да укрепи кадрово Бюрото за държавна безопасност в окръга. На военните власти в гарнизоните и пограничните постове също са дадени заповеди да не допускат чети на ВМРО в “Македония под сръбска власт”.²⁵⁵

Нарежданията на официалните власти в окръга не са пречка за бойното преорганизиране на околиците. В Неврокоп дори стигат до идеята за формиране на “леки картечни отделения”. Продължава да се набавя оръжие и боеприпаси за въоръжените формирования на ВМРО. Начините за тяхното осигуряване са най-разнообразни. От “името на борческа Македония” на 22 юни 1925 г. Ив. Михайлов благодари на Борис Зафиров и на офицерите във Велико Търново подполк. Р. Атанасов и майор С. Бакърджиев за доставените от тях “бойни материали в подкрепа на освободителното дело”. На 15 юли 1925 г. Михайлов подписва разписка за прибраното през 1923 г. оръжие – пушки манлихери (обр. 1895) 284 бр., карабини манлихери (обр. 1895) 289 бр., манлихерови ножове 489 и др.²⁵⁶ Околийските чети са екипирани с всичко най-необходимо – от пушки манлихери до компас, цианкалий и термометри. Обикновено четниците са въоръжени с къси карабини, пистолет, бомби, патрондаш. Облечени са в специална комитска униформа: кожена шапка с форма “Хан Аспарух” с куршумче в средата, извито назад, палто и панталони, наподобаващи войнишките, кожен силях, гуна (пелерина), вълнена наметка, която служи за завивка. На краката – калцунци, обвити с гайтан. Обути са с цървули.²⁵⁷

Критерий за боеспособността на ВМРО е гръцкото нападение през октомври 1925 г. В издадената литература Петричкият инцидент е осветлен обстоятелствено.²⁵⁸ Отчитайки приноса на всички автори на фона на участието на българската армия и подчиненото ѝ в извънредни ситуации местно население, остава сякаш забулена ролята на бойните чети и помощната милиция на ВМРО, оказали заедно с военните части упорита съпротива срещу войските на гръцкия диктатор ген. Теодорос Пангалос.

Готовността на ВМРО през юни 1923 г. да отбранява западната граница е траен ориентир за установения традиционен модел за охрана на българския държавен суверенитет. На 15 март 1924 г. Т. Александров оценява политическото положение в Европа като непозволяващо да се предприемат крупни революционни акции и атентати. По негова заповед околийските войводи съставят планове за съпротива, отчитайки евентуални сръбски нападения към Солун, бъдеща сръбско – гръцка война срещу България и Албания, или “други непредвидени събития в света”.²⁵⁹ Когато предполагаемото става действителност, милицията и четите на ВМРО, готвещи се да презимуват в Неврокопско, Мелнишко и Петричко, веднага са приведени в боева готовност. С цел да не бъде обвинявана България от войнствените съседи, Ал. Протогеров заповядва по телефона “нито една от въоръжените групи да не минава втрѐ”.²⁶⁰

Неочакваната локална война срещу обезоръжена България не предизвиква уплаха в средите на ВМРО. Следват точно премерени действия за ограничаване на възникналия граничен инцидент. Селските ръководни тела на ВМРО от Подгорието (Елешница /дн. Беласица/, Коларово, Камена, Димидово / дн. Самуилово / и Яворница) през първите дни на конфликта – 19-20 октомври 1925 г. , изпращат 80 милиционери. Те са в помощ на 27-те български войници от пост № 1, /Демир капия/, които започват престрелка с гръцката гранична стража. На 21 октомври началникът на шести пограничен участък подп. Големинев търси съдействие от околийското управително тяло в Петрич. Отзовават се веднага 100 души от градската милиция, въоръжени с “частно и държавно оръжие”. Те се насочват към пост №1, където се прави опит да бъде изтеглен трупът на убит гръцки войник.

При изследването на храбрата народна съпротива в Българския Югозапад от октомври 1925 г. трябва да се отчита стремежът на ВМРО да прикрива боевото си участие. Поведението на

революционните дейци е мотивирано от необходимостта да не се подклаждат дежурните обвинения, че официална и победена България дава приют на въоръжената реваншистка организация. От значение е и общото желание да се избегне превръщането на разрастващия се граничен инцидент в класически военен конфликт.

Боевият пример на ВМРО е особено впечатляващ на 22 октомври. На този ден рано сутринта над с. Марино поле прелита гръцки самолет, а по цялата гранична линия към 6 часа внезапно настъпващите гръцки войски откриват пушечна и бомбена стрелба. Започва артилерийски обстрел на ж. п. гарите Петрич и Марино поле, а гръцката пехота доближава крайните къщи на махала “Дълбошница”. Малочислената българска армия, разпростряла се на широк фронт и неразполагаща с тежко въоръжение, получава заповед да не оказва сериозна съпротива. При такава обстановка органите на ВМРО и членовете на Македонския младежки съюз дават най-голям принос да не се допусне “гръцки крак да омърси” окръжния град. Ядрото на народния отпор е четата на струмишкия окръжен войвода Г. Въндев и нелегалните групи на неговите съратници Милан Постоларски, Георги Гевгелийски и Димитър Димашев. Според Г. Въндев четническият състав в Струмишкия революционен окръг е прехвърлен към южната граница веднага след като проектят бомбите на българските граничари, които отбраняват Демир капия. Това са четите, които заедно с нелегалната група на дойранския войвода Хр. Андонов и уголемени от доброволците – милиционери, заемат отбранителни позиции край Петрич, а самият Г. Въндев тайно е инструктиран за това от прекия си ръководител Ал. Протогеров.

На 23 октомври в окръжния център идват Г. Въндев и Й. Гюрков, тогава още временен пълномощник на ЦК за окръга и отговарящ за координирането на местната отбрана. Веднага Г. Въндев оглавява формирания организационен кризисен щаб. За негов помощник от огневите позиции е извикан о. з. Борис Бунев, околийски боеви инструктор. На другия ден – 24 октомври, Г. Въндев мобилизира градското мъжко население в пет “команди” за изграждане на отбранителни съоръжения. Присъствието на придобилия легендарна известност струмишки войвода внася успокоение сред петричкото гражданство и повдига духа на борбените защитници. В същия ден всички са се окопали, продоволствено осигурени и морално подготвени да водят дълготрайна позиционна съпротива.

Най-трудните участъци от фронтната линия са заети от четите и милицията чак до 26 октомври 1926 г., т. е. до очакваното идване на белградските военни аташета – пратеници на ОН, полк Делпел (Франция), полк. Виконити Паски (Италия) и полк. Чаил (Англия). В донесението си до Ив. Михайлов, Г. Въндев и Б. Бунев съобщават, че пограничните постове от № 2 до № 8 са отбранявани от хора на ВМРО, подкрепени първоначално само от един взвод пехота и три картечници. Войводите, под чиято команда е милицията и които отбиват гръцките атаки срещу Петрич и района са: М. Постоларски с 260 души и четирима войника отбранява позициите около пост № 6, Георги Гевгелийски е на пост № 5 с 200 милиционери, Д. Димашев и Н. Манчев, районен началник на Петрич, оглавяват при пост № 7 300-350 души от местните селски чети. Аце Иванов, член в градското ръководно тяло, по посока на пост № 4 ръководи 40 души, впоследствие усилен с два войнишки взвода, Кръстьо Маджаров и Кръстьо Стоилов командват при пост № 3 45 души.²⁶¹

Дейците на спомогателната организация от с. Ново Лехово, Яново, Пиперица, Ново Ходжово, Петрово, подписват граничните постове, а на места като в с. Голешово не позволяват на подразделения от гръцката армия да навлязат “в Българско”. Тук достойното поведение на местната милиция се дължи на бойния опит на Пандели Божинов и организаторските качества на Георги Шуплинков и Александър Кулов. В сраженията през най-критичния ден – 22 октомври 1925 г., около с. Лехово и Пиперица, Светиврачко, падат убити от гръцките войски Ат. Маргинов от с. Петрово и Т. Бундов от с. Лехово. Това е удостоверено от “завеждащият Демирхисарска революционна околия Д. Илиев и неговият секретар Ив. Паскалев”. Страхил Развигоров сочи, че е убит само Н. Дюлгерот от с. Сингелово. Гръцка “разбойническа банда” в района на с. Габрене, Петричко, убива пет души, от които три деца.²⁶²

За усиление на границата и спиране на гръцкото нашествие и щабът на българската армия разчита не само на местното население от Светиврачко и от цялата конфликтна зона, но и на временните доброволци от окръга. В защита на южната българска граница се отправят членове на ВМРО от селата Крупник и Градево, Горноджумайско, Елешница, Баня, Годлево и Бачево, Разложко, Долене, Брезница и Крушово, Неврокопско. Мобилизирани са и бивши фронтващи от Кюстендилско, Радомирско, Самоковско и Ихтиманско.²⁶³

В спомените си Ив. Михайлов разказва за една интересна среща на депутата М. Монеv, който след известието за гръцкото нахлуване тръгва по посока на Кресненското дефиле. Пътном се среща с Кимон Георгиев. Виждайки как от разни страни се появяват въоръжени селски групи и вървят на юг към бойната линия, К. Георгиев развълнувано възкликва пред Монеv: “Докато има такива синове, българщината няма да погине”. На историческата истина отговаря и мемоарното заключение на Ив. Михайлов: “Няма съмнение, че гръцките дивизии – ако желяеха през октомври 1925 г., можеха да проникнат и по-дълбоко на север. Но също така е сигурно, че щяха да срещнат в сражение още няколко хиляди селяни от този край, докато се намеси в борбата и малката за онова време българска армия заедно с много доброволци от всички краища на България”. По всичко изглежда, че Петрич през 1925 г. може да влезе в българския военен летопис като втора Сливница. Ето защо, подходящо е да споменем паметните думи на софийския гарнизонен началник о. з. ген. В. Лазаров: “Договорите за мир забраниха на България да има редовна войска, но те не можеха да забранят на българските майки да раждат храбри синове на Отечеството”.²⁶⁴

Съвсем неоснователно в изследванията на Петричкия инцидент се разграничават доброволците – милиционери, получили държавно военно оръжие, от четниците на ВМРО. Това е лесно

оборим опит да се загърбва приносът на милицията, като се свързва участието на ВМРО в защита на националния суверенитет само с четата на струмишкия окръжен войвода Г. Въндев и формираните впоследствие бойни единици.²⁶⁵ Първи в помощ на българските граничари са селските чети от Подгорието, след това е извикана “от полето” милицията, въоръжена с организационно и армейско оръжие, а третият отбранителен ешелон са нелегалните “кадрови” четници, чийто прославен водач в района на Петрич е Г. Въндев. Това, което за военните са “временни доброволчески чети”, “доброволци милиционери”, за дейците на ВМРО са членове на спомагателната организация, традиционно разпределени в “чети и милиция”. В кризисната обстановка те действат съвместно и всякакво разделяне и противопоставяне е неуместно.

Отечественият спонтанен отпор през есента на 1925 г. е анализиран в две посоки. Висшето военно ръководство обсъжда сериозни мерки за преодоляване катастрофалното състояние на българската армия след международно уредения пограничен инцидент.²⁶⁶ Водачите на ВМРО също извеждат поучителни изводи за хода на боевата дейност в Петричко. В изпълнение писмената поръка на Й. Гюрков, Б. Бунев подготвя доклад до Ив. Михайлов. Боевият инструктор изтъква общия недостиг на стрелково оръжие в околията, като препоръчва скоростното приложение на общата наредба, за да се “внуши на административните власти, особено на окръжния управител [Н. Консулов] и околийския началник [Д. Золотович] да зачитат организационните власти”. Залог за успеха на “общобългарския идеал” – така Б. Бунев определя отношенията между подполк. Големинов и революционните дейци. Георги Въндев и Б. Бунев изказват общото си убеждение, че с Петричкия инцидент ВМРО е изпълнила задълженията си в Пиринския край и е извоювала правото си на бъдещ живот.²⁶⁷

Военните власти не са чужди на честолюбивото желание да контролират селската милиция от подгорските села на Петричка околия. Така милиционерите се прибират от граничната линия с пушките, но числящите им се патрони са иззети. Фактът остава без последствие. Преобладава радостното настроение и искрената признателност на петричките граждани към организатора на народния отпор Г. Въндев. Доказаните воеводски качества на председателя на струмишкия Окръжен революционен комитет, заедно с пламенното му българско родолюбие, са високо оценени от неговите съграждани. В благодарственото писмо до Г. Въндев, кметът на окръжния център Георги Чапразов и упълномощените от гражданството протоиерей Г. Попов, Ян. Стойчев, Михаил Стефанов, д-р Дудаклиев и Атанас Калибацев, записват: “...Петричките граждани се считат горди и щастливи, че в лицето на Вашите самоотвержени борци видяха непобедимия Ваш дух – духът на Тодора и на всички герои, загинали за свободата на целокупна Македония”. В онези дни на патриотичен възторг и еуфория ВМРО е сравнена с “крайъгълен камък, върху който Петрич и околността градят своето щастие”. Освен поздравителния адрес от съгражданите си, Г. Въндев, заедно с другарите си получава и скъп дар от паметните събития – златен часовник.²⁶⁸

Спасението на Петрич и успешната бърза мобилизация на около 4000 въоръжени бойци са значими фактори за подхранване на организационното самочувствие. Липсата на команден състав и недостатъчното въоръжение на граничните села оказва влияние върху дейността на ВМРО. Двете забележки, изказани пред делегатите на окръжния конгрес в Банско, са водещи препоръки за бъдеща работа.²⁶⁹

До януари 1926 г. ВМРО разполага с 6714 души, 310 558 патрони, 1651 местни четници и 8 107 мъже, годни за оръжие. Вземайки предвид преброяването през 1920 г., според което населението в окръга възлиза на 160 000 души, Ив. Михайлов разсъждава: “от тях могат да се мобилизират 16 000 души. В тиловите и другите специални служби ако се ангажират 4 000 души, остават 12 000 годни да носят оръжие.” Замислено е за тази своеобразна войскова част да се намерят още пушки. Но общата преценка за личното въоръжение е задоволителна, защото по-важно е наличните пушки да бъдат в “здрави хора, подготвени бойно и въодушевени от идеите на организацията.”

Общият брой на местните четници е около 2 500. Те са добре екипирани и въоръжени. Окръжната територия е разпределена на 41 бойни района.²⁷⁰ Важен е районът и на Дьовленско (дн. Девинско). Там ВМРО е “зле поставена”, затова конгресът намира за най-полезно запазването на “немасови организации, от здрави ятаци, или по-прикрити верни ядра”.

Новият окръжен комитет е задължен да реши въпроса с безплатния труд на пограничното население, което е “винаги изнурено от постоянно бдение с оръжие в ръка”. В дотогавашната практика съществуват спорове по граничната охрана. “Разправиите” са предизвикани от неизяснените обстоятелства около ръководството на милицията – дали то да бъде от ВМРО, или от граничната власт, склонна да разполага с раздаденото под клетва организационно оръжие. Конгресната постановка е да се търси разбирателство, но когато позицията на граничните офицери “произхожда не от лично разбиране или темперамент, а им е наложена отгоре”, без да се предприема нищо да се уведомява по-горното началство.²⁷¹

Приетата конгресна резолюция съдържа главните задачи на окръжното боево ведомство: при запазване на местните чети и утвърждаване на инструкторския институт да се завърши обучението на годните за оръжие мъже и особено на младежите по специално изработена бойна инструкция, да се приведе в пълна известност оръжието, облеклото и снаряжението, да се поправи разваленото и да се набави ново.²⁷²

Дейността на боевите инструктори е в съответствие с приетия от общия конгрес Правилник на ВМРО, като тя продължава установената традиция за военно възпитание и обучение на организираното население.

През 1925 г. Б. Бунев е подвижният боеви инструктор на ВМРО. От януари 1926 г. той е на отчет към Петричка околия. В Светиврачко е Стефан Карайорданов. От януари до април 1926 г. за Разложко в боево отношение отговаря Александър Зографов, а след това е назначен Костадин Василев. Боевият инструктор на Неврокопско е с псевдоним Боров [Б. Бунев] и той получава месечна издръжка 3 000 лв. до май 1926 г.²⁷³

За Ив. Михайлов най-важното дело след първия окръжен конгрес е съставянето на военен устав на спомагателната организация. Той получава необходимите бележки от назначените боеви инструктори, написва своя проект и настоява Ал. Протогеров “да побърза с преглеждането”. Но мнението на о. з. генерала е друго. Първо трябва да се подготви “бойна инструкция за поробена Македония, базирана на чл. 12 от Устава и на чл. 171-201 от Правилника на ВМРО” и едва тогава да се правят извлечения за Петричко. Инструкцията не е належаша, защото според него тук “не предстои никаква революция”. Но на 31 март 1926 г. Ал. Протогеров, въпреки че оценява труда на Михайлов, като “една компилация от бележки” се съгласява с необходимостта от приложение на устава.²⁷⁴

На 1 април 1926 г. бойната инструкция и упътването са изпратени в петнадесет броя с гриф “строго поверително” до окръжния комитет, околийските управителни тела, боевите инструктори и задграничните представители.²⁷⁵ Тя е проникната от амбицията да събуди и “в последния колибарин македонския борчески дух”. За тази цел е предвидено да се води тайно обучение, като се използват “мъртвите сезони и празниците”, формиране на специални части, обща мобилизация на околията и нейното топографски изучаване за скривалища на хора и оръжие.

Мъжете от всяко населено място, годни за носене на оръжие, образуват групи от по 30 души. От “най-преданите и бойки хора” се формира местна чета. Няколко общини в околията образуват боеви район. “Върховен разпоредител с въоръжените сили” в Петричко е ЦК на ВМРО.

В бойния устав ударението се поставя върху четническата тактика, основана на гъвкави действия и голяма подвижност на групите. Разчита се на просветителски беседи, които “повдигат съзнанието, закрепват духа [и] възпитават добродетели”. Авторите на “бойната инструкция” смятат, че недостатъците в техниката и обучението могат да бъдат допълнени “чрез смислени и пламенни беседи” с достойни примери от миналото и настоящето на македонското освободително движение – четите на Христо Узунов и Методи Патчев, подвига на Солунските агентатори, на Кирил Григоров и Менча Кърничева, “безропотното послушание на Йордан Цицонков и Димитър Стефанов”. Бойците на ВМРО са призвани да бъдат готови с беззаветна самоотверженост да изпълнят дълга си към родината. Освен с предаността си към организацията, да проявяват и общочовешки добродетели – честност, скромност и искреност. Внушава се да няма страх от неизбежната смърт, защото по-важното е “дали достойно ще умреш!”

Бойното упътване “абсолютно забранява” използването на организацията за частни цели. Указанието е провинилите се милиционери да не остават ненаказани. Главното е да се знае, че “ранното наказание изплашва, честото затъпява усета”, а нередностите се предотвратяват “не чрез страх, а чрез възпитание и такт”.

В “бойния устав” прозира авторският почерк на Ал. Протогеров и Ив. Михайлов. Окръжното боево устройство е ново издание на класическия четнически институт на ВМОРО.²⁷⁶

Ив. Михайлов отново апелира бойната дейност да е тайна както за властта, така и за населението. Затова окръжният комитет и пунктовият началник в Св. Врач са предупредени за възможността покрай търговията около митническия пункт при с. Кулата да се върши обмен на “шпионски противомакедонски данни”. На 6 април 1926 г. на “действителните и запасни другари” в ЦК и ЗП е вменено да не проявяват излишна словоохотливост “за новата тактика”.²⁷⁷ Давайки пример как се пази тайна във ВМРО, Ив. Михайлов, вдъхновителят на нова съпротивителна тактика, хвърля немалко усилия, за да докаже конспиративните боеви предимствата в Скопския революционен окръг.²⁷⁸

“Бойните закони” попълват окончателно нормативната уредба на успешно развиващото се в окръга “организационно администриране”. Благодарение на този вътрешен фактор Ив. Михайлов налага своите разбирания за освободителната борба на македонските българи. Междувременно започналата “писмена престрелка” между двамата членове на ЦК открива и известни различия в идейните им становища, особено за мястото на Петричко.

На 9 април 1926 г. Ив. Михайлов изпраща послание в шест страници до “Уважаемия г-н Ал. Протогеров”.²⁷⁹ От него става ясно съществуването на два различни подхода към боевото организиране на Петричко и на “Македония под сръбска власт”. Михайлов отхвърля генералското безпокойство за водената в Пиринска Македония военна подготовка, оценена от Ал. Протогеров като насочена срещу България. Отговорникът за прилагането на “бойното упътване” не изключва борба срещу България, но само “ако я наложат хора като Стамболийски.” Пестеливо е разкрит значимият мотив за боевата дейност в Пиринския край. Организационната тактика отчита забраната България да води редовно войсково обучение – нещо, което ВМРО не само може сполучливо да провежда, но даже и да отбива гранични и други вражески нападения, както това през 1925 г. Защитаваната от Ив. Михайлов тактика почива върху казарменото обучение на мъжете от “сръбска Македония”, които, ръководени от верни хора, при бъдещо въстание е предвидено да разграбят “сръбските военни складове”. При такъв решителен момент от Петричко за долината на р. Вардар е замислено да отидат на помощ “десетина хиляди македонци, обучени и годни за партизанска война”.

Обиден от оспорваните авторски права върху “бойното упътване”, Ив. Михайлов не пропуска да даде за пример цивилният Хр. Матов, който написва “най-хубавите бойни книжки на македонската организация”. Бившият виден офицер основателно е наранен от “арогантното държание, голямото

самоувереност и мнителност” на Михайлов. Но Протогеров все пак официално запазва добрия тон и припомня съществената професионална военна намеса за творческото дело на Хр. Матов.²⁸⁰

Независимо от отдавна накрънените другарски отношения между членовете на ЦК, през 1926 г. е налице и общо защитавана позиция. В качеството си на завеждащ организационното разузнаване Протогеров разполага с оперативна информация за отношението на властите спрямо дейността на ВМРО в България. На 31 май 1926 г. майор Басмаджиев съобщава за възникнал инцидент в с. Сухострел, Горноджумайско, щаба на Втори пограничен участък. Там избухват пререкания, разменят се обиди, ругатни и заплахи с оръжие, между четата на Л. Кльонков и българската гранична стража. Освен това през юни 1926 г. ЦК научава за екстернирането от Дирекция на полицията на А. Исмаилов, “македонски революционер, бивш български войник” от с. Звезгор, Царевоселско. Дадена е заповед за изгонването от България при гр. Петрич на избягалите Кр. Николов от с. Алайджик, Кукушко (забягнал от гр. Струмица), братята Ганчо и Стефан Ангелови и Ил. Страчков от гр. Велес. Протогеров и Михайлов подписват на 4 юли 1926 г. “поверително и остро обвинително писмо” до премиера Ан. Ляпчев, оглавяващ и Министерството на външните работи и народното здраве. “Поменатите деяния” са наречени предателски, а връщането на “политически престъпници от Македония” – акт, който дори “срамния режим” на Ал. Стамболийски не стори.²⁸¹

Ръководството на ВМРО не се съобразява с амбициозната програма на правителството за решаване на бежанския въпрос. На 26 юли 1926 г. в Битоля е убит редакторът на проправителствения в. “Южна звезда” ренегата Спас Попов /Спасой Хаджипопович/. Поредната криза в отношенията с Югославия е изострена допълнително от сражението на 28 юли 1926 г. около осоговския връх Цървен камен. Стига се до колективна сръбско – гръцко – румънска нота срещу действията на българските революционни организации в Македония, Тракия и Добруджа.²⁸²

Външнополитическият натиск от съседите и техните западни покровители заставя правителството на Ан. Ляпчев да засили граничния контрол и режима в Кюстендилско и Петричко. На 19 август началникът на втори пограничен сектор в Св. Врач полк. Чолаков издава строго разпореждане срещу “незаконните конспиративни организации...смушавачи правовия ред на страната и даващи повод” за намеса отвън. Със заповед № 157а от 25 август 1926 г. военният министър генерал-лейтенант Ив. Вълков се стреми да разясни на българското офицерство, че преминаването на държавната граница от чети на “македонската, тракийската и добруджанска организация... излага съществуването на България”.²⁸³

С характерната за Михайлов безкомпромисност не е прието исканото спиране на революционната дейност, защото при положение, че легалните средства са забранени, това означава въобще прекратяване на националната борба. Македонските революционери подчертават решителността на ВМРО и занаят да продължават битката срещу “денационализирането на българското население в поробена Македония”.²⁸⁴

От 25 август 1926 г. е датирано “изложението” на Ал. Протогеров за промените, които трябва да станат в организирането на окръга.²⁸⁵ Идеята е без да се излага “братска България” да настъпи ревизия в уредбата на Петричко. Има няколко “основни начала”, които според него стоят в основата на замислените промени: Населението от този край на България “е готово да се присъедини към останалата част от Македония, когато тя ще има свое автономно управление” и българските власти не ще противодействат на народното желание; Важното е не да се организира областта, а да се подпомага “освобождението на поробените и обединението им в една свободна и автономна област”; Ако срещу българската национална политика се налага борба, то тя ще се води от ВМРО с легални средства, “като български граждани”; Основна цел на ВМРО е Петричко да бъде “база за прехвърляне на групи през границата”. Но за това не е нужно народно организиране, а са достатъчни отделни хора, както е “в Кюстендилско”.

Геополитическият мисъл на Ал. Протогеров отдава приоритетно място не толкова на “осигурената българска база”, а на албанската и италианската зона, откъдето може да се организира Косовската област и по “време на революцията” да се разчита на “черногорци, бошнаци и хървати”.²⁸⁶

Значението на Петрички окръг за ВМРО като основен източник на материални средства не налага организирането на населението, “защото цялата работа се извършва от касиер-счетоводителите при пунктовете”.

Военната подготовка и отбиването на “нападения от ренегати и от... съседните държави” трябва да организира българската държава, а дългът на ВМРО е “да поддържа националния дух” и ако се наложи, нелегалните й дейци да подпомагат властта.

Политически е неуместно местните чети да носят “формено облекло” както при “гръцкото нападение”. Въоръженото присъствие е само повод за демагогствуване и вдигане “на аларми, от които само вреда може да има за България” и организацията. Протогеров убедено посочва изпратените от Ив. Михайлов млади съратници в окръга като надменни хора, “студенти, стажанти”, без авторитет сред населението.

Предложението на Ал. Протогеров е да се запазят местните чети и войводи съгласно организационния правилник /чл. 12,18/. Те могат да послужат само “при нападение откъм Сърбия или Гърция”. Другият случай е при “общо въстание в поробените краища”, но това е опасно, тъй като масовото четническо навлизане може да се изтълкува “от сърби и гърци” като обявяване война от България – нещо, което ВМРО “нито трябва, нито пък може да направи”.²⁸⁷

Важен е идейният мотив за запазване организирането на петричкото население в “десетки и петдесетки”. Всички членове на ВМРО са длъжни да бъдат съпричастни морално с идеята “за свободата

на поробените им братя, срещу партийното разделение и обладани от напирашото бежанско желание за връщане към “бащините огнища”.

Протогеров застъпва легалния принцип на организационно строителство в окръга. Идеята е задачите на спомагателната институция да се изпълняват от македонските благотворителни братства. Това автоматически означава премахване на “целият платен персонал”, а само пунктовете началници да останат като гръбнак на ВМРО в Пиринска Македония. За Ал. Протогеров реорганизирането е единственият начин, който може да неутрализира очакваните правителствени атаки, да освободи ВМРО от финансово–обременителния управленчески товар в Петричко и да й остане прякото освободително дело “в поробените земи”.²⁸⁸

Изложението на Ал. Протогеров не е разгледано нито в ЦК, нито в ЗП, но то е значим извор, осветляващ не само развитието на ВМРО в окръга, но и доказващ линията на съобразяване с управляващите български фактори. На това направление не може да се смята, че е чужд и самият Ив. Михайлов. Ако Протогеров замисля мащабни реорганизации в посока на легалността, Михайлов се стреми да запази наложеното положение в Петричко чрез пряк контакт с Ан. Ляпчев. След обиколката на о. з. ген. Г. Тодоров в окръга, дълго време Ал. Протогеров е обезпокоен за съдбата на спомагателната организация, но Ив. Михайлов е спокоен поради срещата с “Арнаутина” (Ан. Ляпчев). В сведение само до ЗП е отразено следното: “По срещата ми с Арнаутина би трябвало много да пиша, общо много мек, обясни защо пратил генерал Тодоров долу, апелира за недигане шум с акции поне засега. Добре се разделихме. (п) Ив. Деянов”.²⁸⁹ След тази конспиративна среща, проведена най-вероятно в началото на септември 1926 г., няма никакви въоръжени действия на ВМРО в “поборена Македония”.²⁹⁰

Подобен съвет да се остави “тази албанска тактика за борба “срещу културните християнски народи сърби и гърци” дава и цар Борис III пред учителя от Варна Й. Мирчев, поканен през октомври на обяд в резиденция Евксиноград.²⁹¹ Но през цялата 1926 г. не престават емигрантските нападения срещу пограничния окръг на Царството и “територията” на ВМРО. През януари 1926 г. контрачетниците навлизат в района на с. Гореме и с. Г. Рибница. Извършени са саботажи и е разпространяван в. “Македонско съзнание”. Начело с Давид Печанец, жандармерийски старши подофицер, през март е нападателното село Добри лаки, Петричко.²⁹²

Най-големият успех на ВМРО по охрана на българската граница през 1926 г. е ликвидирането на емигрантската федералистка въоръжена група, водена от Г. Манджов. Поставяйки си за цел да чака завръщането от петричкия пазар на Хр. Вангелов, убица на Ил. Пандурски, групата влиза в землището на с. Игралитце, Петричко. Селската милиция и чета са предупредени от члена на ВМРО Спас Николов. В завързалото се сражение на 20 октомври 1926 г. край м. Скалата биват убити Г. Манджов от с. Цапарево, Ил. Траянов от с. Клепало и Д. Иванов от с. Горна Рибница.²⁹³

Ив. Михайлов лично поздравява Спас Николов и селяните му Ив. Николов, Н. Костадинов, Ан. Стоянов, Г. Илиев, Хр. Иванов, Ст. Трушанов, А. Стоев и Ст. Бучкаров. “С примерното наказание” те спасяват не само себе си “от разбойниците”, но и помагат на “поборените братя”. Даден е “добър урок на всички продадени македонци, които срамотят народното ни име, като служат на тираните сърби”.²⁹⁴

Под ръководството на Ал. Протогеров е изградена информационната служба на ВМРО. Целта е да се противодейства на “честите погранични нападения от ренегати”, да се пази организационната сигурност в България, като “се изучат всички средства, които поборителите на Македония употребяват за денационализирането на населението”. Съставена е специална “инструкция по разузнаването за пунктовете началници на ВМРО”. Само М. Станоев (Свети Врач) осигурява редовна връзка с Ал. Протогеров, останалите двама пунктови началници Ив. Караджов и Ст. Филипов споделят всичко “видено и чуто” с Ив. Михайлов. Идеите на Протогеров за създаване на широка разузнавателна мрежа в окръга и назначаване на платени кадри в околийските градове не са одобрени от Ив. Михайлов.²⁹⁵

Освен разузнавателната служба, фактор за боеспособността на ВМРО е планираното от Ал. Протогеров и Ив. Михайлов, при съдействието на български офицери, модернизиране на стрелковото оръжие чрез закупуване и пренасяне по контрабанден начин на автоматични пушки и пистолети от Германия и Унгария.²⁹⁶

От пролетта на 1927 г., както и през предходните две години, Ив. Михайлов замисля акции в Скопски окръг. В негова помощ са “босилеградци”, т. е. българи от Западните покрайнини, които осигуряват каналите “през сръбските места за Северна Македония”.²⁹⁷

Върху боевата дейност на ВМРО отрицателно въздействие оказва заповедта на полк. Чолаков “да се стреля против всеки, който не си сложи оръжието”. Въвеждан в македонското дело като млад офицер от Протогеров, командирът на пограничния сектор организира в с. Коларово, Петричко, обезоръжаване на нелегалните чети. Генералът е изненадан, защото откакто съществува организацията, такива заповеди “са давани стотици пъти”, но такъв офицер като Чолаков не се е намирал да ги изпълни. Враждебната обстановка, подхранвана и от двете страни, довежда до трагичен инцидент. Убит е на 8 май 1927 г. четникът Ил. Кацев.²⁹⁸

Поводът е достатъчно сериозен и Ив. Михайлов остро критикува своя колега, “завеждащ Струмишки революционен окръг”. Обвинявайки Протогеров, че не е успял да намери общ език с полк. Чолаков, Михайлов не пропуска да изтъкне активността си като вметва: “Защо например по кюстендилската граница досега не се случи някаква бяла, макар че всъщност тази е границата, през която... минават... поне десет пъти повече, отколкото откъм Джумайско–Петричко”.²⁹⁹

Проблемите в дейността на спомагателната организация са разгледани на най-високо място. Чрез М. Янчулев Ан. Ляпчев кани Ив. Михайлов на 19 юни 1927 г., 21 часа, в дома си. Министър-председателят пита за емигранта Паисий Иванов, изпратен от “Т. Ковачев, началник на емигрантските

контрачети в Царевоселско и Берово”, но заловен и разследван от Ив. Караджов и Й. Гюрков. Изтръгнатата информация, касаеща националната сигурност, веднага е предоставена на вътрешния министър.³⁰⁰

Случаят с П. Иванов, който е обект на “Обществената безопасност”, затруднява органите на ВМРО в Г. Джумая, тъй като полицейският инспекторат е преместен в окръжния гр. Петрич. Ето защо Ив. Караджов отдавна настоява пред ЦК полицейският инспектор К. Алексиев да се върне в Г. Джумая, “центъра на анархисти, комунисти, фалшификатори, спекуланти, инородци”.³⁰¹ Михайлов разграничава въпроса за “държавната сигурност” от усложнените лични отношения между Алексиев и окръжния управител Д. Золотович. Но подчертава, че ВМРО не е доволна от Золотович заради алкохолното му пристрастие. Андрей Ляпчев обещава да върне инспектората в Г. Джумая и да смени управителя Золотович като добавя иронично: “по-рано пратих един стар човек и не го харесахте [ген. Г. Тодоров], та сега ще пратя млад човек.”³⁰²

В продължение на 2. 30 часа са обхванати широк кръг въпроси: мисията на Н. Томалевски в странство и срещата с Пианчентини, Балканския комитет, стабилизационния заем, разговорите с новия дипломатически представител на Сърбия в София Л. Нешич, отношенията с Италия, женитбата на цар Борис, становището на Ан. Ляпчев за българската външнополитическа стратегия, резюмирана така: “вънка [с] всички гледаме да сме добре, знае се от кого имаме да вземаме; ще чакаме и... ще продаваме неутралитет”.³⁰³

На изпроводяк Ан. Ляпчев пожелава да не бъдат създавани на България “главоболия с четите”. Отговорът на Ив. Михайлов е: “мина времето на такива пожелания...всичко ни показва, че нашата кауза е жива, печели? Може ли да оставим да замре всичко? Или само по правило ще трябва непременно да се заговори за четите...”. Смейки се, Ляпчев прехвърля диалога на друга тема.³⁰⁴

Тайният разговор по нощна доба и взетите от Ив. Михайлов мерки довеждат до постепенно стихване на напрежението между военните власти и организационните деятели от Петричко. Лично командирът на войската в окръга полк. Кирил Жечев (Кочо) провежда срещи с ръководството на ВМРО в Петрич, Свети Врач, с. Симитли и Горна Джумая. Преди да направи доклад до своето началство, инспектиращият офицер обменя мисли с Ив. Михайлов. Той разсейва предубеждението, че кадрите на ВМРО схващат членството си като “привилегия за непризнаване българските държавни закони и власти”. Полковникът има за пример затвореността на пълномощника Ал. Попов към офицерите от петричкия гарнизон, а командирът на тамошната дружина Крум Колев, “който не е с лоши чувства към ВМРО, се смята за изоставен”. Двамата са единодушни, че трябва да има контакти, а не отчуждение между офицерството и хората на ВМРО, за да се избягват граничните конфликти. Извършено е и исканото преместване. Полковник Чолаков е изпратен в Бургас, а за сведение е приета оправданата забележка, че “сменените офицери не са добри агитатори” за ВМРО сред армията и обществото.³⁰⁵

Битката срещу контрачетниците продължава и през 1927 г. По поръка на ЦК е създадена система за набиране сведения относно преминавания на “бандити, нападения над колиби, махали и села”.³⁰⁶

На 10 юли 1927 г. върховният отговорник за Петрички окръг в своето “крайно поверително” окръжно³⁰⁷ сочи явните и скрити опасности за “организационните хора”. Той е добре запознат с положението в петте околии, където има достатъчно ”озлобени и зле настроени хора” и изгонени лица, където отвън идват пътници, които членуват в “недоброжелателни към нас български партии”, разпространяват се позиви от емигранти в крайграничните места и навлизат остатъци от разбойнически банди. Затова Михайлов предварително сочи формите на възможните опасности за дейността на ВМРО: “а) шпионаж; б) минаване границата; в) прехвърляне на нелегални; г) убийства над хора от организацията; д) разслабване изобщо влиянието на ВМРО чрез злословие; е) вмъкване в самата организация; ж) всевъзможни провокации; з) възобновяване на партийния живот и др. Предвидените тайни ответни мерки са най-разнообразни: Списъци на задължително заподозрените “анархисти, комунисти, дружбашки, неразкажли се някогашни федералисти, озлобени близки на наказани със смърт престъпници и на интернирани лица, бити и глобявани, крадци и разбойници”; Контролиране на идващите “от Стара България”; Прикосновеност на кореспонденцията от странство; Унищожаване на вражеска литература и др.³⁰⁸

За Михайлов единствено важното е тилвата спомагателна организация да бъде гарант за успешното прилагане на “новата тактика”.

През май и юни 1927 г. сръбската полиция разкрива мрежата на Тайната младежка революционна организация във Вардарска Македония. ВМРО, независимо от съветите на Ан. Ляпчев, отваря с изпитаните прийоми на индивидуален революционен терор. Генерал Михайло Ковачевич, комендант на Брегалнишка област, е застрелян на 6 октомври 1927 г. в гр. Щип от бойна група на ВМРО в състав Илия Лилинков и Ипократ Развигоров от Щип и Борис Кралев от Куманово.³⁰⁹

Кралското правителство затваря границата с България. Разрешава се издаването само на транзитни визи, забранено е влизането на български поданици в Сърбия. На 7 октомври 1927 г. Министерският съвет обявява военно положение в Кюстендилски и Петрички окръзи.³¹⁰

Силният външен натиск върху правителството на Демократическия съговор потвърждава неудовлетворението на Белград и Лондон от извънредните мерки в пограничните окръзи. Ляпчев и Буров скриват дори от Министерския съвет давлението отвън, но са принудени да направят изявления в много по-остър тон срещу ВМРО. И в София, и в Белград, се обсъждат конкретни стъпки за разоръжаване на милицията в Петричко, арести на посочени от Л. Нешич лица, интерниране на местни членове на ВМРО, арестуване на нейното централно ръководство и даже разтурянето й.³¹¹

Според Ал. Протогеров атентатите могат да бъдат повод за окупиране на Петричко и подялба на българска територия между Сърбия и Гърция. Неговата позиция е аргументирана и с отрицателното отношение спрямо атентатите на европейското общество, за което съобщават Ан. Пиперов (Асенков) от Рим и Т. Карайовов. Но и този път повдигнатият от него въпрос за характера на спомогателната институция в Петрички окръг не е обсъждан сериозно.³¹²

ВМРО в окръга отново разчита на полк. К. Жечев. Проверявайки жандармерийската дружина в гр. Петрич, той съветва майор Кр. Колев да бъде внимателен и тактичен с дейците на ВМРО, защото “военното положение е обявено, за да се замажат очите на сърбите, а не да се тормози нашето население и организацията”.³¹³

Въведеният извънреден военен режим повдига самочувствието на офицерството. Ръководните кадри на помощната организация се съобразяват с това и продължават дейността си по “боевото ведомство”. През есента на 1927 г. в петте околии са проведени конгресите на ВМРО и са отчетени успехите и слабостите по преорганизирането на въоръжените сили.

В Петричка околия има формирани 7 боеви района, 62 войводи, 449 четници и 3 969 милиционери, а общият брой на пушките е 1 088.³¹⁴

Единствената околия, в която постоянно пребивава инструкторът Ст. Карайорданов, е Светиврачката. Нейното боево състояние е на “задоволителна висота”.³¹⁵

Горноджумайският пълномощник К. Димитров отчита слабата въоръженост на 6041-те милиционери, а броят на четниците е 523 души.³¹⁶

От Разложко, където постоянна въоръжена група почти не съществува, предлагат увеличение на местните чети, но не разполагат с оръжие, снаряжение и облекло.³¹⁷

Пред неврокопските делегати Б. Бунев прочита отчета. Той поема длъжността боеви инструктор в околията от 1 март 1926 г. и намира трудно приложима бойната инструкция, защото “лятно време населението е във от селата”. С изключение на пограничните райони, е отменена патрулната служба в околията. Годните да носят оръжие мъже са 7534 души.³¹⁸

Към декември 1927 г. само в Неврокопско и Светиврачко има боеви инструктори. На Втория окръжен конгрес о. з. Й. Гюрков рязко критикува боевите инструктори, увеличащи се по теоретичното войнско обучение, което “не е лъжица за устата” на ВМРО. Забележката е обусловена от прилаганата бойна система в Петричко, според която е важно да се обучават практически формираните местните чети и милиция, които са най-надежният изпълнителен орган в ръцете на организационната власт.³¹⁹

Вторият окръжен конгрес приема следната резолюция: “За повдигане и поддържане борческия дух в населението, както и за бойната му готовност: а) да се назначат боеви инструктори и в тези околии, където няма такива; б) бойните инструктори да участват със съвестен глас в заседанията на околийските ръководни тела, когато последните разглеждат въпроси, засягащи дейността им; в) всички органи на организацията да бъдат в постоянен контакт с населението и засилят своята агитация сред него”.³²⁰

Конфликтите и недоразуменията между войници и четници продължават в условията на извънредния режим, но ръководните представители на двете власти се стараят по пътя на взаимния компромис и уважителното съобразяване да намират приемливи решения.³²¹

Пред VII конгрес на ВМРО Ив. Михайлов “с оглед на политическата перспектива” оценява резултатите във военната област през 1925-1928 г. като “крачка напред в боево отношение”. Неговата оптимистична нагласа е оправдана, защото е потвърдена възможността при нужда от работен народ “да се образуват цялостни боеспособни отряди, възлизащи на няколко хиляди души”.³²²

Изречените заключителни думи от Ив. Михайлов, записани в “бойната част” на отчетния доклад, никак не са случайни. Двамата членове на ЦК през целия период на алтернативното институционализиране отстояват диаметрално противоположни становища за мястото и значението на въоръжените сили в организационната тактика.

Протогеров отчита “ужасните” реалности след Първата световна война. “Поробена Македония” е без българските културно-просветни институции. Организацията на македонските българи е призвана да бъде сред национално обезправените сънародници и да изпълнява благородната мисия на Екзархията. От друга страна, той е уверен, че свободата на Македония ще се добие пак със силата на “българския въоръжен народ”, подпомогнат от вътрешен авангард – доброволна тайна армия. Разсъждавайки по този начин, Протогеров разчита на българското военно министерство, което трябва да организира складове в Кюстендил, Джумая, Петрич и Неврокоп, да съдейства за укрепване на албанската база в Елбасан и Корча и т. н. Неговата идея е ясна: само когато целокупните борчески усилия бъдат съгласувани, може да се постигне обединението на българския народ.³²³

Михайлов застъпва възгледите и се изявява като вдъхновител на новото поколение участници в организиранияте революционни борби. Безкомпромисен в идейно отношение и фанатично предан на освободителната кауза, той не желае да бъдат повторени миналите грешки около изоставянето и подценяването на автономистката идея, когато България е силна и готова за война. Затова е необходимо населението в Петричко всячески да се готви за бъдещата борба, а сформиранияте “цялостни боеспособни отряди” ще се намират единствено под политическото и военно ръководство на ВМРО. Но за да бъде успешна бойната подготовка Ив. Михайлов е принуден да прилага и формулата на компромиса, на съобразяването с българските официални власти. Бойният институт на ВМРО не е насочен срещу българската държава, напротив – той е гарант за нейната независимост и териториална цялост. Но има за задача предимно да пази сигурността на ВМРО в окръга и да се готви “с оглед на политическата перспектива”.

Това, което за Ив. Михайлов е “македонска борбеност, дух, самостоятелност, нова тактика”, за Ал. Протогеров е “аларма”, “даване на ефекти”, демагогстване, незагриженост и заплаха спрямо престижа, сигурността и съдбата на България.

В спомените си Ив. Михайлов пише, че “по работите” на спомагателната организация “няма случай Ал. Протогеров, Г. Христов, П. Шанданов или Задграничното представителство да са изказали несъгласие за каквото и да било, дори за една сламка...”³²⁴ За Ал. Протогеров това въобще не е вярно.

Идейните противоречия и тактическото размислие между двамата членове на ЦК предопределят трагичната развръзка на 7 юли 1928 г. и фаталното развитие на освободителното движение след това.

Дълбочината на този конфликт е известен факт в движението, особено след проведения в Банско Първи окръжен конгрес на спомагателната организация. Михайлов разполага с реалната въоръжена, кадрова и финансова сила на ВМРО. През зимата на 1926 г. всичко натрупано и осмислено преди това намира израз в “бележките на Протогеров до ЦК и ЗП”. Основната тяхна идея е връщането към принципите на “вътрешността”, противопоставени на организационния ред в Пиринска Македония, където се “убива всякакъв революционен дух” и бива поддържана “цяла армия от революционери, които нямат нищо общо с вътрешността на Македония”.³²⁵

Няма принципен въпрос,³²⁶ засягащ финансовата система, съдебно-наказателната дейност и бойния институт на спомагателната организация, по които Ал. Протогеров да не взема обосновано становище. Доказателство за това е и неговото “Изложение за промените”, които трябва да настъпят в Петричко (август 1926 г.). Предложеното тук е в духа на зимните бележки от 1926 г. Идеите на генерала за революция в организационното администриране представляват истинска заплаха за позициите на Ив. Михайлов, който разчита изцяло на петричката база и тил.

Въпреки че Протогеров много пъти поставя пред другарите от ЦК и ЗП въпроса за сериозното обсъждане на “организацията ни в Петрички окръг”, това не е направено.³²⁷ В това отношение членовете на ЗП носят главната морална отговорност, подкрепяйки Ив. Михайлов. Разочарованието, чувството на потискаща изолация и депресивните състояния, не са рядкост при генерала. През май 1926 г. той пише оставката си, съобщавайки, че представа да бъде “член в ЦК в интереса на самата организация и освободителното дело”.³²⁸ Но връх в духовния свят на ветерана е решението да напусне движението с достойнство и чест, както повелява офицерското му възпитание. За това Ал. Протогеров оставя немалко документи, излезли изпод собствената му ръка, вярвайки, че те “ще заговорят” правдиво на бъдещите историци и се готви да направи лично обяснение пред редовния общ конгрес, който трябва да се проведе през февруари 1928 г.³²⁹

Точно това не желае да стане Ив. Михайлов. Логиката в междуличностните им отношения, богато документирани и тълкувани в научната литература,³³⁰ неминуемо води до евентуален конгресен сблъсък. Самият конгрес заплашва да се превърне в непредвидима среща на две различни идейни становища и два противоположни стила на управление и начин на организационен живот.

Не през декември, а още през октомври 1927 г. Ив. Михайлов предлага ЦК и ЗП да разменят “мисли върху свикването на общия конгрес”. Всичко е добре премислено и методично следвано. Вторият окръжен конгрес (11-12 декември 1927 г.) избира за редовни делегати от “Македония под българска власт” Ив. Караджов, Ив. Вапцаров, Ст. Филипов, Г. Настев и Стр. Развигоров. След това е проведена среща на Ив. Михайлов със ЗП. От края на февруари 1928 г. започва непосредствената подготовка за конгреса. Важно място в нея заема печалният опит от свикването на предходния конгрес – механизмът на опороченото делегатско представителство, заплахите и шантажът, отстраняването на неудобните за Ив. Михайлов личности. Димитър Димашев от Струмишкия революционен окръг е арестуван. Той е разпитван лично от Ив. Михайлов и е заставян да се откаже от Ал. Протогеров. Под контрол е Г. Наков.³³¹ Изобщо, петимата делегати, кадрите на спомагателната организация и прилежащите й Струмишки и Серски революционни окръзи, вземат дейно участие в подготовката на разколния VII конгрес.³³²

Михайлов, който не умее вече да крие желанието си за безспорно водачество във ВМРО нарежда на Кирил Дрангов да убие Ал. Протогеров. Единоличната присъда е изпълнена на 7 юли 1928 г. от Димитър Стефанов, Мито Джюзданов и Нанчо Витларов. Участникът в десетилетните общобългарски борби за национално освобождение и обединение е прострелян на софийската улица “Екзарх Йосиф”.

Убийството на Ал. Протогеров, наредено от Ив. Михайлов, е престъпно деяние не само защото грубо е погазен член 222 от Правилника на ВМРО, според който членовете на ЦК и ЗП се съдят и наказват от общия конгрес.³³³ Заповяданото смъртоносно отстраняване е в противоречие със здравия разум и общочовешките морални ценности.

Ако трябва да се оценят двата варианта за организиране на Петрички окръг, везните се наклоняват в полза на неосъществения. Предложеният от Ал. Протогеров подход е по-разумен, съобразен с интересите на петричкото население, нуждите на сънародниците в Македония и международното положение на българската държава след Ньойския диктат.

Осъщественият с благословията на ЗП и българските държавни власти вариант на Ив. Михайлов е по-крайният. Изграденият модел на “организационно администриране” е материален израз на идейно виждане за самостоятелно развитие на македонското освободително движение в условията на враждебно обкръжение.

В цялостния процес на алтернативно институционализиране е заложен двойствен смисъл и противоречив характер. Трите негови най-важни съставки – финансовата система, бойният и съдебно-наказателният институт, не изместват, не са конфликтно настроени и нямат амбиция да разграждат

държавния апарат и да противодействуват на българските данъчни, военни и съдебни власти. Дублетните организационни институти изпълняват функциите си нелегално. Многобройните указания на Ив. Михайлов за спазване на конспиративните правила са осъзната форма на загриженост към България.

Възприетите антикомунистически идейни убеждения и готовността за борба срещу “враговете на Отечеството” укрепват вътрешната сигурност на българската държава. Именно в Петрички окръг под двойния контрол на организационните и полицейските власти са изпращани на заточение политически “неблагонадеждни” личности. През юни 1925 г. в Разлог са интернирани Елена и Санда Димитрови, майка и сестра на Станке Димитров, в Банско е известният комунист д-р Рачо Ангелов.³³⁴

За да си осигури свобода в базата – Пиринска Македония, Ив. Михайлов е склонен да нарушава принципа на ненамеса в общобългарския политически живот и да се съобразява с волята на управляващите кръгове в София. С оглед избягването на нежелателни последици за националноосвободителната кауза, това сътрудничество е търсено и от двете страни. Поради много причини правителството на Ан. Ляпчев разтуря Вътрешната тракийска революционна организация в България, но няма интерес да стори това и с ВМРО в Петричко.³³⁵

Възползвайки се от “правото на екстериториалност”, ВМРО приема своя конституция и закони. Сенчестите организационни институти са нелегитимни. Изграденото и поддържано със средствата на насилието алтернативно институционализиране няма законна основа и ограничава демократичните права и свободи. Извънзаконните събирания на специални налози и глоби, раздаването на правосъдие по решение на самозвани съдии, изпълнението на смъртни присъди и обременителната за част от населението “боева дейност”, накърняват държавния суверенитет върху югозападния район на България.

И през 1925-1928 г. ВМРО в свободните предели на отечеството не успява да промени двойствената си и противоречива природа. Всички отрицателни натрупвания от “организационното администриране” в окръга се стоварват върху революционните лидери и управляващите власти.

Сред редица представители на социалистическите среди не само в България, но и в Европа, трайно е възприета увереността, че членовете на ВМРО са “реакционери, привърженици на българските буржоазни правителства”.³³⁶ Формирани са идейни предпоставки за организирано противопоставяне със слово и дело срещу крайностите в обществените настроения и мнения. ВМРО формално е извън обсега на българските правителства, но с дейността си около границите на “поробена Македония” тя все повече се заплита в мрежата на създадения от самата нея омагьосан кръг.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ВТОРА

1. Д. Гоцев, Националноосвободителното движение, 1925-1941 – В: Македония, история и политическа съдба, Т. II, изд. Знание, 1996, с. 139 и сл.
2. ЦДА, ф. 396, оп.1, а. е. 8, л. 1; Сборник Македония. Документи и материали, С., 1978, с. 658-660; К. Палешутски, Македонското освободително движение, 1924 –1934, С., 1998, с. 23-26.
3. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 1-3; ф. 1932, оп. 1, а. е. 10, л. 63.
4. ЦДА, Сп 21206, л. 119-124.
5. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 9.
6. ЦДА, ф. 1932, оп.1, а. е. 1, л. 12-13; 36 години във ВМРО. Спомени на Кирил Пърличев, С., 1999, с. 132-136; К. Палешутски, цит. труд, с. 26-27.
7. По-подробно в: Д. Гоцев, Младежките националноосвободителни организации на македонските българи (1919 – 1945), С., 1988, с. 15-70.
8. Цв. Мичева, Вътрешната македонска революционна организация (1928-1931), Непубликувана дисертация, С., 1983, с. 21-22; Ал. Гребенаров, Иван Михайлов и национално освободителното движение на македонските българи (1925-1928 г.), Известия на военния институт, т. 50, 1990, с. 165-166.
9. ЦДА, ф. 1909, оп.2, а. е. 173, л. 52; Сп 21206, л. 113-119.
10. ЦДА, ф. 1909, оп.2, а. е. 173, л. 63.
11. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 9; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 46-47, 54-58; П. Галчин, Политическите борби в Пиринския край, 1923-1939, С., 1989, с. 55; К. Палешутски, цит. труд, с. 28-29.
12. ЦДА, ф. 396, оп.2, а. е. 35, л.35.
13. Пак там, а. е. 2, л. 15-15а.
14. Пак там, а. е. 35, л.6; ф. 396, оп. 1, а. е. 8, л. 32
15. Пак там, а. е. 35, л. 5.
16. Пак там, а. е. 4, л. 29; а. е. 35, л. 7.
17. Пак там, а. е. 35, л. 7-8.
18. Пак там, а. е. 3, л.37.
19. Пак там, л. 4.
20. По-подробно за априлския атентат в: Г. Наумов, Атентатът в катедралата “Св. Неделя”, С., 1983, с. 220; В. Радев, Отровни митове, С., 1994, с. 26, 54.
21. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 46-47.
22. Пак там, л. 45, 49, 52.
23. Михаил Развигоров, Дори и гроба му не знаем, 94 години от рождението и 43 години от смъртта на Стр. Развигоров, в.”Македония”, бр. 37, 11-17 октомври 1991, с. 6.
24. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 52, 54-55.
25. Пак там, л. 57-58.
26. Пак там, л. 66.
27. Пак там, л. 69.
28. ЦДА, ф. 1932, оп3, а. е. 64, л. 42-53.
29. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 4-7.
30. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 85,105; ф. 1932, оп. 1, а. е. 8, л. 52.
31. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 64, л. 52.
32. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 7.
33. ДА - Благоевград, ф. 123К, оп 1, а. е. 8, л. 31; Ал. Гребенаров. Македонските бежански..., с. 247-253.

34. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 44, л. 52.
 35. Пак там.
 36. В. "Македония", бр. 45 от 3 декември 1926, с. 1.
 37. Революционен лист "Свобода или смърт", бр. 140 от 1933 г., с. 22.
 38. Петрички окръжен вестник, бр. 91 от 11 април 1925, с. 2.
 39. В. "Македония", бр. 39, 26 ноември 1926, с. 2-3; Революционен лист "Свобода или смърт", бр. 132 от март 1932, с. 1-4.
40. Пак там, с. 1.
 41. В. "Македония", бр. 149 от 11 април 1927, с. 1.
 42. Пак там, бр. 317, 31 октомври 1927; Революционен лист "Свобода или смърт", бр. 131 от януари 1932, с. 14.
 43. По-подробно в: в. "Устрем", бр. 3 от 1 юли 1923, с. 1-3; С. Попов. Страници от историята..., с. 95; Д. Гоцев. Младежките националноосвободителни..., с. 202 и сл.
44. В. "Устрем", бр. 1 от 12 септември 1925, с. 2; Д. Гоцев, цит. труд, с. 214 и сл.
 45. ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 73, л. 12; П. Галчин, цит. труд, с. 69-70.
 46. ДА, ф. 123К, оп. 1, а. е. 2, л. 29; 137К, оп. 1, а. е. 64, л. 18; а. е. 74, л. 2-3.
 47. Пак там, ф. 123К, оп. 1, а. е. 2, л. 30-31.
 48. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 11.
 49. Пак там, л. 13-18.
 50. Пак там, л. 57-62.
 51. Пак там, л. 92-99.
 52. Пак там, л. 34-42.
 53. Пак там, л. 46-56.
 54. Пак там, л. 19-30; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 102.
 55. По-подробно в: Бежанският въпрос в България, С., 1926, с. 10-27; Г. В. Димитров, Настаняване и оземляване на българските бежанци 1919-1939, Благоевград, 1985, с. 69-113; Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 252-253.
56. АМВР, об. д. 16110, л. 136-137.
 57. СД на XXI ОНС, III р. с., 28 декември 1925 г., с. 521; К. Палешутски, Македонският въпрос в буржоазна Югославия, 1918-1939, С., 1983, с. 204; Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 253.
 58. 36 години..., с. 141; К. Палешутски, цит. труд, с. 204; Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 253-254.
 59. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 72-74; К. Палешутски, Македонското освободително движение, 1924.1934, С., 1998, с. 42-45.
60. Пак там, л. 63, 74а.
 61. Пак там, л. 73.
 62. Пак там, л. 100-103.
 63. Пак там, л. 103-104.
 64. Пак там, л. 104-105.
 65. Пак там, л. 105-107.
 66. Пак там, л. 107-108.
 67. Пак там, л. 108.
 68. Пак там, л. 109.
 69. пак там, л. 109-110, 111 - 135; об. д. 16110, л. 164-182; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 45.
 70. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 66-67; Виж и бележка No 69.
 71. Пак там, л. 70.
 72. Пак там, л. 68, 135.
 73. Пак там, л. 68-69.
 74. Пак там, л. 71.
 75. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 107-108, 126.
 76. Пак там, ф. 371, оп. 2, а. е. 968, л. 1.
 77. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 133.
 78. Р. Първанова, Програмата на Демократичния сговор, сп. Ипр, кн. 6, 1987, с. 37.
 79. Още през 1905 г. революционните съдии въвеждат законите приети в Народното събрание на Княжество България – По-подробно в: ДА-Благоевград, ЧП 546.
80. ЦДА, ф. 396, оп. 12, а. е. 3, л. 76-77; а. е. 5, л. 87; ф. 1932, оп. 3, а. е. 64, л. 31-34.
 81. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 64, л. 31-34.
 82. Пак там, л. 31-32.
 83. Пак там, л. 32-34.
 84. ДА - Благоевград, ф. 742, оп. 1, а. е. 176, л. 87.
 85. Пак там, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 18; а. е. 21, л. 12; а. е. 22, л. 14; П. Галчин, цит. труд, с. 42.
 86. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 7; К. Палешутски, цит. труд, с. 31-34.
 87. НБКМ - БИА, ф. 324, оп. 1, а. е. 1, л. 3329.
 88. АМВР, об. д. 9906, т. II, л. 410; об. д. 16109, т. I, л. 129; ДА, ф. 137К, оп. 2, а. е. 23, л. 18-21.
 89. П. Галчин, цит. труд, с. 44.
 90. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 15, л. 104-106.
 91. Г. Димитров, Избрани съчинения, т. 16, С., 1990, с. 307-314; Ел. Стателова, цит. труд, с. 242-244.
 92. Г. Димитров, цит. съч, с. 307-314; ДА - Благоевград, ф. 1040, оп. 1, а. е. 3, л. 14-17.
 93. Ц. Драгойчева, Несломимите, Спомени и размисли, кн. I, С., 1980, с. 301-306.
 94. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 15, л. 106; По-подробно в: В. Стоянов, Разцеплението в задграничното представителство на БЗНС през 1925 г., сп. Ипр, кн. 8, 1986, с. 28, 30; Участието на БЗНС в опита за сваляне правителството на Ал. Цанков чрез военен преврат (1924-1925 г.), сп. Ипр, кн. 6, 1988, с. 42, 47.
 95. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 15, л. 105.
 96. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 140, л. 91 /Извлечение от показанията на П. Стоев/. Този документ е въведен за първи път от Д. Гоцев, цит. труд, с. 178; АМВР, об. д. 9906, т. II, л. 412; Безсмъртните..., с. 141.
 97. ДА, Сп 237, 535 (Спомени на Мария Папалезова, дъщеря на Г. Папалезов).
 98. Г. В. Димитров, цит. труд, с. 215.
 99. ДА - Благоевград, ф. 164К, оп. 1, а. е. 41, л. 53.
 100. АМВР, об. д. 20945, л. 83, 87, 90, 93; ДА, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 18; а. е. 21, л. 12. Арестуваните жертви от с. Кремен са: Благо Мугафчиев, Георги Москов, Григор Паргалов, Димитър Джарлиев, Димитър Узунов, Иван Джугданов и Стоян Ценкин.
101. АМВР, об. д. 20945, л. 111; ДА, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 18.
 102. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 67; ДА, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 20; а. е. 21, л. 13; а. е. 30, л. 10, 27; а. е. 22, л. 15.
 103. Пак там, а. е. 19, л. 15, 26; а. е. 20, л. 18; а. е. 21, л. 31; а. е. 22, л. 16, 18, 20-21; а. е. 34, л. 20; оп. 2, а. е. 23, л. 20.
 104. АМВР, об. д. 22033, л. 17; ДА, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 19.

105. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 76; К. Палешутски, Неврокопската партийна организация в политическите борби, 1919 – 1934, ИИИБКП, т. 56, 1983, с. 374; П. Галчин, цит. труд, с. 45.
106. ДА, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 32, 34; а. е. 34, л. 37; а. е. 36, л. 43, 48; Б. Ботушев, Къща на ужасите, Благоевград, 1995, с. 33.
107. Пак там, а. е. 20, л. 32; а. е. 22, л. 31; а. е. 30, л. 9.
108. Г. Караславов, Къщата на ужасите, сп. Септември, кн. 1 от 1969 г., с. 68-112, част от триптиха “Кавали свирят”; Библиографска справка “Дъбнишките събития, Благоевград, 1985, с. 15; К. Лъондев, Кървавите събития в с. Дъбница, в. ПД, бр. 57, 14 юли 1955, с. 3; в. 50 години Дъбнишки събития, Гоце Делчев, юли 1975, с. 1-4; Г. В. Димитров, Трагедията потресе света, в. ПД, бр. 237 от 8 октомври 1985, с. 4; Л. Причкапов, Дъбнишката голгота, сп. Литературен алманах “Струма”, кн. 2, 1986, с. 165-169; В. Караманчев, Черешова задущница, С., 1986; Б. Ботушев, Къщата на ужасите, Благоевград, 1995.
109. П. Галчин, цит. труд, с. 45
110. ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 18; а. е. 22, л. 38.
111. АМВР, об. д. 9906, т. I, л. 431; об. д. 20945, л. 111; ДА, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 19.
112. Пак там, а. е. 34, л. 40, 43.
113. ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 22, л. 38, 46-47; а. е. 27, л. 15-16; а. е. 28, л. 11.
114. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 77; ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 19; а. е. 21, л. 12-13. На 8 септември 1968 г. в с. Дъбница свое разследване провежда Благой Видов. Там разговаря със Самуел Шейнин, според когото дъбнишкото следствие е пряко наблюдавано от Г. Баждаров и “ако Ив. Михайлов не беше идвал шеше да стане още по-лошо, всички задържани сяха да бъдат убити” - в: НА - БАН, сб. IV, а. е. 153, л. 46; К. Палешутски, Македонското..., 1924 – 1934, с. 33.
115. ДА, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 19; а. е. 21, л. 12; а. е. 22, л. 29.
116. Г. Т. Мадолев, Въроръжената борба в Пиринския край, 1941-1944, С., 1966, с. 23.
117. Г. В. Димитров, БКП и революционното..., с. 218.
118. К. Палешутски, Неврокопската..., с. 375.
119. П. Галчин, цит. труд, с. 46.
120. ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 4.
121. Пак там, а. е. 22, л. 29.
122. Проблемът за броя на убитите “организационни противници” през 1925 г. може да бъде обект на самостоятелно изследване. Авторът не споделя тезата за убийствата на едностранците от цялата страна в с. Дъбница, както и твърденията за екзекутирането на жертвите във варници и хлебни фурни. “Умишленото мъчение при изпълнение на смъртните присъди, гаврене и обезобразяване на труповете” е забранено “най-строго” - В: ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 64, л. 32; АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 128; Пак там, НОХД 540 от 1953, II съд, No 431, л. 143; ДА - Благоевград, ф. 742, оп. 1, а. е. 193, л. 14-17.
123. К. Палешутски, цит. труд, с. 33; Б. Ботушев, цит. труд, с. 46.
124. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 128; ДА, ф. 137К, оп. 1, а. е. 20, л. 19, 31, 34; а. е. 34, л. 37; К. Палешутски, цит. труд, с. 33.
124. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 235; ДВ, бр. 278 от 16 март 1925, л. 1-2.
125. ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 130, 165; ф. 742, оп. 1, а. е. 201, л. 1, 3; Г. В. Димитров, цит. труд, с. 216-217; П. Галчин, цит. труд, с. 46-47; Г. Балкански, История на безвластническото движение в България (очерк), Париж, 1980, с. 216.
126. АМВР, об. д. 17297, л. 17, 24, 27; ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 165; Г. В. Димитров, цит. труд, с. 216.
127. ДА - Благоевград, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 164.
128. Пак там, а. е. 25, л. 200.
129. АМВР, об. д. 17297, л. 27-29а (В свидетелските показания е споменато името на бившия войвода Панчо Михайлов обвинен във връзка с градевските комунисти (л.41-42); ДА - Благоевград, ф. 136К, п. 1, а. е. 24л. 165; а. е. 25, л. 54, 83, 104.
130. ДА - Благоевград, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 164, 171, 174; а. е. 25, л. 25, 82.
131. Пак там, а. е. 25, л. 25, 82, 200; ф. 63К, оп. 1, а. е. 1а, л. 1-2.
132. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 54; ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 2, л. 135; а. е. 24, л. 164; а. е. 25, л. 29, 108.
133. ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 157, 163, 172-173; а. е. 25, л. 21-22, 25, 29, 46-48, 82-83, 218.
134. Пак там, а. е. 26, л. 81, 85, 167-172, 175.
135. Пак там, а. е. 24, л. 108, 164, 167; а. е. 25, л. 218.
136. АМВР, об. д. 4939, л. 28 (Писмо на Мишо (Шкортов) до Ив. Михайлов за благодарността на Ружа Делчева относно освобождаването на сина й, ходатайство за възстановяване учителските права на Лика Чопова и др., 21 септември 1925; об. д. 16109, т. I, л. 129; об. д. 16186, т. I, л. 126; ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 165, 213-215; Симо Младеновски. Революционерката Ружа Делчева, 1868-1945, по спомените на Лика Чопова, Скопје, 1983, с. 150-155. Предадена е съвсем различна версия за освобождаването на Туше Чопов.
137. ДА - Благоевград, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 213. Според Г. х. Евтимов и Л. Кълонков Т. Комитов се е самоотровил - в: ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 164-165; НА - БАН, сб. IV, а. е. 153, л. 63-67.
138. Пак там, л. 166-168, 171, 173, 178; а. е. 26, л. 60.
140. ЦДА, ф. 403, оп. 3, а. е. 14, л. 30; АМВР, об. д. 1682, л. 207; ДА - Благоевград, ф. 69К, оп. 1, а. е. 105, л. 72-91.
141. ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 164, 214; а. е. 25, л. 220-221.
142. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 235. В Разложко освен убитите от с. Кремен “по линия” на ВМРО са погубени К. Патоков и Ив. Крачанов. Убийството е дело на Б. Бунев от гр. Тетово, Т. Витанов и Ив. Рошкьов от гр. Банско. През 1947 г. Б. Бунев е разпитван от Евтим Патоков, сина на убития К. Патоков – ДА - Благоевград, ф. 1071, оп. 1, а. е. 2, л. 8-11.
143. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 235; В. Независима Македония, бр. 116 от 3 юли 1925, с. 1
144. П. Галчин, цит. труд, с. 48.
145. Л. Бенгозова, Ехо от дните на мъст, Само една ли е истината за Церовското дере, в. Нов пирински вестник, бр. 59 от 24-30 ноември 1992, с. 1, 4, бр. 60 от 8-14 декември 1992, с. 4, бр. 61 от 15-21 декември 1992, с. 4.
146. ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 178-179.
147. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 121.
148. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 95, л. 1-3.
149. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 64, л. 58-59.
150. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 56, л. 154, 159, 161; ф. 1909, оп. 2, а. е. 269, л. 52; а. е. 397, л. 7.
152. Пак там, ф. 1902, оп. 2, а. е. 172, л. 10-11.
153. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 190.
154. Пак там, а. е. 3, л. 147; а. е. 17, л. 144-147.
155. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 56, л. 11-19; ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 164; а. е. 25, л. 46-48; ф. 137К, оп. 1, а. е. 38, л. 55; а. е. 39, л. 43-48.
156. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 90, 93; ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 29, л. 24-25, 43, 48, 168-171.
157. ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 29, л. 42 (Свидетелски показания на Георги Попхристов).
158. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 172, л. 15-16.
159. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 74, л. 56; а. е. 75, л. 50; ф. 1932, оп. 3, а. е. 208, л. 9; а. е. 25, л. 5-9.
160. Пак там.
162. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 208, л. 1.
163. Пак там, л. 19 (Протокол от заседанието на окръжния конгрес, 11 декември 1927 г.).
164. По-подробно в: Истината върху кризата във ВМРО, С., 1929 г., с. 11-14; Цв. Мичева, ВМРО след разцеплението..., с. 27-29; Ал. Гребенаров, Ив. Михайлов и националноосвободителното движение..., с. 170.

166. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 73, л. 85-86; а. е. 188, л. 56
167. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 274, л. 1; а. е. 407, л. 2.
168. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 76, л. 9.
169. По-подробно виж: Цв. Мичева, Конгресът на ВМРО през 1928 - конгрес на разцеплението, сп. Векове, кн. 4, 1987, с. 45-53.
170. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 87.
171. АМВР, об. д. 4939, л. 85; ДА, ф. 771, оп. 6, а. е. 18, л. 1-2; Библиографски указател, Вл. Поптомов, Благоевград, 1989, с. 16-31, Идейните основи на ВМРО (об) - ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 34, л. 14.
172. Трите дела Прага, Виена, Милано, фототипно издание, С. , 1990, с. 282-283.
173. ДА, Благоевград, ф. 136К, оп. 1, а. е. 29, л. 175.
174. Липсва отделно научно изследване по тази значима тематика. Проблемът за “революционното счетоводство” е поставен още през 1938 г. от Л. Киселинчев, а някои по-нови измерения търси немския учен S. Troebst, Mussolini, Makedonien und..., р. 99-110; ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 147, л. 1-3 Д. Гоцев, цит. труд, с. 165-167.
175. ЦДА, ф. 396, оп. 1, а. е. 23, л. 1, 118-124; оп. 2, а. е. 3, л. 41; ф. 1932, оп. 3, а. е. 146, л. 6-10, 14-16; а. е. 148, л. 11-12, 15-16.
176. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 4, л. 3; а. е. 35, л. 82-83; а. е. 35, л. 7; ДА - София, ф. 3, оп. 4, а. е. 19, л. 1.
177. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 35, л. 1-51; ф. 1932, оп. 1, а. е. 8, л. 28-30; оп. 3, а. е. 144, л. 1-148.
178. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 4, л. 3; ф. 1909, оп. 2, а. е. 35, л. 2-3.
179. Св. Елдъров, Правилникът на ВМРО от 1908 г., с. 200-201.
180. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 35, л. 3-4.
181. Пак там, л. 8-10.
182. ДА - София, ф. 3К, оп. 4, а. е. 19, л. 6-7.
183. Пак там, л. 11-12.
184. Пак там, л. 15-17.
185. Пак там, л. 18-19.
186. Пак там, л. 20.
187. Пак там, л. 21-23.
188. Пак там, л. 25-27.
189. Пак там, л. 27-29.
190. Пак там, л. 35-37; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 40-41.
191. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 88, л. 1; ф. 396, оп. 1, а. е. 23, л. 184; а. е. 24, л. 1; оп. 2, а. е. 17, л. 256.
192. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 116-117.
193. Пак там, л. 118.
194. Пак там, л. 118-119.
195. Пак там, л. 70.
196. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 113; ф. 1932, оп. 3, а. е. 145, л. 18.
197. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 145, л. 22-24; а. е. 147, л. 13; ДА, ф. 136К, оп. 1, а. е. 25, л. 25; ф. 137К, оп. 1, а. е. 36, л. 55.
198. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 181; ф. 1932, оп. 1, а. е. 12, л. 35; оп. 3, а. е. 145, л. 18.
199. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 145, л. 18; ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 114.
200. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 135.
201. Пак там, а. е. 3, л. 142.
202. Пак там, оп. 1, а. е. 21, л. 11; а. е. 17, л. 160.
203. Пак там, а. е. 3, л. 142; Спомени на Кирил Добраджалиев, оригинал, машинопис, София, 16 ноември 1957 г., частно притежание на инж. Ал. Пелтеков, живущ в гр. София.
204. ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 38, л. 17. През 1935 г. Ат. Димков обвинява основателно Ив. п. Ефтимов, Ил. п. Иванов, Ил. Гаджев в публично изказано намерение за убийство загдето не е отстъпил дюкяна си. Заведено е дело, което е прекратено поради липса на достатъчно улики за престъпно деяние - ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 38, л. 3, 5-9, 22-23, 39.
205. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 133, 156-158, 162-176; ИМ - Благоевград, Инв. No 2:2/740.
206. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 149, л. 13, 17; Д. Гоцев, цит. труд, с. 166-167.
207. ЦДА, ф. 1932, оп. 2, а. е. 269, л. 18-19; оп. 3, а. е. 149, л. 20-23.
208. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 172, л. 1, 9.
209. Пак там, а. е. 18, л. 39-40; оп. 3, а. е. 145, л. 10-22 – недоборите т. е. неизпълнените данъчни задължения на фирмите спрямо ВМРО в Неврокопско през 1926 г. са на стойност 10 594 888 лв.
210. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 103-132, 182, 187; ф. 1932, оп. 3, а. е. 145, л. 19.
211. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 96, 191.
212. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 64, л. 55.
213. Пак там, л. 56.
214. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 172, л. 20; ф. 1932, оп. 1, а. е. 172, л. 10-11; ф. 1932, оп. 2, а. е. 113, л. 33 (Писмо на Стр. Развигоров до Ив. Михайлов, 29 септември 1926 г.).
215. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 172, л. 33-34.
216. Пак там, л. 46-47 (Писмо на Ал. Протогеров до Ив. Михайлов, 16 юни 1926 г.).
217. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 48, 51, 200; ф. 1932, оп. 3, а. е. 207, л. 1-3; П. Галчин допуска фактическа неточност, цит. труд, с. 91 (С окръжно № 145 от 30 май 1926 г. ЦК на ВМРО определя налога на 4 лева за кг закупен тютюн, а 5 лева се плаща преди изпратеното окръжно - в: ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 142).
218. S. Troebst, Mussolini..., р. 108-113; К. Палешутски, Неврокопската партийна..., с. 379-380; П. Галчин, цит. труд, с. 93; ВМРО(обединета). Документи и материали, кн. I, Скопје, 1991, с. 217-218, 295-299.
219. S. Troebst, Mussolini..., р. 108-109.
220. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 166, л. 11-18; ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 257.
221. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 1; об. д. 16110, л. 127-131; ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 111, л. 4.
222. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 260.
223. Пак там, л. 51; ф. 1932, оп. 3, а. е. 207, л. 1; ф. 1909, оп. 2, а. е. 172, л. 50; ДА - Благоевград, Сп. 484, л. 13, Сп. 405, л. 25-26.
224. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 21-26; ф. 1932, оп. 3, а. е. 208, л. 2-18.
225. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 21, л. 8.
226. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 208, л. 11.
227. Пак там, л. 11-12.
228. Пак там, л. 21.
229. Пак там, ф. 1932, оп. 1, а. е. 11, л. 8; оп. 3, а. е. 76, л. 7.
230. Пак там, ф. 1932, оп. 2, а. е. 77, л. 1; НА - БАН, сб. IV, а. е. 154, л. 86-90.
231. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 282-283.
232. Пак там, л. 85.
233. Пак там, л. 272.

234. Илчо Димитров, Фашистка Италия и ВМРО – В: България и европейските страни през XIX-XX век, С., 1975, с. 246.
235. S. Troebst, Mussolini..., р. 99, 108-113, 394-395; К. Пенчиков. Германия и Югоизточна Европа, 1919 – 1933, С., 1993, с. 129.
236. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 292, л. 29; S. Troebst, Mussolini..., р. 396-397; К. Пенчиков, цит труд, с. 29.
237. АМВР, об. д. 16110, л. 178-179; ЦДА, ф. 403, оп. 3, а. е. 902, л. 3; ф. 1909, оп. 2, а. е. 76, л. 5; ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 137.
238. ДА - Благоевград, ф. 26К, оп. 1, а. е. 13, л. 40-41; а. е. 14, л. 32, 75-76; а. е. 28, л. 22-69.
239. АМВР, об. д. 16110, л. 86; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 56, л. 25-26, 54, 139; ф. 1909, оп. 2, а. е. 113, л. 46; а. е. 269, л. 24-25; а. е. 160, л. 52-53; а. е. 213, л. 1; а. е. 272, л. 20; а. е. 292, л. 7; ф. 1932, оп. 1, а. е. 14, л. 39-40; оп. 3, а. е. 150, л. 197.
240. ЦДА, ф. 371, оп. 3, а. е. 467, л. 1; ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 55; ф. 1932, оп. 3, а. е. 207, л. 1-3.
241. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 406, л. 30; АМВР, об. д. 16110, л. 124; об. д. 16186, т. I, л. 46; Бл. Нягулов, Проблемът за власите в България между двете световни войни (политически фактори и аспекти), сп. Българска етнология, 1995, извънреден брой, с. 63.
242. Пак там, ф. 396, оп. 1, а. е. 8, л. 23-26.
243. АМВР, об. д. 16110, л. 125-126.
244. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 16, л. 164-167.
245. Чехословашки извори..., Т. I, с. 366 – 367; ДА, Благоевград, ф. 136, оп. 1, а. е. 24, л. 159, 163, 165, 173, 213-215; а. е. 25, л. 25-26, 29-30, 54, 104-105, 199-200.
246. ЦДА, ф. 370, оп. 6, а. е. 137, л. 2, 9.
247. АМВР, об. д. л. 41-60; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 16, л. 148; ф. 1932, оп. 3, а. е. 108, л. 30-32; Д. Тюлеков, Дейността на ВМРО в Каршиака, 1922-1934, сб. Пирински край, библиотека "Краезнание", № 1, Благоевград 1996, с. 178-179.
248. АМВР, об. д. 234, л. 5; об. д. 13 848, л. 19-20, 21; ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 15, л. 104-105.
249. Пак там, об. д. 9906, т. II, л. 427-430; об. д. 22033, л. 20; ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 108, л. 14-16; а. е. 182, л. 5.
250. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 253.
251. ДА - Благоевград, ф. 136К, оп. 1, а. е. 124, л. 174; Дешифриран магнетофонен запис от разговор със Стойко Димовски, 7 май 1994 г.; в. "Независима Македония", бр. 116 от 3 юли 1925 г. Непочна е датата на убийството при Д. Гоцев, цит. труд, с. 178. Хр. Вангелов споменава, че убийството е извършено между Петровден и Илинден (28 юни - 20 юли). Най-вероятно края на юни 1925 г., а не на 27 юли.
252. АМВР, об. д. 9906, т. II, л. 430.
253. Пак там, об. д. 22 033, л. 37; об. д. 16110, л. 20; К. Палешутски, цит. труд, с. 30 - 31.
254. Пак там, об. д. 9906, т. I, л. 105-106, 109, 114; Ал. Гребенаров. Македонските бежански..., с. 252; АМВР, об. д. 13848, л. 41; об. д. 18472, л. 27.
255. Пак там, об. д. 9906, т. I, л. 118-119; об. д. 18472, л. 35.
256. Пак там, об. д. 16110, л. 119-120; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 78, 82.
257. Пак там, л. 38-39; ДА - Благоевград, Сп. 535.
258. G. Sarailiev, Le conflit greco-bulgare d'octobre 1925 et son reglement par la societe des sotions, Amsterdam, 1927; Хр. Братанов. Срещу гърците на Беласица и Струма (дневник на събитията по инцидента в Петричко през есента на 1925 г., С., 1927; Г. В. Димитров. Малцинствено-бежанския въпрос..., с. 184-200; Илюзии и действителност..., с. 105-124; В. Василев. Великобритания и македонския въпрос..., с. 25-27; Л. Петров. Петричкият инцидент от 1925 г., сп. ВИС, кн. 6 от 1994 г., с. 129-154 (ръкопис на о. з. подполковник Хр. Братанов); St. Troebst. Фашистичка Италия и ВМРО (1922-1925 г.)..., с. 409-410; М. Йонов, К. Калинска. Пример за успешна намеса на ОН - в. "Българска армия", бр. 13 844 от 8 ноември 1995, с. 3; М. Йонов. Българската армия като държава..., с. 177-181; М. Йонов, К. Калинска, Нови документи за интервенцията на гръцката армия в Петричко през октомври 1925 г., сп. ВИС, кн. 5 от 1995, с. 118 и сл.; К. Калинска – Данаилова, Населението в Петричко и нахлуването на ген. Пангалос през октомври 1925 г., сп. ВИС, кн. 3 от 1996, с. 25 и сл.; Н. Попов, Петричкият инцидент от 1925 г. и съпротивата на местното население, сп. МПР, кн. 1 от 1996, с. 81-95; Тр. Митев. Международната кампания организирана във връзка с нахлуването на ген. Пангалос в Петричко през 1925 г., сп. ВИС, кн. 6 от 1996 г., с. 53-63.
259. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 13.
260. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 183, л. 5; Разузнаването на ВМРО още през август 1925 г. разполага с данни за струпуването на гръцки войски в пограничните села, за забрана на тамошното българско население да се движи в района и за готвено нападение върху близък град или по-важен пункт около границата - ф. 1932, оп. 1, а. е. 12, л. 25-28.
261. АМВР, об. д. 16110, л. 28-30 (доклади на Б. Бунев и Г. Въндев до Ив. Михайлов, ноември 1923 г.).
262. АМВР, об. д. 13848, л. 44; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 18, л. 74-76; ЦВА - Велико Търново, ф. 1413, оп. 1, а. е. 27, л. 273-276; Разговор със Стоил Г. Шуплинков, живущ в гр. Сандански, 11 февр. 1993 г.; Спомени на С. Шейнин.
263. ЦВА, ф. 1413, оп. 1, а. е. 27, л. 251-309, 325-374.
264. Ив. Михайлов. Освободителната борба..., т. III, с. 585.
265. К. Калинска. Населението в Петричко..., с. 27.
266. Л. Петров, Проблеми на военната политика на България, 1934-1939, С., 1990, с. 22 и сл.; М. Йонов, Българската армия като..., с. 216 и сл.; Българската военна доктрина от Освобождението до 1934 г., кръгла маса, сп. ВИС, кн. 4 от 1995 г., с. 152-153.
267. АМВР, об. д. 16110, л. 28-30; К. Палешутски, цит. труд, с. 42.
268. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 200, л. 1; АМВР, об. д. 17297, л. 43-45; об. д. 4939, л. 1.
269. АМВР, об. д. 16109, т. I, л. 130-131.
270. Пак там, л. 122-124. Сведенията по бойното състояние не са пълни.
271. Пак там, л. 135.
272. Пак там, л. 70.
273. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 149, л. 16, 20, 22, 23.
274. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 173, л. 10, 12.
275. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 116-135.
276. Св. Елдървов, Правилникът..., с. 198-200; Д. Минчев. Народна милиция във Вардарска Македония през Първата световна война, сп. Векове, кн. 5 от 1989 г., с. 28-33; Т. Петров, Четите - въоръжената сила на ВМОРО (ВМРО), сп. Мпр, кн. 4 от 1996 г., с. 5-24.
277. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 114; а. е. 17, л. 271; ф. 1932, оп. 3, а. е. 72, л. 4.
278. Цв. Мичева, ВМРО след разцеплението..., с. 22; Д. Гоцев, цит труд, с. 182 и сл.
279. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 272, л. 12-13.
280. Пак там, л. 15 (Писмо на Ал. Протогеров до Ив. Михайлов, 14 април 1926 г.).
281. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 145; ф. 1909, оп. 2, а. е. 210, л. 12-16; а. е. 247, л. 39.
282. По - подробно по: В. Василев, Великобритания и македонския въпрос (1924-1929), сп. ИПР, кн. 1 от 1981 г., с. 43-57; Бл. Нягулов, Добруджанският въпрос в международните отношения през 1926 г., сп. ИПР, кн. 5 от 1988 г., с. 44-58; Д. Косев, Външната политика на България при управлението на А. Ляпчев, 1926-1931, С., 1995, с. 36 и сл.; Д. Гоцев, цит. труд., с. 182-183.
283. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 128, л. 2, 6, 7; ЦВА, ф. 1, оп. 5, а. е. 525, л. 92-93.
284. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 128, л. 14.
285. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 64, л. 55-60.
286. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 18, л. 28.

287. Пак там, ф. 1902, оп. 3, а. е. 64, л. 59.
 288. Пак там, л. 60.
 289. Пак там, ф. 1932, оп. 1, а. е. 14, л. 47; ф. 1909, оп. 2, а. е. 172, л. 10-11.
 290. К. Палешутски, Македонският въпрос..., с. 205-206; Д. Гоцев, цит. труд, с. 182-184.
 291. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 46, л. 8.
 292. АМВР, об. д. 234, л. 60.
 293. Пак там, л. 50-57, 60; ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 131, л. 15; Спомени на Ив. Попов от с. Цапарево, живущ в гр. Сандански.
 294. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 29, л. 150.
 295. Пак там, а. е. 131, л. 66-69; ф. 1909, оп. 2, а. е. 273, л. 10; К. Палешутски, цит. труд, с. 63; По-подробно виж: Ал. Гребенаров, Тайни структури на македонските българи, 1919 – 1941, С., 1998, с. 32- 55.
 296. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 173, л. 38-39.
 297. Пак там, а. е., 275, л. 14, а. е. 273, л. 5-6.
 298. Пак там, а. е. 174, л. 8; ф. 1932, оп. 3, а. е. 131, л. 1-2.
 299. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 273, л. 12-13; а. е. 173, л. 35.
 300. Пак там, а. е. 407, л. 2; а. е. 255, л. 32-33; ф. 1932, оп. 3, а. е. 140, л. 13-20. НА - БАН, Сб. IV, а. е. 198, л. 661-666.
 301. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 255, л. 32-33.
 302. Пак там, а. е. 407, л. 2-3.
 303. По-подробно в: Ил. Димитров, Българо-италиански политически отношения, 1922 –1943, С., 1976, с. 107 и сл; Д. Косев, Външната политика на България при управлението на Андрей Ляпчев, 1926 – 1931, С., 1995, с. 69 и сл.
 304. ЦДА, ф. 1909, оп.2, а. е. 407, л. 4; З. Тодоровски, Военната организация, стратегијата и тактиката на ВМРО в периодот 1925-1934, ГИНИ, Скопје, 1994, кн. 1-2, с. 34; ВМРО, Скопје, 1997, с. 104 – 105.
 305. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 8, л. 8-9, 407; НА - БАН, сб. IV, а. е. 115а, част II, л. 50-58.
 306. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 100-101; а. е. 3, л. 110; П. Галчин, цит. труд, с. 77-81.
 307. Пак там, а. е. 17, л. 1-8; К. Палешутски, цит. труд, с. 64 – 65.
 308. Този разузнавателен пријом е използван от кадрите на ВМРО през целия период на съществуването ѝ в окръга. Отваряни са писмата на емигрантите Ив. Чифлигаров от с. Белица (гр. Суботица), Г. Топалов от с. Д. Драглище (Виена) и Г. Рачев от Разлог (Горни Милановац) - ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 130, л. 1. (Околийски информатор по разузнаването до Ал. Протогеров, 3 август 1927 г.).
 309. В. Василев, цит. труд, с. 29; Д. Гоцев, цит. труд, с. 189.
 310. ЦДА, ф. 176, оп. 5, а. е. 544, л. 2; а. е. 542, л. 22; ф. 252, оп. 1, а. е. 10, л. 5; Държавен вестник, бр. 173 от 31 октомври 1927, с. 1; К. Палешутски, цит. съч., с. 207; Ил. Димитров, цит. труд, с. 113-116; Д. Косев, цит. труд, с. 87-88.
 311. ЦДА, ф. 176, оп. 5, а. е. 447, л. 32; ф. 252, оп. 1, а. е. 882, л. 1-4; В. Василев, цит. труд, с. 29.
 312. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 79, л. 1; а. е. 94, л. 1-3; ф. 1932, оп. 3, а. е. 73, л. 39.
 313. ЦДА, ф. 804, оп. 1, а. е. 4, л. 68; НА - БАН, сб. IV, а. е. 115а, л. 54-55; П. Галчин, цит. труд, с. 71-72.
 314. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 26, л. 5.
 315. Пак там, а. е. 21, л. 11-18.
 316. Пак там, а. е. 24, л. 6-7.
 317. Пак там, а. е. 25, л. 7.
 318. Пак там, а. е. 22, л. 8-11, 24.
 319. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 208, л. 6-8.
 320. Пак там, л. 21; ф. 396, оп. 2, а. е. 23, л. 2.
 321. Пак там, ф. 1932, оп. 2, а. е. 77, л. 4-5.
 322. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 84-86.
 323. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 18, л. 61-62.
 324. Ив. Михайлов. Спомени, т. IV, с. 284.
 325. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 98, л. 1-6; Музейна сбирка с. Елешница - Спомени на Константин Попатанасов, Три години под македонска земя, л. 35.
 326. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 101, л. 1-3.
 327. Пак там, ф. 1932, оп. 3, а. е. 73, л. 39-40 (Писмо на Ал. Протогеров до “другарите от ЦК и ЗП”, 22 август 1927 г.).
 328. Пак там, ф. 1909, оп. 2, а. е. 96, л. 2-3.
 329. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 8, л. 28-29; По-подробно в: Г. Марков, Камбаните бият сами..., с. 86-87.
 330. Цв. Мичева, цит. труд, с. 18 и сл; Г. Марков, цит. труд, с. 81-89.
 331. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 279, л. 10-11; ф. 1932, оп. 1, а. е. 10, л. 126-134; оп. 2, а. е. 77, л. 7; ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 15.
 332. По-подробно за подготовката и провеждането на конгреса в: Цв. Мичева, цит. труд, с. 25-89; Д. Гоцев, цит. труд, с. 193-194; К. Палешутски, цит. труд, с. 139.
 333. ЦДА, ф. 396, оп. 1, а. е. 8, л. 27.
 334. Пак там, оп. 2, а. е. 56, л. 47; АМВР, об. д. 9906, т. I, л. 84-85.
 335. Ст. Трифонов, Българското национално освободително движение в Тракия, 1919-1934, С., 1988, с. 162-167.
 336. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 73, л. 23.

ГЛАВА III

ОСВОБОДИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ НА МАКЕДОНСКИТЕ БЪЛГАРИ В ПЕТРИЧКИ ОКРЪГ (1928 – 1934)

1. Македонската парламентарна група – легално проявление на ВМРО в Третото българско царство

Народните представители от окръга в XXI ОНС /1923-1927 г. / не са организиран субект на висшата законодателна власт, но всички следват указанията на стоящия зад тях революционен елит.

Негласно определеният водач и говорител на депутатите е д-р Ив. Каранджулов. Задълбоченият прочит на неговите интересни и съдържателни речи, защитаващи националните и гражданските права на вардарските и егейските българи, отразяват изцяло позицията на ВМРО и на бежанските организации в България.¹

Европейският възпитаник д-р Каранджулов, имайки предвид бурния политически живот и кървавите борби след 9 юни 1923 г., както и необходимостта българската държава в качеството си на притегателен център за поробените сънародници да бъде вътрешно устойчива и политически стабилна, изказва значими държавотворни идеи. Той настоява за нова политическа коалиция, която да има за свое знаме “унищожаване на комунизма и учредяване в България на Втора камара”. На д-р Каранджулов принадлежи и предложението за свикване в бъдеще на ново Велико народно събрание, което да утвърди гарантирания от Търновската конституция законен ред.²

Неврокопският депутат д-р Ив. Каранджулов защитава бежанците, които не желаят да подават декларации за отчуждаване на имотите си, защото имат “силна надежда, че когато и да е ще се завърнат в Македония”.³

През 1927 г. народните представители и останалите македонски организации отхвърлят намеренията на сговористкото правителство да ликвидира българските църковно-училищни имоти в Гърция. Правителственият стремеж “да се продаде една история срещу разписка” е наречен в печатния орган на ВМРО “вражески акт от най- голямо значение”.⁴

При такива изострени отношения с българското правителство революционните дейци замислят участие в изборите за XXII ОНС. Андрей Ляпчев чрез секретаря си М. Янчулев желае да застави Ив. Михайлов да промени решението си. Усилията на министър-председателя “да разпростре изборния партиен суверенитет върху цялата територия на страната” са без успех. Аргументите на премиерската теза са, че петричкият безпартиен режим настройва политиците от “Стара България” срещу ВМРО, а това затруднява правителството. Освен това бъдещата депутатска група може да постави под съмнение българския произход на жителите от окръга, което пък е “фактически невярно и политически опасно”. Тези доводи са отхвърлени от революционния лидер. Не е прието и предложението за избор на “казионни депутати” срещу свободата да говорят по националния въпрос като български поданици.

Михайловият отказ е предопределен от устройствените начала на вече наложената в Петричко идеологическа схема. Произтичащата от нея ценностна система определя “българските партии” като средство за доходна власт, а ВМРО – като ратуваща за “свобода и запазване българщината в Македония”. Разнообразната партийна идеология разделя и обърква народа, създава пречки в освободителното движение, а водената борба е живо доказателство за наличието на поробени българи и за нерешения македонски въпрос.⁵

Ив. Михайлов играе главна роля при определянето на кандидатите за депутати.⁶ По негова идея е оказано съдействие за избора на Петър Джидров от федеративната социалистическа група в София и на Димитър Ачков от Демократическия сговор в Кърджалийско. Революционното ръководство обсъжда възможностите за увеличаване поддръжниците на освободителната кауза чрез избора на свои съмишленици в гр. Кюстендил, Дупница, Бургас, Варна и Русе. При регистрирането на листите са избрани “нарочно три цвята”, за да се подчертае безпартийността и самостоятелността на ВМРО в отговорния политически акт.⁷

Водещото положение на спомагателната организация към ВМРО е утвърдено и с резултатите от изборите за XXII ОНС. Редовните избиратели в Петричка околия са 7755 души, гласуват 7074, от тях 6932 с кремавите бюлетини на Радикалната партия. Налице са 34 недействителни бюлетини и 108 празни пликосе. В Неврокопска избирателна околия е издигната също “само една листа на Демократическия сговор - с розов цвят”. От записаните 11293 избиратели гласуват 9812, като действителните бюлетини са 9279, недействителните – 187, лозунговите – 129 броя и празните пликосе – 217. С моравите бюлетини на Демократическата партия в Горноджумайска избирателна околия гласуват 7753, като общият брой на

избирателите е 9286, а от гласувалите 8020 души има 267 недействителни бюлетини. В Светиврачка и Разложка административни околии е препоръчана “общогражданската листа”. Изборните резултати са съответно: 21 общини със 7829 избиратели от Светиврачко са подали 7211 гласа, от които 7028 за единствената листа и 113 недействителни, а в Разложко с 13 общини от 8318 избиратели по списък, гласуват 6797, от които 6792 за безспорните кандидати.⁸

Все още девствените политически нрави в Пиринския край не приемат партизанските агитации, изправили ”брат с брата да се избиват и наказват”. Но се създава тайно недоволство от отсъствието на местни кандидати в избирателните списъци. За да не остават членовете на спомагателната организация със съзнанието, че са бедни откъм “политическа способност”, е предложено на предварителни събрания общинските ръководни тела да избират свои представители, втори в листата.

Органите на ВМРО бързо откриват кои от непокорните гласоподаватели пускат “празни пликосе” в избирателните урни и какво съдържат “недействителните бюлетини”. В Светиврачко в някои от тях се заканват с “вашата...”, а в други е написано: “Насилнически избори, наказват народа да избира народни представители, за да може да управляват министерства, а други да грабят за сметка на Македонията, да ходят от кръчма на кръчма да обират, да колят и бесят и то в една малка част на Македония, дето трябва да отидат не смеят, а тука в България.” От Петричка околия са лозунгите: “Дайте свобода на народа, той знае как да се управлява”; “Къде ви са другите бюлетини, маскири”; “Да живее комунизма – там е спасението на народа”; “По-напред България, после Македония” и др. Взети са мерки “виновниците” да бъдат издирени “по почерка”. Георги Настев заповядва провинените да бъдат наказани с по 10 тояги, а на други “прости хорица” са ударени по 5 тояги. Земяделците и комунистите, хората със закоравели политически убеждения, са поставени под контрол и т. н.⁹

Избрани са общо 11 депутати. От Горноджумайска избирателна околия са Ангел Узунов, адвокат, Георги Кулишев, журналист, Иван Ингилизов, тютюнотърговец и Петър Цуцуманов. За представители на Неврокопско са избрани Димитър Жостов, пенсионер, Димитър п. Пандов, пенсионер и д-р Ив. Каранджулов. Петричка избирателна околия излъчва четирима депутати: д-р Владимир Руменов, Добри Манасиев, пенсионер, Йордан Мирчев, пенсионер и д-р Константин Станишев.¹⁰ За редовен е приет изборът на подгласниците Евтим Спространов, Златко Димитров, Владимир Кусев, Димитър Тъкачев и Г. Захариев.

На 17 юли 1927 г. народните представители в “частно заседание” се обособяват в отделна парламентарна група с председател д-р Ив. Каранджулов и секретар Ан. Узунов, запасен член на ЗП на ВМРО. На 19 юни 1927 г. е открита първата редовна сесия на XXII ОНС, а вечерта в дома си Ан. Ляпчев се интересува за позицията на македонските депутати при избора на парламентарното бюро. Михайлов обаче все още не е известен за това.¹¹ С това се изчерпва разговорът за македонското депутатство. Ясно е, че новото колоритно явление в отечествения политически живот е окончателно възприето от българския премиер. Народните представители на 24 юни 1927 г. официално съобщават за раждането на новата група. На 1 юли 1927 г. Г. Кулишев използва правото си на участие в разискванията по отговора на тронното слово, за да мотивира появата на новата парламентарна група. Редакторът на в. Македония декларира: “Ние не съставяваме отделна партия, а сме само отделна парламентарна група. Ние, народните представители от Петрички окръг, сме дошли тук с любов към България, с искрена и дълбока привързаност към българския народ и неговата свободна държава – да сътрудним не на отделна партия против друга партия”. Депутатите са призвани да бъдат “носители на едни по-специални интереси”. Тяхното присъствие в Народното събрание е “живо доказателство, че македонският въпрос продължава да бъде и днес открита, широко открита рана”. Дълбоката причина “за безпокойство и размирие на Балканите е в жестокото третиране на поробените български населения, особено под гръцка и сръбска власт”. Пиринските депутати имат мисията да “изнесат” националните тежнени не само на населението от Македония, но и на българите в Добруджа и Тракия.¹²

Петричките депутати още от първата редовна сесия на XXII ОНС настояват в “отговора по тронното слово” да се акцентува върху деликатния малцинствен въпрос. От името на цялата група Г. Кулишев заявява, че България има “нравствено и политическо право да издигне глас за онеправданите и измъчени българи извън нейните граници”.¹³ Цялата група е готова до фанатизъм да отстоява “етническите права на българските малцинства”.¹⁴ Министърът на външните работи Атанас Буров смята, че най-добра е политиката, решаваща поетапно спорните въпроси, като иска от всички депутати да кредитират с доверие правителството и да имат “вяра в Обществото на народите”. Единадесетте депутати, обладани от родолюбив дух, не са съгласни с правителствената целесъобразност и съставят друг проект за отговор на тронното слово.¹⁵ Управляващото мнозинство обаче не приема предложението на македонската парламентарна група.

Но въпросът за положението на българските малцинства не е изоставен. Още на 4 август 1927 г. д-р Вл. Руменов отправя питане до Ат. Буров. Депутатът критикува “дълготърпеливата политика на българското правителство”. Парламентаристите намират за подходящо да кажат, “че ако в една най-деликатна форма се правеха възражения по въпроса за българските малцинства, нямаше гърци и сърби да успеят, когато се реши т. н. хуманитарен заем за бежанците да включат в неговите условия и политически елемент.”¹⁶ Поводът за депутатския контрол е издадената в края на 1926 г. от ОН книга и карта, които представляват “за гърците един официален документ, с който се отрича съществуването на български малцинства в македонските области”. Д-р Вл. Руменов остро се противопоставя на опитите да се замени името “българи” с неясното и двусмислено понятие “българеещи се”.¹⁷

Югославия през междувоенния период изключва парещата тема за малцинствените права. Основен принцип в югославската политика спрямо България става искането за безусловно приложение

на Ньойският договор, а главна цел – слаба и изолирана България, като предпоставка за осигуряване балканската хегемония на Югославия.¹⁸

Като легално проявление на ВМРО, парламентарната група схваща отлично далечния прицел на югославската политика. Правителствата в София, противно на оправданото недоверие сред македонските българи, залагат на започналото сближение с Югославия като на средство за преодоляване принудителната изолация на страната, решаване на малцинствения въпрос и т. н. Депутатите обаче са най-упоритите противници на започналото “сближение”. Те имат и своите аргументи, криещи се в отговора на въпроса “как може ние, угнетявани от славяни, да бъдем апостоли на едно славянско единение?”. Преценява се, че зад “сръбско-българското братство” стои вековен стремеж да се разширява изкуствено сръбското етническо пространство във вреда на българското национално наследство. Не на последно място, българо-сръбските приятелски манифестации в София имат зловреден отглас “там вътре, където българинът е в страшна борба за запазване на своя род и език...”¹⁹

Показателни са дебатите в XXII ОНС около утвърждаване на правителственото решение и издадения царски указ за обявяване военно положение в Петрички и Кюстендилски окръзи. Въведенният извънреден режим там е пряко следствие, по думите на министър-председателя, от “върволицата атентати” във Вардарска Македония. Депутатите от македонската парламентарна група намират военното положение “за пакостно” и отказват одобрението му.²⁰

Политическият светоглед на ВМРО изцяло обуславя взетото колективно решение. В словото си Й. Мирчев изтъква психологическото въздействие на военното положение върху отскоро освободеното пиринско население, което схваща наложените от родната власт ограничения като незаслужена наказателна мярка. От парламентарната трибуна смело е защитена ВМРО, чиито атентати са отговор на упражняваното от Белград насилие и нечувана тирания. Обстановката в “Македония под сръбска и гръцка власт”, където населението е убедено, че наистина “имало и от турско по-лошо” е основната причина за възстановяването на старата революционна организация. Нейната дейност не уврежда сигурността на българската държава, защото оглавява национално движение, борещо се да осигури свободно развитие на българите и останалите народи в Македония. Военното положение е отхвърлено с аргумента, че то не може да попречи нито на бежанските организации в България да защитават “правата македонска кауза”, нито пък “на решенията да умре за един възвишен идеал”. Освен това Белград може да се възползува от ненормалния пограничен ред, за да сее заблуди сред европейския свят, че “злото в Македония се лекува в София”. По този начин сръбските власти спокойно ще продължават своето “душегубно за българщината дело в Македония”. Депутатският анализ окачествява извънредния режим като “тежък морален удар за борческото население в Македония”, чиито единствен грях е, “че иска да си остане българско”.

Македонската парламентарна група се изказва отново и за процеса на българо-сръбско сближение. Той може да се развива като не се “накърнява държавния суверенитет на Сърбия върху Македония”, но при условие, че бъдат гарантирани “правата на населението до 1912 г. – зачитане на народното име и език, връщане на черквите, свободна просвета на роден български език, свободна употреба на българската книга”. Последното условие е “да престане сръбската власт с насилие да прави от българите сърби”.²¹

Неодобряването на военното положение и особено словата на Й. Мирчев, насочени “срещу разбойническия манталитет на сърбите”, които “с коварно приятелство заграбват на три пъти български земи (1833 г. Тимошко, 1878 г. Моравско, 1912 г. Македония) предизвикват двата стожера на стговористкото правителство Ан. Ляпчев и Ат. Буров. Мъдрият държавник и министър-председател със свойствения за него такт казва: “Народите живеят с народи, нито е политично, нито е разумно да си служим с такъв език. Ние трябва да привикнем да се уважаваме с нашите съседи”. За Ат. Буров изказването на Й. Мирчев поставя правителството в “неудобно положение”, тъй като военното положение има за цел светът да разбере, че не България е “огнище от където се кладат огньовете и се създават вражески отношения на Балканите”. Министърът на външните работи е убеден, че това е един от пътищата за бавното излизане на България от “деветото дъно на Дантевия ад”. Според него ние не трябва “да бъдем вечните рицари на правдата, които мъченически хвърлят страната си в катастрофа”. Той е решителен противник на “донкихотството” и завършва с ораторски плам: “България над всички и преди всичко! Поклон пред нея!”. Спорният указ е приет с болшинство.²²

Парламентаристите изразяват отново всеобщото желание да не се ликвидират народните имоти в Македония и Тракия. Те са наречени свещени не само защото са молитвени и просветни домове, но и защото са свързани с националните борби, а “много от стените на българските черкви в Македония и Тракия са опръскани с кръвта на народни мъченици, в техните огради и днес почиват костите на заслужили хора на Македония и на цялото българско племе”.²³

Д-р Ив. Каранджулов участва в дебатите по одобряване на спогодбата “Моллов-Кафандарис” (9 декември 1927 г.)²⁴ Привидно хуманното споразумение е “инструмент за обезбългаряване на Беломорското крайбрежие”. Водачът на македонските депутати предлага да се даде възможност за връщане на отчуждените бащини имоти на онези бежанци, които са недоволни от стойностното оценяване. За Ан. Ляпчев предложението е неприложимо и една от поредните “сантименталности на българския народ”.²⁵

Прилагането на одобрената спогодба се следи внимателно от македонските депутати. Макар и без особени изгледи за успех, те се стремят да защитават насилствено накърнените имуществени интереси на бежанците, принудени да изоставят имотите си в Тракия и Македония. Особена настойтелност и борбеност в това отношение проявява д-р Вл. Руменов.²⁶

Съществена страна от дейността на македонската парламентарна група е отношението ѝ към някои общонационални проблеми с духовно-културно съдържание. Така например депутатите приветствуват законопроекта за отмяна на Закона за общ български правопис. Единната позиция е обусловена от значимостта на въпроса за литературния български език и свързания с него правопис, защото от това “живо [се] интересува целокупното българско племе”.²⁷

По-късно, по идеята за изменение на образователната система председателят на групата д-р К. Станишев изтъква, че в учебника по отечествена география “малко” е написано за Западните покрайнини, Добруджа и Македония. На патриотичен разбор е подложен учебникът по история, с надеждата той да разпалва родолюбиви чувства и национална гордост. Общественикът приема качествено чуждоезиково обучение и всеобщото гимназиално образование на българската младеж като значим фактор за разширяване на бъдещата им професионална подготовка и духовен кръгозор. Лекарят К. Станишев в изказването си демонстрира тънък психологически усет и чувствителност. В онова време, когато са осезаеми последиците от крушението на националните идеали и българският дух е унижен, петричкият депутат казва: “Ние имаме всичко от основание да се гордееме, че сме българи...”. Неговият съвет е да се избягват оценъчните изрази от рода на “нашата малка, бедна, малокултурна България”. Патриотичният мотив е с мисъл към подвластните в Югославия и Гърция македонци, които не бива да се обезверяват, за да се поддържа в тях високият дух на упорити българи.²⁸

Дейността на Македонската парламентарна група през целия период е обект на постоянен интерес и засилено внимание от журналистите, работещи за печатните издания на бежанските организации в България.²⁹

“ВМРО с цялата си морална тежест” е скритият, но истински политически ръководител на парламентарната група. Седмият конгрес оценява работата на “македонските депутати по-високо, отколкото дейността на българските депутати във всеки друг окръг на България”.³⁰

Ив. Михайлов и неговите съмишленици от Петричко упражняват пряко ръководното си влияние върху депутатите. Доста характерен е случаят на конгреса в с. Покровник, Горноджумайско. Комисия в състав д-р Ив. Каранджулов, д-р Вл. Руменов и Д. Поппандов предлага идеята за помирение между двете страни в освободителното движение. Нещо, което е посрещнато “на нож” от делегатите и е тълкувано като израз на нелоялност и непослушание спрямо ВМРО. Но само Т. Карайовов препоръчва да не се отговаря с грубост на една добра инициатива. По този повод е приета резолюцията: “Конгресът натоварва бъдещият ЦК да благодари на парламентарната група за благородната ѝ инициатива и я поканва в отговор на тази инициатива да вземе акт от резолюцията, гласувана от конгреса”. Следователно депутатите са длъжни да приемат конгресното становище, одобряващо убийството на Ал. Протогеров. Стоян Филипов се изказва още по-ясно: “Тези депутати трябва да се определят: да заявят, с нас ли са или против нас”. Михайлов е съгласен с тази позиция и допълва: “С течение на времето и това ще им се каже”.³¹

В преобладаващата си част петричките депутати са здраво обхванати от клещите на новия ЦК. Неговият състав илюстрира значимостта и действителното място на спомагателната организация в революционното движение. Освен Ив. Михайлов, неговият съименик Караджов е с дългогодишен опит на пунктови началник в Г. Джумая, инициатор за свикването на конгреса, председателствувал заседанията в с. Покровник, а Стр. Развигоров е бивш пълномощник на ЦК в Светиврачко през 1925-1928 г. За първи запасен член на ЦК е избран отговорникът за окръга Й. Гюрков. Запасни членове са още Вл. Куртев и Ив. Хаджиевтимов.³²

Идейната и организационна криза във ВМРО, чието начало е поставено с убийството на Ал. Протогеров, има отзвук и сред македонското младежко движение. Неговата позиция преминава от пълен неутралитет до открито заклеяване на Ал. Протогеров като родоотстъпник и “един от най-големите разколници”.³³ По същество структурите на Македонския младежки съюз в окръга подкрепят ВМРО с ЦК - Ив. Михайлов, Стр. Развигоров и Ив. Караджов.

Използвайки силата на ВМРО в петричката база, с помощта на Македонската парламентарна група и младежките дейци новото революционно ръководство успява да наложи възгледите си в борбата за спечелване организациите на македонските българи от свободното Отечество и от далечна чужбина.³⁴

Проявяващата особена чувствителност към македонската тема българска общественост реагира спонтанно и отрицателно по повод убийството на Ал. Протогеров.³⁵ Революционната организация започва да губи уважението и престижа си и в Европа.³⁶ През октомври 1928 г. в Прага е проведена конференция за балканските малцинства. Представители на македонските българи са проф. Л. Милетич и д-р К. Станишев. Присъствуват и д-р Иван Пенаков (добруджанските българи) и проф. Иванов (бесарабските българи), българският пълномощен министър д-р Борис Вазов. Последният споделя пред сънародниците си, че ВМРО при днешния начин на действие губи всякакво уважение “в чужбина”, а извършените атентати вредят на българската кауза, защото последиците от тях са убийствени за българската интелигенция в Македония.

Д-р К. Станишев е впечатлен от основателните мисли на д-р Б. Вазов, който препоръчва главно културна борба, целяща опазването на “македонската българщина”.³⁷

Но позицията на парламентаристите остава непроменена. Основната част от тях плътно следват ВМРО и са нейни високопоставени сътрудници, осигуряващи необходимия контакт с българският политически елит.³⁸

Условностите на съобразяването и на премежените слова са водещи за членовете на парламентарната група. Димитър Попандов в писмото си до Стр. Развигоров от 20 юни 1930 г. с

“бащински поздрав” (личен познат е на неговия баща Михаил Развигоров [Мише], убит 1907 г. – б. а.) съветва към благоразумие по “възникналите разпри”, но е крайно огорчен от организационните дейци, забравящи да напомнят, “че тям дължи депутатството си”.³⁹

На 12 и 13 юни 1930 г. дейци на Вътрешната западнокрайска революционна организация “Въртоп”, подпомогнати от членове на ВМРО, извършват в околностите на Ниш няколко бомбени атентата.⁴⁰ В парламентарната комисия по външните работи министър Ат. Буров отправя “последно предупреждение към македонците”, които са длъжни най-после да зачитат “европейския манталитет”. Депутатите веднага предупреждават ЦК на ВМРО за очаквани арести.⁴¹

На последвалата среща с М. Монеv на 9 юли 1930 г. Ив. Михайлов възприема сериозно предположението, безпокоящо опитния дипломат в сянка: “В идните избори правителството ще се опита да се справи в окръга и ще иска да кандидатира свои депутати”.⁴²

Подготовката за влизане в новото Народно събрание започва отдалеч. През есента на 1930 г. са насрочени избори за окръжни съветници. В нареждане на ЦК от 13 септември 1930 г. до околийските тела в Г. Джумая, Св. Врач и Петрич, са дадени указания за организиране на “допитване” сред населението. Целта е да се открият най-подходящите кандидати. Освен отговарящи на законните условия е необходимо те да бъдат “почтени, обичани и с влияние граждани”. Окончателното съставяне на изборната листа се утвърждава от ЦК на ВМРО.⁴³

Предварителният избор е завършен с успех. Този демократичен за революционната организация подход е въведен и при определянето на кандидатите за народни представители. На 26 март 1931 г. Ив. Михайлов и Ив. Караджов (Веригин) подписват специална наредба, изясняваща процедурата по допитването.⁴⁴ Идеята е от всяка околия да се избере “по един кандидат за депутат и по един подгласник”. На съвместно заседание с околийския, градския комитет на ВМРО и районните началници, биват набелязани 5-10 лица, имащи качествата на народни представители. Следващият етап са районни събрания на “15-25 сведущи по въпроса селяни-избиратели”. Именно те, чрез тайно гласуване определят един кандидат от “набелязаните в околийския център”. Препоръчано е от ЦК при съставяне списъка на избирателите от районите и градовете да се впишат членовете на разните представителства: общинския съвет, църковни, училищни, читалищни настоятелства, братството, младежката организация и др.⁴⁵

Възоснова на “незабавно” изпратените протоколи ЦК съставя окончателната листа, която се регистрира в съда. Забранено е да бъдат кандидат-депутати членовете на околийските и градски комитети, районните началници, пунктовете отговорници и боевите инструктори. Органите на ВМРО нямат право да водят изборна агитация, а са длъжни да обясняват процедурата и прочетат кратка биография на набелязаните кандидати.⁴⁶

От 27 март 1931 г. Ив. Михайлов обмисля засилено парламентарно участие на ВМРО. Освен механизма на лобиране, се предлага и кандидатстване само чрез една партия. Мотивът е да не се разпръснат евентуалните гласове на македонските бежанци в България, като ВМРО осигури на своите хора в провинцията избираеми места в партийната листа.⁴⁷ Поставен е за обсъждане и друг вариант, напълно в стила на ВМРО – да бъдат избирани само лица от рода на Пандо Сидов (Петър Джидров), които тайно да обещаат, че след евентуалния им депутатски избор по главните въпроси ще гласуват с македонската група. Така например Михайлов предлага на лоялния към ВМРО Таско Стоилов да се помогне за непременно то му избиране в Дупнишко “даже с отцепническа листа от Сговора, ако партията не би го поставила в листата”.⁴⁸ Преди изборите Ив. Михайлов нарежда на парламентарната група да настоява за вдигане на военното положение в окръга като се изтъкват и по-силни доводи пред българското правителство, а именно: “Счита ли то, че тоя край е комитаджийски, както твърдят сърбите”.⁴⁹

Важен проблем за Ив. Михайлов е неяснотата в становището на “демократите спрямо окръга и изобщо организацията”. Ето защо още преди очертаващата се поредна правителствена криза от април 1931 г.⁵⁰ е наредено проучване на готвените в София кабинетни комбинации.

В ход са интензивни преговори между радикали, демократи, земеделци (крило “Врабча – 1”) и национал-либерали (крило Георги Петров), за създаване на Народен блок.⁵¹ По данни на организационното разузнаване става известна позицията на д-р Ал. Гиргинов за обещаваната бъдеща разправа “с македонците”. На Ал. Малинов, водачът на Демократичната партия при преговорите за коалиционно управление, даже е поставено условие за “разтурянето на македонската организация”. Наредено е на М. Монеv “по горните сведения” да разговаря открито с Ал. Малинов.⁵²

Дейците на ВМРО М. Монеv и Й. Чкатров започват сложни преговори за “взимане на партиен цвят”. Това не се оказва лесно. Пречат фракционните борби, съпътстващи българския политически живот, личностните честолюбиви амбиции, както и стремежът да се “продаде” на добра цена предвидливо регистрирания цвят. Такъв е случаят с Ив. Толев, който предлага запазения цвят на Прогресивно-радикалната партия за 10-15 000 лева.⁵³

Към 13 май 1931 г. М. Монеv установява, че само Демократическият сговор е готов да помогне на ВМРО. Според Й. Чкатров не бива да се отива със Сговора, или със създаващия се опозиционен блок. Изглежда, срещу услугата на Демократическия сговор са обещани три депутатски места – нещо, което засяга достойнството на задкулисни политизи. Й. Чкатров съветва ЦК да вземе цвета на някоя незначителна група, което ще осигури 8 депутатски места в окръга. Разбира се, това е и начин да се премахне сателитната униженост като “опашка на Буровци”.⁵⁴

Интересно е, че съгражданинът на Ив. Михайлов д-р П. Джидров първоначално отказва да даде така желаната от ВМРО партиен цвят, но моли чрез Й. Чкатров Михайлов да окаже съдействие при избора му в София. По-късно Джидров предоставя цвета на социалистическата си федерация. Андрей

Ляпчев изразява недоволството си от това. Йордан Чкатров пред Янко Сакъзов и Коста Лулчев също отбива опасенията за съюз между ВМРО и федерацията, аргументирайки се с необходимостта да се вземе партиен цвят за законната изборна регистрация. Едва тогава двамата социалистически лидери се поуспокояват. Край на разговора са думите на К. Лулчев: “Ще преглътнем този хап, но той е много горчив за нас, защото издигате наши противници, които бяха погребани за обществото”. Мнението на Й. Чкатров пред Стр. Развигоров и Ив. Караджов е за изострено внимание спрямо политическите сили, така че да не пада никакво съмнение върху ВМРО “за общо дело с когото и да е”.⁵⁵

Независимо от възникналите недоволства и лични огорчения, процедурата на ЦК за предварителния депутатски избор е точно спазена.⁵⁶

Този път е отчетено самостоятелното поведение на депутата Г. Кулишев след 7 юли 1928 г.⁵⁷ и са взети строги предохранителни мерки. ЦК на ВМРО, с цел по-ефективен контрол върху дейността на македонските депутати, избрани в XXIII ОНС взема “предохранителни мерки”. В спомените си В. Попдимитров от с. Горна Рибница, Петричко, разказва за срещата си с члена на ЦК на ВМРО Стр. Развигоров. Изборът на депутата, ползващ се със завидното одобрение на населението от “Огражден и Каршиака”, е утвърден от организационното ръководство. Но е предявено условието той да подпише декларация, че бъдещата му работа ще бъде съобразена с указанията на ЦК. Декларацията за обещащата изпълнителност към ВМРО е придружена и с готова молба за оставка, изключваща каквото и да било бъдещо самостоятелно поведение. Стр. Развигоров потвърждава, че контролните мерки се прилагат и към останалите народни представители.⁵⁸ Месец преди изборната дата наистина ЦК утвърждава депутатската листа и поставя спрямо “народните избраници” единственото условие да бъдат лоялни към ВМРО. Одобреният за депутатски подгласник М. Монеv, явно оскърбен от това, изпълнява докрай посредническата си мисия и съставя “за всеки случай” формулярите със задължително подготвените оставки.⁵⁹

През юни 1931 г. кандидатите на ВМРО в окръга са регистрирани с цветните бюлетини на Федерацията на работническите социалдемократически организации и групи в България и на Демократическия сговор и Национал-либералната обединена партия.⁶⁰

Отново изборните резултати се възприемат като показатели за ръста и влиянието на ВМРО сред народа от Българския Югозапад. “Всички структури на спомагателната организация са приведени в “бойна готовност”. Задачата е осигуряването на изборния вот в полза на единствените кандидати и недопускането на вражеска партийна дейност.

Сравнителният разбор на парламентарните избори от 1923 г. насам потвърждава необратимото пропускване на бента на прокламираната национална безпартийност в Петрички окръг. Всеобхватното приложение на организационната идеологическа схема, успоредно с кървавите междуособни борби във ВМРО, започва да трупа все по-отчетливо негативи.

На 21 юни 1931 г. в Горноджумайска избирателна околия от записаните 18478 души гласуват 15 545. Недействителните бюлетини са 574 броя, а редовните 14 971. Всички – за единствено законно поставената листа на Социалистическата федерация. Партийният цвят на бюлетините е вишнев. Гласоподавателите в Петричка избирателна околия са 15 142. В избирателните урни са пуснати 14878 розови бюлетини на коалицията Демократически сговор и Национал-либералната партия (обединена). Недействителните бюлетини са 264 броя. В Неврокопско са записани 12020 избиратели, гласуват 10624, действителните бюлетини с вишнев цвят са 9683, недействителните са 140, изброени са 239 празни плика и 562 отрицателни гласове – лозунги.⁶²

Пиринското население, независимо от разнообразните протестни форми и водейки се от различни мотиви, дава vota си за предложените от ВМРО депутати. Македонската парламентарната група в XXIII ОНС /1931–1934 г. / е в състав от осем народни представители. Ат. Хаджипопов е от гр. Св. Врач, д-р К. Станишев – председател, а В. Попдимитров – от гр. Петрич. Горноджумайските депутати са В. Василев, Ив. Ингилизов и П. Мърмев, секретар на групата. Проблемното за ВМРО Неврокопско се представя от двама депутати – д-р Петър Кушев и Ст. Филипов. Избрани са и “допълнителните” депутати Георги Кондов, Благо Максимов, Панчо Андонов Тошев, Иван Антонов и Иван Кюлев.⁶³

Законността на изборите в Неврокопско е оспорена заради липсващата партийна свобода и накърнените изборни права на населението. При обсъждането на резултатите от проведените избори в Неврокопско и Горноджумайско най-дейно участие взимат Христо Трайков и Александър (Алексо) Мартулков, народни представители от групата на Работническата партия. Христо Трайков предлага да се касира изборът, за да може всички политически организации да заверят при нормални условия листите си. В противен случай тамошните народни представители нямат право да се наричат “народни избраници, а натрапници”. Ал. Мартулков говори за нередовно изразената народна воля, илюстрирана от масовото лозунгово отрицателно гласоподаване. По неговите данни в с. Скрбатно има 66 лозунга, 60 бюлетини за гражданската листа и един лозунг, написан във форма на полица “платец Ст. Филипов, поръчител Илия Попиванов, дължи ми 20 000 лева за тютюна. Никога няма да взема”.⁶⁴

Направените възражения са оспорени, определени са като “неоснователни, недоказани и абсурдни”, а изборът на депутатите от Петрички окръг е утвърден.⁶⁵

Предварителният кадрови подбор и строгият контрол върху дейността на депутатите, избрани в Петрички окръг, имат определящо значение за общата политическа позиция на Македонската парламентарна група. По време на револверната политика и взаимноизстребителните борби, удостоили с печална слава македонското революционно движение, депутатите изцяло заемат страната на ВМРО начело с водещия член на ЦК Ив. Михайлов. В българския парламент те издигат към правителството глас за предотвратяване на братоубийствата, които вярно са назовани “страшен удар” за авторитета на

македонското освободително движение и въобще “за каузата на поробените българи”.⁶⁶ За да защити основателността на внесената “интерпелация” срещу политическите убийства, П. Мърмев използва същия остър и невъздържан език, свойствен за в. “Македония” и най-вече за “Свобода или смърт”, печатен орган на ВМРО.⁶⁷

Класически пример как чрез депутатите от Петричко става реалност “организационната целесъобразност” е приетият Закон за амнистията. Михайлов ловко използва обещанията за “пълна и широка амнистия” на предизборната коалиция “Народен блок”. Замисълът е в предстоящия законопроект да бъде вмъкнат подходящ текст, оневиняващ онези лица, извършили убийства по “свой почин, по заповед на ВМРО, или по внушение на българските власти”.⁶⁸

Пак по предложение на Ив. Михайлов в ЦК е обсъждан въпросът за амнистия на “четиримата предатели” – Коста Тодоров, Александър Обов, Никола Атанасов и Христо Стоянов. Михайлов и Развигоров са склонни да приемат амнистията, за да не се нарушат създадите се “гърпими отношения между земеделци и македонци”, като ВМРО продължи да отстоява самостоятелното си поведение спрямо “горните господа”. Най-възрастният от членовете на ЦК Ив. Караджов не е противник да им се даде амнистия. Но той обаче е убеден, че като се върнат те по-лесно могат да се накажат “за техните скверни шпионства против поробена Македония и против целия български народ”.⁶⁹

В личните си послания до д-р К. Станишев от 16 и 24 ноември 1931 г. Ив. Михайлов окончателно оформя позицията на ЦК. Нареджането е да се гласува само амнистията обхване организационните “хора” и да не се подкрепя проект, целящ идването в България единствено на “намиращите се понастоящем в Сърбия бандити”. Михайлов настоява предвидената амнистия да бъде по-широко тълкувана и под понятията “Неврокопски събития”, “Горноджумайски събития” да се разбират не само аферите от 1922, 1923, 1924 г., но и от 1925 и 1928 г. – т. е. да се амнистират деянията срещу Т. Паница и наказанията на “виновниците за смъртта на Т. Александров – протогероевици, комунисти и др.” Депутатското проучване е съвместно направено. Веднага след това Македонската парламентарна група единодушно гласува за правителствен законопроект, оневиняващи всички престъпления на “македонска почва” до края на 1931 г.⁷⁰

Нравственият и политическият кодекс на Македонската парламентарна група е сътворен от Ив. Михайлов. Неговото авторство не буди съмнение. През декември 1931 г. е проведена среща с членовете на групата. Пред тях Ив. Михайлов изнася “бележките” си за мисията на македонските парламентаристи в България.⁷¹ Документът има уникално значение и е един от ключовете за проникване в политическата философия на ВМРО и на Ив. Михайлов. По-късно, през октомври 1932 г., неговите тезиси са предоставени на Окръжния комитет слабо видоизменени и известни със заглавието “Важност, значение и задачи на македонската парламентарна група”.⁷²

Депутатите изразяват “не само волята и желанието на населението от Петрички окръг, но и мислите и стремежите на македонците от поробена сръбска и гръцка Македония”. Пиринските народни представители са политически застъпници на уставния идеал, предвиждащ териториално обединение на географската област Македония и нейното обособяване в “самостоятелна държава”.⁷³ Тъкмо за това е поставена задачата да се излезе с мемоар до Обществото на народите, че парламентарната формация защитава интересите на над 200 000 души и иска създаването на една свободна и независима държава, в която да влезе Петрички окръг.⁷⁴

Македонските българи в законодателната власт съставляват “идейна група, която се грижи за големите и общонародни въпроси”. Тази същностна характеристика обуславя парламентарния стил на поведение. Обект на внимание е “морала на българската общественост”. Членовете на групата са длъжни да се изказват само по въпроси, отнасящи се до съдбините на българската държава. Важно е “патриотичните речи”, защитаващи принципа “Независима Македония” в дебатите по общодържавната политика, да се използват “за вдигане на шум по македонския въпрос”.⁷⁵

На Македонската парламентарна група е възложено да настоява за откриването в Албания на български училища из селата, останали под нейна власт.⁷⁶

В своеобразния парламентарен статут намира израз станалият вече традиционен войнстващ и непримирим организационен антикомунизъм. На депутатите е наредено от нелегалните водачи на ВМРО да работят “срещу разрушителната дейност на комунистите”. Формулираната генерална инструкция е ясна и точна: “Нито един учител или чиновник комунист, или враг на Организацията и въобще на македонското движение, не бива да остане на служба в Петрички окръг”.⁷⁷

Самостоятелна роля имат да изпълняват депутатите и спрямо ръководения от ВМРО необходим процес на културно строителство и стопанско модернизиране в Петрички окръг. Те поемат отговорната грижа да търсят “пазар на произведените от окръга тютюни, овощни плодове, памук и др.”, както и да достигнат до справедливо разрешение на “болния въпрос за безстопанствените имоти”.⁷⁸

Освен парламентарната дейност, играеща ролята на щит за “легалните македонски организации”, депутатите имат важни задължения и в контролната дейност. Преценено е, че те “могат да бъдат осем първокласни съветници на ВМРО”, които съвременно жигосват неуредиците на спомагателната институция в Българския Югозапад. Сред тях е редно да има “железна дисциплина и братско разбирателство”, а на “всеки два месеца групата да се отчетва пред ЦК”.⁷⁹

“Статутът” на групата отразява не само процеса на идейна еволюция сред ръководните кадри на ВМРО. Очертаната политическа линия на поведение общо взето се следва последователно. Организационният контрол е съгласуван и ефективно прилаган, особено спрямо инакомислещите и членовете на нелегалната БКП.

На 23 март 1932 г. окръжният пълномощник на ЦК на ВМРО за Пиринска Македония Панчо Тошев известява д-р К. Станишев, че “директорът на гимназията в Неврокоп е с комунистически убеждения”. След като получава съгласието на Ив. Михайлов, той се обръща към македонския парламентарен ръководител с молба да направи необходимото за отстраняване от окръга на “такъв сорт просветител”.⁸¹ Намесата на депутатите при назначаването и уволняването на държавни служители в Петрички окръг не винаги е правилна и справедлива. Доста неблагоприятен е отзвукът сред местното население от грубите прояви на ВМРО спрямо разложките учители през пролетта на 1932 г.⁸¹

Депутатите полагат сериозни усилия да изпълняват указанията на своето нелегално политическо ръководство. Такъв е случаят с последователно отрицателното становище на Македонската парламентарна група по въпроса за сближението с Югославия.⁸² Секретарят П. Мърмев споделя искреното желание на всички “българи от Македония под сръбска и гръцка власт” и на македонските бежанци в България за истинско сближение между балканските народи, което посредством призната независима македонска държава да култивира идеята за бъдеща Балканска федерация. Но преди всичко членовете на Македонската парламентарна група искат да видят силите на българската нация и държава и те да изпълнят задълженията си към своите сънародници, които “пъшкат под сръбска и гръцка власт”.⁸³

Централното и окръжно ръководство на ВМРО възлагат множество стопански, политически, “разузнавателни”, културни, кадрови и др. задачи на депутатите от Петричко.⁸⁴

Постоянното наблюдение и “стягането” на Македонската парламентарна група се осъществява и чрез тайни отчетно-инструктивни срещи с ръководителите на ВМРО.⁸⁵

През април 1934 г. такава среща е проведена в гр. Банско. В нея участват Ив. Михайлов, Ал. Димчев, П. Тошев, В. Мечкуевски, д-р Вл. Руменов, Ст. Филипов, А. Ингилизов.⁸⁶ Димчев предлага да се иска от правителството изкупуване на кооперативните тютюни. В. Мечкуевски настоява “министрите да не партизанствуват с чиновниците в окръга”. Приети са проекти на важни решения относно собствеността върху земята, раздадена на бежанците и прекратяване на възникналите спорове по оземляването, залесяването и изкупуването на тютюна в условията на тежката икономическа криза.⁸⁷

Изглежда, че ЦК на ВМРО и ръководните функционери в Петрички окръг не са доволни от цялостната дейност на Македонската парламентарна група. За това говорят датираният от 30 април 1934 г. т. нар. “Бележки за парламентарната група”. Напомнено е, че парламентаристите от Петрички окръг “най-подробно” трябва да участват в съставяне бюджетите на отделните министерства, за да може културно-стопанското строителство в Петрички окръг да бъде финансово осигурено.⁸⁸

Остри са забележките срещу депутатите по отношение връзката им с населението от Петрички окръг. Те се критикуват за проведените събрания “без всякаква система”, а Ив. Ингилизов е лично обвинен, че по своя преценка е насрочил публични събрания.⁸⁹

В действителност, политическите пълномощници на ВМРО в двете поредни ОНС хвърлят немалко усилия за разрешаването на редица значими въпроси. И по време на двата си мандата Ив. Ингилизов показва в тази посока старание и целенасоченост.

Всички петрички депутати рисуват с най-черни краски икономическото положение в Пиринския край и се обръщат с апел към колегите си да възвърнат у народа доверието към парламентарното управление.⁹⁰

В размирния пограничен окръг липсва провеждането на цялостна модерна държавна политика. Тревожен е фактът за годишно недостигащите 23 533 655 кг зърнени храни. В Петрички окръг на 10 домакинства се падат 7 крави, 9 вола, 2 коня, 3 магарета, 4 превозни добичета (заедно с мулетата), 288 кг фураж. Държавните служители в окръга не са добре платени. Липсват нормални пътни съобщения. Неврокопско е на 96 км от ж. п. гара Симитли, а на 126 км от ж. п. гара Белово “няма пътища за волска кола даже”. Туберкулозата, “жълтата гостенка”, често пъти навестява главно бедните селски и градски семейства. Смъртността във възрастовата група от 10-14 г. до 20 г. е 60%.⁹¹ Ингилизов изчислява данъчните недобори на 22 млн. лв., а от тях 8 принадлежат на граничното население. Продължава да е неуредена собствеността върху недвижимите имоти и това създава сериозни проблеми за финансовото кредитиране.⁹² Има общини, които не могат да издържат училищата си, а по количество училищни сгради Петрички окръг е на 13-то място. Там има най-много нередовен учителски персонал, предстои да се строят 247 училищни здания. Налице са само 41 читалища, 51 вечерни и неделни училища.⁹³

Използвайки правото на законодателна инициатива и участието си в различните парламентарни комисии, депутатите желаят да разрешат някои проблеми, пряко засягащи интересите както на местното население в Петрички окръг, така и на многобройните бежанци в България. Предложено е изменение и допълнение на чл. 36 и чл. 50 от Закона за селскостопанското настаняване на бежанците чрез средствата на заема, отпуснат със съгласието на ОН.⁹⁴ В края на 1930 г. Ив. Ингилизов е един от вносителите на законопроект за снабдяване собствениците на недвижими имоти в новите земи с нотариални актове.⁹⁵ Със законопроекта за събиране на закъснелите данъци се цели да бъдат ликвидирани всички стари вземания, повечето от които са несъбираеми и да бъдат опростени данъците на бежанците, които тънат в мизерия.⁹⁶

Депутатите съдействуват за удовлетворяване от страна на изпълнителната власт на доста молби. По този начин на мелнишкото училищно настоятелство е дарено държавно здание за прогимназия.⁹⁷ Бежанците от селата Кулата и Чучулигово, Светиврачка околия, получават за благоустройствени цели 140 дка държавна земя.⁹⁸ Отпусната е 5000 лв. помощ за разширението на сиропиталище “Битоля”.⁹⁹ За довършване строителството на читалнята към читалище “Съгласие” - гр. Горна Джумая е разрешено да се вземе 2500 м³ държавен дървен материал. Отменен е неоправдано налаганият данък (общо 502 000 лв.) върху жителите на с. Голешово, Светиврачко и др.¹⁰⁰

Натрупаният опит от дейността на депутатите, избрани в Петрички окръг през лятото на 1923 г., има важно значение по време на двата парламентарни мандата на вече обособената парламентарна група. През целия близо седем годишен период чрез дейността си членовете на Македонската парламентарна група доказват, че са изпълнени с “мисълта за брата роб”. Те притежават убедеността за следване на отговорна историческа мисия, тъй като ролята им “надхвърля грижата за стопанско и културно повдигане на Петрички окръг”, а проблемът е да защитят “велико[то] народно дело, отатък черната граница”.¹⁰¹

Чрез участието на пиринските депутати в българския обществен живот ръководството на ВМРО иска да внуши на цивилизования свят и дипломатическите кръгове важна политическа идея. Необходимо е по същия начин да бъде представено в белградската Скупщина и гръцката Камара национално обезправеното население от Вардарска и Егейска Македония.¹⁰²

Народните представители от Българския Югозапад взимат участие в поставянето и обсъждането на главни и същностни проблеми с общонационално звучене и характер. Тяхното самостоятелно място особено се откроява чрез публичните им изказвания в дебатите по съставяне на отговора на тронното слово, обсъждане на законопроекта за държавния бюджет, в прилагане на депутатския контрол върху дейността на висшата изпълнителна власт.

И в двете ОНС противосръбската линия е водеща в политическото поведение на Македонската парламентарна група. Тя се обявява против одобряването на подписаната в София на 14 февруари 1930 г. конвенция между Царство България и Кралство Югославия за ликвидиране на двувластните имоти, постоянно издига малцинствения въпрос, с основание нарича българо-югославската граница “вратата на ада” и заклеймява всякакви манифестации на българо-сръбско сближение.¹⁰³

В целокупната дейност на Македонската парламентарна група има две същностни насоки. Едната е начертана от значимите теми, намерили юридически израз в Ньойския диктат и родени от злочестото приложение на неговите противобългарски клаузи. Все проблеми, пряко отнасящи се до национално-историческата съдба на българския народ и до следвоенното положение на “поругана и обидена незаслужено България”.¹⁰⁴ Втората насока е израз на участието в законотворчеството и на извънпарламентарната й съзидателна дейност. Нейните усилия са насочени за решаване на немалко проблеми от духовно, културно и стопанско естество.

Членовете на депутатската група от Петричко са видни македонски българи. Всички техни парламентарни изяви са богато документирани. Стенографските дневници на XXII и XXIII ОНС са автентичен извор, опровергаващ подхранваните ненаучни тези спрямо историческото минало на българите от Македония.

2. Боевият институт, или народната армия на ВМРО в България

Изпитаната от Ив. Михайлов нова тактическа линия е утвърдена чрез взетите в с. Покровник конгресни решения. Рискованите походи на многобройни чети са отхвърлени. Прието е верни на революционното съзаклатие малочислени бойни групи да нанасят неочаквани динамитни удари върху държавни обекти на сръбския окупаторски режим във Вардарска Македония.¹⁰⁵

Промените в устава и правилника на ВМРО са докладвани от Й. Гюрков, не по-малко самостоятелен и амбициозен от Ив. Михайлов. Между тях двамата припламват искрите на несъгласието около новия член 115. Идеята на Й. Гюрков е ЦК да не поема противоуставни задължения под влиянието на външни фактори. Той предлага заетостта на големи организационни сили и средства да се одобрява от мнозинството окръжни войводи. Противно на тази позиция е забележката на С. Евтимов, че тъй като войводите са назначавани, по-добре е за важни решения да се търси мнението на независими лица от ЦК. Но мнението на преизбрания петрички окръжен пълномощник е, че “окръжните войводи макар и назначавани, ще бъдат независими в своята дейност”. Предложението на Г. Въндев е при “извънредни случаи” да се иска мнението на запасния състав на ЦК. За Й. Чкатров “организацията стои на началата на независимостта” и ангажирането на външни фактори със съгласието на окръжни войводи е опасен принцип. Позицията на Ив. Михайлов е отрицателна, “защото може да се намери един луд човек, който ... с трима окръжни войводи да дигне въстание или да извърши нещо по-лошо, понеже уставът го освобождава от отговорност”.¹⁰⁶

При определяне стратегическите насоки на освободителното дело делегатите анализират борческата история на ВМРО и изхождат от международното положение на България. Чкатров умува върху вариантите, които могат да доведат до “крупни акции” – изстрелването дори на “един куршум срещу българските власти”, или колективна нота на три държави срещу България по повод “изпратена чета в Македония”. Поради тези рискове, след него Й. Гюрков по-обстоятелствено разяснява твърдото си убеждение за необходимостта от конгресно ограничаване правата на ЦК. Негови аргументи за това са приетите външни поръчки от ВМРО през 1914 г. и 1924 г., когато убийството на Т. Александров заради връзки “с болшевиките в духа на устава” довежда до катастрофална развръзка. Гюрков оттегля предложението си за воеводското съгласие и настоява конгресът да приеме “нещо, което спира ЦК”. Михайлов не е чужд на идеята за “свещателно тяло”. Окончателната редакция на чл. 115 е: “ЦК няма право да поема с външни фактори ангажименти, които не са в духа на устава и решенията на конгреса”.¹⁰⁷

Конгресът на 25 юли преутвърждава старата резолюция от 1925 г. за Пиринския край.¹⁰⁸ Демонстрирана е делегатската готовност отношенията с България да почиват върху запазване сигурността на базата “без да се прибягва до огън и сеч”. Конгресната директива е по възможност ВМРО

да спечели правителството, като не губи позициите си сред всички обществени среди и партийно-политически групировки. Целта е на всички отговорни фактори да се внушава поведение, което да е изгодно за ” каузата на поробена Македония”.¹⁰⁹ Двата лагера на враждебно настроените довчерашни другари ясно схващат важното значение на Петрички окръг. За тях спомагателната организация е определящ фактор при налагането на позициите им в самообезличаващото се македонско освободително движение.

Още на 8 юли 1928 г. Ив. Михайлов свиква в дома на Асен Попаврамов разширено съвещание. В спомените си Благой Видов предава разказа на участника Иван Манев. Присъстват над 20 души от Г. Джумая – Ар. Манасиев, Ив. Караджов, Г. Междуречки, В. Мечкуевски, Иван и Антим Ингилизови, Н. Северов, д-р Гаджев и др. Там са и петимата пълномощници на ЦК в окръга, както и представители на военните гарнизони от Петричко. Михайлов ”строго напомня” хората да се държат в постоянна готовност за да не позволят ”комунистите и санданистите” да правят ”собствена политика” от убийството на Протогеров. Неговото разпореждане е ”Дръжте здраво положението в окръга дори и с крайни средства. Защото имаме ли окръга, ще имаме и емиграцията в България”.¹¹⁰

На 20 юли 1928 г. в къщата на М. Шкартов, Г. Попхристов, П. Шанданов, К. Пърличев, Г. Баждаров, Н. Томалевски, войводи, четници и терористи, замислят как да бъдат превзети Националния комитет на братствата, редакцията на в. ”Македония” и т. н. Опитният войвода Димитър Чегански (Мицо) простодушно заявява: ”Змията трябва да се удари по главата, а не по-опашката”. Допълнението е на Пандо Струмишки: ”Змията е в Петрички окръг и там трябва да я смажем, за да стане окръгът наш”.¹¹¹

П. Шанданов като редовен член на ЦК непризнаван от противниковата страна, изработва плана за действие в Петрички окръг. Но сега именно мерките за сигурността на спомагателната организация, така старателно прилагани през 1925-1928 г., доказват ефективността си. Двата опита през юли и август да се превземе петричката крепост са прекършени от четниците и организираната милиция в планинския проход Юндол и при с. Обидим, Неврокопско. Местните въоръжени групи са предвождани от Г. Настев и Ст. Вардарски. Резултатът от фаталния братоубийствен сблъсък е нови 13 жертви. Това са Борис Козов, Борис Изворски, Васил Запрев, Георги Наков, Георги Чангуров, Григор Христов, Димитър Димашев, Иван Начев Бабунски, Митре Петров, Пандо Кицов Алипашов, Пандо Струмишки, Спас Стоянов, Спас Вергов и Христо Андонов. Всички те са отнесени от привържениците на Ив. Михайлов към графата ”последователи на Ст. Мишев и Т. Паница”, като неаргументирано са обвинени в предателство и ренегатство.¹¹²

През юли 1928 г. анонимен неврокопски гражданин, който не желае да се лее българска кръв, обвинява пред Ан. Ляпчев ”носителите на македонското движение в нарушаване на българските закони и спекулативна търговия с тютюни и дървен материал”.¹¹³ На 29 август 1928 г. противниците на Ив. Михайлов изпращат в София изложение от името на петричките граждани. Втората молба изложение е изпратена на 27 септември 1928 г. Подписана е от 100 души ”забягнали в София от терора на бандитите на бившия член на ВМРО Ив. Михайлов”. Изложението е връчено лично на Ал. Цанков чрез посредничеството на Д. Томалевски, брат на Н. Томалевски. Изредените убийства, побоища и прояви на тормоз върху населението, обаче не предизвикват очаквания противомихайловистки отзвук сред правителството.¹¹⁴

Открито е отправено обвинението, че ”боевото ведомство” в окръга е лично предано на Ив. Михайлов, а под ръководството на Стр. Развигоров, Б. Бунев, Ст. Карайорданов, Ив. Мотикаров и др., заедно с властите то упражнява незаконен терор над български граждани.¹¹⁵ Двете изложения и декларациите след тях,¹¹⁶ независимо от логичното пристрастие, съдържат правдив извод: преследванията, репресиите и убийствата на опозиционно настроените петрички жители имат отрицателни последици за дейността на ВМРО в България. След 7 юли 1928 г. в Америка е предприета небивала пропагандна кампания срещу ВМРО и Ив. Михайлов. Тогава окончателно влиза в обръщение тезата за ”фашисткия характер на ВМРО”,¹¹⁷ а в политическия речник на организационните противници трайно заляга оценъчният етикет ”бандите на Ив. Михайлов”.¹¹⁸ Сякаш съзнавайки това, делегатите в с. Покровник искат да премахнат бъдещите нередности. Редакцията поправка на чл. 68 от Правилника на ВМРО забранява да се вършат жестокости и убийства над населението.¹¹⁹ Но разумната и своеобразна правна норма не се оказва преграда за престъпленията в царството на ВМРО.

Обстановката допълнително е усложнена от продължаващите контрачетнически нападения по българо-югославската граница. Само през 1928 г. техният брой е около 30. През ноември 1928 г. местната милиция на ВМРО залавя в землището на с. Богородица, Петричко ”войници, които искат да бягат в Сърбия”. Те са предадени на Софийския военно-полеви съд.¹²⁰

Дейците на ВМРО приемат бремето на въоръжената охрана и належащите повинности като осъзнат патриотичен дълг. Ръководството на спомагателната организация не само укрепва и пази стабилността на ”българската база” в борбата срещу вътрешните си противници, но залага и на международния фактор. През април 1929 г. в София официално се установяват постоянни връзки с хърватското освободително движение. Вероятно през пролетта на 1929 г. в горноджумайското село Селище е проведена тайна среща на Ив. Михайлов с усташкия водач Анте Павелич.¹²¹ Напълно е възможно след тази среща в Г. Джумая да е пристигнал като инструктор хърватският офицер Фируякович за връзка с члена на ЦК Ив. Караджов и за организиране на обща борба срещу югославския денационализаторски режим.¹²²

Нелегалните четници се разправят жестоко с противниците си. Трайният стремеж на оглавявания от генерал Ив. Шкойнов съюз ”Българска родна защита” да измести от Неврокопска околия ВМРО, придава още по-голяма конфликтност в района.¹²³ Нанесен е побой над родозащитници, а Б. Бунев

наранява тежко запасния офицер Методи Ацев. През юни 1929 г. е отвлечен бойният инструктор на “Родна защита” в Неврокоп Димитър Дерменджиев. След един месец е убит, а шестима от ВМРО са задържани по този случай в окръжния затвор. Секретарят на местния клон, адвокатът Химитлийски, е заставен да напусне Петрички окръг. “Изстъпленията на неотговорните фактори” стават нетърпими и централният печатен орган на българските родозащитници остро реагира срещу поредното убийство на техния “съчувственик” Илия п. Воденов от с. Либахово.¹²⁴

През август 1929 г. 35 видни български общественици се подписват под навременния апел за спиране самоизстребленията и братоубийствата между македонските дейци. По повод смъртта на Г. Баждаров (29 септември 1929 г.) в. Родна защита нарича това поредно македонско убийство “сализъм”, като уверява че знае къде се намира “гнездото на обучените убийци и кой е техния злокобен вожд”.¹²⁵

Двама от участниците в убийството на Г. Баждаров са заловени във Варна. Това са живеещите в гр. Св. Врач Борис Чавдаров и Методи Василев (шурей и брат на В. Василев – член на Националния комитет). Противната страна не остава дължна и на 16 октомври 1929 г. стрелят срещу В. Василев. В окръга е убит Дичо Георгиев от с. Грамада, Горноджумайско. В гр. Г. Джумая е арестуван терористът Ив. Марков (Брата), а на 6 декември 1929 г. в гр. Св. Врач е убит Миле Станоев от гр. Крушево.¹²⁶

Членът на ЦК Стр. Развигоров настоява освен чрез физическите убийства, организационният ред да се запази и като не се повдигат “стари дрязги и предизвикателства”. В тази връзка недоброжелателите на Ив. Вапцаров са предупредени да държат “поведение на примиримост”, а той да спазва обещанието си за лоялност към ВМРО.¹²⁷ Но крутите мерки са главният фактор за възстановяване на предконгресното единение и стабилизиране на ВМРО в окръга.

Веднага след сключването на българо–югославските споразумения в Пирот и утвърждаването на Иванмихайловата ВМРО като единствена революционна организация на македонските българи, започват поредица от бомбени атентати в Югославия – Пирот, Крива Паланка, Кочани и Струмица.¹²⁸ По този повод Англия, Франция и Италия предприемат колективна дипломатичка постъпка срещу България. През пролетта на 1930 г. Англия настоява за разтурянето на ВМРО, но този краен политически ход не е приет от Ляпчев и Буров.¹²⁹

С включването на Ал. Цанков в правителството на Ан. Ляпчев (май 1930 г.) е предприета потвърда политика срещу ВМРО. На 22 юни 1930 г. е извършена полицейска акция в София и в Петрички и Кюстендилски окръзи. В Г. Джумая е задържан пунктовиач началник на ВМРО Асен Попаврамов, подозирани от югославските власти като организатор на атентата в Кочани (18 февруари 1930 г.). Убийството на талантливия литературен критик Васил Пундев (4 март 1930 г.) е повод да се издаде най-после заповед от министър-председателя за арестуването на Ив. Михайлов. Тогава в негова защита се явяват доброволно повече от 200 адвокати.¹³⁰

Настояванията на Й. Гюрков за “стягане” на Петрички окръг посредством въоръжени акции не са въведени в действие. Димитър Попандов по повод заплахите на Ат. Буров пред парламентарната комисия по външните работи (юни 1930 г.), препоръчва на ЦК борбата срещу “Родна защита” да се води не с “репресалии”, а чрез политическа агитация в старите предели на Царството, където може по-добре да се разясни безмисленото й съществуване в Неврокопско.¹³¹

Притесненията на Ив. Михайлов идват не толкова от дейността на “Родна защита” в Неврокопско, а от правителствените намерения за сближение с Югославия и от проюгославските настроения в обществото и армията. Стига се до придобилата скандална известност “шпионска афера”, която има отрицателни последици за авторитета на ВМРО.¹³²

От есента на 1930 г. започва ново издание на кървавото организационно отмъщение. След убийството на Н. Томалевски (12 декември 1930 г.), в хода на преговорите за помирение бива убит на 8 февруари 1930 г. пълномощникът на ЦК за Петричко Й. Гюрков. Заставени са да напуснат редиците на македонското движение Г. Попхристов и К. Пърличев. Но револверната политика не спира и от двете страни.¹³³

Заръката на покойния Й. Гюрков до д-р К. Станишев за среща с военния министър по повод “лудориите” на неврокопския гарнизонен началник полк. Стоянов е изпълнена. На 12 февруари 1931 г. новият министър – генерал Ал. Кисьов, обещава разследване на дружеските отношения между родозащитниците и военните власти, както и на намесата на полк. Стоянов в делата на ВМРО. Думите на генерала са точно предадени на Стр. Развигоров: “Ако не го преместя, то ще му дръпна малко ухото, за да не се бърка в работи, които не засягат държавната отбрана”. Военният министър е склонен да разбере полк. Стоянов, който признава, че организационните власти “щадят България, но някои малки работи го дразнят”. На което д-р К. Станишев отговаря: “Тамошното положение е държавен въпрос. Най-добре е [полк. Стоянов] да пази границата и да си обучава войниците”. Доброто разположение на военния министър към ВМРО е продиктувано от държавническата му убеденост, “че без това дело България не може”. За да предпази “държавата от рискове” ген. Кисьов поема задължението лично да инструктира полк. Стоянов. Срещата завършва с благодарности от името на ВМРО.¹³⁴

Централният комитет успява да притъпи възникналите противоречия с армейските власти. Убийството на Й. Гюрков е повод за нови мерки срещу “разбойниците в България и непосредствените оръдия на сърби и гърци”. Всички членове на ВМРО са предупредени на 20 март 1931 г. строго да спазват чиновничеството. Срещу подпис е определена лична охрана на Т. Карайовов, М. Монеv, Вл. Куртеv, П. Мърмев, Й. Чкатров, Т. Пиперевски, Г. Гочев, В. Василев, П. Ацев и Д. Талев.¹³⁵

Със затягането на дисциплината в регионалната организация и приближаването на новата комитска пролет замрялата боева дейност става отново водеща. Замислени са през 1931 г. разузнавания с нападателни акции по долината на р. Морава и р. Вардар. Михайлов е убеден, че именно атентатите

върху “сръбски жандармерийски и войскови обекти” след 1924 г. повдигат цената на ВМРО “в очите на целия свят и на всички свободни и поробени българи”.¹³⁶

Но в спомагателната институция са налице първите кризисни белези. Те са следствие от междуособния двубой за контрола над Петрички окръг, от пограничните тежести и извънредния безпартиен режим над населението. Значение имат убийството на Й. Гюрков, както и настоятелните опити на военните власти да командуват организационните бойни части – все фактори, които предопределят кризисното развитие в дейността на ВМРО.¹³⁷

Едва от есента на 1931 г. окръжното “боево ведомство” започва постепенно да заема полагащото му се челно място в организационната тактика.

Ив. Михайлов нарича “скандални” изтъкнатите от Ст. Вардарски нередности в Горноджумайска околия. Назначеният от 1925 г. градски боеви инструктор Г. Попов не представя никаква отчетна ведомост за оръжейни проверки. Организацията вече не е масова. Населението е под нечуван натиск на разни спекуланти – тютюневи търговци, а връзката между ръководните тела и народа е прекъсната. Раздаденото по-рано оръжие е у хора с напреднала възраст, докато отслужилите военната тежба младежи не са зачислени в милицията, въпреки доказаната от мнозина вяръност към организацията. От 1928 г. въоръжената група в околията не води никаква агитационна и организаторска дейност.

Въпреки това Вардарски определя гражданството за “вярно на народния идеал“. В Горноджумайско според него, за разлика от Неврокопска и Разложка околия, “няма разнебитеност, нито враждебно настроение”. Той съзира подмолната опасност за основите на безпартийната институция единствено в силното градско “ляво течение”.¹³⁸

Михайлов, Караджов и Развигоров – членовете на ЦК, предупреждават, недвусмислено правителството на Народния блок, че няма да допуснат учредяването на партийни бюра в окръга. Десет дни след изложението на Ст. Вардарски, на 15 октомври 1931 г., за околийски боеви инструктор в Горноджумайско е назначен о. з. Васил Мечкуевски. Утвърден е изборът на новият окръжен комитет: Георги Талев от Прилеп, живущ в Г. Джумая, Зисо Попов (Живко) от с. Бабчор, Костурско, живущ в гр. Св. Врач и А. Попаврамов. На 6 февруари 1932 г. синът на легендарния куриер-кирадгия Доне Стоянов, адвокатът от Кюстендил Панчо Тошев, е упълномощен “да представлява ЦК по всички въпроси, засягащи интересите на ВМРО в Македония под българска власт”.¹³⁹

Започва подготовката за поредния общ конгрес на ВМРО. Но реално условията в Петричко за нормален организационен живот стават все по-трудни. Ред фактори обясняват непокорството сред населението в “болната“ Неврокопска околия: последиците от Дъбнишката афера, контактът с интернирани и излежавачи тежки присъди комунисти (Жак Натан, Добри Терпешев, Йонко Панов и др.), дейността на Симеон Кавракиров, секретар на ВМРО (обединена), кадровите промени, извършени от правителството на Народния блок, както и подкрепата на новия околийски началник Минчев за премахване на безпартийния режим.¹⁴⁰ Ръководството на ВМРО е твърдо решено да не допусне това. От есента на 1931 г. няма партийна проява, която да бъде отмината от нелегалните четници. На 16 декември 1931 г. “задигнат е в София и безследно изчезва” сътрудникът на С. Кавракиров, застрахователният агент от с. Белица, Разложко, Г. Андрианов. Околийското ръководно тяло в Неврокоп осъжда на смърт (18 декември 1931 г.) М. Керезиев от с. Мосомище, К. Марков, Д. Хардалиев и Г. Поппанайотов. Ръководното тяло моли ЦК да им се разреши да налагат смъртни или други наказания, “за да се запази единството и дисциплината в организацията”.¹⁴¹

По нареждане на ЦК, от 30 декември 1931 г. започва подготовката за предстоящите през февруари общински избори. Решено е временно да завежда Неврокопско пълномощникът на ЦК за Светиврачка околия Захари Новев Пандилов (Дядо Ной). На помощ е изпратен и М. Монов. Дватама, заедно с членовете на окръжния комитет, са задължени да “подредят листата”.¹⁴²

Този път петричкото население се осмелява по-масово да се противопостави на ВМРО чрез негласуване, подаване на недействителни бюлетини и лозунги. За първи път от 1923 г. в селата Скребатно и Гърмен и в самия Неврокоп общогражданската листа не е зачетена.¹⁴³

През март 1932 г. в Г. Джумая е проведена конференция с околийските пълномощници на ЦК, членовете на окръжния комитет и бойните инструктори. Приети са “мерки за стабилизиране и засилване на организационната власт в окръга и закрепване на нейния авторитет”. Наред със забраната в окръга на комунистическата и въобще на партийната литература, между официоза в Знаме и в Македония се води истинска медийна война.¹⁴⁴ Поводът е дейността на неврокопския околийски началник Минчев. Според З. Новев той изнудва населението чрез “подписи на бяла книга”, иска увеличаване на полицията за тормоз и създаване на “партизани”, извършва арести, обиски, разпити и изземва организационното оръжие. В помощ на в. Македония е революционният лист “Свобода или смърт”, където се жигосва казионната партийност и се критикува вътрешния министър д-р Ал. Гиргинов.¹⁴⁵

Неврокопските избраници К. Марков, Ю. Зия и М. Керезиев, след поредното оплакване пред министър Гиргинов, са отвлечени по дефилето на р. Места от четници на ВМРО. В деня на неочакваното покушение – 25 март 1932 г., е свикан градски протестен митинг. Оправданото публично негодувание е ловко тиражирано от депутатата Хр. Трайков и така създаденият широк обществен отзвук застава военните и полицейските власти да предприемат издирване на съветниците.¹⁴⁶

Нова акция на ВМРО в Неврокопска околия се подготвя под ръководството на Ив. Михайлов. Спомагателната организация е поставена в боева готовност, а нейните верни войводи са предупредени “както през турския режим, или през време на Стамболийски” да скрият оръжието си и да вършат комитетските дела само нощно време. Под ръководството на П. Тошев, боевите инструктори Б.

Бунев и В. Мечкуевски, заедно с пълномощника на ЦК в Петричка околия Атанас Албански, започват преместването от Неврокопско на складираното оръжие.

Осигурени са чрез В. Ганчев стратегическите райони около Неврокопско, Девин, Доспат, Батак и Лъджене. Дадени са инструкции на околийския войвода в Светиврачко – Коста Джаров да наблюдава района на с. Пирин и останалите граничещи с Неврокопско села. Идеята на Ив. Михайлов е населението около “масива на Алиботуш” (дн. пл. Славянка – б. а.) да приюти в близко бъдеще преследваните из Неврокопско дейци на ВМРО. Затова и на Г. Настев е препоръчано формирането в разложките села Кремен, Обидим, Осеново и др. на “специални петорки или ятаци”.

Помислено е и за идеологическата обосновка на акцията и нейните последици. При агитациите, разговорите и пусканите слухове се внушава, че липсва “раздвоение между народа”, а властите се опитват съзнателно да го провокират. Тъй като главното е да се защити необходимата за Македония безпартийност, чрез тази психологическа атака е отправено предупреждението, че “македонците” са свикнали да се борят срещу турската и сръбската държава, “та ако стане нужда ще се борят и против българския улюмат” (държавен ред, държава – б. а.).¹⁴⁷

Предприетата от Ив. Михайлов конспиративна подготовка има за цел да изпревари противниците на ВМРО в Неврокопско. Именно те, заедно с новите служители на блоковото правителство, желаят възстановяването на партийните структури по места и създаването “от разнородните недоволници един блок”.¹⁴⁸

Михайлов е твърдо решен да запази безпартийния режим без да даде “нито ножче” на българската полиция. Разпореждащите се в окръга военни власти от 29 март 1932 г. предприемат ответни мерки, които Централният комитет оценява като “византийщина”, дело на вътрешния министър Гиргинов, който изправя армията срещу ВМРО. Под военен надзор са поставени Лютов (Г. Настев), Хитлер (К. Василев) и Обратов (Б. Бунев), както и организаторите на Македонския младежки съюз Г. Николов и Г. Атанасов. На 31 март разложкият гарнизонен началник подп. Шарланджиев дава на Г. Настев ултиматум да се предадат до 20 часа задигнатите лица, в противен случай “армията ще действува”. Но известеният веднага ЦК не изпълнява това искане.¹⁴⁹

На 1 и 2 април 1932 г. са арестувани Б. Бунев и К. Василев. Започват обиски в горноджумайските села, където се смята че са скрити “търговците” (неврокопските съветници). Градът е блокиран и към 18 часа на 1 април са арестувани Г. Попарамов, В. Мечкуевски, д-р Б. Провески и Гоце Междуречки. Задържан е и Г. Настев. Обискирана е къщата на Ив. Караджов (Веригин). Началникът на гарнизона в Г. Джумая полк. Гирджиков обаче приема с доверие аргументите на задържаните за “погрешната стъпка”, която прави армията. Полковникът изрично подчертава, че “организацията трябва да съществува” и партизанството в окръга да се забрани. На 2 април членовете на ВМРО са освободени. Едва на 3 април ЦК решава да освободи “първо турчина” Ю. Зия, но срещу десет “условия и обстоятелства за пускането на тримата”.¹⁵⁰

Целта е безкръвното заставяне на официалната власт да съхрани надпартийния статут в Българския Югозапад. Михайлов настоява “окръжният управител и околийският началник веднага да се махнат от окръга”. Традиционно разчитаща на българското офицерство, ВМРО отхвърля и партийните стремежи за въвлечане на армията във война с “македонското дело”.

Освен на “дипломата” М. Монева, важно е да се спомене, че Ив. Михайлов като посредник в преговорите с военния министър разчита и на о. з. полк. Никола Кямилев, член на Военния съюз и деец на добруджанското освободително движение.¹⁵¹

Предявените условия са приети от правителството на Народния блок и в резултат на това задържаните съветници биват освободени.¹⁵²

Разведреното положение в окръга след тази акция е добра предпоставка за подготовка на VIII организационен конгрес. Потайно проведеният форум избира нов ЦК на ВМРО в състав Ив. Михайлов, Вл. Куртев и Г. Настев, а негови запасни членове стават К. Дрангов, М. Монева и Й. Чкатров.¹⁵³

На 23 април 1932 г. ръководството на ВМРО разпределя задълженията си. Бойната част в Петрички окръг е наречена “крайно важна”. Отговорник по военното дело тук е Г. Настев. Съставени са от Ив. Михайлов “тайни бележки” за инвентаризация на бойното оръжие и боеприпаси, тяхното складиране на границата и поставянето им на “специален надзор”. Стремещът е в градовете Г. Джумая, Петрич и Неврокоп да има въоръжени напълно “до 300 души верни лица”. Наложено е следният критерий за боеспособността на населението: “Всичко годно за носене на оръжие да получи елементарно обучение”.¹⁵⁴

През април 1932 г. са обсъдени и “висящите работи за ЦК”. Предложената от Ив. Михайлов т. 7 е израз на здрав разум и далновидност: “На българска почва да се ръководим от желание за избягване на проливане кръв”.¹⁵⁵ Но това се оказва истинско сатанинско пожелание след поредните събития, опровергаващи тази благородна идея.

Новите избори в Неврокоп на 22 май 1932 г. показват отново, че част от населението, което гласува против “общогражданската листа”, не желае управлението на ВМРО в Петрички окръг. Коалиционната власт отново не се решава на енергични действия.¹⁵⁶

След като отминават, по изрза на Ив. Михайлов, “масовите дандации и шумове, идва силата на ВМРО”. На 12 юни четирима нелегални четници Тодор Милев (Тотката), Щерю Димитров, Петър Аргиров и Георги Халев (Шилето) нападат двама от противниците на безпартийния режим – арх. Св. Нарлиев и Б. Бакалчев. Военните власти предприемат дирене на убийците, но междувременно раненият архитект умира от нанесените му смъртоносни рани.¹⁵⁷

Известни са и други актове на насилие, доказващи репресивната функция на бойния институт в окръга – отвлечането на С. Кавракиров и неговото четническо заточение в Петричко, побоя над протестиращите 26 учители от Разложко, смъртта на главния учител в с. Бачево Петър Прангов и убийството на Яким Цоков, секретар на ВМРО (об) от с. Белица.¹⁵⁸

Пълномощникът на ЦК К. Василев и боевият инструктор Драгомир Гогов изпълняват длъжностите си в условията на военно положение. Тяхната дейност е в пълно съзвучие с антикомунистическите предписания на полк. Календеров, командир на VII пехотен Рилски полк – гр. Дупница.¹⁵⁹ По този начин в единната борбата срещу общия противник ВМРО дава своя принос за укрепване вътрешната сигурност на българската държава.

През есента на 1932 г. е отчетено неизпълнението на предконгресните стабилизационни мерки. Все по-често “нехайството, мързелът, недейността и користолюбието” вземат връх в организационните работи. С окръжно от 16 ноември 1932 г. Ив. Михайлов цели въвеждането на порядък. До март 1933 г. всички местни чети, а след тях и милиционерите, е предвидено да бъдат обучени според указанията на “бойната наредба” от 1926 г. Внимание е отделено на моралната и идейна подготовка на четниците, в чиито редици е забранено приемането на комунисти. Отново е вменено в дълг боевата дейност да се води тайно, а четите от граничните райони да провеждат учебните си стрелби на “най-малко 20 км от границата”. В изпълнение на новите разпоредби Ив. Михайлов възлага големи надежди на Б. Бунев, който от ноември 1932 г. е назначен за окръжен боеви инструктор.¹⁶⁰

Бившият кадрови офицер от гр. Тетово напълно оправдава доверието на ЦК. Бунев е главният организатор на народната армия в Пиринския край. Подготвени са сведения за годното и необходимото оръжие по околии. В идейно отношение четниците и милиционерите придобиват познания за “общата и революционна история на Македония, живота и дейността на македонските герои и културни водители”. Чрез боевите районни началници е създадена информационна система, позволяваща до “най-последния колибарин и чобанин” своевременно да достигат изискванията и нарежданията на ЦК.¹⁶¹

Михайлов преследва амбициозната цел всички младежи от Петрички окръг да бъдат обладани от свещената кауза за национално освобождение. При една своя ревизионна обиколка на 6 март 1933 г. той извършва “бегла анкета” в с. Якоруда, Разложко. Иван Михайлов установява слаба работа сред младежите от 16 до 35 г. Според него “стоенето накрай на 211 българи и на 300 души помаци (българимюсюлмани – б. а.) показва най-очевидно колко слабо се работи над младите”. Тревожната равностметка е за над 500 души, които са във вън от македонското освободително движение. От единичния факт той извежда сериозна перспективна задача: “да се ангажират 80% от младежите в делото чрез една системна, плодотворна работа – агитация, сказки, туризъм, спорт и др. Не се ли направи това и за целия окръг ще си дадем свидетелство, едновременно и за неспособност, и за леност”.¹⁶²

Точно след месец, на 6 април 1933 г., е проведена “сбирката” в с. Крупник, посветена изцяло на бойния институт. Присъствуват Ив. Михайлов, П. Тошев, Г. Талев, Б. Бунев, околийските пълномощници на ЦК Ив. Мотикаров (Г. Джумая), Ат. Маджаров (Петрич) и Асен Аврамов (Неврокоп), боевите инструктори В. Мечкуевски, Трайко Томов (Петрич), Др. Гогов (Разлог) и Ал. Трифонов (Св. Врач). Там са и началниците на околийските въоръжени групи Григор х. Кимов, Стоян Катошев и Добри Бумбалов.

Още преди срещата в с. Крупник Ив. Михайлов и В. Мечкуевски извършват поправка на “бойната инструкция”. По нея са планирани четнически курсове от 18 февруари до 31 март 1933 г. – “бойни учения” от рода на взривяване, засади, вдигане на железопътен мост с адска машина, охрана на мост, задигане на хора чрез измама и т. н.¹⁶³

Доминиращата идея в изказванията е за всеобщото обучение на непреходимите през войнската школа на българската армия мъже.¹⁶⁴

Разборът от “бойното инструктивно съвещание” е дело на Ив. Михайлов, който изтъква специалното внимание на ЦК върху бойния и културно-стопанския институт. Отчетено е предимството на бойната част. В такава посока са и направените 22 “конкретни препоръки и пожелания за бъдещата дейност”. Те са с разнообразен характер. От изработване на околийски планове за отбрана срещу “сърби и гърци с оглед обкръжаващите планини и върхове”, до пазенето на абсолютна тайна “по бойните работи и обучението на младежите в стрелба”.¹⁶⁵

Под ръководството на Б. Бунев, независимо от усилената полска работа, през пролетния и летния сезон на 1933 г. се изпълняват целенасочено поставените боеви задължения. Използват се празничните дни и нощи за полагане на клетва, екскурзии за разузнаване на близки местности, заучаване на македонския марш “Изгрей, зора на свободата”, кратки беседи на патриотични и религиозни теми, пробни четнически мобилизации “с пълно бойно снаряжение и въоръжение”.¹⁶⁶

Боевите инструктори, в качеството си на офицери от запаса, следват добросъвестно отечествения си дълг. Немалко от кадровите офицери в окръга оценяват положително този факт. Така например полк. Бахчеванов, началник на Втори пограничен сектор в гр. Свети Врач, твърде настойчиво предлага да се организира по военен образец пограничната милиция, а нейното командване да поеме Ал. Трифонов, най-старшият по чин и длъжност запасен офицер в сектора.¹⁶⁷ По организационното ръководство пази независимостта на въоръжените си сили и предпочита отделно да охранява и отбранява българската граница.

Боевият институт не би могъл да бъде основен стълб на ВМРО в окръга без помощта на българското офицерство. И това е ясно съзнавано от ЦК на ВМРО. Михайлов се интересува от приема на македонски българи във Военното училище. Възлагат се надежди местните запасни офицери и подофицери да обучават по “бойното упътване” населението. Характерен пример, илюстриращ духа на

съпричастие към отечествените дела е общото тържество за освещаване в с. Дрангово, Петричко, на паметника на полк. Борис Дрангов. Поводът е 40 години от основаването на ВМОРО /ВМРО/. По личното разпореждане на Ив. Михайлов, за да отдадат почит на големия “македонски покойник”, към конгресните делегати от Съюза на запасните офицери и подофицери се присъединяват “под строй и с цивилно облекло” четниците от Светиврачко и Петричко.¹⁶⁸

Обобщен показател за добрите успехи в бойната работа на ВМРО през 1933 г. са околийските прегледи на местните чети. Такъв сбор за първи път е проведен в Неврокопско на 8 ноември 1933 г., където боеви инструктори са Д. Паланкалиев, Тимев и Тр. Томов. Пред четническия сбор от 600 души, сред които има и турци, ораторите Г. Настев, П. Тошев, Б. Бунев и А. Аврамов, произнасят речи “за вярна служба към идеите на ВМРО”. Многолюдният околийски преглед повдига четническия дух, а импровизираният парад опровергава недоброжелателите на ВМРО в Неврокопско, където само преди година е било проблемно движението на околийска въоръжена група.¹⁶⁹

Положителен е отзвукът и от сбора на 520 четници, които идват от седемте боеви района на Петричка околия на крайния пункт – м. Радков мост, Огражден планина. Там на 18 ноември 1933 г., пристигат членовете на ЦК и Окръжния комитет на ВМРО. От името на ЦК “прочувствено слово държи” Ив. Михайлов, чиито последни думи са изпратени с нестихващо “Ура”. Четниците декларират чрез Симеон Дивлев и Щерю Сапунджиев, началници на боеви райони, готовността си “да пазят границата и изпълняват своя дълг до постигане идеала на борческа Македония”.¹⁷⁰

Най-обстоятелствено проблемите на военното дело са обсъдени на 22 януари 1934 г. в дома “Й. Гюрков” над гр. Банско. Членът на ЦК на ВМРО Вл. Куртев открива в 9.30 часа срещата. Присъстват Г. Настев, П. Тошев, Б. Бунев и околийските боеви инструктори Гр. Хаджикимов, Ал. Трифонов, В. Мечкуевски, Др. Гогов, Тр. Томов и помощник-боевият инструктор за Горноджумайско Цеко Байкушев. Владимир Куртев подчертава истинското значение на спомагателната организация в Пиринския край: “Днес в свободния край на Македония – Петрички окръг, е основата на нашата борба. Тук се намират бойните й кадри. Тази именно част от Македония е поверена на вас, боевите инструктори, за да подготвите народа за решителния момент на кървава отплата.”¹⁷¹

От осъзнато чувство за дълг към “брата роб” са проникнати последвалите отчети. Боевият инструктор за Петричка околия признава, че не е проведена стрелба с младежите, но има формирана “група от терористи, които са готови всеки момент да се жертват за Родината”. Ал. Трифонов предлага създаването на санитарна служба, а В. Мечкуевски се притеснява за качеството на наличните патрони. Според него е нужно ВМРО да разполага с “топографски снимки на граничната линия и първата линия на отбрана”. Недоволството в Горноджумайско е предизвикано от високия налог за четническото облекло – 587 000 лева, при събрани “около 400 000 лева”. Васил Мечкуевски споделя за нежеланието сред населението да се изплаща налога. Боевият инструктор в Разложко Др. Гогов е по-ясен: с четническата екипировка не са готови, а “Ако тези суми се даваха доброволно от разложани, нямаше да съберем и 200 000 лева.” Със съдействието на Тр. Томов в Неврокопско са открити “вечерни училища за неграмотни четници”, а той лично участва в разпределянето на “налога за облеклото”.

Окръжният боеви инструктор Бунев критикува колегите си в Петричко, Неврокопско и Разложко. Той предлага набирането на терористи да бъде не само от бежанците, а и от местни хора. Прави забележка на В. Мечкуевски, който се е увлякъл, защото иска да организира повече от 3000 бойци в Горноджумайска околия. Изказва идеи за боен учебник, провеждане на летни курсове за командния персонал и подготовка на нови скривалища за оръжието. Неговата препоръка е отношенията между дейците на ВМРО и офицерите да не са много интимни, като се отбягват разговори особено за “нашите бойни работи”.

Срещата завършва със съветите на П. Тошев, Г. Настев и Вл. Куртев. Те задължават инструкторите да изучат подстъпите към границата, да се носят скромно, да бъдат в контакт с народа, да създават на всяка цена връзки с младежта и др. Срещата завършва в 17,20 часа с думите на Вл. Куртев: “Боевият инструктор е и агитатор на тази организация, на която служи. Носете се по-скромно, не обръщайте такова внимание на външността, а просвещавайте народа”.¹⁷²

След инструктивното съвещание в Пирин планина е налице видимо оживление в боевата дейност на ВМРО. Инструкторът Ал. Трифонов съставя организационен “боен учебник” с четири глави: “Македония и македонското освободително движение – кратък исторически проследък”; “ВМРО и организирането на въоръжените сили на борческа Македония”; “Четника в боя (директиви)”; “Хигиена (поглед)”.¹⁷³

Четниците и милицията в Разложко предприемат мерки за преустановяване дейността на разбойника Ибраим Карафеизов от махала Конарско, Бабешка община, избягал като войник от казармата в Разлог. Организационната власт в Разложко, заедно с военните, работи за неутрализиране дейността на турския националистически съюз “Туран” в Западните Родопи. В пограничната Неврокопска околия също са нащрек, а на 16 май 1934 г. Ив. Михайлов в бележка до Й. Чкатров поръчва “да се следи Фуад бей дали готви бунт в Гърция с българо-мохамеданите”.¹⁷⁴

Върху развитието на бойния институт оказват силно влияние новаторските идеи и планове на Ив. Михайлов. В областта на бойната подготовка и военното дело той замисля създаването на Македонски младежки орден, Македонски помощен легион,¹⁷⁵ и на специални картечни части, обучението във взривно, химическо, бацилно и мотоциклетно дело, а в перспектива с италианска помощ – и използването на радиостанции и на авиатори, които да управляват “малки солидни аеропланчета”.¹⁷⁶

Независимо от работните срещи и разговори, от многобройните предписания отгоре, през целия период във военната дейност са налице хронически слабости: не се провеждат предвидените

“бойни занятия”, обсебва се организационно оръжие за лични цели, не се поддържа в изправност оръжието, назначаваните бойни инструктори невинаги са с подходящи качества и т. н.¹⁷⁷ Но в резултат от целенасоченото развитие на боевата дейност, тайната “държава в държавата” притежава истински въоръжени сили. Само в пограничната Петричка околия ВМРО разполага със солиден боен резерв – 527 четници, 761 души въоръжена милиция, 3679 души годни да носят оръжие, 1217 пушки, 180 бомби и 79 642 патрона.¹⁷⁸

3. Културно-стопанското строителство на ВМРО

Предвоенният организационен стремеж за “културно-стопанско повдигане на околията” е нормативно утвърден в чл. 21 от общата наредба.¹⁷⁹

В гр. Г. Джумая на 9-10 май 1926 г. със съдействието на Софийската търговска камара е проведена първата по рода си за България стопанска конференция. В програмната си статия “По-близо до краищата” председателят на Окръжната постоянна комисия Ал. Димчев изразява тогавашната всеобща убеденост, че Петрички окръг е оставен от съдбата, за да поддържа и напомня за родолюбивия дълг към “поборена Македония”. Ръководителят на административната власт в окръга е убеден, че най-сетне е дошло времето “държавната апатия, безсилие и безгрижие към културните и материални нужди на освободените земи” да отстъпят на патриотически вдъхновения градивен труд, чиито обекти да бъдат показателни за сънародниците “отвъд границата”.¹⁸⁰

Деиците и съмишлениците на ВМРО под ръководството на ЦК участват пряко в започнатия процес на културно-стопанско строителство. Пред Седмия общ конгрес се отчита, че в Разложка околия вече е подет строежът на училища почти във всички населени места. За пример са посочени изградените модерни основни училища в гр. Банско и с. Бачево. Изрично се отбелязва, че тези две училища са “голям паметник за усилията на организацията”, защото без ВМРО те не биха били възможни дори “след двадесет години”.¹⁸¹

Доста едностранчиво е тълкуването, което прави П. Галчин относно мотивите за културно-стопанска дейност на ВМРО в Петрички окръг. Нейните водачи не се стремят само към евтина агитация и слава сред населението, нито пък проявяват външен стремеж да подражават на “старата ВМРО”.¹⁸² Напълно съзнателно конгресните делегати в училището на с. Покровник вземат решение “да се засили до максимум културно-просветната дейност в този край”. Убедеността им особено нараства след убийството на о. з. генерал Ал. Протогеров, когато дейността на ВМРО е обект на критични нападки сред българската и международната общественост.

Културно-стопанската политика е мотивирана както от стремежа за модернизирание на “македонския Пиемонт”, така и от негласната цел ВМРО да докаже съзидателната си мисия пред българската държавна власт. Замисълът е осигуреното по този разумен начин правителствено търпение спрямо ВМРО да бъде постоянно условие за спокойния ход на нелегалното революционно дело. Налице е и един друг мотив. Да бъде отклонена човешката енергия и социален потенциал от ширещите се “разрушителни и крайни идеи” и да бъде ориентирана към реална и градивна културно-стопанска дейност в Петрички окръг. Конгресното решение предвижда всички хули и нападки, злодумства и недоброжелателства, партийни или лични недоволства, да се опровергаят, оспорят и премахнат “чрез факти”.¹⁸³

На 17 април 1929 г. Ив. Ингилизов отново насочва депутатското внимание към кризисното положение в Българския Югозапад. Земеделският министър Дочо Христов репликира и обещава: “Г-н Ингилизов, ще наредим с Вас една програма, за да създадем благосъстояние на населението в този край”.¹⁸⁴ Всъщност, програмата е готова още на 19 април 1929 г., а от 27 април 1929 г. започва нейното обнародване в “Петрички окръжен вестник”.¹⁸⁵ Програмата за селскостопанско възстановяване на Петрички окръг е съставена по лична инициатива на д-р Вл. Руменов и по “настойчивото искане на Петричката Окръжна постоянна комисия”. За нейни автори са обявени Г. Люцканов, окръжен управител, д-р Вл. Руменов, К. Ковачев – главен инспектор при Министерството на земеделието и държавните имоти, Ал. Димчев – председател на Окръжната постоянна комисия, К. Алексиев – член на комисията, А. Ингилизов – директор на Земеделската катедра, Ал. Георгиев – окръжен агроном и А. Стайков – околийски агроном в гр. Петрич. Радетелите за културно-стопанския прогрес на окръга поставят ударението върху използването на текущите води с цел създаването на модерна иригационна мрежа, която да увеличи в двоен размер земеделското производство. Решено е да се пристъпи веднага към реализиране на проектите относно напояване на обработваемата земя в землищата на гр. Г. Джумая, общо 3500 дка, с. Лешница, Светиврачко, от 9000 дка и с. Петрово, Светиврачко, от 2000 дка.¹⁸⁶

От 1 септември 1929 г. Ив. Караджов и Стр. Развигоров задължават околийските управителни тела “при крупни обществени начинания, свързани с големи народни разходи, инициаторите да направят точна преценка”. Членовете на ЦК желаят пълното информиране на населението, така че сторените от него жертви да се приемат за “доброволни, а не насилствени”. Това е разбираемо, тъй като в ценностната система на ВМРО културно-стопанската дейност е спомагателна и тя не бива да пречи на революционната. Ето защо тогава е издигнато правилото: “Прекалените грижи за далечното бъдеще на народа, при явната негова бедност сега, са крайно ненавременни”.¹⁸⁷

Пиринските депутати и легалните дейци на ВМРО се стараят да търсят нужния баланс и програмата започва да се прилага. На 10 ноември 1929 г. от 9 часа в училищния двор на с. Лешница е открито събрание за учредяване на воден синдикат “Пирин”. Присъствуват д-р Вл. Руменов и

председателят на Македонския национален комитет д-р К. Станишев. Целта на кооперативното сдружение е напояването от р. Бистрица на полските имоти в землищата на с. Поленица, Лешница, Орман-чифлик, дн. с. Дамяница, Ново Делчево и Склаве.¹⁸⁸

За да бъде отведена живителната влага от водите на р. Петровска към полските имоти на с. Петрово, Яново, Пиперица и Калиманци, на 14 април 1931 г. в с. Петрово е основан воден синдикат “Извор”. Почетни гости са д-р Вл. Руменов, Г. Люцканов, Ал. Димчев, д-р К. Даскалов и др. Сред най-дейните инициатори са преданите дейци на ВМРО от с. Петрово Иван Паскалев, Костадин Джаров, Георги п. Божиков, Атанас Лунгаров и Илия Маргинов.¹⁸⁹

Внушаваната от П. Галчин мисъл, че управителните тела нареждат “принудително” записване за членове на водните синдикати, не е вярна.¹⁹⁰Процедурата за “принудителното зачисляване” се визира в чл. 42, 56 от Закона за водните синдикати.¹⁹¹ Позицията на Ив. Михайлов е ВМРО “да се ангажира за реализиране на едно начинание, след като то биде възприето от заинтересованото население, [защото] насила не могат да се правят добрини”. Застъпник на един разумен подход към водносиндикалното дело, ЦК желае неговия пълен успех. Решено е първият синдикат “Пирин” да бъде кредитиран чрез Македонската народна банка с организационната сума от 1,5 млн. лева.¹⁹²

Тъй като в окръга са изключени каквито и да било партийни изяви, а чрез кооперациите се правят опити за политическа дейност, в литературата се прокарва ненаучната теза, че ВМРО е изобщо против кооперативното дело.¹⁹³ По начало е замислено във всяка околия да има само една добре закрепнала кооперация, която да контролира и респектира частните търговци.¹⁹⁴

По-действено и настъпателно ВМРО вдъхновява, организира и ръководи окръжното културно-стопанско строителство след Осмия конгрес. Това е стратегическа насока в нейните идейни и обществени прояви. За тях пряко отговаря Ив. Михайлов. Той предлага изграждането на окръжен и околийски културно-стопански съвети, а в лицето на пълномощника П. Тошев намира техния авторитетен и ентузиазизиран ръководител.¹⁹⁵ Членове на Окръжния културно-стопански съвет са Стр. Развигоров, В. Василев, д-р Вл. Руменов, д-р Вл. Бъчваров, Ал. Димчев и Асен Аврамов. Структурно са обособени два отдела – културен и стопански. Под секретарството на В. Василев културният отдел насърчава легалните организации “Юнашко дело” (туристически и юнашки дружества, футбол, скаути), както и наблюдава информационната дейност по националните въпроси, просветното и санитарно дело. Стопанският отдел със секретар Стр. Развигоров има широк обсег на действие: земеделие, гори, водни синдикати, кооперации, бежанство, постройки, стопански план за всяко населено място, природни бедствия, птицевъдство, овощарство и стопанска просвета. Този модел е пренесен и по места чрез формираните през лятото на 1932 г. околийски и градски културно-стопански съвети.¹⁹⁶

Строителството на воден синдикат “Пирин” – с. Лешница е затруднено от икономическата криза. В салона на читалище “Отец Паисий” – гр. Свети Врач, на 25 септември 1932 г. се провежда второто общо годишно събрание. Освен окръжният управител Паскалев и Ал. Димчев в работата на събранието участвуват д-р Вл. Руменов, Стр. Развигоров, Асен Аврамов и депутатите В. Василев и Атанас х. Попов. Взетите решения имат определящо значение за строителството на непознатото дотогава крупно хидротехническо съоръжение. Благодарение усилията на местното население първият етап от изграждането на синдикат “Пирин” завършва след 19 май 1934 г., а на 8 юли с. г. водата е пусната за напояване на 7000 дка.¹⁹⁷

Започва подготвителната дейност за напояване на Петричкото и Неврокопското поле, а на 20 април 1933 г. е направена “първата копка” за воден синдикат в гр. Петрич.¹⁹⁸

По-възрастните хора в Петричко сравняват 1932 г. със студената, гладна и бедствена 1904 г. Липсва пазар за събраните тютюни, а през зимата на 1932 г. тютюневите складове не работят. Във в. “Македонски новини” е публикувана статията “Гладът в Петрички окръг”. Тогава Ив. Михайлов се обръща към членовете на окръжния културно-стопански съвет с тревожно писмо от 14 ноември 1932 г. “В доста тютюневи складове работят стотици млади хора, мъже и жени – пише той. Между това работничеството комунистите сигурно развиват агитация и намират адепти”. Според Михайлов преграда срещу ерозирането на безпартийния режим са редица мерки с “духовен и морален характер” като безплатни излети, специални забавления, грижи за растящите в мизерия работнически деца, участие в юнашките дружества, спортно-туристически прояви и т. н. Дадено е указание да се “почне работа най-напред с патриотите”.¹⁹⁹

Убеден привърженик на градивните национални ценности, Ив. Михайлов заключава: “Ще бъде срам за нас, ако допуснем щото цялото работничество в Петрички окръг да отиде към комунистите. Знае се, че самите комунисти не са в състояние не само днес, а може би и след десетилетия с нищо да помогнат на това работничество. Те само го залъгват с обещания, като използват безгрижието на другите среди към работничеството, за да го насъскват. Ние имаме възможност реално да помогнем на това наше работничество. Така както младежта е организирана, така и нашето работничество трябва да бъде подирено, организирано и правилно насочено. Ако се заемем здраво с помощта на цялото общество в Петрички окръг и със съдействието на толкова наши фактори непременно ще успеем в поставената задача, която е от голяма важност”.

В тази посока не са завоювани особени успехи, но идейният монопол на ВМРО остава ненакърним. На туристите от гр. Св. Врач, въпреки младежкото им преклонение, което изпитват “като българи пред македонското освободително движение”, не е разрешено да издават свой печатен орган. Резолюцията на Стр. Развигоров и Ив. Караджов е ясна: “Господата от гр. Свети Врач могат да се подвизават във в. “Македония”, сп. “Пирин”, сп. “Родина” и “Илюстрация Илинден”. На 10 май 1933 г. излиза първият брой на “Македонско огнище”, вестник за стопанство и култура. Програмата на новия

печатен орган е обобщен израз на идейната платформа, върху която се опират културно-стопанските съвети. Това е трибуна за стопанска просвета в новото време, където “критерий за правилна политика са икономическите резултати”. Целта е да се допринесе “за утвърждаването на убеждението, че и македонецът е способен за смислено и здраво творчество, и че за него свободата е необходима, преди всичко, като средство за изграждане на култура и напредък”. От 31 май 1933 г. вестникът става орган на културно-стопанските съвети в Петрички окръг. С ликвидирването на Окръжните съвети и Окръжните постоянни комисии е изказана идеята тези структури, погубени в България от “партизанската напаст и некомпетентността”, в Петрички окръг да бъдат заменени с културно-стопанските съвети.²⁰⁰

Вестникът е не само летопис на важни начинания, но и трибуна, чрез която се защитава благородната роля на културно-стопанските съвети. Той целенасочено култивира обществената нагласа срещу “зловещия химн на мизерията, глада и смъртта” да се изправи “един грандиозен творчески апарат създаващ блага”, като по този начин се тласне напред “културно-стопанския уровень на окръга”.

На 16 юли 1933 г. читателите научават за строежа на водопровод в с. Петрово, Светиврачко. “Първата копка” е дело на П. Тошев, Ас. Аврамов и Ал. Димчев. Пожеланието е граничното село “да послужи за пример и в утрешна свободна и независима Македония”. Вестникът ратува и за премахване на митническите бариери и възстановяване на търговските връзки с Гърция, защото “Петрички окръг е хинтерланд на Солун”.²⁰¹

Окръжното ръководство на културно-стопанските съвети има за цел светлината на “Македонско огнище” да стигне до любителите на туризма и природните красоти. Във вестника има рекламни материали за курортите в гр. Банско и с. Добринище, за “Българската Ривиера” – Свети Врач, за “най-хубавата хижа” в Пирин планина, в м. Суходолски поляни. Печатният орган дава идеята за създаване на Македонска туристическа централа към културно-стопанския съвет, която да провежда “сериозна пропаганда” и да има “свое представителство в София”. Инициативата на ВМРО в свободния Български Югозапад да се популяризират чудните хубости на Рила и Пирин не е само гола пропаганда. Напротив! Замислено е “привличането на голямо число туристи от стара България”, за да се създаде “поминък на планинските селища”. С тази цел ЦК на ВМРО започва строителството на “туристически хижи с всички възможни удобства”. Построен е почивен дом “Й. Гюрков” над гр. Банско на стойност “над един милион лева”. През 1933 г. е подет строежът на хижа Македония под връх Ай Гидик и хижа Велибит, дн. х. Пирин. Планирано е строителството на грамаден хотел под Ел тепе, дн. връх Вихрен, около Бъндеришките езера и на още две хижи в Неврокопско.²⁰²

Михайлов има и една друга оригинална идея. Чрез околийските пълномощници на ЦК и активистите на културно-стопанските съвети в окръга да се създаде Македонски младежки орден. Задачата е възложена на Младен Филипов, провеждащ мерките за телесно възпитание в Петричко. Предвидено е първо учениците от гимназиите да влязат в ордена, а след това и други по-събудени младежи. Освен общественополезните занимания, на младежите се възлагат бъдещи надежди за изпълнението “на специални тайни работи”.²⁰³

На 12-13 август 1933 г. в гр. Банско е проведено разширено заседание на Окръжния културно-стопански съвет. Освен ръководството – П. Тошев, Ал. Димчев, А. Аврамов и В. Василев, в работата вземат участие и секретарите на Околийските културно-стопански съвети Б. Чавдаров – Св. Врач, Н. Атанасов – Неврокоп, Б. Максимов – Разлог, Г. Неделчев – член на околийския съвет в гр. Петрич и М. Момчеджиков – член на Околийския съвет в гр. Г. Джумая. Там са и Мл. Филипов, отговарящ за телесната култура в окръга, М. Мутафчиев – редактор на в. “Македонско огнище” и Ан. Ингилизов.²⁰⁴ В Светиврачка околия Б. Чавдаров докладва за засадени 200 357 дръвчета, за добре развиващата се винарска кооперация в с. Хърсово, за изнесени около 20 сказки от видни професори и местни хора. В 13 села вече има модерни водопроводи. Споделена е тревогата от многото сериозни проблеми: трудно върви унищожаването на козите, саботира се прилагането на Закона за водните синдикати, тежко е материалното положение на учителството и т. н.

В Петричка околия Г. Неделчев определя положението като “най-окаяно” в с. Игуменец, Добри лаки, Горна Рибница, Клепало, Раздол и др., където голяма част от пасбищата са останали зад границата. Неговото предложение е да се настоява за опростяване държавните дългове на балканските села.

Според Б. Максимов в Разложко културно-стопанското ниво е незадоволително. Там в нито едно село няма канализация, не се прави нищо за напояването, много от мостовете са опасни при преминаване. Очаква се увеличаване добива на лен със създаването на ленена кооперация и инсталирането в с. Баня на модерен топилник. В духа на безпартийния режим е споделен самокритичен упрек за ширещия се “комунизъм”.

В с. Дъбница, Неврокопско, българското население само за един месец изгражда черквата си – посочва Н. Атанасов. Той докладва още и за усилията на Околийския културно-стопански съвет да реши проблема с водоснабдяването.²⁰⁵

През април 1933 г. ЦК на ВМРО одобрява специална програма за физическото възпитание в окръга. Младен Филипов, пред заседаващите “културно-стопански дейци”, предлага обединяването на всички съществуващи в окръга организации за физическо възпитание. Филипов е радетел още от най-ранна възраст децата да се занимават със свободни упражнения, гимнастика, лека атлетика, скачания, надбягване и пр., да упражняват футбол и плуване, както и стрелба, “па даже и с бойни пушки”. Това е един от сигурните пътища за попълване на специалните “стрелкови чети”.²⁰⁶ Ясно прозира идеята на Ив. Михайлов чрез легалните спортни институти да бъдат периодично набирани за бойните единици на ВМРО здрави, калени и обучени кадри.

Обстоятелно са обсъждани и въпросите около издаването на в. “Македонско огнище”. В изказването си П.Тошев прави следното признание: “При неговото създаване мисълта на ЦК беше вестникът да застъпва само стопански въпроси, както и рекламирането на окръга”. Редакторът М. Мутафчиев споделя готовността си и занаят пред вестника да няма “абсолютно никаква политика”. Отчетено е, че от 10 май до 10 август 1933 г. приходът и разходът на вестника са едно и също число – 18834 лева. Има 3800 абонати. Общо е мнението за необходимостта вестника да достигне 5000 абоната. Отправена е забележка към околийските културно-стопански съвети за нередовността на изпращаните от тях “дописки”. Дадени са и множество предложения: да има разнообразни практически съвети, да се увеличи форматът и да се осигурят приходи чрез публикуването на ведомствени съобщения, баланси и др. Депутатът В. Василев предлага да се поканят “известни лица” за сътрудници, да се открият рубриците Нашите училища, Нашите хижи, Нашите културни селища. Александър Димчев препоръчва да има “статии за недавнашното минало в окръга – борбите в Горноджумайско, Кресненското въстание, нашите войводи”.²⁰⁷

Последните националреволюционери в окръга остават верни на организационната традиция и разчитат в легалната си дейност главно на учителските кадри. В тази посока е цитираното от П. Тошев окръжно на ЦК до културно-стопанските съвети. Депутатът В. Василев самоуверено твърди, че през 1932 г. от Пиринския край са уволнени всички учителите-комунисти. Той е убеден в спечелването на 65% от учителството за каузата на ВМРО. Затова се предлагат финансови облекчения за учителите и строг контрол върху общественото им поведение.²⁰⁸

На 15 август 1933 г. е проведено редовно заседание на Окръжния културно-стопански съвет. Решено е районната винарска изба с капацитет 100 000 литра да бъде в с. Хърсово, а на кооперацията в с. Баня да се отпусне 15 м 3 дървен материал, за построяване на лепената топилня. Наложена е забрана върху унищожаването на еделвайса от туристите в Разложко и т. н.

На двете заседания е разисквано узаконяването и нормалното финансиране на културно-стопанските съвети. Но този въпрос не е намерен за особено належащ, тъй като новите легални органи като цяло са възприети положително от населението и официалните фактори.²⁰⁹

Своеобразният статут на нерегистрирания културно-стопански институт е предопределен от начините за финансирането му. В дневния ред на разширеното августовско заседание е включен въпросът за пласмент на потребителни марки. С тази цел от централата на Македонските благотворителни братства за окръжния културно-стопански съвет са дадени специални потребителни марки на стойност 1 163 590 лв. От тях на търговците са продадени едва за 360 860 лв. Въпреки че в. “Македония” публикува списъците на търговци и занаятчии в Петрички окръг, които правят отстъпки срещу потребителните марки за Македония пласментът им не стига до очакваните размери.²¹⁰

Изнамерен е друг, по-сигурен приход. В окръжния държавен бюджет законно постъпва от търговците по един лев на килограм продаден тютюн. По указание на П. Тошев, след ликвидирането на окръжните управленчески структури, постъпващият в общините доход, под формата на помощи за младежките организации е предоставен изцяло за нуждите на културно-стопанските съвети. Бившият администратор Ал. Димчев изказва оправданото си съмнение, че “Даването на големи суми на младежките организации и братства само ще фрапира”. Но всъщност тези парични средства са на разпореждане само на ЦК. Върху протокола от августовското заседание на Окръжния културно-стопански съвет на 15 септември 1933 г. Ив. Михайлов и Г. Настев поставят следната резолюция: “Одобряват се решенията по този протокол. Приходите от един лев на килограм тютюн не се изразходват без допитване до ЦК”. Последната дума и по финансовите въпроси докрай има Ив. Михайлов. С писмо от 14 май 1934 г. до Г. Настев той прави предложение, което се отнася само за Петрички окръг: “търговците искат вместо да дават марки да им се определи да внесат една сума върху оборота”. Мнението на Радко Деянов (Ив. Михайлов) е размерът да бъде “един процент върху оборота” като се надява да се получи около 1, 5 млн. лв. приход.²¹¹ Използвани са по нареждане на ЦК на ВМРО в съгласие с представителите на официалните власти и други завоалирани способности на финансиране. Така например в условията на общата криза ЦК на ВМРО, нямайки възможност от организационната каса да подкрепи напълно строежите на х. Велибит и Македония, решава да постави налог върху държавните гори в Петрички окръг. Със съдействието на служители от Държавно лесничество в Г. Джумая от горите по р. Бистрица са маркирани тайно около 1500-1600 м². По нареждане на ЦК Асен Попаврамов чрез приближени на ВМРО търговци /Добри Мишев – б. а./ организира обработката на отсечения дървен материал и заплащането на действителната му цена. Така в организационната каса постъпват около 550 000 лева, които ЦК на ВМРО предоставя за строежа на х. Велибит. Общо за постройката на тази хижа и обзавеждането ѝ ВМРО изразходва над 700 000 лв. В резултат от ходатайството на ЦК, през юни 1933 г. Министерството на земеделието и горите отпуска под формата на допълнителен участък за нуждите на планинското население дървен материал, а А. Аврамов и А. Попаврамов провеждат неофициални търгове за продажбата му. В счетоводството на ЦК влизат нови 690 000 лв. От този приход ЦК на ВМРО възнамерява да реализира някои големи стопански начинания с цел подобряване поминъка на хората, материална подкрепа за българското население в поробена Македония, пряко финансиране на редица културно-просветни инициативи в окръга. На А. Попаврамов е разпоредено да изплати около 500 000 лв. помощ за строителството на Читалище “Просвета” – гр. Неврокоп. Организацията подкрепя с безлихвен

заем постройката на Горноджумайското читалище, строежа на военните клубове в Г. Джумая и Петрич с по 100 000 лева, а през 1932 г. предоставя отново средства за гладуващите в Петрички окръг.²¹²

Решенията, духът и настроението от срещата в Банско веднага стават патриотичен мотив за действие. На 15 август 1933 г. е положен “основен камък” за Халите – модерен хранителен магазин в гр. Г. Джумая, а на 16 август 1933 г. в. Македонско огнище излиза в 4000 тираж. По-късно – на 17 септември 1933 г., в гр. Разлог е свикано събрание за основаване на Македонска кооперативна централа. Всички се надяват, че нейното развитие в безпартийните условия ще бъде успешно. Във въстъпителното си слово П. Тошев очертава очакваното значение на учредителния акт: засилване на кооперативното дело, оказване помощ на държавата “да отърве производителя от ноктите на спекулата”, увеличаване и пласмент на селскостопанското производство.²¹³

Масшабно замислената културно-стопанска дейност не би могла да има успех без сериозното участие на местната интелигенция. Затова окръжното и околийските ръководства на новата легална формация полагат големи усилия да обединят и насочат учители, свещеници, лекари, държавни служители и др., в изпълнение на народополезните инициативи.²¹⁴

Въпреки нелегитимният си статут, Окръжния културно-стопански съвет изпълнява функциите на бившата постоянна комисия. По добре изпитания организационен канал се поддържа тясна връзка с председателя на Македонската парламентарна група. Чрез нейните членове до съответните министерства достигат всички проблеми, които са от значение за общинските и държавни институции, за населението от окръга. Така например община Петрич иска помощ за “откриване пълна смесена гимназия”. Светиврачката община се нуждае от “безплатен химически анализ на минералните извори”, на културно-стопанския съвет в с. Белица, Разложко, са необходими

400000 лева за постройка на мост, молбата на училищното настоятелство в с. Дера Мислим (дн. с. Лозеница) е Българската земеделска банка – клон Св. Врач, да отпусне 101 365 лв. за строеж на училище и т. н.²¹⁵

На 17 март 1934 г. секретарят на Окръжния културно-стопански съвет П. Тошев, изпраща две писма до председателя на Македонската парламентарна група. Едното е с искане монополният режим на търговията със зърнени храни и брашно да се премахне. Ниските изкупни цени на тютюна не позволяват на населението да купува внасяните в окръга “жито и брашна на цени на които държавата изнася в чужди страни”. Другото писмо поставя “социален и стопански въпрос от грамадна важност”. Става дума за защита интересите на тютюнопроизводителите. Предложено е чрез Македонската парламентарна група “вземането на мерки за отсрочено изплащане на данъците и заемите”, защото само по този начин “може да се запази това ценно производство”.²¹⁶

Здравеопазването в Петрички окръг е на изключително ниско ниво. През 1931 г. пред редовната сесия на Окръжния съвет д-р Даскалов посочва, че на 3000 души има по едно медицинско лице. Още от самото начало този проблем занимава културно-стопанските съвети. Но ударението пада върху здравната просвета и издигането на битовата култура на населението. По-късно с писмо от 16 април 1834 г. до окръжното културно-стопанско ръководство Ив. Михайлов препоръчва към околийските съвети да се образуват медико-ветеринарни дружества.²¹⁷

В гр. Г. Джумая на 9 май 1934 г. е свикана конференция на всички лекари за учредяване на медицинска секция към Окръжния културно-стопански съвет. На следващия ден П. Тошев известява Ив. Михайлов за хода на учредителното събрание. Пълномощникът на ЦК е учуден от изказването “против секцията” на д-р Даскалов. Но най-последователен противник остава д-р Борис Проевски, който е склонен да отрече цялата дейност на културно-стопанските съвети. Позицията на д-р Проевски е аргументирана от съществуването на подходящи “законни институти”. Докторът не приема санкциониращите разпоредби, защото не “може да се работи идейно преди да е пълен стомаха” и не бива да се правят всякакви експерименти за чужда сметка.

Независимо от предизвиканото колебание, секцията е учредена. Избрано е ръководство в състав д-р Димитров, д-р Бъчваров и д-р Арнаудов. Те са задължени да изработят програма и правилник.²¹⁸ В архива на ЦК на ВМРО има запазени “програма и статут” на т. н. Македонски хигиеничен комитет – “Махико”. Неговата цел е да подобри градовете и селата на Петрички окръг в хигиенно отношение. Да полага още грижи за бременните жени, кърмачетата и малките деца, да осигурява бърза и безплатна “лечителна, медицинска, ветеринарна и зъболекарска помощ”, да разкрие “селски бани и перални”, чрез които да се бори за “обезвъшкването на окръга”, да работи за “очистване на къщите от дървеници”. Авторите на този документ искат да видят в “Махико” безжалостен неприятел на ориенталщината, алкохола, дългото постене на децата, както и застъпник на реформи в облеклото.²¹⁹

Политическите ръководители на ВМРО и техните съмишленици от културно-стопанските съвети нямат законни пълномощия, но това не им пречи да се разпореждат в “Македонския Пиемонт” като висши държавни служители. Активистите на нерегистрирания институт имат искрено желание да работят за културно-стопанското обновление на окръга и са творци и на други доста разумни идеи – модерни промени в административно-териториалната уредба на окръга, създаване на околийски благотворителни комитети към културно-стопанските съвети, запазване на автентичния архитектурно-благоустройствен облик на гр. Банско, откриване на пансиони, детски летовища, безплатни трапезарии и др.²²⁰

Връзката между културно-просветния и бойния институт на ВМРО е пряка и действена. Тя е осигурявана повсеместно от ръководните организационни тела.

Общи са идеите и кадрите, които дават пълнокръвен живот на двата института. Незаконният им характер формално накърнява суверенитета, но в дълбоката си същност те не застрашават и не ерозират устоите на българската държавност. Двойнствената им природа е родена от противоречивата същност на ВМРО в България.

Бойният и културно-стопанският институт взаимно се допълват. С хуманистичната насоченост и благородния замисъл на широкото културно-стопанско строителство, членовете на ВМРО полагат усилия да притъпят отрицателните последици от репресивно-наказателната мисия на бойния институт спрямо организационните противници. Това не е възможно да бъде постигнато. В крайна сметка българската и международна общественост възприемат ВМРО като “неотговорен фактор”, който поддържа изключителен режим в Петричко и нарушава човешките права и свободи.

Нелегалният и легален институт са двата стълба на ВМРО в окръга. Независимо от злощастните последици от кървавата междуособна разпра след 1928 г., в четите и селската милиция влизат десетки и стотици обикновени българи, възпитавани в дух на патриотизъм и готовност за всякакви жертви в името на един изстрадан и скъп национален идеал – освобождението и обединението на всички български земи. Идеята с “култура, просвета и родолюбие” да се върви към освобождението на Македония има разумно градивно начало. Пряко доказателство са и днес съществуващите обекти на тогавашното народно строителство.

4. Великият македонски събор и краят на организационния режим

Идеята за провеждане в гр. Горна Джумая на общ събор намира благодатна почва през зимата на 1933 г. Тогава важни причини заставят ЦК на ВМРО, който диктува волята си на легалните македонски организации в България, да въведе тази нова форма в политическата борба.

Хитлеристкото нацистко правителство в ревизионистка Германия поражда надеждата за приближаване “големи промени и събития”, които могат да разкъсат версайските вериги и на размирните Балкани. Изминалите 15 години от повторното окупаторско властване на сърби и гърци във Вардарска и Егейска Македония са повод за преоценка на македонското освободително движение. Това е наложително, защото либералните буржоазни кръгове и опозиционни партии в Югославия предлагат федеративното устройство като единствено средство за запазването на държавата и решаването на изкуствено заплетения македонски проблем.²²¹ Вътрешнополитически мотив е съборът да докаже братската съпричастност на македонските бежанци в България с подтиснатите им сънародници. Не е случаен фактът, че избраното място на събора е “свободният македонски град” Горна Джумая. Непосредствената политическа цел е към изгонените от родните места българи да се присъедини и населението на Пиринска Македония. Именно тази общност е призвана от ВМРО не само да защити пред света нейната освободителна кауза, но и да залейми решително “отцепниците – протогероисти, сърбомани”. Блокрайки по такъв начин българо – югославското сближение, за ръководния организационен елит е важно да изтъкне значимостта на окръга за македонските българи, готовността да се запази спомагателната база и наложеният безпартиен режим в нея.

Решено е всеобщият събор да се проведе в Горна Джумая на 12 февруари 1933 г. с дневен ред: 1. Доклад от името на всички управителни тела на македонските организации и институти в България върху положението в Македония и македонските българи; 2. Произнасяне на събора върху този доклад; 3. Изработване и приемане на декларация от страна на всички македонски организации по македонския въпрос. Възприета е конгресната норма на представителство. Делегатите от македонските благотворителни братства, илинденските и македонските женски дружества, младежките организации и от македонското студентско дружество “Вардар”, пътуват със 75% намаление. От съответните министерства на делегатите-чиновници е разрешен 7-дневен отпуск. Домакините от Г. Джумая в лицето на братствения председател са уведомени “да вземат навреме мерки за доброто настаняване на всички”. Препоръчано е “всеки делегат или гост да носи одеало или черга за завивка”.²²² Членовете от Македонското благотворително братство “Т. Александров” – Г. Джумая, освен за настаняването, поемат грижите и за съборната украса и подходящата нагледна агитация. Пред кметството е построена висока арка, обкичена с борова зеленина. От лицевата ѝ страна има надпис “Македонци, разчитайте преди всичко на себе си”, а от другата страна – “Жива, жива е Македония”. На арката са поставени портретите на Т. Александров, Г. Делчев, Д. Груев, Й. Гюрков, М. Бунева и П. Яворов. Върху градското читалище е надписът “Македония, ако те забравя, езикът ми да онемее”, а в различни места на града е изписано: “Македония за македонците”, “Македонският дух е несломим”, “Да живее свободна и независима Македония”. Изрисувани са имената на градовете “в поробена Македония”, а обществените сгради са украсени с трикоълорни ленти.²²³

В навечерието на Великия македонски събор ученици от гимназията “Св. Св. Кирил и Методий” (бивша Солунска) издават един брой на в. “Копнеж на роба”. Целта е да се припомни и внуши на македонските младежи – ученици, че с гордост трябва да носят името “македонец – синоним на страдание и святост”. Авторите на вестника нямат опитността на професионалните журналисти, но с пламенната си любов към Родината подканят “всички млади македонски синове да образуват онази скала, в която ще се разбие кораба на Югославия”. Вестникът е списван в духа на организационната идеология, отричаща класовия “интернационализъм”. Затова един от младите автори – Кирил Арсов,

свързва родолюбивия национализъм с прогреса и благоденствието на хората, които са възможни само след постигане “върховната цел на нацията – свобода, независимост и обединение”.²²⁴

На 11 февруари хилядното делегатско множество е извозено до гр. Г. Джумая с няколко движещи се един след друг влакове. Към 17,15 часа шествието със 150 знамена е приветствувано при арката от градския кмет Панайот Тасев и от Гьорчо п. Ангелов, председател на благотворителното братство “Тодор Александров”.²²⁵

На 12 февруари сутринта Неврокопският митрополит Макарий в съслужение с архимандрит Паисий и 36 свещеници отслужва молебен. От името на българското духовенство владиката благославя събора “за мъдри решения” и изказва преклонението си пред него и своята вяра в бъдещия свободен живот на Македония.²²⁶

Първият велик македонски събор е открит от Г. Кондов, ръководител на организираната в България бежанска общност. Той изнася общото становище на Македонския национален комитет, Илинденската организация, Съюза на македонските студентски дружества, Македонския научен институт и Македонската парламентарна група. Всички техни членове и съмишленици декларират пред събора историческа гордост от добитите резултати в борбите за запазване на “българското име и чест”. Ораторът, роден в гр. Прилеп, дн. Република Македония, подчертава единството на “македонските изгнаници в България”, които са здраво сплотени около идеята за свободна и независима Македония. В речта е поставена червена линия за разграничаване от тъй наречените “протогеровисти” – групата около П. Шанданов, Петър Трайков, Лев Главинчев, Кръстан Поптодоров и др., удостоени с чувство на “погнуса” заради обслужването на сръбския висш полицаи Жика Лазич и разединяващата македонското движение комунистическа позиция. Георги Кондов оптимистично заключава, че предателството по пътя към “Македонската Голгота” е доказателство за бъдещото възкресение на “свободна и независима Македония”.²²⁷

Ветеранът Хр. Станишев от гр. Кукуш, избран за председател на събора, споделя преобладаващата увереност на делегати и гости, че поробителите не ще успеят да обезличат македонските българи в Гърция и Югославия и да унищожат духовното единство с братята им от Добруджа, Мизия и Тракия.

Поздрав към съборяните отправят д-р Асен Татарчев и неговата съпруга Марта Татарчева, родена в Швейцария, седем години живяла в гр. Ресен и убедена, че Македония е обитавана предимно от българи. Те подават петиция до ОН в Женева от името на македонското население, след което пристигат като гости на събора.

Думата е дадена и на Марко Дошен, специален хърватски делегат, бивш депутат в Белград. Той прочита поздравително писмо от д-р Анте Павелич, председател на Върховното старейшинство на Хърватски Домобран. В писмото до събора и в последвалата реч на М. Дошен е изведена необходимостта от единна борба за общия идеал – “Свободна и независима Македония и свободна и независима хърватска държава”.

Приветствени слова към форума на македонските българи отправят и Хасан бей от Кукуш, Кирил Христов, председател на Илинденската организация, Ангел Стоянов, представител на добруджанските българи, Еленков от името на Западните български покрайнини, К. Бобев от тракийската емиграция и Георги Москов от Съюза на военните инвалиди.

Заради лошото време заседанието е пренесено в читалището, където думата вземат В. Василев, Ср. п. Петров, Г. Анастасов, кмет на гр. Петрич и др.²²⁸

Най-съществената част от програмата е писменото приветствие на ЦК. То е прочетено от Й. Чкатров в началото на събора, след речта на Хр. Станишев.²²⁹ Запасният член на ЦК внушава убеждението на революционното ръководство, че ВМРО може да разговаря с “белградските управници само с пушки и бомби”. За първи път така ясно е поставен въпросът за бъдещето на Македония, който не бива да се възприема само като дело за откриване на български черкви и училища, а и като стремеж за изграждане на “самостоятелна македонска държава”. Особено силен акцент е поставен върху необходимостта от единна борба срещу страничните фронтове на ВМРО. Първият е ширещите се болшевишки опити за рушене на надкласовото народно дело, които не отстъпват на “сръбските и гръцки похвати”. Вторият страничен фронт, а именно “българското партизанство и сърбоманство на официална София”, е оценен като не по-малка опасност за Македония, отколкото “тъмниците на Белград и Атина”. Изводът е илюстриран от важно обстоятелство – в столицата на свободна България не само падат убити “най-видни представители на македонското легално движение”, но се създават предпоставки за “духовното раздвоение на българското племе”.

Поздравителното писмо на ЦК е ръководният документ за съставяне декларацията на събора. Отговорната работа е поверена на комисия в състав д-р К. Станишев, протоiereй Д. Ташев, Ем. Ляпчев, проф. Ст. Баджов, Хр. Гюрков, Г. п. Апостолов, В. Ваканов от гр. Банско и Вл. Казанджиев. Декларацията е изслушана със затаен дъх и приета единодушно под ехото на “оглушителни и френетични ръкопляскания”. За единственото правилно разрешение на македонския въпрос и като условие за премахване на балканската враждебност е възприета следната цел: “Обособяването на Македония, която днес е разпокъсана между трите държави: Югославия, Гърция и България в една отделна самостоятелна политическа единица в своите естествени географски граници”.²³⁰

Информацията за Великия македонски събор е разпространена и във Вардарска Македония чрез дейците на Македонската младежка тайна организация. Третият и последен известен брой на нейното печатно издание в. “Освобождение” е посветен изцяло на събора в Г. Джумая.²³¹

Оценъчните постановки и идеи стават широко известни на над 15 000 делегати и гости от цяла България, а чрез в. “Македония” и българския печат – на цялата общественост.

След събора е отправен “Позив към македонската емиграция в България”. Подписан е от бюрото на събора инж. Хр. Станишев – председател, подпредседателите – о. з. генерал Симо Добревски, д-р Вл. Руменов, Ал. Димчев, секретарите – П. Димитров, Славова, Ив. Димитров и д-р Вл. Бъчваров; от ръководителите на Македонския национален комитет Г. Кондов и Хр. Зографов, от Съюз “Илинден” – К. Христов /баща на знаменития оперен певец Борис Христов – б. а. / и Хр. Шалдев; от Македонския женски съюз – В. Карайовова и К. Александрова; от Македонската парламентарна група – д-р К. Станишев и П. Мърмев; от Македонския младежки съюз – Д. Михайлов и от Македонския студентски съюз със секретар Г. Николов.²³²

Наред с оценките в позива за сплотеността “на македонските сили” и за естественото единство между хърватското и македонското освободително движение, не е премълчана “болката от братска България”. Документът е редактиран много внимателно и авторите изразяват надежда, “че известните партизански кръжоци в България ще престанат да тормозят нашето освободително движение, което в основата си е дело за спасението на българщината в Македония”. Едва в края е посочено нееднозначно приетото решение за “Свободна и независима Македония”. Позивът завършва с възгласите: “Да живее свободният български народ”, “Вечна слава на всички жертви, дадени за свободата на Македония”.²³³

Научното осмисляне на програмните идеи в българското национално-освободително движение след Първата световна война, както и противоречивите днешни анализи, налагат изтъкването на редица важни факти по тази значима тематика.

Революционната организация на македонските българи е със собствена политическа идеология и облик, с близо 40 години борческа история. В този смисъл ВМРО не може да бъде оценена достоверно, ако се пропуска времето преди 1919 г. В оригиналните документи е отразено, а и от научната литература е ясно, че македонските дейци възприемат идеята за автономия като тактика, като етап по пътя към освобождението и обединението на българския народ.

Известен е меморандумът от 6 декември 1912 г. на ЦК на ВМРО до цар Фердинанд. Там е посочена бленуваната “свещена цел: ... да се спаси българска Македония за българския народ целокупна, неразделна”.²³⁴

Това програмно начало е потвърдено и от Т. Александров в цитираното писмо до П. Карамфилов от 6 юли 1919 г. В устава на ВМРО е поставена целта: “Автономия на Македония и то като етап. Така се е разбирала тази цел не само от основателите на организацията, но и почти от [в]сички техни другари и заместници, от цялата македон[ска] интелигенция и от цялото макед[онско] организ[ирано] население”. Тодор Александров мотивира лозунга “Независима Македония” с няколко аргумента: средство за запазване целостта и неделимостта на Македония; начин за отбиване на сръбски и гръцки териториални претенции; заявената готовност на българското правителство да върне Пиринския край, за “да се създаде от Македония независима държава под протектората на великите сили”.²³⁵ Има и още един съществен мотив, придаващ общонационална характеристика на македонското освободително движение. Искането за “независима Македония” е неатакуемо от принципите на американския президент Уилсън, за които тогава се смята, че ще залегнат в основата на “Световния ред”. Главното е чрез независимата македонска държавност – разсъждава Т. Александров, “да се запази моралното единство на нацията, което е по-важно в сегашния момент даже от една временна свобода”. Родолюбивият българин пророчески твърди, че “чрез моралното единство рано или късно ще се получи народното обединение [но] еднаж разклатено моралното единство[при] създадена пропаст между българи от една област срещу ония от друга, и да се освободим има опасност по вътрешни причини да бъдем бити и поробени по части”.

Във вижданията на Т. Александров автономисткият светоглед е свързан с поэтапно освобождение на Добруджа, Тракия и Западните покрайнини. Активната българска външна политика би била възможна и освободителната кауза няма да пострада, ако “македонската държава” е с български културно-политически облик и независимо от границите, чрез нея е запазено духовното национално единство. Така автономисткият възглед между двете световни войни е съпътствувал винаги със задължителния тезис за “духовното единство”, който е традиционен сред македонските дейци.²³⁶

Зараждането на идеята за “Независима Македония” става след Първата световна война. Тогава в редица официални документи на ВМРО е употребено известното понятие “автономия”, тъждествено на “независимост”, “самостойност”. Така например в “кратките” инструкции за нелегалните групи на ВМРО от юни 1921 г. като цел е записано: “Автономна Македония, независима от Балканските държави”. Печатният орган на македонските бежанци е в. “Независима Македония”. В уводната статия на неговия първи брой е отбелязано, че легалната борба има за цел “въздигане на Македония в нейните географически и икономически граници в една независима държава”. Надписът “Независима Македония” е поставен върху отличителните и наградни знаци на ВМРО и т. н.²³⁷

Понятието “независима Македония” е на идейно въоръжение и след убийството на Т. Александров. Приетият устав от VI конгрес на ВМРО и декларацията на избрания ЦК доказват приемствеността.²³⁸

Македонските българи от междувоенното време са убедени в правилността на взаимно допълващите се изходни начала за “автономна и независима Македония”.²³⁹ И при Т. Александров, и при Ив. Михайлов, идеята за “Независима Македония” е водеща политическа цел. Тя е уставно утвърдена от VI и особено от VIII конгрес на ВМРО.²⁴⁰ В този смисъл от ревизия се нуждае крайната формулировка, че

с “независимата македонска държава” Ив. Михайлов цели “абсолютното изключване на възможността за присъединение” към България.²⁴¹

Влогът на Ив. Михайлов не се състои в елиминирането на присъединителския мотив от Александровата идея за “независима Македония”. Михайловицят принос е свързан с по-различния подход при отстояване новото разбиране на автономисткото становище след “военния погром”. Идеята за “независима Македония” най-пълно е в хармония с душевния свят на Ив. Михайлов, на неговите млади съратници. Фанатичната преданост към политическата идеология на ВМРО и особената социално-психологическа обстановка на Балканите, където революционните дейци трябва да действуват, придават някои крайности в организационната тактика.

Постоянният натиск на балканските съседи и великите сили за разгром на ВМРО, както и невъзможността България да защити гарантираните права на съотечествениците си извън нейните държавни граници,²⁴² създават враждебни настроения сред революционните кадри към всички български правителства.

Михайлов никога не престава да планира убийството на Д. Влахов, а и немалко организационни противници са “осъдени на смърт”. Успоредно с това, ВМРО води борба на идеологическия фронт.²⁴³ Склонна е да взаимодействува лозунги даже от антиподни формации. При защитата на “македонската самостоятелност” нейните кадри не искат да делят място с бившите сърчани, федералисти, комунисти, дейци на ВМРО (об), с т. н. протоговеристи, а много често дори и с българската държава. Това е фактор, придаващ по-голяма категоричност на идеята за “Независима Македония”.

От съществено значение за формиране на крайния вариант на идеала “независима Македония” е официално пропагандираното във Вардарско обвинение срещу ВМРО, че тя е “българска присъединителска организация”.²⁴⁴

Естествено и логично е сред известните и достъпни документи да няма “нито един” с изказване на Ив. Михайлов, защитаващо присъединяването на Македония към България.²⁴⁵ Става дума за тайна, затворена, нелегална организация, ръководена от талантлив конспиратор. Извоюването на “независима Македония” е уставна цел. За присъединяването може да се мисли, но не и да се говори. Всяка изява на присъединителски настроения е нарушение на основния организационен закон. Достатъчно е мисълта да бъде илюстрирана с един показателен факт. Известно е, че през 1927 г. като издание на Македонския научен институт е публикувана книга на Г. Баждаров. В нея членът на Задграничното представителство обосновава идейното становище за “независима македонска държава”. Но Симеон Евтимов в изпратено на 23 юни 1927 г. от Женева писмо до Ив. Михайлов споделя изумлението си: Баждаров е заявил пред руския журналист Л. Неманов, че автономисткият стремеж обхваща сегашния първи етап, а бъдещото предпочитание е обединението на Македония с България! Негодуванието на С. Евтимов личи в неговото предположение “Ако дадем право на българския империализъм, имаме ли тогава правото да осъждаме сръбския и гръцкия империализъм в Македония?” Пред Неманов С. Евтимов прикрива вярното разбиране на Г. Баждаров с формулата за изказано “лично мнение.”²⁴⁶

Документираната позиция на С. Евтимов е логично следствие от формирация се политически сепаратизъм сред новите водачи на македонското освободително движение. Непосредствената цел за Михайловата ВМРО е националното запазване на “поборената българщина” и поддържането на македонския въпрос пред света с всички средства.²⁴⁷ Присъединителският мотив е дълбоко скрит и целенасочено подтискан. Това е съзряло много добре от Елизабет Баркър, която смята неяснотата, двусмислието по въпроса за македонската автономия, или присъединяването към България, като един от факторите, предопределящи саморазрушаването на ВМРО.²⁴⁸

Вярно е, че Ив. Михайлов остро осъжда водената дотогава политика на България по македонския въпрос. Винаги критикува конюнктурното възприемане от България на автономисткия лозунг.²⁴⁹ Обаче не бива да се забравя, че той разчита главно на България за постигането на уставните цели. Революционният лидер е доста пестелив откъм геополитически анализи. Но в отчетния доклад пред VII конгрес той изказва интересна мисъл. При бъдещ итало-югославски въоръжен конфликт и възможността за обособяването на “малка държавица” от Вардарска и Пиринска Македония, основната надежда е в България. От нейното “поведение ще зависи... началото на едно автономизиране на Македония, или окончателно ще се реши съдбата на Македония чрез едно ново разпокъсване”. Притесненията на Ив. Михайлов идват от факта, че в България още не е налице едно дълбоко съзнание и убеждение за спасителността на принципа “автономна и целокупна Македония”. Задачата е автономистката борба да се утвърждава практически и идеологически, “да остане самостоятелна и да не се поддаде на България”. Характерно за Михайлов е не толкова пропагандирането сред българската общественост на автономисткия идеал, а преди всичко желанието му България на всяка цена да възприеме трайно автономисткото начало при решаването на националния въпрос в неговото югозападно направление. Ето защо Ив. Михайлов настоява от българската държава “да се иска твърдост в преследването на македонската автономия”.²⁵⁰ В този смисъл поведението на ВМРО остава неизменно по два важни пункта: отрицание на българо-югославското сближение и запазване спомагателната база на ВМРО в Петрички окръг.

Революционната организация е против сближението, защото е убедена, че “сърбите не са истински негови сторонници”. Освен това има опасност чрез подобен безотговорен политически ход “българските фактори” да нанесат нов удар “над македонските политически искания”. Решителното и докрай негативно отношение на ВМРО спрямо българо-югославското сближение е исторически обосновано с припомнените “злини по фирмиланови въпрос”, както и с “престъплението от 1912 г. по признаването “спорна” или “безспорна” зони в Македония”.²⁵¹

По доста сполучлив начин германският посланик в София Рюмелин резюмира през 1928 г. програмата на Михайлов: “Автономия на Македония и никакво съобразяване с българското правителство при постигането на тази цел”.²⁵² Такъв е оценъчният тактически подход и за Пиринска Македония, където независимо от основателното несъгласие на “всички български обществени фактори” е наредено запазването на тамошния безпартиен статут. Според Ив. Михайлов неговото съществуване е главният фактор за отстояване самостоятелния характер на македонското дело.²⁵³

Постепенно, особено след 1928 г., се засилва откритото незачитане на българската държавна власт в Петричко. Революционната организация върви към явен конфликт с новото правителство на Народния блок. В споменатото инструктивно послание от декември 1931 г. до членовете на Македонската парламентарна група, Ив. Михайлов отново е против всякакви партийни прояви в окръга. Там организационната политика признава липсата на национално подтисничество и по принцип не е враждебно настроена срещу българската държава. Правилно е кавичките от широко разпространения и употребяван израз “държава в държавата” да не се премахват.²⁵⁴ Става дума за нещо друго. Михайлов и неговите съратници нямат съзнанието, че нарушават българския държавен суверенитет и че вдъхновяват сепаративни актове. Те обаче, желяйки да запазят базата в България без “огън и меч”, залагат на Петрички окръг най-важната роля за основаване на въображаемата “самостоятелна македонска държава”. Успоредно със засилване резервираността към българската държава, в организационните документи, особено след 1925 г. широко се използва ненаучният термин “Македония под българска власт”. Срещат се изразите: “македонски нрави”, “македонско становище”, “македонски политически лозунг”, “македонско всенародно политическо верую”, “македонско народно събрание”, “македонско законодателство”, “македонски парламентаризъм” и т. н. Фанатичният революционер илюзорно възприема Пиринския край, т. е. Българския Югозапад, като македонски “ПиEMONT”. Но Михайлов отчита същностното обстоятелство за принадлежността на окръга към Царството. Въпреки че често е склонен да представя желаното за действително, той високо цени приноса на пиринската база за “македонското дело”.²⁵⁵

Според Ив. Михайлов “умните българи от Царство България трябва да насърчават закрепването на македонската парламентарна група”, която съзнателно е наречена “най-важен македонски национален политически институт”. Мотивът е ясен: този институт има да изпълнява общобългарски цели. Например, депутатите от Пиринска Македония имат за своя важна задача “откриването на български училища в селата под албанска власт”. Михайлов е особено настоятелен, не само защото направените постъпки през 1923 г. не са уважени в София. За наложилия се идеолог в македонското освободително движение е по-важен политическият ефект от съществуването на българските училища в Албания. Затова Ив. Михайлов пише: “Пред света ще може добре да се използва обстоятелството, че има българи дори на запад от Охридското езеро, а сърбите отричат да има българи под тяхна власт”.²⁵⁶

В политическия светоглед на цялото следвоенно поколение македонски дейци Петрички окръг е естествено пространство за утвърждаване на всички легални бежански институции, които са своеобразни партийни бюра на ВМРО.²⁵⁷ От това немаловажно обстоятелство се формира убедеността, че “македонското дело е преди всичко дело за запазване на българщината... колкото повече морални средства се измислят за въздействие върху противника и върху убеждението на света, колкото повече хитрини ... се употребяват в изграждането на една македонска общественост днес - толкова повече спечелва българщината”.²⁵⁸

Изобщо, интимният замисъл е чрез целокупната дейност на ВМРО в Петрички окръг българският политически елит да бъде заставен да възприеме идеала за “Независима Македония”.

С такава цел депутатите от македонската парламентарна група получават заръка да подадат от името на 200 – хилядното пиринско население мемоар до Обществото на народите в Женева. Задачата е българските поданици, които се радват “на всички права и свободи”, да заявят желанието си за “създаване на независима македонска държава”, обхващаща и Пиринския край.²⁵⁹

Инструкцията не е изпълнена. Действителността в окръга след парламентарните и общинските избори става все по-тревожна и напрегната. Михайлов още от 1922 г. отлично преценява верижния отрицателен ефект от компрометирането на организацията в Пиринско. За него там са “от домашна гледна точка главните позиции на македонското движение “ и тяхното отслабване е удар “върху кредита на ВМРО “ и освободителната кауза.²⁶⁰

Опасенията на Михайлов стават факт след Великия македонски събор. От 12 февруари 1933 г. влиянието на ВМРО върху българската общественост започва постепенно да отслабва.²⁶¹

Реакциите от събора в България са най-разнообразни. Още на 14 февруари Д. Крапчев, директор на в. “Зора”, нарича формулата “Независима Македония” негъвкава и фантастична. Той предлага “автономна Македония във федеративна или разпокъсана Югославия”. След четири дни обяснява възприемането на комунистко-федералисткия лозунг “Независима Македония” с тактически съображения – да се отбие комунизмът от македонското движение. Изгражданият от ВМРО образ на софийския върховист, който се поставя редом до “враговете на Македония” от Москва, Белград и Атина, буди недоумение и несъгласие с претенцията да се монополизира родолюбието. Интересни са разсъжденията на Петко Стайнов, даващи израз на доминиращия възглед “борбата от българи за България” да се води с политически, обществени и законни средства, а българската национална политика да става под контрола на Народното събрание и отговорното българско правителство.²⁶²

Но представителите на “неотговорните фактори” нямат намерение да променят идейните си позиции. В Народното събрание и във в. “Македония” се разяснява становището от Г. Джумая, като съзнателно се акцентува върху запазването на българското духовно единство.²⁶³

Идеята за “Независимо народно управление в естествените граници на Македония” е морално поддържана и от 43 видни представители на българската наука, изкуство и култура, родени и свързани с Македония. Те се обръщат към колегите си по света с молба при ревизията “на мирните договори да не се пренебрегва справедливата кауза на Македония”. Призивът е подписан от проф. д-р Л. Милетич, проф. д-р Ив. Георгов, проф. д-р М. Арнаудов, проф. д-р Ал. Балабанов, П. Дървингов, Д. Талев, д-р П. Джидров, Н. Мушмов, Ст. Македонски и др. Сред представителите на “македонската интелигенция”, съпричастна с решението в Горна Джумая, са и родените в Пиринска Македония български интелектуалци Людмил Стоянов, писател от с. Ковачевица, Неврокопско, проф. Димитър Иванов, почетен артист на народната опера от с. Годлево, Разложко и Кръстьо Сарафов, артист в Народния театър, от с. Либяхово, Неврокопско.²⁶⁴

Най-пълно междувоенната автономистка позиция е изяснена в подготовения от Иван Михайлов, а вероятно и от Й. Чкатров, тезисен материал, озаглавен “Защо се борим за независима Македония?”²⁶⁵

В този първообраз на известната брошура “Македония – Швейцария на Балканите” недвусмислено е показано, че ВМРО запазва традиционната автономистка формула като средство за решаване на македонския въпрос. Отхвърлени са обвиненията за ненавременно издигане на лозунга “Независима Македония”, опровергани категорично и на събора в Г. Джумая. Това е сторено, защото въпросният лозунг е исторически оправдано уставно начало на всички македонски организации. Ясен е отговорът и на поставения от опонентите на ВМРО конюнктурен въпрос – “Македонците отделна народност ли са, та не искат да останат в границите на днес съществуващите балкански държави?” Становището за независима Македония няма антибългарска насоченост, защото “не съществува отделна македонска националност, македонските славяни са българи и част от духовното цяло на българската нация, а македонският народ е географско и политическо понятие. С него се определя населението, което ще обгръща бъдещата македонска държава”.²⁶⁶

По своя общ произход, съдържание и дух, целящи запазване неделимостта на Македония, автономистката идея и “македонската независимост” не изключват, а предполагат скрития присъединистки мотив. Заложено програмно становище в устава на ВМРО е с перспективна насоченост. От идеята за “Независима Македония” обаче лъха идеалистически утопизъм. По много причини тя не представлява план за изпълнение, особено във времето след Великия македонски събор.

Разминават се с историческата истина и отразените главно в чуждата литература “факти”, че границата на “независимата македонска държава” включва Кюстендилско и Дупнишко, че целта на събора в Г. Джумая е била да се покаже пред света “македонизирането на македонското битие”, както и недобросъвестните вметвания, че в Петричко е въведен учебен предмет “македонска история”, а учениците и младежите са възпитавани в антибългарски дух.²⁶⁷

ВМРО не предприема никакви мерки за обявяване на “македонския Пиемонт” и осигуряване на неговите граници с бойните си части. Това би било абсурден ход. Но всички организационни изяви до февруари 1933 г. и особено след това, стават публично достояние и се тълкуват превратно чрез печата на групата около П. Шанданов и на ВМРО (об). Открит е истински идеен фронт срещу ВМРО. Нейната дейност в Петричко и продължаващите “македонски убийства” формират гражданска непримиримост сред широката българска общественост.²⁶⁸

Още в навечерието на събора петричките дейци дръзко погазват авторитета на българската съдебна власт, предизвиквайки “буря в съзнателното българско гражданство”. На 16 януари 1933 г. при гара Белица, Светиврачко, около 100 местни четници нападат пристигналия влак от Г. Джумая. Обезоръжават охраната и разстрелват трима души, членове на ВМРО – крадци, обрали и убили учителя Илия Даскалов от с. Петрово, Светиврачко. На следващия ден те е трябвало да бъдат в гр. Св. Врач, за да отговарят за извършеното престъпление пред Софийския военно-полеви съд. Правителството, начело с Н. Мушанов, взема мерки за издирване на виновниците, а ВМРО бързо прикрива следите си.²⁶⁹

По повод “Беличката афера” на 7 април П. Тошев предупреждава околийските пълномощници да не допускат арестуването си, а при обиски “веднага с бързи куриери всички да укриват оръжието, както в турско време”. Разпоредено е да не се изпълняват заповедите на военните и административните власти, заставащи населението да се разписва в общините.²⁷⁰

Околийският пълномощник на ЦК в Неврокопско Асен Аврамов съобщава за “особеното държание, странене и охладняване” на военните спрямо ВМРО. Събират се сведения за занятието на Б. Бунев, Ст. Вардарски и Добри Бумбалов, с цел “интернирането им като празноскапитани”.²⁷¹

Дръзките прояви на политическия сепаратизъм са истинско предизвикателство за будните патриотически чувства на българското офицерство в Петрички окръг. Родолубците с пагони не приемат нахърняването на българския държавен суверенитет в този край на Отечеството им. Офицерите не харесват името Пиринска Македония, още по-малко неразбираемия за тях израз “Македония под българска власт”. Всички патриоти в България под Петричко разбират единствената национално освободена през 1912 г. изконна част от Българския Югозапад. Точно на 3 март 1934 г. началникът на военния гарнизон в гр. Неврокоп майор Попов настоява пред общинския кмет в с. Копривлен духовният оркестър освен “македонския марш” (Изгрей зора на свободата – б. а.) да научи и българския национален химн. Писмено е сведена заповед за забрана на вечеринките при неизпълнение на задължителното официално музикално въведение – “Шуми Марица”.²⁷² Доста остра е реакцията на пограничните офицери

срещу членовете на общинското ръководно тяло в с. Сатовча, Неврокопско, които строго наблюдават в читалището да се получават “само вестниците “Македония” и “Македонско огнище””.²⁷³

Често бойните началници и командири на ВМРО злоупотребяват “със служебното си положение” като нанасят незаслужени побоища, проявяват излишни грубости и се занимават със “съдебно-наказателна дейност”.²⁷⁴

Пристрастното и неграмотно разрешаване на “частни дела” води до правораздавателни грешки. С дейността си част от “служителите на македонската Темида” потвърждават ранните опасения на Ив. Михайлов от октомври 1926 г. Вместо укрепването на народното единство, след “съдебните решения” населението се разделя и противопоставя. Това е характерна последица от неправомерното и безуспешно занимание на ръководните тела с разрешаването на отколешни междуселски свади.²⁷⁵

Продължават извънредните наказания и упражняваният терор над български граждани, нарушили традиционния морален кодекс и осмелили се да критикуват порядките във ВМРО. Околийският пълномощник в гр. Г. Джумая Ив. Г. Мотикиров на 2 декември 1933 г. наказва с “25 тояги по седалищните части” Никола Джонгозов, обвинен, че “клевети известни функционери на ВМРО”. Въпреки своевременно дадената му медицинска помощ на 10 декември потърпевшият почива.²⁷⁶

Независимо от вече явните промени в обществените настроения спрямо ВМРО, точно се изпълнява съдебната инструкция. Всички смъртни присъди за обири, убийства и неморални деяния, са утвърждавани от Ив. Михайлов. На “смърт чрез обесване” са осъдени 7 души, обвинени в “кражба и убийство на свещеника от с. Тросково, Горноджумайско и на едно момче от гр. Горна Джумая”. Присъдата е изпълнена от четниците на ВМРО в м. Бабински хендек, землището на с. Бучино, Горноджумайско. Убитите Стойчо Маламов, Иван Топузовски и Христо Шарков от с. Тросково, Георги Петров от с. Симитли, Станимир Емигранта от с. Падеж, Борис Веселинов и Никола Попов от гр. Г. Джумая, са погребани в нивата на Стоица Илиев.²⁷⁷

Отрицателната енергия срещу ВМРО продължава да расте и във финансовата област. Приетата финансова наредба е практическото ръководство за осигуряване издръжката на освободителното движение. Но наред с нейното строго приложение, има немало случаи на грубо нарушаване и злоупотреба. Населението продължава да изпитва неправомерните продоволствени тежести от четническите обиколки по селата. Членове на ВМРО ходатайстват пред касиер-счетоводителите търговците да изваждат тютюн от окръга без да плащат задължителния данък. Има случаи и на пристрастно разпределяне на годишния налог, на облагане с тежки глоби, награждаване на четници, присвояване имущество на “осъдени” от ВМРО и др. нарушения и злоупотреби.²⁷⁸

Икономическата криза, хроническите трудности при пласмента на тютюневата реколта от Петричко, спекулативният търговски замисъл да се изкупува обработеният тютюн на възможно най-ниски цени, създават немаловажни проблеми във финансовото осигуряване на ВМРО. Същевременно прогресивно нарастват разходите за командировки и издръжки на организационните работници. Още през 1930 г. Ив. Караджов обръща внимание върху тревожния факт: “Обърнахме се на каса за раздаване и прахосване на пари. Също и в странство, никаква скромност, никаква мярка!”²⁷⁹

Дейците на ВМРО в окръга, изпълнявайки през 1933-1934 г. доста необмисленото разпореждане на ЦК, събират налог за осигуряване на пълна четническа екипировка. Цената на един четнически костюм е 1 200 лв. Всички общински и държавни служители – от кмета до помощник-кмета, секретар-бирника, учителя, свещеника и лекаря на селото – са обложени с такса до 25% от месечната им заплата. От района на с. Склаве, с. Левуново и гр. Мелник, Светиврачка околия, за екипирането на 189 четници е внесена сумата 226 800 лв. В Горноджумайско сумата е 400 000 лв., в Петричко – 86 385 лв. Тези средства са осигурени не само чрез доброволно плащане на определения налог, но и чрез утвърдения способ “приходи, добити със силата на оръжието”.²⁸⁰

Държаното под контрол недоволство сред част от петричкото население излишно е увеличавано и провокирано и от действията на някои ръководни кадри. Набират скорост безкрайните ходатайства за назначаване на учители и чиновници, ширещото се интригантство и злословие, службогонството и непристойните прояви на корумпираност в редиците на някогашната всесилна освободителна организация.²⁸¹

Националното сцепление се пропуква и в една друга посока. Българите –мюсюлмани започват да излиза от обсега на ВМРО и да се изселват в Гърция и Турция. Органите на спомагателната организация не успяват да омокотят и сложните взаимоотношения между “бежанци и староседелци”.²⁸²

Представителите на ВМРО в Петричко не успяват да спрат обективно развиващият се процес на структурно-партийно обособяване и политическо идеологизиране. Така например, независимо от организационното разузнаване, опитният полицай Никола Гешев през март 1933 г. успява да разкрие намиращите се в Разлог окръжни комитети на БКП и на Комсомола.²⁸³ Разпространето на партийния суверенитет се налага от дейността и желанията на политическите фактори и формации от “Стара България”. Това е естествено следствие от задълбочаващото се социално разслоение и от неспособността на “отговорни и неотговорни фактори” да решат редица проблеми от жизненоважно естество за хората от Пиринския край.

Държавните инвестиции и апостолските усилия на ВМРО се оказват недостатъчни за предвиденото модернизиране на окръга. В “Бележките на Вълкович и Лютов”, двамата членове на ЦК Вл. Куртев и Г. Настев, по време на инспекционната си обиколка от 1 до 9 март 1934 г. в Светиврачка и Петричка околии правят отчайващо трагични и мрачни изводи. Задълженията към държавата на 4000 семейства от Светиврачка околия са за над 60 милиона лева. Едва 20% от населението е в състояние да

преживява. Особено непопулярно е препоръчаното от органите на ВМРО унищожаване на козите в планинските и полупланинските селища.²⁸⁴

Отклоненията и нередностите предизвикват активността и откровеността на обрелите се на освободителната мисия ветерани. На 15 февруари 1934 г. З. Попов пише до Стр. Развигоров: “С изключение на малки единици целият апарат от функционери трябва да бъде коренно променен. Навсякъде се влагат лични интереси под маската на доброто на делото и по такъв начин създава се настроение срещу движението и руши се самото дело, това важи от най-малките до най-големите функционери в окръга”.²⁸⁵ Сам Ив. Михайлов предлага на 23 март 1933 г. въвеждането на “тетрадки за контролиране нашите органи по селата”. Учителят и бивш революционер в Малешевско Стоян Кантуров от гр. Пехчево, дн. Република Македония, сочи пред П. Тошев необходимостта от изграждането на “контролен институт”, защото не бива хорският морал да бъде и “морал на ВМРО”.²⁸⁶

Нищо съществено не се променя през началото и пролетта на 1934 г. Местните ръководни тела в “Пиомонт”, т. е. по думите на Михайлов основните общини в тайната държава на ВМРО, не успяват да спрат протичането на разложителния процес в македонското движение.²⁸⁷

Определящ е и външният фактор за отслабването на ВМРО в Българския Югозапад. Залезът на освободителната организация съвпада с икономическата криза. Това положение ловко е използвано от Германия, възвърнала положението си на велика сила, за да навлезе в пазарите на Югославия, Румъния и България. В този случай освободителните движения в Европейския югоизток представляват по-скоро пречка за добрите връзки и изпълнението на подписаните нови стратегически търговски договори върху клирингова основа.²⁸⁸ Правителството на Народния блок възлага надежди на Германия, която с пробива във Версайската система актуализира и българските въпроси за ликвидиране на репарациите и добиване на равноправие във въоръжаването.²⁸⁹ Будапеща също не желае да загуби България за ревизионистичната кауза, а италианските дипломати, след започналите взаимни изстребления, поставят основателния въпрос за действителното място на ВМРО в българския политически живот.²⁹⁰

Стремежите на българското правителство за промени в омразното статукво и необходимостта от преодоляване на външнополитическата изолация, активизират през 1933 г. сближението с Югославия. Събитието не е изненада. Сътрудничеството със западната съседка е препоръчвано и от нацистка Германия, главната ревизионистична сила.²⁹¹ Българо–югославското сближение след падането на стовористкото правителство през юни 1931 г. е вторият удар върху ВМРО. Необратимият ход на този процес изключва революционната организация от правилата на отговорната външна политика.²⁹²

Антиюгославизмът на официална София е най-добрата хранителна среда за ВМРО в България. Революционните водачи се опитват да противодействат, но без успех. В гр. Г. Джумая ясно е подчертана “идеята за целокупна и независима Македония”, но острието на Великия събор е насочено главно срещу “пораженските опити в България за побратимяване с тиранична Югославия”.²⁹³

Протестната нота на Белград по повод на събора е от 27 февруари 1933 г. Нервността на югославското външно министерство е предизвикана от декларацията на ЦК на ВМРО, в която фигурира непроменен призивът за въоръжена борба и за “самостоятелна македонска държава”. Българските власти са обвинени в “сътрудничество при организирането и уреждането на събора”. В нотата се твърди, че няма разлика между “легалната и нелегалната македонска организация”, замислящи в България отцепването по насилствен начин на една част от югославската територия.²⁹⁴

В отговора си от 9 март 1933 г. до д-р Ал. Вукчевич, югославски пълномощен министър, българската страна отхвърля протестната нота и се обосновава с публичното “незадоволство от българските официални среди и политически кръгове”, изказано от съборяните. Освен това по българските закони представителите на “всяка корпорация” могат да използват намаление на цените по “държавните железници”. Правителството не е в правото си да “отклонява по силата на никой божи и човешки закон” провеждането на църковния молебен. Свободен в действията си е и кметът на гр. Г. Джумая. В качеството си на избран общински председател той е “напълно независим от правителството”, а речите за готовността на “храбрата българска армия да освобождава Македония не отговарят на истината”.²⁹⁵

Великият македонски събор не влошава отношенията между блоковото правителство и Югославия, която прави безуспешен опит да вмъкне в антибългарската акция и Гърция. Южният съсед е спокоен, тъй като лозунгът “Независима Македония” при преобладаващо според Атина гръцко население в Беломорието не значи нищо.²⁹⁶

През май 1933 г. София е посетена от сръбските владци Николай Охридски и Иреней Новосадски.²⁹⁷ В същия месец ВМРО противодействува на българо-югославското сближение чрез тиражираните “факсимилни показания” на С. Кавракиров. На общо съвещание между водещите личности на легалното и революционното движение са обсъждани съвместни мерки срещу кръга около П. Шанданов и Кр. Поптодоров. Техният основен противник Ив. Михайлов препоръчва в Петрички окръг да се издигне “грамада за предателите, а в София – паметник на падналите от сръбските оръдия в България”.²⁹⁸

Решителен опит да се преодолее “неотговорното влияние” на ВМРО и да се отговори на обществените очаквания, е полицейската блокада в София през юни 1933 г. Арестувани са 50 македонски дейци, иззето е оръжието им, но щабовете и четите на организацията по границата остават незасегнати.²⁹⁹ Но вече нищо не е в състояние да спре българо-югославското сближение, чийто застъпник е и самият цар Борис III.³⁰⁰

Основните политически сили са против ВМРО и настояват държавата да се простре “върху цялата българска територия”.³⁰¹ Такава е и позицията на политическия кръг “Звено” и Военния съюз,

чийто конгресен форум от 27 ноември 1933 г. взема безусловното решение “да се справи с ВМРО” в Петрички окръг.³⁰²

Превратът на 19 май 1934 г. под кодовото име “Сабя” е извършен от опитните офицери-заговорници “гладко и ефикасно”. Четиринадесетата точка от програмата на новото правителство за “възстановяване авторитета на държавната власт върху цялата територия на страната” веднага е приложена в невралгичния пограничен окръг.³⁰³

Военните от Разложкия гарнизон съставят “план за действие” срещу нелегалната организация, “временно узурпирала държавната власт”. Основният замисъл е “бойните групи на ВМРО” да бъдат обкръжени в участъка в. Вихрен – Попово езеро в Пирин планина, като предварително “се завардят посоките” гр. Неврокоп – с. Либяхово - гръцката граница и на изток към Доспат, и гр. Св. Врач – гр. Петрич – към с. Кресна, по долината на р. Струма към границата с Югославия. Предвижда се даже използването на самолет по долината на р. Места.³⁰⁴

Оперативният план не е приложен. Отношенията между спомагателната организация на ВМРО и българското войнство са сложни и деликатни, но сега няма място за лавиране. Четниците и милиционерите, съставляващи живата сила на бойния институт, остават верни на възпитаваната традиция – в никакъв случай да не се вдига “оръжие против брата си, свободния българин”, защото организационното оръжие е “предназначено за борба против враговете”.³⁰⁵

Акт на духовна смелост нарича академик Л. Милетич, роден в гр. Щип, дн. Република Македония, нареждането на ЦК на ВМРО да не се изстреля “нито един куршум срещу българската войска и против синовете на воювалите и падналите за свободата на Македония”. Това е и силен пример на загриженост към съдбата на България, и предотвратяване на евентуална гражданска война, която би могла да се използва користоно от Югославия.³⁰⁶

Основната част от ръководните кадри на ВМРО в Петрички окръг и четниците от околните въоръжени групи се предават доброволно на военните и полицейските власти. Някои от тях са освободени като невинни и крайно бедни, а други веднага са задържани за извършените престъпления преди 19 май 1934 г. Във вътрешността на страната под строг полицейски надзор са интернирани главните функционери на ВМРО от окръга. Бившият окръжен пълномощник П. Тошев е в гр. Карлово с К. Джарови др., Захари Новев е в гр. Плевен. Главните противници на българо-югославското сближение са интернирани от звенарската власт в гр. Лом. Там са Вл. Куртев, Г. Настев, К. Дрангов, П. Мърмев, М. Монов, Ст. Филипов, Й. Чкатров и др.³⁰⁷

До началниците на гарнизоните в Неврокоп, Разлог и Г. Джумая, са отправени от близките на убитите през 1923 и 1925 г. първите жалби. Предприети са следствени действия и снемане на полицейски дознания от задържаните и интернираните бивши членове на ВМРО.³⁰⁸

Със заповед от 25 май 1934 г. на полк. Ковачев, инспектор на пограничната стража, е предприет строг контрол върху “поведението на македонците”. Съгласно поверително писмо от командира на Седми пехотен Рилски полк са обособени две групи “за преследване и обезоръжаване на нелегални групи” в Разложко и Неврокопско.³⁰⁹ Войсковите разузнавачи изготвят детайлен план за изземване на оръжието от населението в гр. Банско. Градът е блокиран от четири роти на 29 май, рано сутринта. Открити са 500 манлихерови пушки, образец 1895. Обиските продължават и в Неврокопско.³¹⁰

В началото на юни 1934 г. е забелязана нелегална чета около Банско и с. Д. Драглище, Разложко. С цел да бъде открита и заловена, на 11 юни е организирано “пълно затваряне на Беличкото и Якорудското землище”. Четническият бивак е открит на 13 юни вечерта. На следващия ден в 3. 30 часа в м. Динков дол над с. Белица преследваните комити са обкръжени. Оказва се, че жертва на последвалото единствено въоръжено стълкновение в обсадения окръг става С. Кавракиров, отвлеченият преди две години секретар на ВМРО (об).³¹¹

Истината за сражението се люшка в две крайности, от грубото изопачаване³¹² до фактографската неточност.³¹³

Как протича ненужната кървава драма? Според версията на военните, в отговор на предупреждението им войводата нарежда “никой да не се предава”. Потвърждавайки намерението си, той започва да стреля срещу неочакваните нападатели. Тогава е открит огън, “като всички бясно” се нахвърлят върху четниците. Началникът на патрула Софрони Тошев Дурев, кандидат-подофицер от с. Г. Драглище, убива войводата и за това си деяние е награден от военния министър със сребърен часовник, а убиецът на останалите две жертви е кандидат-подофицерът Славе Г. Петкин, от 2 ескадрон на 3 конен полк, касапин, роден в с. Ветрен, Пазарджишко.³¹⁴

Едва на 24 юни 1934 г. военните власти предприемат освобождаването на С. Кавракиров при залавянето на неговите похитители, без да знаят, че преди 10 дни техен подчинен е убил “издирваното лице”. От състава на четата са заловени 5 души. Вероятно в края на юни са установени и имената на убитите: Георги Христов Доганджиев (Гьоше) от с. Долно Трогерци, Щипско, Андон Василев от с. Моносопитово, Струмишко и С. Кавракиров от гр. Солун.³¹⁵ Идеолозите на новата

власт успяват да прикрият истината за трагичния инцидент като стоварват вината за убийството на С. Кавракиров върху войводата Г. Христов.

От 14 юни основната задача в ликвидирането на ВМРО е обезоръжаването. Този път с обратен знак насилието на полицейските агенти и офицери се излива върху над 90 бивши членове на спомагателната организация. От нанесения им жесток побой и груби издевателства намират смъртта си шест души – Христо Делвински, Мите Джанев от с. Грамада, Санде К. Новоселски от с. Бучино, Константин Николов от с. Фурка, Дойранско, Борис Божинов от гр. Петрич и Димитър Марков от с. Белица, Светиврачко. Въпреки трудностите, звенарската власт със съдействието на групата около П.

Шанданов, особено след бягството на Ив. Михайлов,³¹⁶ успява да завърши успешно масовата обезоръжителна акция.³¹⁷

По силата на приетата от звенарите “наредба за отнемане в полза на държавата имотите на нелегалните организации” е конфискувано имуществото на ВМРО. Оборудването на неосветената хижа “Велибит” е разграбено, а собственик на останалите планински домове става българската държава.³¹⁸

Вярно е, че правителството на К. Георгиев на 9 юни 1934 г. одобрява международната конвенция за ограничаване и разпределение на упоителните вещества. Подписаната на 13 юли в Женева конвенция се възприема като правна норма и за България.³¹⁹ Но данните в чуждата литература за контролираните от ВМРО 10 петрички фабрики, добиващи опиум, не намират засега потвърждение в домашните извори.³²⁰

“Антимакедонският вятър”, задухал откъм официалните среди в София, обхваща и Пиринска Македония. От една крайност се отива в друга. “Македономразството” се превръща в утвърдена мярка, по която новите власти оценяват и назначават подчинените си.³²¹ Успоредно с разтурянето на ВМРО в деня на преврата, две от околиците – Неврокопска и Разложка, на премахнатия Петрички окръг са включени в състава на Пловдивска област, а Петричко, Светиврачко и Горноджумайско – към Софийска област.³²²

Кадрите и съмишлениците на българската освободителна организация постепенно са уволнени от общинските и държавни служби. Интригантството, клеветничеството и обругаването на бившите организационни ръководители е широко поощрявано от началниците на войсковите гарнизони и полицейски участъци.³²³

Възстановяването на държавния суверенитет и авторитета на българските закони в Петричко се схваща като поставяне под строга забрана на “македонското име”. Никой не трябва да споменава Македония и освободителната борба на нейните български чеда. Повсеместно са смъкнати портретите на Г. Делчев, Т. Александров и други български революционери. Забранено е да се пеят македонските песни, “чудните български песни от Македония, в които е излята цялата скръб на родната земя и на нейната борба за освобождение”. Носенето на червено-черната лента, символът на македонския траур, се наказва с глоба.³²⁴

Държавната “антимакедонска” политика е документирана в започналия да излиза от 24 август 1934 г. утринен всекидневник “Нови дни”. В продължение на един месец под рубриката “Факти, които не трябва да се забравят” са публикувани 21 материала. Наред със значимите извадки от “заловената архива на разтурената македонска организация”, с публицистичен патос е представена едностранчиво съдебно-наказателната дейност на ВМРО в Петричко.³²⁵ Бившите заговорници съзнават, че премахването на “тъмното царство” в Пиринския край е важен политически актив и ловко успяват да експлоатират значимата тематика.

Грубостите и издевателствата, побоищата и убийствата по време на обезоръжителната акция, както и цялата мартирология на македонските българи в Царство България след 19 май, не отминават без следа върху национално-историческата ни съдба. Невежи новодошли чиновници и млади офицери обиждат населението, като му заявяват, че не е българско. Злощастен факт, който Ив. Михайлов нарича “чудно съвпадение с теорията на някои комунисти и на сръбския географ Цвийч за съществуването на македонска нация”.³²⁶

Основната част от възпитаниците на ВМРО в окръга никога не изневеряват на българщината. Но “антимакедонската среда” след 19 май 1934 г. и сближението с Югославия, загърбващо полагащите се национално-политически права и на сънародниците ни в западната съседка, подхранва опозиционния политически сепаратизъм в македонското дело. Това е характерна психологическа реакция и житейска позиция на бившите членове и на новото поколение участници в македонското освободително движение. Твърдите привърженици на самостоятелната борба за “свободна и независима Македония” са преследвани от органите на държавната власт. А сред нейните представители се формира манталитет на пренебрежение и недоверие, на превратно разбиране, че обречените действия на младите български патриоти са заплаха за националната сигурност и държавния суверенитет.

Краят на ВМРО в Петрички окръг не може да бъде оценяван с една мяра. Премахната е досегашната “власт във властта”, “царство в царството” и са открити по-добри възможности за нормален живот. Но с ликвидирането на поддържаните от ВМРО законни институти и легални организации е прекъсната крехката връзка с “поробената българщина”. Независимо от висшите си държавнически съображения, авторите на преврата от 19 май 1934 г. нанасят удар върху българското духовно единство.

БЕЛЕЖКИ КЪМ ГЛАВА ТРЕТА

1. СД на XXI ОНС, I р. с., 25 декември 1923 г., с. 188-191; II р. с., 6 зас., 12 ноември 1924 г., с. 43; IV р. с., 30 зас., 24 декември 1926 г., с. 423; ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. Е. 11, л. 8. По-подробно за българо-гръцките отношения – В: Г. В. Димитров. Малцинствено-бежанският въпрос..., с. 42-55; Г. Даскалов, Българите в Егейска Македония. Мит или реалност, С., 1996, с. 159-190.

2. СД на XXI ОНС, IV р. с., 30 зас., 24 декември 1926 г., С., 1927, с. 427; Ив. Танчев. Младечи от Македония, учили в европейски учебни заведения с материална помощ от българската държава (1879-1892 г.), сп. Мпр, кн. 4, 1991, с. 146.

3. СД на XXI ОНС, I р. с., 25 декември 1923, с. 189, 190; Ал. Гребенаров, Македонските бежански..., с. 260.

4. ЦДА, ф. 10 - 1909, оп. 2, а. е. 382, л. 1-2; ДА - Благоевград, ф. 123к, оп. 1, а. е. 8, л. 8-12; Революционен лист “Свобода или смърт”, бр. 50 от 13 април 1927 г.; Ив. Михайлов. ВМРО, С., 1991, с. 112; Ср. п. Петров, Истината по гръцките претенции върху българските черковни манастири, училища и вакъфски имоти, С., 1928, с. 14; Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 260-261.

5. НА - БАН, сб. IV, а. е. 194, л. 439-444; а. е. 198, л. 142-143; Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 261-262.
6. Ценните бележки на К. Пърличев разкриват изолираната позиция на Ив. Михайлов при обсъждане кандидатурите на Г. Кулишев, д-р К. Станишев и В. Василев, както и драматичните обстоятелства по определяне състава на Македонската парламентарна група-К.Пърличев, 36 години във ВМРО.Спомени на К.Пърличев, С.,1999, с. 169-175. По-подробно – В: Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 284-285,341; Д. Тюлеков, Дейността на Македонската парламентарна група в XXII и XXIII Обикновено Народно Събрание, сп. Мпр., кн.1, 2001, с. 23-43.
7. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 74, л. 1-6; а. е. 429, л. 1-2; ЦДА, Сп 21206, л. 160-168.
8. ЦДА, ф. 371, оп. 5, а. е. 100, л. 2-3, 5-6, 12-15; СД на XXI ОНС, I р. с., 3 зас., 23 юни 1927 г., с. 17; IV зас., 24 юни 1927 г., с. 24.
9. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 252, л. 5; ф. 1932, оп. 3, а. е. 129, л. 6; оп. 3, а. е. 131, л. 6; ф. 396, оп. 2, а. е. 17, л. 70-75, 94; Сл. Тасев, Село Клисура, Благоевград, 1972, с. 44.
10. Азбучник към СД на XXII ОНС, С., 1927, с. 32, 34, 35, 80; Хр. Стефанов, Българската радикална партия..., с. 258.
11. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 407, л. 2-3; В. "Македония", бр. 204 от 18 юни 1927 г.
12. СД на XII ОНС, I р. с., 8 зас., 1 юли 1927 г., с. 101-102; К. Палешутски, цит. труд, с. 115-116. Неточно П. Галчин отнася създаването на Македонската парламентарна група през 1925 г.-В: П. Галчин, цит. труд, с. 60. Фактически невярно и политически целенасочено е обвързването създаването и дейността на Македонската парламентарна група с Майския манифест от 1924 г., което натрапват историци от Скопие. Идеята е да се подчертае небългарската принадлежност на населението от Петричко и "неговия стремеж към самостоятелен държавен живот" - В: Ал. Христов. Создаване на македонската държава, 1833-1945, Скопје, 1971, с. 262-264; Крсте Битоски. Македонските добротворни братства во Бугарија и нивната активност за создавање на обединета и независима Македонија, 1918-1934; ГИНИ, Скопје, 1971, бр. 2, с. 119-120. Македонската парламентарна група се представя неправилно и като оказваща "безрезервна поддръжка на най-реакционните български реваншистки власти"- В: Историја на македонскиот народ, кн. II, Београд, 1970, с. 189-190;3. Тодоровски, Внатрешната македонска революционерна организација, Скопје, 1997, с. 113 –116.
13. СД на XXII ОНС, I р. с., 8 зас., 1 юли 1927 г., с. 102-103.
14. Пак там, I и. с., 14 зас., 8 юли 1927, с. 268, 269.
15. Пак там, с. 263-264, 272.
16. Пак там, I и. с., 30 зас., 4 август 1927, кн. II, С., 1927, с. 679. По-подробно за предявените условия от Югославия, Румъния и Гърция при настъпване на българските бежанци и за контрола при изразходване на средствата от заема -В: Г. В. Димитров, цит. труд, с. 259-260.
17. СД на XXII ОНС, I и. с., 4 август 1927 г., кн. II, С., 1927, с. 678-679.
18. Кр. Манчев, Югославия и международните отношения на Балканите, 1933-1939, С., 1989, с. 21.
19. СД на XXII ОНС, I р. с., 8 зас., 1 юли 1927, с. 103.
20. Пак там, II и. с., 4 зас., 20 октомври 1927 г., с. 37-41.
21. СД на XXII ОНС, II и. с., 4 зас., 20 октомври 1927 г., с. 40-41; Ж. Кастанелан, Българската политика от 1927 до 1934 г. според пълномощния министър на Франция в София, сб. в чест на акад. Д. Косев, С. 1974, с., 453; К. Палешутски, цит. труд, с. 116.
22. Пак там, с. 41; 6 зас., 25 април 1927 г., с. 66, 68, 70; Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 264-270.
23. Пак там, I р. с., 8 зас., 1 юли 1927 г., с. 103.
24. По-подробно за спогодбата Моллов - Кафандарис - В: Г. В. Димитров, цит., с. 296-359.
25. СД на XXII ОНС, I р. с., 65 зас., 29 март 1928 г., с. 1165, 1166, 67 зас., 2 април 1928 г., с. 1203-1204.
26. Пак там, II р. с., 625 зас., 23 март 1928 г., с. 1121-1124; III р. с., 58 зас., 21 март 1930 г., с. 1141, 1150; 76 зас., 25 април 1930, с. 1622-1631; IV р. с., 59 зас., 14 март 1931 г., с. 1126; К. Палешутски, цит. труд, с. 116 – 119.
27. Пак там, I р. с., 48 зас., 29 февруари 1928 г., с. 878-879.
28. СД на XXIII ОНС, II р. с., 9 зас., 17 ноември 1932 г., кн. I, С., 1933, с. 186-191.
29. В. "Македония", бр. 51 от 10 декември 1926 г., с. 3; бр. 65 от 27 декември 1926; бр. 177 от 16 май 1927, с. 3; бр. 188 от 30 май 1927, с. 3; бр. 204 от 18 юни 1927, с. 3; бр. 316 от 29 октомври 1927 г., с. 1; бр. 332 от 19 ноември 1927 г., с. 1-4; бр. 384 от 21 януари 1928, с. 2; бр. 1996 от 19 юни 1933; бр. 2001 от 24 юни 1933, с. 1; бр. 2133 от 20 ноември 1933, с. 1, 3; бр. 2224 от 23 март 1934, с. 2, 4.
30. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 90.
31. Пак там, л. 309-310, 312- 314; Цв. Мичева, цит. труд, с. 108-109.
32. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 25-26.
33. В. "Македония", бр. 665 от 27 декември 1928 г.; сп. Родина, бр. 14 от 15 юни 1929 г., с. 8; Д. Гоцев. Младешките националноосвободителни..., с. 232-233.
34. В. "Македония", бр. 665 от 27 декември 1928 г.; Цв. Мичева, цит. труд, с. 89-131; Formation of the Union of Macedonian Political Organizations in the USA and Canada and some Aspects of its Relations with the Internal Macedonian Revolutionary Organization, Bulgarian Historical Review, No 4, 1993, p. 56-66; Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 309-329; К. Гърдев. Македонските патриотически..., с. 56; Тр. Митев. Българската емиграция в Америка и борбите за освобождението на Македония, 1919-1945, С., 1993, с. 115-155.
35. НА - БАН, ф. 189, а. е. 7, л. 140; В. "Зора", бр. 2705 от 11 юли 1928 г., с. 1; В. "Мир" от 10 юли 1928 г., бр. 8407, с. 1; В. "Утро", бр. 5668 от 11 юли 1928 г., с. 1; В. "Свободна реч", бр.1301 от 12 юли 1928 г., с.1; В. "Народ", бр. 154 от 10 юли 1928 г., с. 1; В. "Радикал", бр. 55 от 10 юли 1928 г., с. 1; В. "Отечество", бр. 388 от 14 юли 1928 г., с. 1; ЦДА, ф. 249, оп. 1, а. е. 33, л. 21-24.
36. ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 113, л. 1; ф. 176, оп. 6, а. е. 2000, л. 57-60.
37. Пак там, ф. 176, оп.6, а. е. 200, л. 57, 59, 60.
38. АМВР, об. д. 16186, т. I, л. 17, 22.
39. Пак там, л. 170.
40. Ив. Михайлов. Спомени, т. III, с. 464; М. Петров, Националноосвободителното движение в Западните покрайнини, 1919 –1934 г., С.,1996, с. 175.
41. АМВР, об. д. 16186, т. I, л. 170; об. д. 16199, л. 150; В. Василев. Великобритания и македонския въпрос през второто управление на лейбъристите, 1929 –1931, сп. ВИС, кн. 2,1986,с. 46-47.
42. АМВР, об. д. А 16199, л. 150; Ц. Билярски, Непубликуван дневник и автобиография на Ив. Михайлов, сп.Мпр., кн.3, 1998, с. 109
43. Пак там, об. д. 16186, т. II, л. 23.
44. Пак там, л. 125.
45. Пак там, л. 26.
46. Пак там.
47. Пак там, л. 35.
48. Пак там, л. 35-36.
49. Пак там, л. 36.
50. Хр. Стефанов, цит. труд, с. 268-269; АМВР, об. д. 16186, т. II, л. 36.
51. Д. Петрова. БЗНС през периода на икономическата криза, 1929-1934, С., 1979, с. 63; Хр. Стефанов, цит. труд, с. 271.
52. АМВР, об. д. 16186, т. II, л. 36.
53. Пак там, об. д. 16199, л. 77.
54. Пак там, л. 65.
55. Пак там, л. 54-56.

56. Пак там, л. 1, 8, 67, 87-88.
57. ЦДА, ф. 890, оп. 1, а. е. 11, л. 28-45; а. е. 40, 41; СД на XXII ОНС, II р. с., 127 зас., 30 юни 1929 г., с. 3025; Ал. Гребенаров, цит. труд, с. 311-313, 322.
58. ДА - Благоевград, ф. 1231, оп. 2, а. е. 5, л. 76.
59. АМВР, об. д. 16186, т. II, л. 1, 8-10; об. д. 16199, л. 88.
60. ДА - Благоевград, ф. 157К, оп. 1, а. е. 4, л. 13.
61. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 83.
62. Пак там, ф. 371, оп. 5, а. е. 138, л. 1-13; СД на XXII ОНС, I и. с., 3 зас., 25 август 1931 г., с. 17; IV зас., 26 август 1931, с. 24; 5 зас. от 27 август 1931, с. 48.
63. Азбучник към СД на XXIII ОНС, С., 1931, No 29, 63, 94, 130, 166, 190, 225, 246; СД на XXII ОНС, I и. с., 3 зас., 25 август 1931, с. 17; IV зас., 26 август 1931, с. 24 и V зас., 27 август 1931 г., с. 43.
64. Пак там, СД на XIII ОНС, I и. с.; А. Мартулков, Моето учество во революционерните борби на Македонија, Скопје, 1954, с. 373-374. Преди парламентарните избори Хр. Трайков и С. Кавракиров дават указание в Горноджумайско да се гласува с лозунги – В: Спомените на Хр. Калайджиев – ЦДА - Сп 8006, л. 58, и на Г. Вълков - ДА - Благоевград, - 976.
65. ЦДА, ф. 173, оп. 5, а. е. 198, л. 1-3; СД на XXIII ОНС, I и. с., 3, 4, 5 зас., 25-27 август 1931 г., с. 17, 24, 43.
66. СД на XXII ОНС, 22 зас., 13 декември 1932 г., с. 490-491; 35 зас., 12 януари 1933, с. 790; 119 зас., 17 юни 1933, с. 2726; 125 зас., 23 юни 1933, с. 2882-2900.
67. Пак там, с. 2890, 2892-2893.
68. ЦДА, ф. 135, оп. 1, а. е. 92, л. 5.
69. АМВР, об. д. 16196, т. II, л. 190; К. Тодоров, Една луда балканска глава, С., 1994, с. 336-337.
70. Пак там, об. д. 16186, т. II, л. 165-166; СД на XXIII ОНС, I р. с., 31 зас., 28 декември 1931 г., с. 584-585.
71. АМВР, об. д. 16186, т. III, л. 63-83.
72. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 35, л. 371-379.
73. АМВР, об. д. 16186, т. III, л. 64; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 35, л. 372-373.
74. Пак там, л. 64-65, 69, л. 377.
75. Пак там, л. 72, 376-377.
76. Пак там, л. 81, 378.
77. Пак там, л. 79, 377.
78. Пак там, л. 81, 376-378.
79. Пак там, л. 83, 378.
80. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 35, л. 357.
81. Пак там, л. 298, 301, 315-316; Кр. Радонов, Спомени, С., 1973, с. 37-40; К. Муравиев, Събития и хора, С., 1992, с. 154-156; П. Галчин, цит. труд, с. 143-145.
82. СД на XXIII ОНС, III р. с., кн. II, 64 зас., 29 март 1934, с. 1301-1305.
83. Пак там, с. 1305-1306.
84. АМВР, об. д. 16110, л. 203-205; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 35, л. 327-328; ДА - Благоевград, ф. 168К, оп. 1, а. е. 2, л. 38.
85. ДА - Благоевград, ф. 1231, оп. 2, а. е. 5, л. 76. За такава среща в дома на фабриканта Аврам Чалъовски разказва В. Попдимитров.
86. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 35, л. 382.
87. Пак там.
88. Пак там, л. 292.
89. Пак там, л. 293.
90. СД на XXII ОНС, II р. с., 62 зас., 19 март 1929 г., С., 1929, с. 1158.
91. Пак там, с. 1154-1157.
92. Пак там, II р. с., 3 зас., 5 ноември 1929 г., С., 1930, с. 9.
93. Пак там, IV р. с., 68 зас., 25 март 1931 г., с. 1462, 1468.
94. Пак там, I р. с., 62 зас., 23 март 1928 г., с. 1121-1124.
95. Пак там, IV р. с., 22 зас., 18 декември 1930 г., с. 400.
96. СД на XXIII ОНС, III р. с., кн. I, 28 зас., 26 декември 1933 г., с. 510-511.
97. СД на XXII ОНС, III р. с., 15 зас., 27 ноември 1929 г., с. 327.
98. Пак там, 84 зас., 8 май 1930 г., с. 1869.
99. Пак там, IV р. с., 47 зас., 24 февруари 1931 г., с. 878.
100. СД на XXIII ОНС, II р. с., 21 зас., 8 декември 1932 г., с. 482; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 39, л. 245-246.
101. СД на XXIII ОНС, II р. с., 9 зас., 17 ноември 1932 г., кн. I, с. 186; XXII зас., 13 декември 1932 г., с. 490-491.
102. Пак там, II р. с., 9 зас., 17 ноември 1932 г., с. 186.
103. СД на XXII ОНС, III р. с., 56 зас., 19 март 1930 г., с. 1114-1116; СД на XXIII ОНС, II р. с., 9 зас., 17 ноември 1932 г., кн. I, С., 1933, с. 186-190; 128 зас., 27 юни 1933 г., с. 2015; III р. с., 64 зас., 29 март 1934 г., кн. II, с. 1301-1305.
104. Пак там, XXI ОНС, I р. с., 13 зас., 28 декември 1923 г., с. 240-241.
105. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 291-306; По-подробно за VII конгрес - В: К. Палешутски, цит. труд, с. 149-160.
106. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 298-300.
107. Пак там, л. 301-302.
108. Пак там, л. 307, 314.
109. Пак там, л. 91-92, 123.
110. ЦДА, Сп 3026, л. 10-11; Цв. Мичева, цит. труд, с. 134-135.
111. Пак там, л. 18-19; Цв. Мичева, цит. труд, с. 135.
112. Пак там, л. 20-32; ЦДА, ф. 396, оп. 1, а. е. 8а, л. 71-75; 36 години..., с. 207-213; По стъпките на Стоян Мишев и Тодор Паница; К. Палешутски, цит. труд, с. 161.
113. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 55, л. 81.
114. Пак там, ф. 1932, оп. 2, а. е. 161, л. 1-2; НБКМ - БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 4052-4053; 36 години ..., с. 214-215, 552-559; Цв. Мичева, цит. труд, с. 109-111.
115. ЦДА, ф. 1932, оп. 2, а. е. 161, л. 1-2; Чехословашки извори за българската история, т. II, С., 1987, с. 170-171.
116. Пак там, ф. 1932, оп. 2, а. е. 10, л. 156-157.
117. Тр. Митев, цит. труд, с. 115.
118. ЦДА, ф. 1932, оп. 2, а. е. 20, л. 1-2; а. е. 59, л. 1-2; Документи о борбе македонского народа за самостоятельность и национальное государство, Скопје, 1985, т. III, с. 41-44.
119. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 298.
120. ЦВА - Велико Търново, ф. 1413, оп. 1, а. е. 48, л. 306; АМВР, об. д. 16199, л. 28; В. "Петрички окръжен вестник", бр. 301 от 13 април 1929 г., с. 7-8.
121. Спомени на Александър Митревски от с. Селище, авторски архив; По-подробно – В: З. Мичева. Българо-югославски споразумения, 1929-1930. - В: Studia Balcanica, т. 6. Балкански проучвания XX в., 1982, с. 167-179; Ил. Димитров, цит. труд, с. 136; Е. Barker. Macedonia its place in Balkan power politics, London, 1950, р. 27; Д. Митев. Великобритания и българо-югославските споразумения от 1929-1930, Изследвания по българска история, т. IX, С., 1987, с. 23-42; В. Василев. Българо-британските

отношения при второто правителство на Демократическия сговор (1926-1931), Юбилеен сборник в чест на акад. Д. Косев, С., 1985, с. 380-382; Д. Гоцев, цит. труд, с. 196 и сл.

122. Г. Василев, ВМРО Ванче Михайлова, Завера против Србије, Београд, 1991, с. 31.

123. ЦДА, ф. 1932, оп. 2, а. е. 161, л. 7-11; ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 124; Цв. Мичева, цит. труд, с. 264-267; К. Палешутски, цит. труд, с. 175. Родозащитниците взимат пряко страната на Ал. Цанков в Демократическия сговор по време на кабинетната криза - март 1928 г. Тогава те извършват агентат срещу Андрей Ляпчев. Премиера не желае да влезе в открит конфликт с "Родна защита" и посочва за виновник македонските среди, което довежда до поредица инциденти между двете сили в Петричко - В; Ст. Радулов, Към историята на българския фашизъм, Съюзът "Българска родна защита" 1925-1935, С. 1983, Академия за обществени науки, серия история, с. 7-71.

124. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 27, л. 48; в. "Родна защита", бр. 209 от 23 юни 1929, с. 3; бр. 210 от 30 юни 1929, с. 3; бр. 211 от 7 юни 1929, с. 1; бр. 213 от 21 юли 1929 г.

125. В. "Родна защита", бр. 220 от 22 юни 1929, с. 3; бр. 221 от 29 септември 1929, с. 3.

126. АМВР, об. д. 6373, л. 71; НБКМ - БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 4401; ЦПА, Сп 302, л. 83-90; След убийството на Г. Баждаров с одобрението на Ан. Ляпчев в Г. Джумая е проведена среща между Стойчо Мошанов и Ив. Михайлов. Но в неговите представи "предателите не могат да бъдат братя" и затова няма никакво намерение да изпълнява премиерското желание за прекратяване на ненужните братоубийства - НА - БАН, сб. IV, а. е. 128, л. 122-124; К. Палешутски, цит. труд, с. 178-179.

127. АМВР, об. д. 16186, т. II, л. 20; Статии и документи, кн. I. Поредица Банско, С., 1997, с. 44-50.

128. ЦДА, ф. 176, оп. 6, а. е. 1821, л. 6, 15-17, 78, 80; Ил. Димитров, цит. труд, с. 154-155; Д. Митев, Англия и македонския въпрос по време на второто лейбъристко правителство (1929-1931), сп. Исторически преглед, кн. 2, 1986, с. 15-16.

129. АМВР, об. д. 16119, л. 150; ЦДА, ф. 176, оп. 6, а. е. 1821, л. 15.

130. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 57, л. 2, 4, 8, 52-53, 89-90, 117; К. Палешутски, цит. труд, с. 192-193.

131. АМВР, об. д. 16186, л. 170; Чехословашки ..., с. 264, 271-275.

132. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 10, л. 139; АМВР, об. д. 16199, л. 70-73, 150 (Разговор на Ив. Михайлов със Султана Р. Петрова, 5 август 1930 г.; Подробно за т. н. "шпионска афера" виж : Г. Марков, Парола "Сабя". Заговорите и превратите на Военния съюз, 1919-1947, С., 1992, с. 77-87;

133. АМВР, об. д. 16186, т. I, л. 10-11; НБКМ - БИА, ф. 540, оп. 1, а. е. 255, л. 45-50; а. е. 10, л. 1; ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 60, л. 1-10; оп. 4, а. е. 20, л. 1-66; ЦДА, Сп 3026, л. 129; 36 години във ВМРО..., с. 321-336.

134. АМВР, об. д. 16186, т. I, л. 17, 22.

135. Пак там, т. II, л. 46.

136. Пак там, л. 33.

137. Пак там, л. 45; об. д. 16109, т. I, л. 138.

138. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 28, л. 67-70

139. АМВР, об. д. 16186, т. II, л. 40, 44, 170, 173, 183-184; Делчо Митев, Македония и Щип бяха в сърцето му, 50 години от смъртта на Панчо Тошев, в. "Македония", бр. 31, 7 август 1992 г.

140. В. Василев, За политическата обстановка в България непосредствено след парламентарните избори от 21 юни 1931 г., Известия на института за история, т. 19, 1967, с. 41-69; Р. Стоянова. Демократическата партия и началото на Блокното управление (юни-октомври 1931 г.), сп. Ипр, кн. 2 от 1991, с. 21-35.

141. ДА - Благоевград, ЧП 507, л. 26; ф. 137К, оп. 1, а. е. 38, л. 13; К. Палешутски, цит. труд, с. 279.

142. АМВР, об. д. 16186, т. II, л. 160-162, 197-200; т. III, л. 48.

143. История на Благоевградската..., с. 189; П. Галчин, цит. труд., с. 140-141.

144. ЦДА, ф. 396, оп. 3, а. е. 26, л. 2-3.

145. АМВР, об. д. 16186, т. III, л. 36, 38; ЦДА, ф. 176, оп. 6, а. е. 2001, л. 97-98; Революционен лист "Свобода или смърт", бр. 132, март 1932 г., с. 1-4.

146. ЦДА, ф. 173, оп. 5, а. е. 502, л. 179; АМВР, об. д. 2480, т. I, л. 73; об. д. 4341, л. 26; ДА - Благоевград, ЧП 276, 507, л. 26.

147. АМВР, об. д. 16186, т. III, л. 55-60; К. Палешутски, цит. труд, с. 276-283.

148. Пак там, л. 59.

149. Пак там, т. VI, л. 31-32.

150. Пак там, л. 33, 38.

151. Пак там, л. 30, 38; П. Тодоров, Добруджанската нелегална националноосвободителна автономистка организация (1919-1923), Трудове на ВТУ "Св. св. Кирил и Методий", В. Търново, т. 26, кн. 3, 1992, с. 41 и сл.

152. АМВР, об. д. 16186, т. III, л. 86.

153. Все още не е уточнена конгресната дата и мястото на организационния форум; Д. Гоце, цит. труд, с. 201-202; Г. Василев, цит. труд., с. 75; К. Палешутски, цит. труд, с. 288.

154. ЦДА, ф. 396, оп. 1, а. е. 4, л. 1-8; оп. 2, а. е. 41, л. 264.

155. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 41, л. 262.

156. Чешки и словашки извори за..., т. III, С., 1994, с. 64.

157. АМВР, об. д. 2480, т. I, л. 71; об. д. 16186, т. VI, л. 35; ЦДА, ф. 173, оп. 5, а. е. 502, л. 234; К. Палешутски, цит. труд, с. 284.

158. АМВР, об. д. 106308, т. I, л. 134; об. д. 106314, л. 5 и сл; ЦДА, ф. 173, оп. 5, а. е. 502, л. 232-233; ДА - Благоевград, ЧП 507, л. 6, 23; Исторически музей - Разлог, К - 1932, 3.2, 63229; Г. Жерев, Ковачевица, минало и бъдеще, Благоевград, 1977, с. 134-136; А. Мельов, Село Огняново, историческа летопис, Благоевград, 1981, с. 75-76; Н. Андонова, Из едно досие, сп. "Струма", кн. 2, 1984 г., с. 155; Ат. Панчалиев, Село Илинден, С., 1992, с. 197; П. Галчин, цит. труд, с. 143;

160. ЦДА, ф. 396, оп. 3, а. е. 14, л. 3-4; оп. 2, а. е. 38, л. 86.

161. Пак там, оп. 2, а. е. 36, л. 385; а. е. 38, л. 147, 160; а. е. 33, л. 102.

162. Пак там, оп. 3, а. е. 14, л. 5.

163. Пак там, оп. 2, а. е. 35, л. 10а, 26-27, 29.

164. Пак там, л. 136-138.

165. Пак там, л. 136-138.

166. Пак там, л. 81, 85, 114, 118; а. е. 36, л. 90-91а.

167. Пак там, а. е. 38, л. 80.

168. Пак там, л. 92; АМВР, об. д. 16109, т. III, л. 3, 53, 55.

169. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 35, л. 159-161.

170. Пак там, л. 184.

171. Пак там, а. е., л. 197.

172. Пак там, л. 198-206.

173. Пак там, л. 235-283.

174. Пак там, а. е. 7, л. 138; ДА - Благоевград, ф. 137К, оп. 1, а. е. 37, л. 9; Сп 405, с. 4, 15-16, 78-80.

175. АМВР, об. д. 16109, т. II, л. 61-62.; Подробно виж - : Ал. Гребенаров, Македонски помощен легион (1933-1934 г.), сп. Мпр, кн. 1, 1995, с. 63-74;

176.; об. д. 16186, т. II, л. 3; т. III, л. 63-86; об. д. 16109, т. II, л. 14а; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 28, л. 119.

177. ЦДА, ф. 396, оп. 3, а. е. 14, л. 8, 11; оп. 2, а. е. 35, л. 51; а. е. 36, л. 56-57; а. е. 39, л. 83-90, 228; АМВР, об. д. 16110, л. 215, 217.

178. Пак там, оп. 2, а. е. 35, л. 30; а. е. 22, л. 24; а. е. 36, л. 58, 250.
179. Пак там, а. е. 35, л. 7; Д. Тюлеков, Културно-стопанският институт на ВМРО в Петрички окръг, 1925-1934 – В: Известия на историческия музей-Благодоевград, 1999, с. 27-32.
180. В. “Петрички окръжен вестник”, бр. 148, от 22 май 1926 г., с. 1-2; бр. 154 от 3 юли 1926 г., с. 1.
181. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 88; В. “Петрички окръжен вестник”, бр. 297 от 16 март 1929 г.
182. П. Галчин, цит. труд, с. 65.
183. ЦДА, ф. 396, оп. 2, ла. е. 5, л. 86.
184. СД на XXII ОНС, II р. с., 84 зас., 17 април 1929, кн. III, С., 1929, с. 1756-1757.
185. В. Петрички окръжен вестник, бр. 303 от 27 април 1929, с. 1; бр. 304 от 4 март 1929, с. 2-3; бр. 305 от 11 март 1929 г., с. 1-3.
186. Пак там, бр. 305 от 11 март 1929, с. 2.
187. АМВР, об. д., т. II, л. 55.
188. В. Петрички окръжен вестник, бр. 334, 30 ноември 1929, с. 5; П. Галчин, цит. труд, с. 95.
189. ДА - Благодоевград, ф. 136к, оп. 1, а. е. 172, л. 1, 18, 28-29, 32.
190. П. Галчин, цит. труд, с. 95-96.
191. ДА - Благодоевград, ф. 136к, оп. 1, а. е. 149, л. 3; Ат. Икономов, Н. Митрева, Стопанска дейност и документална система на водните синдикати, сп. Архивен преглед, кн. 1-2, 1993, с. 58-59.
192. АМВР, об. д. 16186, Т.1, л. 69-72; т. II, л. 108; об. д.16109, т. II, л. 99-101.
193. Д. Хумков. Кооперативното движение в Пиринския край, С. 1959, с. 32 и сл; П. Галчин, цит. труд, с. 86-101.
194. АМВР, об. д. 16110, л. 15-19; об. д. 16186, т. II, л. 35; Исторически музей - Разлог, 3.2/63289; 3.2/63291.
195. ЦДА, ф. 396, оп. 1, а. е. 4, л. 4, 263. Ив. Михайлов. Спомени, т. IV, с. 398-407.
196. АМВР, об. д. 16198, т. VI, л. 81-84; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 8, л. 33; оп. 3, а. е. 13, л. 1-3.
197. ДА - Благодоевград, ф. 136к, оп. 1, а. е. 149, л. 8; ЧП 286.
198. В. “Македонско огнище”, бр. 1, 10 май 1933 г., с. 2; бр. 2, 17 май 1933, с. 1; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 39, л. 173.
199. Пак там, оп. 2, а. е. 39, л. 124; Виж и П. Галчин, цит. труд, с. 151-152. 200. АМВР, об. д. 16186, т. I, л. 74-75; в. “Македонско огнище”, бр. 1, 10 май 1933, с. 1; бр. 4 от 31 май 1933, с. 1.
201. в. “Македонско огнище”, бр. 5, 7 юни 1933, с. 1; бр. 9, 5 юли 1933, с. 1; бр. 12, 26 юли 1933, с. 1.
202. Пак там, бр. 11, 19 юли 1933, с. 1-2; бр. 13, 2 август 1933, с. 2; ЦДА, ф. 396, оп.2, а. е. 39, л. 77-78, 97; ДА - Благодоевград, ЕП 77.
203. ЦДА, ф. 396, оп. 3, а. е. 14, л. 7; Разговор от 20 септември 1995 с Коста Томов Минчев, роден 17 януари 1913 г. в гр. Баракли Джумая, Серско, живеец в Благодоевград, ул. “Ал. Стамболийски” No 47, авторски архив.
204. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 29, л. 52.
205. Пак там, л. 55-60.
206. Пак там, л. 61; оп. 3, а. е. 14, л. 7.
207. Пак там, оп. 2, а. е. 29, л. 67-71.
208. Пак там, л. 78-80.
209. Пак там, л. 80-81, 82-86.
210. Пак там, л. 60, 73-74; в. “Македония”, бр. 1936, 3 април 1933, с. 2. Подробно за потребителските марки “Македония” - виж: в. “Македония”, бр. 24, 19 юни 1992, с. 8; St. Troebst, цит. съч., с. 115.
211. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 29, л. 52, 74-75; а. е. 39, л. 102.
212. ДА-Благодоевград, ЕП 77; М. Юруков, Благодоевград, С., 1964, с. 119.
213. В. Македонско огнище, бр. 15, 16, 21 и 22 от 16, 23 август, 27 септември и 4 октомври 1933.
214. Пак там, бр. 25, 25 октомври 1933, с. 2; в. Македония, бр. 2194, 15 февруари 1934, с. 2.
215. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 35, л. 311.
216. Пак там, л. 330-331.
217. Пак там, а. е. 39, л. 196; В. “Петрички окръжен вестник, бр. 409, 20 май 1931, с. 3.
218. Пак там, л. 198-202.
219. Пак там, л. 191-195.
220. ЦДА, ф. 371, оп. 5, а. е. 1647, л. 14-21; а. е. 1646, л. 49-54; а. е. 1651, л. 14-21; ф. 396, оп. 2, а. е. 29, л. 118; а. е. 39, л. 71, 101, 104, 172, 269, 285; Ив. Михайлов. Спомени, т. IV, с. 402-406.
221. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 51, л. 3; Подробно виж: К. Палешутски. цит. труд, с. 298 - 299.
222. ДА - Благодоевград, ф. 116К, оп. 1, а. е. 2, л. 24.
223. в. “Македония”, бр. 1894 от 11 февруари 1933, с. 1; бр. 1895 от 13 февруари 1933, с. 1; В. “Утро”, бр. 7046 от 13 февруари 1933 г., с. 1.
224. в. “Копнеж на роба”, бр. 1 от февруари 1933, с. 1-2.
225. в. “Утро”, бр. 7046 от 13 февруари 1933 г., с. 1.
226. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 51, л. 3; ф. 176, оп. 6, а. е. 2419, л. 33.
227. Пак там, ф. 396, оп. 2, а. е. 51, л. 3; Ив. Михайлов, Спомени, т. IV, с. 369.
228. Пак там, л. 4; Ив. Михайлов, цит. труд, с. 371-372.
229. Пак там, л. 3-4; Ив. Михайлов, цит. труд, с. 450-451.
230. Пак там, л. 4.
231. Пак там, л. 3-4; К. Църнушанов, Принос към историята на младежката тайна революционна организация, С., 1996, с. 221, 226-229.
232. ЦДА, ф. 403, оп. 3, а. е. 431, л. 1.
233. Пак там.
234. Кр. Гергинов, Ц. Билярски. Новоиздирени документи за Т. Александров и ВМРО, Сп. ВИС, кн. 4 от 1988 г., с. 179; Виж по-подробно: К. Пандев, Политически искания и програми на българското националноосвободително движение в Македония и Одринско (1878-1912), Сп. Ипр, кн. 6 от 1980 г., с. 21-48; К. Пандев, К. Палешутски. Българското националноосвободително движение след Берлинския конгрес, Сп. Ипр, кн. 3-4 от 1981, с. 95-113; К. Палешутски, Автономното начало в българското националноосвободително движение в Македония, - В: България 1300, Институти и държавна традиция, т. III, С., 1983, с. 287-290; Д. Гоцев, Идеята за автономия като тактика в програмите на националноосвободителното движение в Македония и Одринско, 1893-1941, С., 1983, с. 3-44.
235. Кр. Гергинов, Ц. Билярски. Непубликувани документи..., с. 214.
236. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 11, л. 131; Кр. Попова, Македонската емиграция в България и добруджанския въпрос след Първата световна война, Сп. Векове, кн. 1-2 от 1991, с. 28-35; Виж и Т. Ив. Живков, Етнокултурно единство и фолклор, С., 1987, с. 70, 102-126.
237. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 2, л. 48; ф. 1932, оп. 3, а. е. 63, л. 23, 51; а. е. 64, л. 13-17; а. е. 66, л. 1-2; В. “Независима Македония”, бр. 1 от 21 февруари 1923, с. 1; Б. Николов, Отличителни и наградни знаци на ВМРО, Сп. ВИС, кн. 4 от 1986, с. 174-175;
238. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 1-2; а. е. 4; ф. 1909, оп. 2, а. е. 18, л. 28.
239. НБКМ - БИА, ф. 324, а. е. 1, л. 3872; Разговор с К. Минчев, Благодоевград, 20 септември 1995 г.
240. Подробно за стратегията и тактиката на ВМРО виж - Цв. Мичева, цит. труд, с. 169-203.
241. Пак там, с. 177.

242. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 11, л. 16 и сл.
243. АМВР, об. д. 16186, т. II, л. 36; ЦДА, ф. 1932, оп. 3, а. е. 73, л. 22; К. Палешутски, Югославската комунистическа партия и македонският въпрос, 1919 – 1945, С., 1985, с. 222; Цв. Мичева, цит. труд, с. 176.
244. АМВР, об. д. 16186, т. III, л. 7.
245. Цв. Мичева, цит. труд, с. 177.
246. Г. Баждаров, Македонският въпрос вчера и днес, С., 1927, с. 72, 73, 77, 79-90; Ива Бурилкова, Писма на Симеон Ефтимов. - В: ИДА, кн. 66 от 1993, с. 179-180, 186.
247. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 40; Ив. Михайлов, Освободителните борби..., т. III, с. 82; Цв. Мичева, цит. труд, с. 183-184.
248. E. Barker, op cit, p. 38.
249. Подробно виж: Цв. Мичева, цит. труд, с. 172.
250. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 127, 134-136.
251. Пак там, л. 127, 135; Революционен лист “Свобода или смърт”, бр. 134 от юни 1932 г., с. 5-9; бр. 145 от март 1934, с. 1-2, 7-8; П. Джидров, Проблемът за Македония, С., 1995, с. 31 и сл.
252. К. Пенчиков, Германия и Югоизточна Европа, 1919-1933, С., 1994, с. 132.
253. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 5, л. 125; Ив. Михайлов, Спомени, т. IV, с. 894.
254. Авторът не споделя крайните оценки на Цв. Мичева за абсолютното незачитане от ВМРО принадлежността на Петрички окръг към България, както и пропагандното внушение на колегата З. Тодоровски за колониалния характер на Пиринския край и измислените “ национални идеали на македонския народ” – Подробно виж - : Цв. Мичева, цит. труд, с. 178 и сл.; З. Тодоровски, цит. труд, 178, 180-182, 184-186, 248.
255. АМВР, об. д. 16186, т. III, л. 46-71, 77-78, 81.
256. Пак там, л. 81.
257. Пак там, л. 76.
258. Пак там, л. 64, 67.
259. Пак там, л. 69.
260. Пак там, л. 78.
261. Чешки и словашки извори..., с. 119.
262. В. “Зора”, бр. 4084 от 12 февруари 1933 г., с. 1; бр. 4087 от 16 февруари 1933, с. 1; В. “Слово”, бр. 3195 от 13 февруари 1933 г., с. 3; бр. 3196 от 14 февруари 1933 г., с. 1; К. Палешутски, Македонското освободително движение, 1924 – 1934, С., 1998, с. 301-305.
263. СД на XXIII ОНС, III р. с., 11 зас., 18 ноември 1933, с. 189-195; в. “Македония”, бр. 1895, 13 февр. 1933, с. 1; бр. 1902, 21 февруари 1933; бр. 2123 от 20 ноември 1933 .
264. ЦДА, ф. 369, оп. 2, а. е. 55, л. 83-87.
265. Пак там, а. е. 37, л. 6-25; Ив. Михайлов, Избрани произведения, Македония - Швейцария на Балканите, С., 1993, с. 108-197.
266. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 37, л. 10.
267. Р. Крамптън. Кратка история на България, С., 1994, с. 160; Златна книга. 100 години ВМРО, Скопије, 1993, с. 185; Ив. Катарджиев, ВМРО и македонското освободително движение од крајот на Първата светска војна до распаѓањето на монизмот, 1919-1990, Скопије, 1994, с. 60-61; Историја на македонскиот народ, т. IV, Скопје, 2000, с. 374-389; З. Тодорович, Симпозиум од манифестационен характер, Сп. Фокус, бр. 66 от 1996, с. 15; Ст. Тројбст, Внатрешната македонска револуционерна организација и недорешнатата политика на Вајмарската република (1919-1933), ГИНИ, кн. 3 от 1984, с. 167.
268. Македонска борба, бр. 2 от 11 февруари 1933 г., с. 1; Македонска правда, бр. 1 от 3 септември 1933, бр. 36 от 13 май 1934 г; ДА - Благоевград, ЧП 4886, л. 2-5; В. Ивановски, Зашто ние македонците сме одделна нација, Скопје, 1995, с. 69-71, 79.
269. АМВР, об. д. 2480, т. I, л. 1-6, 11; Спомени на Г. Богданов, Градски археологически музеј - Сандански, Инв. No 269, л. 12-13; в. “Зора”, бр. 4075 от 2 февруари 1933, с. 5.
270. ЦДА, ф. 396, оп. 3, а. е. 31, л. 1-2; а. е. 32, л. 1; а. е. 35, л. 166.
271. АМВР, об. д. 14935, л. 157-164.
272. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 29, л. 131.
273. Пак там, а. е. 37, л. 29.
274. Пак там, а. е. 33, л. 13-14, 33, 112; АМВР, об. д. 16110, л. 209-210.
275. ЦДА, ф. 396, оп. 1, а. е. 15, л. 2-22; а. е. 17, л. 251; а. е. 39, л. 220-222.
276. АМВР, об. д. 119696, л. 38-39.
277. Пак там, л. 47-48, 52-53, 65-66.
278. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 3, л. 116; а. е. 17, л. 186, 195; а. е. 39, л. 29-45; ДА - Благоевград, ф. 136К, оп. 1, а. е. 24, л. 169; ф. 137К, оп. 1, а. е. 27, л. 21.
279. АМВР, об. д. 16186, т. II, л. 95, 99, 148а, 192; т. III, л. 40; об. д. 14935, л. 26-27, 121-122; об. д. 22480, т. I, л. 32; ЦДА, ф. 173, оп. 5, а. е. 502, л. 141; ДА - Благоевград, ф. 123К, оп. 1, а. е. 10, л. 2; ЦДА, ф. 396, оп. 1, а. е. 15, л. 1, 3-4.
280. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 35, л. 103, 105-106, 108-109, 113-116, 199-200; П. Галчин, цит. труд, с. 64.
281. АМВР, об. д. 16186, т. II, л. 7, 58, 61, 96-97; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 34, л. 70, 384; а. е. 35, л. 366, 368-369, 419, 445, 463-464; а. е. 39, л. 234-236; оп. 3, а. е. 22, л. 2.
282. АМВР, об. д. 16186, т. III, л. 28-31, 34, 52; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 29, л. 127; а. е. 38, л. 137; Д. Данаилов, Съюз на турските младежки културно-просветни гимнастически дружества “Туран” - ИДА, т. 60 от 1990, с. 357-361.
283. АМВР, об. д. 13850, л. 12-35; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 39, л. 54; Д. Желев, Никола Гешев и неговите операции, С., 1994, с. 16-17.
284. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 39, л. 251-254.
285. АМВР, об. д. 16186, т. I, л. 91.
286. ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 29, л. 174; а. е. 39, л. 29; а. е. 3, л. 62; ДА - Благоевград, ф. 343К, оп. 1, а. е. 7, л. 5-6, 12, 39, 56, 62 и 67; Ив. Кантуров, Родословието на Стоян Кантура от Малешевско, Кратка хроника, Благоевград, 1991, с. 5-8, непубликуван труд, предоставен за ползване от покойния автор г-н Ив. Кантуров.
287. АМВР, об. д., 14935, л. 38-44; об. д. 16110, л. 187, 206-208, 211-214; ЦДА, ф. 396, оп. 2, а. е. 39, л. 250-252.
288. К. Пенчиков, цит. труд, с. 145.
289. Г. Марков, Българо-германски дипломатически отношения (1919-1944) - сб. Българо-германски отношения и връзки, т. III, С., 1981, с. 229-232.
290. К. Гърдев, България и Унгарија, 1923-1941, С., 1988, с. 59-74; Илчо Димитров, Българо-италиански..., с. 216-219.
291. Г. Марков, Българо-германските отношения, 1831-1939, С., 1984, с. 72; Ил. Димитров, Фашистка Италия и ВМРО..., с. 263.
292. Подробно за мотивите и хода на българо-югославското сближение виж А. Кузманова, Балканската политика на Румъния, 1933-1939, С., 1984, с. 26-48; Z. Avramovski, Bugarska i Balkanski sporazum. Jugoslovenski odnosi и XX veku, Zbornik radova, т. II, Beograd, 1982, с. 193-207; V. Vinaver, KPJ i jugoslovensko - bugarski odnosi, 1919-1938, пак там, с. 187; Кр. Манчев, Националният въпрос на Балканите, С., 2001, с. 231-233 и посочената там литература.
293. Ив. Михайлов, Спомени, т. IV, с. 306.
294. ЦДА, ф. 176, оп. 6, а. е. 2419, л. 22-24.
295. Пак там, а. е. 2621, л. 45-49.

296. Пак там, л. 73, 78, 128, 131, 133-134.
297. Ж. Кастелан, Българската политика от 1927 до 1934 г. според пълномощния министър на Франция в София-Юбилеен сборник в чест на акад. Д. Косев, С., 1974, с. 455; Л. Спасов, България, Великите сили и Балканските държави, 1933-1939, С., 1993, с. 9.
298. ЦДА, ф. 1932, оп. 1, а. е. 230, л. 1-4; Образът и делата на вилнеещата в София и из България сръбско-болшевишка шпионска и злодейска шайка, ръководена от Перо Шанданов, Димитър Влахов, Кръстан Поптодоров, Пецо Трайков и подобните на тях, май 1933, 63 с.
299. АМВР, об. д. 16105, т. II, л. 41-56; Л. Спасов, цит. труд., с. 9; Виж: Закона за ограничение на престъпленията против личната и обществена безопасност, ДВ, бр. 69 от 29 юни 1933 г.; К. Палешутски, цит. труд, с. 306-308.
300. ЦДА, ф. 3, о. 12, а. е. 1794, л. 1; Правила Югословенско- бугарске лиге у Београду, Београд, 1933, с. 13; Ми и бугари изградњи јединства духова, Београд, 1934; в. "Зора", бр. 4423 от 1 април 1934, с. 1; бр. 4452 от 7 май 1934, с. 5; Г. Василев, ВМРО, Ванче Михайлова..., с. 101; Л. Спасов, цит. труд, с. 5-34.
301. В. Георгиев, Буржоазните и дребнобуржоазните партии в България, 1934-1939, С., 1971, с. 9-69; Хр. Стефанов, Българската радикална партия..., с. 281.
302. ЦДА, ф. 370, оп. 6, а. е. 87, л. 35; ф. 3, оп. 12, а. е. 1627, л. 1-2; Чешки и словашки извори..., с. 154-157, 187-190; Виж по-подробно за дейността на Тайния военен съюз Г. Марков, Парола "Сабя"..., с. 88-97.
303. El. Barker, цит. труд, с. 28; Г. Марков, цит. труд, с. 98-112.
304. АМВР, об. д., 2480, т. II, л. 68-69.
305. ЦДА, ф. 1909, оп. 2, а. е. 56, л. 22-23.
306. Ив. Михайлов, Спомени, т. IV, с. 291-292, 362, 487, 787-788; Разговор с Т. Малечков, 18 февруари 1994 г., Благоевград; Д. Мичев, Националноосвободителното движение на македонските българи (19 май 1934 - 1941), Сп. Мпр, кн. 2 от 1996, с. 34-35.
307. АМВР, об. д. 2480, т. I, л. 7-8, 11-12, 155, 160; Пак там, т. II, л. 121, 124, 151; Сведение от Стоян Ат. Калибацев (Данчо), 3 ноември 1998 г. – В деня на преврата Г. Вълдев се укрива в Петричка околия. При уговореното си предаване той заявява "Аз срещу български войник няма да стрелям. Ще се предам на военните власти, ако ми обещаят, че четниците ми няма да бъдат задържани, да бъдат пуснати да си отидат по домовете. За всичко ще отговарям аз." Бившият войвода две години е интерниран в Бургас, Карлово и София; Ст. Палалезов, Кръвта вода не става, С., 1983, с. 133.
308. АМВР, об. д. 13575, л. 86; ЦДА, ф. 370, оп. 6, а. е. 407, л. 10.
309. ЦДА - В. Търново, ф. 1391, оп. 1, а. е. 53, л. 19-20; ф. 86, оп. 1, а. е. 35, л. 217-219.
310. АМВР, об. д. 2480, т. I, л. 34-35; Пак там, т. II, л. 126, 132, 157.
311. Пак там, т. I, с. 50, 94, 124, 126; об. д. 1011е, л. 1-8; об. д. 4341, л. 1-2.
312. ЦДА, ф. 771, оп. 6, а. е. 133, л. 10-12; ДА - Благоевград, ф. 742, оп. 1, а. е. 203, л. 1; ф. 1, оп. 1, а. е. 13, л. 274-279; ЕП 219, л. 2-32; Сп., Сп., 800, 859, 989; М. Юруков, С. Кавракиров, Биографичен очерк, С., 1956, с. 141; Историја на македонскиот народ, Београд, 1970, с. 202; Г. Караславов, Повест за Беличката гора, С., 1975, с. 30.
313. История на Благоевградската окръжна..., с. 201; Д. Добринов, ВМРО (обединена), С., 1993, с. 220-221, 250; Виж бележката на В. Василев в Чешки и словашки извори за българската история, С., 1994, с. 64; Енциклопедия, Пирински край, т. I, Благоевград, 1995, с. 407.
314. АМВР, об. д. 2480, т. I, л. 126-130; т. II, л. 92-93; ЦДА, ф. 86, оп. 1, а. е. 35, л. 88.
315. АМВР, об. д. 2480, т. I, л. 22, 45, 72, 133, 165; Ив. Михайлов, Спомени, т. IV, с. 333.
316. ЦДА, ф. 176, оп. 6, а. е. 2419, л. 145; Д. Мичев, Д. Гоцев, Тр. Митев, Ив. Михайлов и национално освободителното движение на македонските българи, Сп. Мпр, кн. 3 от 1996, с. 26-27.
317. АМВР, об. д. 2480, т. I, л. 147-148; об. д. 6373, л. 10, 22; об. д. 13575, л. 15, 33, 40, 42, 59, 86-87; Quo vadis Bulgaria? , 1937, с. 18-24.
318. ДА - София, ф. 3К, оп. 4, а. е. 2, л. 1-13; а. е. 10, л. 1-6; а. е. 16, л. 1-5; а. е. 18, л. 74-85; ДВ, бр. 92 от 25 юли 1934, с. 1522.
319. ЦДА, ф. 284, оп. 1, а. е. 5951, л. 2.
320. J. Swire, Bulgarian Conspiracy, p. 50; El. Barker. Macedonja its plase..., p. 37; S. Troebst. Mussolini..., p. 114; Стојан Прибичевик, Македонја, нејзините луге и историја, Скопје, 1990, с. 172.
321. Ив. Михайлов, Спомени, т. IV, с. 321.
322. ЦДА, ф. 284, оп. 1, а. е. 5952, л. 2.
323. АМВР, об. д. 2480, т. I, л. 157; об. д. 13575, л. 87-93, 97, 102, 105-106, 108-119, 186, 192, 214-219 и сл.; ЦДА, ф. 371, оп. 2, а. е. 1039, л. 11.
324. Quo valis Bulgaria? Индианополис, 1937, с. 17-37.
325. В. "Нови дни", бр. 1 от 24 август 1934 г., с. 1; бр. 97 от 15 декември 1934 до бр. 122 от 17 януари 1935.
326. Quo valis Bulgaria? Индианополис, 1937, с. 37.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Опитът за цялостно научно осветляване дейността на ВМРО в граничния Петрички окръг е професионално предизвикателство, тъй като не става дума само за краеведски тип проучване, което ограничава авторските дирения в известни рамки и води до маловажни резултати. Географският и хронологичният обхват на самостоятелно неанализираната значима тематика дава възможност да се открият и оценят едни от важните прояви на българската революционна организация през най-драматичното и трагично време от нейното развитие.

Като революционна институция на македонските българи, дейността на ВМРО в Петрички окръг не би могла да бъде пълнокръвно осмислена без тълкуването на три взаимно свързани проблема:

отношенията с българската държава, личностният лидерски фактор в развитието на македонското освободително дело и двойствената природа на ВМРО.

Подписаният унизителен Ньойски диктат предопределя стратегическите насоки на българската външна политика. Всички правителства са принудени да отчитат трагичните следвоенни реалности. Желаяйки да запазят придобивките от войната, Югославия, Гърция и Румъния настояват пред София за ликвидиране на българското освободително движение, породено от тяхната държавна политика на асимилиране и терор. Особено активна е Югославия, тъй като поради обезбългаряването на Егейска Македония, ВМРО провежда четнически акции и динамитни атентати само във Вардарско.

В отношенията си спрямо ВМРО българските правителства остават верни на традиционната предвоенна линия. Официалното противопоставяне срещу Организацията има тактически характер, то не е принципно и е породено от конюнктурни международни обстоятелства. Дори и при земеделското правителство, когато конфликтът е най-ожесточен, не липсват опити за взаимно разбирателство и помирение. След Първата световна война сред българските управляващи кръгове става все по-отчетлива втората политическа линия спрямо ВМРО. Нейната българска национална същност не е поставена ни най-малко под съмнение. Но заедно с укрепването на българската държавност и възходящото развитие на европейското ревизионистично движение, започват да се налагат и въпросите за необходимостта от рязка промяна в поведението на ВМРО, за историческата потребност и политическата целесъобразност от революционни прояви, организирани в пограничния окръг. Българските дипломати първи сочат отрицателните последици от традиционно водената жестока война, чрез която се поддържа открит македонският въпрос пред света. Изходът е в прекратяването на всяка революционна дейност в България, в преместването на командния център сред “поборената българщина” и воденето на тайна “мирна пропаганда, за да се пригответ в Македония хора, които да заявяват гласно пред лицето на сръбските власти, че са българи”.

Основателните препоръки и съвети на българските власти и общественост за апостолска работа в “Македония под сръбска и гръцка власт” не са уважени от революционните водачи. Създаден е повод за остри критики срещу България, обвинена в нарушаване на международноправните договорености. По този начин напрежението в Европейския Югоизток се отразява негативно върху отношенията между софийските правителствени среди и петричките организационни дейци.

През целия период стремежът е да се запази Петричко като насъщна територия на ВМРО. За ненакърнимостта на българската база се воюва в Неврокоп и Кюстендил /1922 г. /. След българо-югославската спогодба, подписана в Ниш през март 1923 г., ВМРО е в бойна готовност срещу земеделското правителство и обмисля пренасяне опита от спомагателното строителство в Кърджалийско, Хасковско и Момчилградско. С тайното участие в деветоюнския преврат и чрез съдействието за формиране на правителствената коалиция Демократически сговор, ВМРО укрепва позициите си в Петричко.

Успешно е сътрудничеството и с другия “неотговорен български фактор” – Тайния военен съюз. В организационните среди се подхранва илюзията, че от ВМРО зависи спасението на България и съдбата на нейните правителства. Въпреки че сред деветоюнски има управленческа воля отговорната политика да се води от отговорни личности, силата на ВМРО в българския политически живот се отчита. Цялата логика на сложните мистериозни отношения подсказва наличието на неподписан, рискован “договор”. Слаба и незащитна България “узаконява” извоювания статут на ВМРО в Петрички окръг. От своя страна ВМРО се задължава да пази социалния мир в областта и да охранява с бойните си формирования, заедно с малочислената българска стража, западната и южната граница на заобиколеното с неприятели Царство. Освободителната организация на македонските българи с антикомунистическата си идейна позиция и поведение е гарант за вътрешната държавна сигурност, а с бойните части в Пиринска Македония е изграден щит за отбиване на вражески набези от запад и юг.

Опитите за промени в това статукво са осуетени. Цели осем години при управлението на Демократическия сговор ВМРО има господстващо положение в окръга. То е утвърдено още веднъж с новите “Неврокопски събития” от пролетта на 1932 г. Силовият безпартиен модел на обществено-политическо устройство до 19 май 1934 г. остава запазен и действуваш.

Съществено, а понякога и определящо значение не само върху отношенията с българската държава, но и върху развитието на ВМРО, оказва личностният фактор в македонското освободително движение.

Възстановяването и възходът на ВМРО след войната са до голяма степен заслуга на Т. Александров. Неговите усилия целят да се превърне революционната организация в самостоятелен политически фактор при решаването на македонския въпрос. Александровата идея за учредяване на спомагателната организация в Петрички окръг е приложена от Алеко Василев и Г. Атанасов. Разполагайки с нейната мощ, те са готови да оспорват лидерството на Т. Александров. Към тях се присъединява и Ал. Протогеров, член на ЦК.

Високото самочувствие на независим политически ръководител, крайната амбициозност и болезнена чувствителност на Т. Александров, са едни от важните причини за възникването на конфликт с правителството на Ал. Цанков. Срещу него никой от отговорните революционни дейци не мисли да воюва, нито пък да превръща Петричко от спомагателна база в арена на остри класови и социални битки. Деветоюнските заговорници обаче ловко използват обстановката след публикуването на Майския манифест и възникналия разкол в ЦК. Те организират убийството на Т. Александров с помощта на опозиционно настроените ръководители в Петричко.

Още от лятото на 1922 г. Ив. Михайлов следи внимателно разрастването на организационното присъствие в Петрички окръг. Оттогава датират и навременните му предупреждения за “признаците на сепаратизъм” сред привържениците на Алеко Василев. Личността на Михайлов слага отпечатък върху цялостната дейност на ВМРО след Горноджумайските събития от 1924 г. Той е водещата фигура, която благодарение на помощта на военния министър Ив. Вълков, успява да преодолее идейната и организационна криза чрез физическото ликвидиране на действителните и мними нарушители на революционния морал. Михайлов се утвърждава като най-активният, безкомпромисен и краен в идейно и национално отношение представител на новото следвоенно поколение участници в организираното македонско революционно и освободително движение.

За разлика от Т. Александров, Ив. Михайлов никога не допуска “признаци на сепаратизъм” в Петричко. С учудваща проникателност създава лично предани нему кадри и изгражда организационен безпартиен режим, който е най-важният гарант за неоспоримото му лидерство и за самостоятелността на македонското революционно дело.

Същностна характеристика в поведението на Ив. Михайлов е фанатичната му преданост към освободителната кауза на македонските българи. Според него, когато се касае за престижа и сигурността на ВМРО, всички мерки са справедливи. В доклада си пред първия окръжния конгрес (гр. Банско, януари 1926 г.) Михайлов посочва, че общият брой на смъртно осъдените през 1925 г. е над 70 души. На конгреса в с. Покровник (юли 1928 г.) “с дълбоко съжаление” е констатирано: “Числото на жертвите в открита борба срещу сърби и гърци” е близо до броя “на наказаните от нас хора”. Това не смущава Ив. Михайлов. Той е със спокойна съвест, даже се чувства горд, “знаейки, че наказаните не са били друго, освен едни преки или косвени оръдия на македонските поробители”.

Опитите на Ал. Протогеров да ревизира цялостно уредбата в Петричко и да върне ВМРО към традиционните вътрешни начала на изграждане и дейност, са отклонени от Ив. Михайлов и задграничните представители. Разполагащ с доказателства за сериозни нарушения в окръга, Протогеров решава да участва в предстоящия редовен конгрес. Както Т. Александров на път за конгреса на Серски революционен окръг е убит, така и Ал. Протогеров пада застрелян на софийската улица преди отговорните конгресни дебати.

Идейните противоречия и тактическото размислие между двамата членове на ЦК предопределят трагичната развръзка на 7 юли 1928 г., както и фаталното развитие на движението след това. Михайлов, с неговата вождистка амбиция, излиза безспорен победител в последвалата фракционна битка за важното от организационно гледище Петричко.

И след 1918 г. организираните национални изяви на македонските българи продължават в идейно отношение да бъдат осигурявани от България. Правителството в София още преди конференцията в Париж предлага да отстъпи Пиринския край, ако Югославското кралство и Гърция се съгласят да приемат предложението за “независима македонска държава”. Представяйки желаното за действително, твърде умозрително революционните водачи вземат на трайно въоръжение “новото решение” на македонския въпрос. Не е случайно, че това е един от идейните мотиви за създаването на спомагателната организация в Българския Югозапад.

Близко 12 години ВМРО държи крепко позициите си в българския пограничен окръг. Успоредно със защитата на това малко, но “свещено кълче от македонската държава”, постепенно революционната организация пренася дейността си в България и престава да бъде вътрешна. По този начин ВМРО става уязвима от развитието на българския политически живот. За да използва изгодните предимства на пиринската база, ВМРО е принудена да се съобразява с изискванията на българските държавни институции. Но водеща е другата линия. Поставена във враждебна политическа обстановка, изпитваща налягането и на притисканите отвън български официални фактори, революционната организация е застъпник на самостоятелна борба и позиция, която докрай има поддръжници сред нейните членове и немалко съмишленици. Затова в Петрички окръг и изобщо в България ВМРО има двойствена същност и природа. Последиците от почти всички организационни актове, действия и замисли, са обратни на очакваните добри резултати.

Нямайки съзнанието, че накръняват българския държавен суверенитет, че вдъхновяват политически сепаратизъм, революционните кадри явно злоупотребяват с узурпираното от тях екстериториално право и се поставят над законите в свободното Отечество. Идеята за работа “съгласно законите на България и нуждите на Македония” все повече се разминава с практиката. Политическото кредо на македонските българи “Всичко за Македония” се сблъсква ненужно с не по-малко свещения девиз “Всичко за България”.

В крайна сметка революционната институция на македонските българи, предвид усложнените международни обстоятелства, постепенно се отклонява от историческата си мисия. От “вътрешна” тя става външна за “поборената българщина”, от “македонска” се превръща в “неотговорен фактор” с претенцията да бъде общонационален гарант на “македонската политическа програма” в България. От “революционна” се утвърждава чрез ефектните политически убийства и експлозивни акции като тайно терористично съзаклатие. И от “организация” с открито афиширана обществена подкрепа, с масова, идейно здрава членска маса – във формация с платен апарат от кадри и сътрудници.

Нейното съществуване около Пирин планина е доказателство за кризата в българския следвоенен държавен организъм. Разтурянето на ВМРО е възможно само при извънредна обстановка. Като уникално явление в България, ВМРО бе премахната от другия “неотговорен фактор” – Военния съюз, автор на преврата от 1934 г.

Възникването, развитието и краят на ВМРО в Петрички окръг не е възможно да бъдат представени едноизмерно. Българското националноосвободително движение след Първата световна война като цяло не се увенча с успех. Освободителната кауза на македонските българи е в пряка зависимост от позицията на държавите – победителки и от развитието на международното положение. Организационното администриране в “македонския Пиомонт ” и суровата уредба на тамошната “ държава в държавата “ още повече ускоряват трагичната обреченост на ВМРО в България..

Следвоенната революционна организация е призвана да продължи освободителното дело при много по-трудни условия. Освен срещу сръбските и гръцки антибългарски власти, дейците на ВМРО воюват срещу българи: земеделци, федералисти, бивши серчани, комунисти, ренегати, противници на организационното становище за решаване на българския национален въпрос, заговорници срещу безпартийния режим в Петрички окръг и др.

Ръководният състав на ВМРО не успява да мобилизира усилията и възможностите на другите етнически общности – евреи, турци, власи. Надеждата в нелеката борба се възлага главно на македонските българи и на тяхната свободна държава. Основните кадри, членовете и възпитаниците на спомагателната организация, не изменят на българщината. Докрай остават чужди на налудничавите пропагандни тези за “Съветско Петричко”, за “небългарския характер и национален гнет” на населението в този край, за неговото насилствено откъсване от България и отродяване, както и за накръняване на българското духовно единство.

Краят на легендарната българска организация е драматичен. Упоритите застъпници на борбата за “ свободна и независима Македония” биват преследвани и наказвани от органите на българската държава. Дейците на разтурената ВМРО в Пиринския край остават противници на българо-югославското сближение. Те основателно смятат, че независимо от мотивите, които стоят в основата на споразумението с Югославското кралство, или по-късно с “нова Титова Югославия”, това означава погребване свободата на българите във Вардарска Македония.

Днес ВМРО е законно регистрирана партия в България. Въпреки съмнителната приемственост със старата ВМРО, новоучредената ВМРО – Демократична партия за македонско национално единство, вече четвърта година ръководи коалиционен кабинет в постюгославската Република Македония. Косвено доказателство за идейната жизненост на ВМРО е наличието в двете съседни държави и на други обществени сдружения, носещи същото историческо име.

Своеобразен наследствен остатък са редица цветисти изрази и фрази, придобили характер на устойчиви словосъчетания. В тях е закодиран суровият характер на онова последно воеводско време, когато комитите “назначаваха и уволняваха, колежа и бесеха”. Сред немалка част от днешните поколения са все още разбираеми някогашните груби закани и иносказателни смъртни присъди като: “ Ке ти перна тимбата [главата]”; “ Ке земеш ли момата, или да тръкам револверо“; “ Ке те лапне месечината“; “ Изпрати го за с. Невратово“; “ Свети му маслото”. Към изразите с тайнствен и зловещ смисъл има други, отразяващи колоритните прищевки на освободеното четническо поведение: “ Не сакаме да ни раните со бюрек, а со печени пилета“; “ Де се е чуло и видело ракията да пиеме со пари “. За крайното площадно регулиране на делничния живот от страна на “съдебните магистрати” говори широко прилаганата наказателна мярка “деветнадесет плюс шест вастигарки на голо” т.е 25 удари с тояга, суровица.

Извънредното насилие е следствие от принципите на всяка революционна идеология, оправдаваща съществуването си с правилото “кандило без елей не може и няма борба без жертви”.

Налице е показателен пример за ненаучно обяснение на произхода на следвоенното политическо насилие. Традиционният антибългарски стереотип на Скопие, в желанието си да разшири на изток пропагандното си въздействие, прави обречени опити за въвеждането на македонистки ориентиран съвременен политически календар. При условията на демократично променящото се българско общество и с вдъхновената отвън помощ на непросветени фанатични защитници на идеята за “ обединена Македония”, под скопска егида 12 септември 1924 г. е наречен “ Ден на геноцид върху македонците в България”. През 1993 г. даже бе посочен фантастичен брой на убитите ”македонци от бугарската ВМРО“ – 182 души през септември 1924 г., а общо до 19 май 1934 г. – 22000 души! Вярно е, че след Първата световна война “неотговорните фактори”, между които е и ВМРО, имат съществен принос за увеличаване страниците на насилието в отечествената история. По непълни данни списъкът на убитите наброява над 340 души. Това не са просто “ македонци”, избити от “ бугарските върховисти и техните оръдия”, а жертви именно на характерното след 1919 г. за българския политически живот насилие. Всички убити са български поданици, членове на Българската комунистическа партия, Българския земеделски народен съюз, ВМРО, ВМРО /обединена/, Македонската федеративна революционна организация, противници на безпартийния режим в Пиринския край и нарушители на организационната ценностна система. Да се преобръща заради съвременни политически цели родовото историческо съзнание, което пази спомена за насилствена смърт, погребения без опело и свещи, безкръстни гробове и омраза към явните, или набедени братоубийци, е диничен пример на агресивен духовен тероризъм срещу вечния покой на тези над 340 чедра на Македония. Близкият до историческата истина трагичен брой, който бъдещите изследователи едва ли ще увеличат много, още от сега е значима база за сравнение. Кървавата редица в България от млади, дейни, образовани и буйни личности, без да е подценявана ни най-малко, бледнее, когато е съпоставена с размера на убийствата и издевателствата над македонските българи в Югославия и Гърция, с броя на убитите и невинно осъдените след 9 септември 1944 г. бивши дейци и последователи на революционната организация.

Изобщо, повече от едно десетилетие ВМРО в Пиринско изгражда и пази своето царство, което е неповторимо явление в отечествената ни летопис. Основната поука е ясна. Обединителният идеал не може да бъде следван с успех, когато липсва надпартийно единодействие, има конфликти между правителства и обществени организации, когато се погават моралните норми и законни изисквания за правов ред.

Сложната, легална и тайна дейност на ВМРО в Пиринска Македония утвърждава нейната спомагателна институция като неотделима част от общобългарското историческо битие през междувоенния период.

**DOOMED TO SACRIFICE
IMRO IN THE PIRIN REGION
1919-1934**

DIMITAR TYULEKOV

SUMMARY

The struggles for national conservation and unification of the Bulgarians in Macedonia, Thrace and Dobrudja after the Berlin Treaty dictates (July 1878) are inextricably bound up with the revived Third Bulgarian state. Its territory, and the border area of Kyustendil in particular, is an important base for the Macedonian liberation movement until 1912.

The Organized national activities of Macedonian Bulgarians are impossible without a free Bulgarian state and community. This necessary and natural support is not only spiritual, moral, diplomatic, military, personnel but ideological as well. The leaders of the Internal Macedonian-Adrianople Revolutionary Organization (IMARO), and after 1919 the Internal Macedonian Revolutionary Organization (IMRO) share some programme beliefs which as a rule belong firstly to the Bulgarian political thought and practice.

Since the autumn of 1918 Alexander Malinov's government states in front of the military representatives of the Entente its agreement "an independent state under the Great Powers protectorate to be formed from Macedonia". In the spring of 1919 the Bulgarian government hands in an offer of plebiscite among the population in Bulgarian the territories disputed by the neighbours to the winners of the Entente, the USA and Belgium. This approach to solve territorial arguments through referendum is rejected. The foreign affairs minister Michail Madjarov again raises a voice of support for the idea of "an independent Macedonian state" at the National Assembly during the discussion of the peace draft contract. He claims that if the Greeks and Serbians accept the idea of "an independent Macedonia" in the name of peace in the Balkans, Bulgaria will be ready to cede the Pirin region.

The imposed peace treaty from Neuilly, November 1919, ratifies the statement that Pirin Macedonia remains within Bulgaria. The revolutionaries keep the autonomy idea of "creating an independent Macedonia" as a programming goal, a stage to the future unification of all Bulgarians. Although the international circumstances exclude applying this position, it is adopted for a long time in the IMRO ideological and political vocabulary.

The IMRO decisive behaviour in Bulgaria is determined by the attempts of the agrarian government to control the Macedonian movement through some ex-inhabitants of Seres and armed federalists, by the wretched condition of the numerous refugees, the corruptible agrarian authorities, by party divisions and oppositions, which threaten the national unity, etc. Todor Alexandrov's attempts in the border area of Petrich after the war meet with success in autumn 1922. It is then when the illegal armed groups become the base of the established non-revolutionary supporting institution of the local Bulgarians forced to leave their homes. They are called to stay faithful to the oath taken in the past, to show their consideration and render financial help in the IMRO hard struggle against the anti-Bulgarian regimes in Vardar and Aegean Macedonia.

In the present first author's monographic work the IMRO supporting organization is the main object of research and scientific analysis. This original Bulgarian public institution is the only active political factor in the Pirin region from 1922 to 1934. The establishment and support of the organizational non-party regime in the region, the ideological aspect, legal and illegal forms of existence and activity, as well as the IMRO participation in all Bulgarians' political life is the object of scientific explanation and interpretation. From the researcher's point of view an emphasis on IMRO the activities in the free Bulgarian state could be made in a more detailed and purposeful way.

The Regional thematic presentation displays large opportunities to contradict several politically motivated unscientific macedonianistic myths. Looking at our fatherland history Skopje publicism continues lying while explaining numerous questions concerning the nationality of the population in the Pirin region, the IMRO political separatism and the nature of the organized "state within the state", the relationships between the traditional revolutionary institution with the Bulgarian governments after 1919, the internecine struggles in the liberation movement of the Macedonian Bulgarians, etc. On the whole, the present monograph goes beyond the

regional aspect because it enriches, estimates and makes the all-Bulgarian dimensions in the IMRO revisionist struggle after the First World War significant in a scientific historic way.

The author's aim not only to present the IMRO activity in Bulgaria in details, with many facts, but also to throw light upon some important moments of the development of the Bulgarian national question during the period between the wars is achieved by means of the followed methodological rule. It completely takes into consideration the mutual dependence and subordination, balance among the following categories – national-regional-local in the process of this hard, labour-consuming research work and scientific investigation and while drawing some general conclusions in narration.

The Research work is based on original domestic sources. Some unpublished and not very popular with scientific circles documents, kept in 46 archives funds, have been investigated. They are preserved at the Archives of the Ministry of Home Affairs, Cyril and Methodius National Library, the state archives and museums in Sofia, Blagoevgrad, Razlog, the village of Eleshnitsa, Sandanski. Among these documents introduced to scientific circulation there are statutes, minutes and reports from the IMRO congresses, regulations, memorandums, declarations, letters, receipts, notes of auditing committees, which could be pointed as the most substantial preconditions for making clear the entire conception of the IMRO behaviour in Bulgaria.

The author's aim is achieved due to archives sources, available memoirs, regional investigations, materials from periodicals as well as historic facts, critically adopted and analytically estimated. By means of these instruments several groups of closely connected research goals are achieved. One of them includes the preconditions and the circumstances, traditions and innovations reflected in the organizational principles when resuming and transforming IMRO into a supporting formation. Measures and means of the organization authorities to establish, maintain and keep the imposed non-party regime in the Petrich region are traced out.

The IMRO political ideology, putting it into practice in the region and the attitude of the Bulgarian state authorities to this process, programming stand on the Macedonian question and the position of Petrich in it belong to the other group of goals. Efforts are made through the activity of the supporting organization to reveal the role of IMRO in the Bulgarian national struggles during the period from 1922 to 1925 as well as to point out the ways of its participation in the Bulgarian parliamentary and public life after the war.

The implementation of the goals referring to the third problem group is directed to revealing various IMRO activities in the Pirin region. After 9 June 1923, born in a period of struggles against the agrarian government, the "state within the state" is under the discreet protection of some circles belonging to Bulgarian ruling circles. The illegal "state" in Pirin Macedonia has an entire disposal of the efficient forensic and criminal, financial and tax systems, own armed units, which carry out the national and responsible mission to guard a part of the western and southern Bulgarian border line. Attention is drawn to some more significant IMRO legal acts in the Petrich region – the cultural and economic institute and the Macedonian parliamentary group.

The determining influence of two important factors is considered when pursuing the three groups of research goals. The revolutionary organization of the Macedonian Bulgarians has a secret and conspiratorial way of existence. This tactics behaviour is not only to show concern about Bulgarian state but it is a circumstance which makes difficult to reveal the historic truth and it hides some traps in the research work. That is why the writer's ambition to be objective in presentation requires a critical analysis of the various in its kind and contents authentic documentary material. Furthermore, after the First World War IMRO finds itself under the pressure of the leader's syndrome. Mentality, psychological characteristics and individual qualities of the "first men" in the organization have a decisive impact on different aspects of its activity in Bulgaria. The formed "side fronts" and the abrupt changes in the liberation movement often result not only from outside pressure but are directly dependent on Central Committee members' behaviour, their ruling style and morality.

The names introduced into scientific circulation such as "Pirin Macedonia", "Petrich district", "Petrich", "Petrich region" have the same geographic dimension. The author does not insert any deeper meaning in the widely used concept of "Macedonian liberation movement". It should be understood as national liberation movement of the Macedonian Bulgarians who continue living in three different countries – Bulgaria, Greece and Yugoslavia after the First World War.

Special attention is paid to the establishment and the initial activity of the IMRO supporting organization (1919-1924). New facts about the IMRO secret participation in the armed coup on 9 June, 1923 and the events in September, 1923 are observed in details. The book shows the crisis situation in the IMRO since the summer of 1924 and the stabilization of the organization base in the region of Petrich imposed by Ivan Mihailov after Todor Alexandrov's death (31 August 1924).

The new period in the alternative establishment of the IMRO institution (1925-1928) which started after the Sixth Congress of the revolutionary functionaries is thoroughly revealed (February, 1925). A non-party model of the public political system is drawn. The legal structures in the region, such as charity brotherhoods, youth cultural and educational organizations, Ilinden associations, etc., have all contributed to its realization. It is deliberately emphasized on the ideological and political validity of the illegal "state system" as well as its organizational, personnel and financial security. The transformation of the supporting institution into a political force "involving no responsibility" through establishing a financial and tax system, well-kept readiness of the military units and through the state administration in the region is pointed out. The secret attitude of the official ruling factors to the IMRO activity in Bulgaria is reproduced by means of the available poor documentary sources. On the basis of the ones not used so far the growing controversy between Ivan Mihailov and Alexander Protogerov concerning all questions of the organization regime in the Pirin region is analyzed.

The liberating movement of the Macedonian Bulgarians in the Petrich region (1928-1934) after Alexander Protogerov's death and the Seventh Congress (1928) develops in much more difficult conditions. The archives material introduced for the first time in scientific circulation allows us to make some important

conclusions: In conditions of splitting up and interfaction struggle the organization leaders with the help of extreme ways fight to keep their sovereignty for the vitally important Petrich base; Mihailov and his comrades from the Central Committee after 1928 try to eliminate the negative public reaction to the bloody fratricidal dispute and rely on the two most substantial IMRO acts in Pirin Macedonia – the Macedonian parliamentary group, whose representatives in the 22nd and 23rd Ordinary National Assembly defend the all-Bulgarian spiritual unity, and the creative work of public utility carried out by the regional and district cultural and economic councils in the Petrich region.

Since its restoration up to 19 May 1934 IMRO strictly keeps its base and back in Bulgaria inviolable. Throughout this period the organizational activity in Pirin Macedonia is complicated, contradictory and ambiguous. This is due to the determined conflict and duplicity in the relationships between IMRO leaders on one side and Bulgarian state on the other, political parties, some circles of Bulgarian public, a part of Petrich populations, etc.

All Bulgarian governments after 1919 are forced to consider the situation after the war and the Treaty of Neuilly. The leaders of the organizations remain loyal to the tradition and rely on the free the Bulgarian state and Bulgarian people to support morally and materially the renewed national and political struggle of the Macedonian Bulgarians. The IMRO the restoration and applying mainly in the Petrich region the assumed “exterritorial right” inevitably leads to the infringement of Bulgarian state sovereignty. A permanent understanding has come to the front that the obtained statute of the Pirin region will be stood up for until the successful end of the liberation movement. As a matter of fact the sovereign rights of Bulgaria regarding a region of its internationally recognized territory have been usurped.

The unique domestic situation also has an international character. The constant ambition of Yugoslavia, Greece and Romania is to liquidate the Bulgarian revolutionary action, born by their organized policy of assimilation and terror. Yugoslavia is particularly active due to the fact that, because of the process of forced assimilation of the Bulgarians in Aegean Macedonia, IMRO carries out dynamite actions almost only in Vardar Macedonia. The governments in Belgrade and Athens, not without reasons, think that attacks are prepared in Kyustendil, Gorna Djumaya, Petrich and Nevrokop. Bulgaria is directly accused of infringing the international law agreement and lack of wish to put in practice all its legal power in the Pirin region where IMRO rules. The prestige of the Bulgarian state is questioned. The efforts to defend the right of the Bulgarians in the neighbourhood countries don't prove to be successful.

From outside reasons to strain the relations between Sofia government circles and leaders of the organization in Petrich are constantly provoked. In the end the a conviction is formed that the national policy is a duty of “the responsible factors” and the way to overcome the diplomatic isolation goes through the IMRO banning and rapprochement of Bulgaria and Yugoslavia. The conflict has ideological and political base. The ruling circles of IMRO have well-grounded code towards the political parties and organizations in Bulgaria after 1919: they should not introduce the party spirit, split and weaken the liberation movement.

The ideology and practice of the revolutionary organization underestimates social interests and class needs, denies party scuffle, doesn't admit partisan calculations and leader's intriguing but makes an emphasis on national unification, spirituality and patriotism.

The scientific problem of a comparative analysis between the programme ways existing in the movement in Macedonia, Thrace and Dobrudja and the position of different factors in the motherland towards the national and political struggles has not been explained yet. It is obvious that the Bulgarian state does not have a drawn up strategy about the role of the legal and illegal organizations in solving the complicated national question. The IMRO leaders, however, have their own “Macedonian political programme”. The aim of the supporting institution remains unchangeable: “Free and independent Macedonia”. The updated version of the autonomist idea is not anti-bulgarian. It does not exclude the motive of annexation, deliberately hidden, considered as a way to “preserve the Bulgarian element”. Todor Aleksandorov and Ivan Mihailov are convinced that due to the IMRO various activity in the region of Petrich conditions are made to apply exactly this ambitious line. Its most essential features are: to guarantee the national and political rights of the Bulgarian population in Vardar and Aegean Macedonia, to make possible free economic, spiritual and political life of the Bulgarian population in Yugoslavia and Greece, to gain territorial “unification of all parts of Macedonia” by differentiating Bulgarians and other ethnical communities politically in a state; the established “independent Macedonian state” (in the sense of second Bulgarian state) works to strengthen the Bulgarian spiritual unification and sets prerequisites for unification with “Motherland Bulgaria” in the future.

Ivan Mihailov wants the Bulgarian parties and organizations to accept the IMRO political view for the region of Petrich as “future constituent part of free Macedonia”. But consensus on this question in Sofia is not reached. The Bulgarian public reasonably stands up for the idea of territorial inseparability of the Kingdom within the borders of which the administrative region of Petrich is. The behaviour of the organization figures in the free motherland is also determined by the reserve of the Bulgarian authorities towards the IMRO political programme about solving the Macedonian question. Since the autumn of 1924 Mihailov himself directs and monitors the IMRO activity in the Pirin region. Being a Bulgarian patriot and a faithful son of fighting Macedonia, he is convinced of the justice of his credo and he is ready to defend the power of the organization around the Pirin mountain, to suggest and impose in Bulgaria his ideal for “an independent Macedonian state” as a secret way to the sacred unification of all Bulgarians.

The conflicts in relation between IMRO and free Bulgaria are determined socially and psychologically. The revolutionary organization is established to struggle in Vardar and Aegean Macedonia but because of hard conditions IMRO gradually becomes exterior for “enslaved Bulgarians”. It is no chance that the argument between Protogerov and Mihailov about the necessity to keep “the interior principles” is so serious and fatally

predetermined. The legal and illegal organizational work is done in Bulgaria and it mainly includes the population of the Petrich region, which is permanently incorporated in the colourful life of its motherland. For many Bulgarians in the region of Petrich Macedonia, local ones and refugees, the reasons for the extraordinary regime in the region are hard to understand. To the very end they remain convinced supporters of the opinion that the legendary organization turns aside from its historical mission.

The establishment of the supporting organization for the first time changes the IMRO traditional face. In spite of the large prerogatives of the Bulgarian state authorities a part of the territory of the Bulgarian Kingdom is turned into a field to materialize the IMRO different ideological and theoretical postulates. The population in the south-west of Bulgaria is concerned directly and indirectly by the existence of the organization because a part of its constitutionally guaranteed democratic rights, values and freedom are infringed.

Depriving IMRO of its individuality is an immediate result of the unnecessarily serious conflict regarding organizational strategy and tactics combined with mutual leaders' resentment and lack of normal friendly relationships between the members of the Central committee. Todor Alexandrov and Alexander Protogerov's assassinations and the following interfaction struggle accelerate the process of the IMRO destruction.

After 1919 "the sons of fighting Macedonia" struggle not only against the Serbian and Greek authorities but against some Bulgarians, too: agrarians, federalists, members of the ex-revolutionary region of Seres, communists, who blindly pursue the Comintern policy in the Balkans, renegades, conspirators against the non-party regime in the region, public figures and politicians, who disapprove of the IMRO attitude to the way of solving the Macedonian question, etc.

After Alexander Protogerov's assassination it was only IMRO, led by Ivan Mihailov, which had a programme for continuing the struggles in Vardar and Aegean Macedonia. Except for being a militant base the Petrich region is also the most important supporting point to provide control over the legal movement in Bulgaria and thus the direct following of the liberation ideal is ignored.

The IMRO leading committee does not manage to muster its strength and to use fully the abilities of the other ethnical communities – the Jewish, Turkish and Wallach.

In this difficult war hope is set mainly on the Macedonian Bulgarians and their free state. The members, graduates and supporters of the organization remain loyal to the Bulgarian national spirit. They accept the Macedonian question as a part of the Bulgarian national fate and they are ready to defend the territorial sovereignty, interior security and state foundations. "The interior and exterior enemies" are seen by Macedonian revolutionaries as national apostates and traitors. The obligatory sanction of the organization is pointed at them.

The state guarding element remains the leading one not only in forensic and criminal activity. It is in force when fighting back the emigrants' attacks mainly from Vardar Macedonia and during "the enemy attack" of the Greek army in 1925.

The independence and strength of the Bulgarian state are an important factor to achieve the aims of the IMRO statute.

The military training organized for the population of Petrich, fit for carrying arms, proves to be a contribution to the Bulgarian national system of security and defence forced to keep the terms of the Treaty of Neuilly.

During IMRO ten years' practice a whole financial and accounting mechanism for raising funds is finally applied. The income for the treasury of the organization, received almost regularly, determines substantially the IMRO independent behaviour and the financial support of several sensible and efficient legal and illegal liberation activities.

Todor Alexandrov and Ivan Mihailov deserve most of establishing and functioning of the supporting organization upon some ideological and moral foundations. Its first leaders Aleko Vassilev and the lieutenant-colonel Georgi Atanassov are not strangers to leaders' ambitions and organizational time-serving, which is financially determined. The other two regional representatives of the Central committee Yordan Gyurkov and Pancho Toshev are their exact opposites. A large number of IMRO members from the region are their associates: Argir Manassiev, Stoyan Philipov, Ivan Karadjov, Boris Bunev, Ivan Ingilizov, Atanas Madjarov, Zahari Novev, Strahil Razvigorov, Assen Avramov, Iliya Gadjev and dozens of other participants in the liberation movement, who believe that in this way they support the Macedonian Bulgarians' struggle.

The end of the legendary organization, which has 40 years of life, is tragic. In spite of the fact that the numerous IMRO supporters and followers in the region do not betray the Bulgarian national spirit, they sustain on them some undeserved attacks on the part of the regimes of violence and oppression from 19 May 1934 and especially after 9 September 1944.

IMRO strengthening in the difficult time between the wars as the most militant, revolutionary and conspiratorial unit, not only in the Balkans but also in Europe, is a direct consequence of the activity of its supporting organization in the Petrich region as well.

The revolutionary organization of the Macedonian Bulgarians in the free motherland is an original part of the Bulgarian political system. The lack of a united point of view and a joint action between the ruling and non – responsible factors makes the connection with Bulgarian ethnical community fragile. Being a revolutionary in Bulgaria leads to results opposite to the expected ones.

IMRO supporting organization in its whole contradictory and complicated actions is an institution with its own contribution in Bulgarian cultural and political history during the period between the wars. In spite of all weak points for nearly 12 years hundreds of ordinary Bulgarians take part in armed units and village police, in local organizational committees, in mass performances of cultural and economic councils. They are brought up

in the spirit of patriotism, love of their country and readiness for any sacrifice in the name of a national ideal, suffered and dear - liberation and unification of all Bulgarian territories.

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Вместо предговор</i>	5
ГЛАВА ПЪРВА	
<i>Създаване и дейност на ВМРО в Пиринска Македония (1919-1924)</i>	8
<i>1.1. Възобновяване и преобразуване на ВМРО в спомагателна организация. Начални прояви</i>	8
<i>1.2. ВМРО и общобългарските политически борби</i>	31
<i>1.3. Кризата във ВМРО и наложеното стабилизиране на пиринската спомагателна база</i>	54
<i>Бележки към глава първа</i>	78
ГЛАВА ВТОРА	
<i>Държавата на ВМРО в Българския Югозапад (1925-1928)</i>	90
<i>2.1. Подготовка за новия етап на организационно администриране</i>	90
<i>2.2. Съдебно-наказателна дейност на ВМРО</i>	107
<i>2.3. Новата данъчна система на ВМРО в Третото българско царство</i>	127
<i>2.4. Въоръжените сили на ВМРО</i>	141
<i>Бележки към глава втора</i>	164
ГЛАВА ТРЕТА	
<i>Освободителното движение на македонските българи в Петрички окръг (1928-1934)</i>	175
<i>3.1. Македонската парламентарна група – легално проявление на ВМРО</i>	175
<i>3.2. Боевият институт, или народната армия на ВМРО в България</i>	192
<i>3.3. Културно-стопанското строителство на ВМРО</i>	206
<i>3.4. Великият македонски събор и краят на организационния режим</i>	217
<i>Бележки към глава трета</i>	237
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	249
РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК	256

CONTENTS

INTRODUCTION	5
CHAPTER ONE	
<i>IMRO Establishment and Activity in the Pirin region (1919-1924)</i>	8
<i>1. IMRO resuming and converting it into a supporting organization. Initial activities</i>	8
<i>2. IMRO and all Bulgarians' political struggles</i>	31
<i>3. IMRO crisis and imposed stabilization of the Pirin supporting base</i>	54
<i>Notes to Chapter one</i>	78
CHAPTER TWO	
<i>IMRO State in the Bulgarian South-West (1925-1928)</i>	90
<i>1. Preparation for the new stage of organizational administration</i>	90
<i>2. IMRO forensic and criminal activity</i>	107

3. IMRO new tax system in the Third Bulgarian Kingdom.....	227
4. IMRO armed forces in the Pirin region	141
Notes to chapter two	164
CHAPTER THREE	
<i>The Liberation Movement of Macedonian Bulgarians in the Petrich region</i> (1928-1934).....	175
1. Macedonian parliamentary group – IMRO legal manifestation.....	175
2. Militant institute or IMRO people’s army in Bulgarian.....	192
3. IMRO cultural and economic construction.....	206
4. Great Macedonian convention and the end of organizational regime.....	217
Notes to Chapter three	237
CONCLUSION	249
SUMMARY IN ENGLISH LANGUAGE	256

Димитър Тюлеков
ОБРЕЧЕНО РОДОЛЮБИЕ
 ВМРО в Пиринско 1919 – 1934 г.

Научен консултант *проф. д. ист. н. Димитър Гоцев*
 Редактор *Димитър Шалев*
 Технически редактор *Крум Михайлов*
 Превод *Антоанета Тюлева*
 Художник на корицата *Кремен Бенев*
 Формат 1/16 Печатни коли 16.9 Тираж 500 Цена 7 лв.

За връзка с автора, бележки, отзиви и други
 Благоевград 2700
 кв. Вароша тел. 0035973/3-47-34
 ул. Бистрица № 2, ет. II GSM 088/60-48-42
 e-mail: dtyulekov@hotmail.com

Компютърен набор *ЕТ "Антоанета Тюлева– АТ 95" – Благоевград*
 ПЕЧАТНИЦА ПРИ УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО
 “НЕОФИТ РИЛСКИ”
 БЛАГОЕВГРАД